STJEPAN RADIĆ ML.

IZMEDJU DUŽNOSTI I ŽELJE

STJEPAN RADIĆ ML.

IZMEDJU DUŽNOSTI I ŽELJE

ROMAN IZ SELJAČKOG ŽIVOTA U DVA DIJELA

VLASTITA NAKLADA

ZAGREB 1940

I DIO

Stjepan Radić ml.

I.

Jesenska magla obavila je malo selo P.. U njoj se težkom mukom razabiru redovi kuća na trijem, koje se nižu uz uličice od visoke ceste uz široku Savu, pa do isto tako visokog, ali uzkog nasipa ili kako P.-ci vele jarka. Dvorišta manja ili veća uz uličicu i cestu ogradjena su nizkom ogradom od hrastovih dasaka. Gdjekoji siromak ogradio se je vrbovim plotom i od ulične strane. Uz dugu, gotovo najdulju, uličicu u selu, diže se lijepa i prostrana kuća na trijem. Od nje do druge uličice širi se golemo seljačko dvorište. Prizemlje i trijem spomenute kuće sagradjeni su od hrastovog drveta. Krov na dva pera, na kojem se vidi zemljani pijetao i visoki dimnjak, pokriven je s crijepom. U prizemlju su dvije prostorije. Lijevo, gledajući od uličice u dvorište, nalazi se prostorija za kojekakove gospodarske strojeve i alat. Izmedju lijeve prostorije i desne prazan je prostor, u kojem si gospodar, kad ima vremena, izradjuje mnogovrstne držalice i slično. U desnu prostoriju ide se od prednje strane kuće. U njoj su tri prozora. Dva gledaju prema iztoku t. j. prema cesti, a jedan prema jugu. Unutra se nalazi pokućtvo i rublje. Ulazeći u nju opazi stranac s lijeve strane visoke drvene stube, koje su podignute uz južnu stranu kuće, a zaštićene su od nevremena krovom i obite su od dvorištne strane s daskama u visini bedara srednjeg čovječjeg rasta tako, da ne bi tko nesretnim slučajem pao na dvorište. Uzpevši se po stubama dodje se u hodnik, koji se produžuje u trijemu prema zapadnoj strani i svršava se kod početka sjevernog zida. Na desno od gornjeg dijela stepenica vide se dvoja vrata, koja stoje u malom unutarnjem hodniku. Lijeva i šira vode u široku i dugu družinsku sobu, u kojoj se nalaze: kod zapadnog zida u lijevom uglu ogroman stol od trešnjevog drveta okružen sa dvije strane — uz južni i zapadni zid — klupama sa naslonima, na desnoj strani — uz zapadni i sjeverni zid — je visoki krevet natrpan mekanim jastucima; u uglu kraj njega je visoka peć s pećnjacima; kraj nje su uzka vrata, koja vode u kuhinjicu. U njoj se nalaze: veliki štednjak sa udubenim pećnjacima, koji su veoma čisti; od nje — u sjevernom zidu — je maleni prozorčić kod kojeg se naslanja — uz istočni zid — polica krcata raznim kuhinjskim posudama; uz nju leži velika hrastova škrinja, na kojoj se iztiče neobično velik lokot; tu su i dvije klupčice:

jedna je prazna, a na drugoj je vêdro sa čistom pitkom vodom. Ulazeći na druga desna vrata u hodničiću upada nam u oči: lijepa škrinja sa pomicima, koji imadu ručke od lijepo izdjelanog drveta; nasuprot vratiju je novi novcati krevet nabit punim jastucima preko kojih je prostrt zastor našiven s »talavom« svilom; lijevo od vratiju je stolić obojen kao i škrinja.

Od kuće prema staji tik uz uličicu proteže se dugački kukuružnjak, u kojem ima još nešto malo kukuruze, žute kao cekin. Od njega se širi, prema prostranom voćnjaku, staja, koja nas zadivljuje svojom veličinom; staja, suša i štagalj su pod jednim krovom.

Sasma na kraju dvorišta, uz voćnjak, a između dubokog bunara na čigu i velike staje, prislanja se uz plot svinjac za pedeset i više glava svinja.

Nasuprot kuće — uz drugu uličicu — prepriječila se lijepo izradjena podpuno nova »kuvarnica«.

Okolo naokolo ogradjeno je dvorište, — koje svojim golemim prostranstvom daje utisak velikog seljačkog posjeda i gospodarstva, — sa hrastovim daskama.

Po seoskim kućama pogašena su svijetla, jer su se izmoreni stanovnici predali ljekovitom snu. Samo iz velike družinske sobe ove prostrane kuće baca svijetlo velika svijetiljka, koja je objешena nad stolom.

Na krevetu leži snažni i prosijedi čovjek. On je obučen u odijelo žuto-smedje boje jako kao koža. Noge su mu obuvene u opanke remenjake. Duge prosijede i kovrčave vlasi pokrivaju mu neuredno lijepu mužku glavu. Na visokom crvenom čelu izbila je plava žila, koja se kadkada izgubi. Lice mu je obrastlo s dlakama. Izpod pravilno zaobljenog nosa šire se gusti debeli brkovi. Na bradi ima malu naravnu jamicu. Duge debele ruke, na kojima su izkočile žile, leže mu na prsima: žuljevite je dlanove okrenuo prema dolje.

Tko bi ga letimično pogledao, pomislio bi, da se je opio. Nakon što bi ga pozornije promatrao, opazio bi, da njegove plave i velike oči bistro gledaju po sobi, po sinu i po snasi.

Njegov sin sjedi za stolom. Podpuno je sličan otcu. Jedino što mu je lice blijedo i obrijano, à brk nešto tanji. Na sebi ima odijelo od crnog sameta sa dugim prugama. Glava mu je pokrita sa sivim fesom. — Po njegovom licu se vidi, da nema više dvadeset i pet godina. Cijelim svojim ponašanjem odaje, da je čovjek, koji je proživio mnogo.

Nasuprot njemu sjedi, mlada snaša njegova žena. Visoka je i vitka. Lice joj je ružičasto obojeno i posuto sitnim naravnim bjelilom. Ima plavu kosu. Kad govori ili kad se smije, pokazuju se djelomično njezini lijepi i bijeli zubi, koje nije nikada oprala! — Na glavi ima lijepu poculicu. Tijelo joj pokriva lijepa pisanina. Jedva joj je sedamnaest godina. Kada dijete u kolijevci zaplače miri ga ili diže na ruke i daje mu sisati.

Čovjek na krevetu je Mato Mirković, poznat u selu po svojem trijeznom životu, po velikoj marljivosti i po neobičnoj snazi. Znajući si sâm napraviti kola i drugo za kuću i gospodarstvo, a uz to neumorno radeći na polju i na domu — i po osamnaest sati dnevno i ljeti i zimi,, povećao je, sa svojom malom sitnom ženicom Katom — »koju je Bog prerano uzeo k sebi« — svoju djedovinu od pet jutara na dvadeset i pet.

Jučer je bio sa sinom u šumi i rušeći hrast udarila ga je grana — ni sâm ne zna na koji način — po trbuhu tako jako, da su mu crijeva izkočila. Zna da mu nema spasa. Primio je već svete sakramente. — Osjećao je svaki čas sve veću bol. Jedva je zaustavljao suze, koje su mu htjele navrijeti na oči, čim bi se sjetio, da mora ostaviti dragog sina, milu snahu i nevinu unučad.

»Grgo!« pozvao je prilično jakim glasom svojeg jedinca.

»Što je, otče?« upita sin i približi se k njegovom krevetu.

»Grgo!« ponovi ranjenik, — »Ja osjećam da neću dugo. Sine moj, obećaj mi, da ćeš se okaniti skitalačkog života i da ćeš prionuti uz plug i motiku, da ne propadne za tebe i tvoju dječicu ono, što smo ja i tvoja mati za vas priskrbili, pa da budeš pravi čovjek. Hoćeš li me poslušati, sinko?«

»Hoću, otče!« uzklikne mladi čovjek ganuto.

»Sad će mi biti laglje umrijeti«, nastavi težki bolestnik. — »U miru ću se sastati s mojom ženom, a tvojom majkom, jer će i ona biti vesela, kad će ozgo — gledajući te — vidjeti, da si postao pravi čovjek, seljak kao što sam bio ja i naši predji«,... umirajući stane u govoru i s golemim naporom sakrije bol, koji mu je oduzimao život.

»S Bogom, sine!«

»Ne ćete vi umrijeti, otče«, prekine ga sin — »Ta vi ste još crveni u licu.«

»Ne zavaravaj se, sinko, nisi više dijete! Ja ne ću ozdraviti, jer ćutim po čitavom tijelu užasno stezanje. Bog, neka občuva, svakog i najljućeg mojeg neprijatelja, da umire ovako, kao što ja umirem!«... Bolovi ga ponovno prekinu u govoru.

Divsko tijelo, koje je s lahkoćom bacilo — dakako za okladu — medvjeda, da je na mjestu crknuo, trzalo se sada na krevetu boreći se sa naglom smrću. Svojom borbom zadavao je tugu i bol sinu i snasi.

Napolju se je spustila jesenska kiša, te je bubnjala po prozorima. Snaha je spustila stijenj u svijetiljci, da slabije gori.

Bolestnik je — činilo se — zadrijemao.

Sin je naslonjen na stol razmišljao o onom, što mu je otac govorio. Zaista je bio skitalica. — Znao je razne zanate: stolariju, kolariju, kovačiju, bravariju, postolariju i staklariju, koje je naučio onako uzput, ali dobro. Bio je također vješt kosac i izdržljiv orač i kopač. Premda se je oženio, ipak je odlazio u okolišnja sela i dalje. Putovao je po rodnoj Vojvodini, kršnoj Lici, toploj Dalmaciji, gorovitom Kotaru i naprednoj Sloveniji.

Kao »ulaner« je služio u Varaždinu, Beču i Pešti. Zadržavao se je dulje vremena u udaljenim selima. Pušio je za čudo iz crne zemljane lule nasađene na dugi kamiš i to samo prvorazrednu vrst duhana.

Kao dijete izticao se je u raznim dječjim vještinama: u tučnjavi, u igri i u penjanju. Nešto ipak nije mogao naučiti ili nije htio da nauči, a to nešto je bilo plivanje. Plivati nije znao. Medjutim, kad bi se njegovi drugovi svukli i poskakali u vodu plivajući naokolo, da je bila milota pogledati, svukao bi se i on i — nestao pod vodom.

Onda, dok još nisu znali za njegovu novu vještinu — bilo je to jedne nedjelje poslije podne — nagrnulo je mnogo svijeta i stariji momci su se pripravili, da ga izvuku utopljenoga iz vode. Njegovi drugovi su već žalili za njim, kao za svojim najzabavnijim drugom, vjerujući da se je utopio. Došli su i njegovi razžalošćeni roditelji. Njegova mati je bila zalita sa suzama.

Preko, na drugoj obali Save, vidjeli su prisutni dječaka njegova rasta, ali tko bi se usudio i pomisliti, da je to mali Grgica! Dječaka s onu stranu Save nestane pod vodom. Kad su već momci zaronili, da traže malog Grgicu, izronio je on iz vode i približio se je neopažen k tužnoj gomili, te je gledao onamo kuda su gledali i ostali — drhćući od zime.

»Gdje su nam oči?« vikne jedna starija žena. — »Tu je mali Grgica!« Mnogo zaprepaštenih pogleda upre se u njega. On se je stao čuditi, ali mu je brzo prisjelo, jer ga zagrli njegova mati i počne ga od radosti — tući.

»Ne tuci ga!« uzprotivio se je njegov otac, koji je bio neobično veseo, da mu je jedinac živ i čitav. — »Nije on kriv, što je ova derišćad uzbunila čitavo selo«.

»Zaista nije kriv«, potvrdi visoki i čvrsti mladić. — »On nezna plivati, ali zna roniti, te se ne će tako lahko utopiti.«

»Da, tako je!« potvrdjivali su i ostali. — »Ne zna plivati, ali zna roniti. To je ronilac po porodu, kao što su po porodu ljevaci ili »pajteki!«.

Od tog vremena ga nisu drukčije zvali, ni stari, ni mladi, nego Ronilac. — Na taj pridjevak se toliko naučio, da mu je bilo neobično, kad su ga roditelji zvali krstnim imenom...

U selima, koja je prošao, ostavljao je rukotvorine svojih neobično vještih ruku. Tako su se djevojke hvalile sa njegovim lijepo izradjenim preslicama; momci su se dičili sa ukrašenim drvenim duhanskim kutijama; muževi su pokazivali različite držalice, a neki i cijela kola. Sve te rukotvorine izradjivao je s jednostavnim alatom. Preslice je na primjer, izradjivao sa džepnim nožićem, a ne — možda — pilicom i što ti ja znam s čim.

Iz misli ga trže otčev šapćući glas:

»Sinko, dodji da te blagoslovim!«

Iznenadjen tim pozivom klekne kod uzglavlja otčeva i poljubi ga u pomodrele ustne. Volio je otca, i ako ga nije u svemu slušao.

Snasi navru suze na oči kojih nije bila u stanju sakriti, jer je veoma žalila nesretnog svekra. Znao ju je, koji puta, izgrditi, ali većinom radi Ronilca.

»Pasja capa!« opsovao bi razljućeni svekar, a sin bi dao petama vjetra, jer bi inače izvukao ljutih batina, premda je bio i oženjen. Ona bi sirota primila sav gnjev svekrov na svoja slaba ledja.

Boreći se sa smrću spusti ranjenik nekada čvrstu ruku na sinovljevu glavu.

»Sin«......, dahne Mato.

Zabrinuta snaha stavi mu svijeću u nemoćnu ruku, ali se on ni ne pomakne.

Ronilca obliše suze, žena zajauče. Djeca se od glasnog materinog plača probudiše. Mali Perica je bezutješno plakao, a mala Marica se derala.

Na glasan plač i jaukanje dodju nekoji susjedi sluteći da je unesrećeni čovjek preminuo. Veoma rado pomognu ucviljenoj obitelji, da spremi mrtvaca na odar.

Za dva dana je razplakana porodica i rodbina odpratila ostatke nezaboravnog pokojnika na vječni počinak.

Ronilac je težkom mukom sakrivao veliku žalost: nedavno mu je umrla mila majka, a sada je ostao i bez dobrog otca. Svijet mu je bio crn, odviše crn. Izgledalo je, da ne će preživjeti tako veliku bol. — Ali je njegova zdrava i odporna narav u snažnom tijelu podnijela taj golemi udarac.

Obećanje, koje je zadao otcu, sililo ga je da radi kod kuće i u polju. Pobrao je kukuruz i spremio ga je u kukuružnjak i na tavan. Preko zime je radio oko kuće žaleći neprestano za rano umrlim roditeljima.

Držeći se sveto obećanja izorao je prvu, drugu, ... i zadnju brazdu.

Susjedi i prijatelji, koji su ga poznavali, veselili su se, što je prihvatio za plug.

«Bit će kakav mu je bio i otac!« govorili su jedni veselo.

»Umetnut će se u materinu rodbinu, koja voli skitnju«, govorili su drugi.

»Ronilčeva mati je takodjer voljela neke vrste skitnju, ali ju je željezna volja pokojnog Mate odvraćala, da se ne skiće. Tko će zadržati Ronilca kod kuće, kad ga otac nije mogao?« pitali su.

»Nitko!« glasio je jasan odgovor.

Ronilac je mislio i po danu i po noći na obećanje, koje ga je tako nemilosrdno pritisnulo k radu. Istinu govoreći mnogo ga je muke stajalo, da ne ostavi dom i ne podje na skitnju.

Vrijeme je prolazilo i njegova se obitelj povećala za jednog člana. Žena mu je porodila krasnu djevojčicu, kojoj dadu ime Milica. Lijepo je bilo pogledati njegovu djecu, jer su na licu pokazivala, kako ih on i njegova žena Ruža paze.

Ruža mu je pomagala u gospodarstvu i brinula se da djecu drži u redu. Imala je brata i dvije sestre. Roditelji su joj umrli od kolere, dok je još bila malena djevojčica.

U obitelji je vladao nepomućeni mir, dok nije jednog dana Ronilac prodao i konje i kola. Za novac je kupio gradju za vodenicu. Od tog sudbonosnog dana navalilo je zlo na njezinu glavu i ona je počela osjećati gorki život prevarene žene.

Ronilac je, medjutim, šaptao »Otče, oprosti mi!« i radio je neumorno upotrijebivši sve svoje sposobnosti, da što bolje i ljepše izgradi mlin. Kod posla su mu pomagali bezplatni pomoćnici, kojima je jedino po običaju davao hranu i piće.

Nakon šest tjedana nosila je Sava njegov mlin, koji se je razlikovao od drugih mlinova, lijepom izradbom i novim oblikom.

Kućica nove vodenice imala je krov od lima, a oblikom je bila nalik na »kabine« riječnih parobroda. Načinio ju je t. j. vodenicu iz tri cerova debla, koja je izdubio i spojio sa dugačkim gredama spojenima u klupe. Na prvu ladju kraj obale i srednju postavio je kućicu, a na srednju i na onu, koja je bila najdalje na vodi, učvrstio je ogroman »naper«. Pod krovom od lima nalazile su se tri prostorije: u prvoj je bio krevet, decimalna vaga i male kištre za brašno, a iznad vage na drvenoj stijeni visjela je crna drvena ploča i kreda; u srednjoj prostoriji nalazila se je s desne strane: kištra, u koju je curilo brašno, stol na jakim stupovima, na kojem su bila pričvršćena dva težka vremena: donji nepomičan, a gornji pomičan; oko njih je bio drveni i široki obruč, koji je sprečavao, da se brašno prosiplje po stolu i — podu; nad stolom je postavio drveno korito sbito od hrastovih dasaka, u koje je sipao žitarice za samljeti. Pod stolom je namjestio malo kolo s palcima, koji stoje vodoravno i zapinju o okruglu šišku, koja ima okomite lastavice; na gornjem njezinom dijelu učvrstio je težki vodenični kamen, a donji njezin dio postavio je u jamu — na debeloj gredi — u t. zv. petu. Izpod poda u istoj prostoriji smjestio je »malo vreteno«, koje je na jednom dijelu imalo već spomenuto malo kolo, a na drugoj strani, u srednjoj ladji, imalo je okruglo valovo s vodoravnim lastavicama, o koje zapinju palci velikog teretnog kola, koje se polagano okreće u srednjoj ladji, a glava njegovog »vretena« počiva na jastuku. To se veliko kolo nalazi u trećoj prostoriji. Na isto »vreteno«, na kojem je bilo učvršćeno veliko kolo, naperio je križeve, a na njih je namjestio pera. Šest križeva usadio je u jednakim razmacima na tri mjesta; na svakom mjestu po dva križa jedan do drugoga. Križeve je na krajevima produbao i kroz izdubine je proveo brestove obode ili kolutove. Jedan obod učvrstio je na kraju križeva, drugi unutar za širinu široke daske. Na križeve i izmedju njih smjestio je debele jelove daske pričvrstivši ih svibovim štapovima ili »kuscama«.

Na ladje je prikovao šest greda: na najdebljem dijelu ladja, na sredini i blizu svršetka prednjeg tanjeg kraja. To su bile tri klupe. U svaku ladju je mogao ući, očistiti ju od vode i z a k r p a t i. Pred mlinskom kućicom je popodio t. zv. dvorište. U sredini dvorišta je usadio okrugao, metar i dvadeset dugački stupić, kojeg je produbao u gornjem dijelu, tako da je kroz načinjeni otvor mogao provući »ćuskiju« pomoću koje je stupić ili vitao okretao okolo naokolo; a oko njega bi se tada omatao lanac, kojim je mlin bio svezan na obali za težko sidro zarito u zemlju. — Na prednjoj klupi zabio je šezdeset centimetara dugačke, uzke, daščice u gustim razmacima. Po njima je pomicao povraz, — s kojim je mlin bio svezan za lagano sidro, koje se nalazilo na dnu velike Save, — pomoću drvene poluge od čavla do čavla, koje je zabio u desnu gredu gledajući prema zapadu, te je na taj način pomicao mlin k obali i obratno.

Na malenici t. j. najmanjoj ladji ,koja se nalazila bliže k obali zabio je sa dugim čavlima kormilo ili dumen.

Mlin je stavljao u pogon na slijedeći način: jedan komad zaoštrenog jasenovog drveta t. zv. čiviju zabio bi u pukotinu od stola, na kojem su bili kameni, te je njezinim zabijanjem ili izbijanjem dizao ili spuštao gornji mlinski kamen.

Kad bi Ronilac zabio čiviju, kamen bi se podigao, te je pritisak vodė okretao naper, s naperom se okretalo veliko kolo, veliko kolo je okretalo valovo, a s njim i malo kolo, malo kolo je okretalo šišku, a s njom i mlinski pokretni kamen. Izbivši čiviju dogadjalo se obratno, te bi pera prije popucala, nego bi se vodenični kamen pokrenuo! — Da se to ne bi dogodilo, privezao bi na vitao i primaknuo na povraz mlin k obali, gdje rječna struja nije bila u mogućnosti, da mu napravi bilo kakovu štetu.

Dogotovivši mlin zadovoljno je promatrao tu svoju malu novu kućicu.

* * *

Kroz zimu je većinom mlinario: donašajući kukuruz i odnašajući brašno od seljana i k njima.

Nije imao mira kod kuće, pa je zašao preko noći kojoj ženi. Kako je bio lijep muž i zabavan pripovjedač voljele su ga snahe i djevojke.

Ruža je opazila, da češće izostaje, ali nije ni iz daleka slutila, da se je nje zasitio, pa da živi s drugim ženama.

Budući da se u selu ne da ništa sakriti, doznala je Ruža, da ju vara... Tješila se je ipak, da će ga njezina briga za dom opametiti i privući natrag k toplom obiteljskom ognjištu.

Ronilac, uza sve njezino nastojanje za kuću, ostao je kod svojeg prijašnjeg života. Dogodilo se, da bi koji put zajecao bolno sjetivši se na obećanje, ali je svejedno nastavio živjeti bezbrižnim životom, kako je to njemu najbolje odgovaralo. Nije mu se svidjela ni njegova žena ni koja druga žena, ali je ipak ljubakao s lijepim ženama, tako za promjenu.

Jednog dana mu je zapelo oko za lijepu mladu snašu. Pristupio je bliže k njoj i na svoje veliko zaprepaštenje prepozna u njoj Maricu Klisurićevu. Lice lijepe snaše zasjeklo mu se u pamet i počelo ga je uznemirivati kod ljubljenja njegovih dragana.

»Proći će to!« govorio je sâm sebi. — »Ona je kao što su i druge!«

No prevario se je! Lik mlade žene stajao je stalno pred njegovim očima i mučio ga je ne dajući mu mira ni danju ni noću.

Došlo je lijepo proljeće. Zemlja, podpuno odmorena, tražila je marljivog orača, da ju obradi.

Ronilac nije ni pomislio, da bi odvezao plug u polje. Svu brigu za dom i gospodarstvo prepustio je neizkusnoj ženi.

»Neka radi, kako zna!« mislio je.

Provodio je i dalje život bez neke stalne svrhe. Kod kuće je ostavljao jedino novac. Odlazio je rano u jutro, a vraćao se je kasno u noć.

Više puta je htio proći uličicom, u kojoj je živjela Marica, ali mu je nešto gorkog priječilo, da onuda prodje.

U to ga zatekne »svijetski rat«.

Došao je u T., kao i ostali pričuvnici. Prozvali su ga, ali se nije javio. Kad su se budući ratnici razdragali s jelom i rumenim pićem, otišao je Ronilac kući.

»Tebe će ustrijeliti!« reče mu uvjerljivo njegov susjed Pozder, starac od šezdeset i sedam godina.

»Ne će, djede«, odvraćao je on — »ja ću izmaći velikom klanju«.

»Hm, hm, težko će to biti, ako će biti!« reče djed kimajući glavom.

Medjutim njega nisu ustrijelili, nego su ga ostavili kod kuće, jer je bio jedini mlinar u četiri sela.

Neki, koji su ga mrzili — bilo je i takovih, ali su bili na sreću rijetko posijani — govorili su šaptom, da je podmitio gospodu...

Maričina slika mu je bila sve češće pred očima. Počeo je ozbiljno izmišljati način, kako da se približi k toj ljepotici.

Mnogo puta bi prošaptao:

»Gdje su mi bile oči, da ju nisam prije ugledao?!«

Napustio je svoju ženu i ljubovce, premda se je jako malo nadao, da će ga zavoljeti i Marica.

Jedino je pouzdano znao, da mu bez nje ne će biti mira ni obstanka.

II.

Josip Klisurić rodio se je — izgleda — pod nesretnom zvijezdom. Roditelji su mu bili žilavi starosjedioci poplavljenih posavskih predjela. Potičući od potomaka doseljenih hrvatskih plemena podnosili su hrabro sve nedaće, kojima je izložen Posavac. Siromašni u početku svojeg bračnog života stekli su uztrajnim i mukotrpnim radom veliki imutak tako, da su im djeca bila podpuno osigurana.

Josip je bio deseto dijete. Imao je sedmero braće i dvije sestre. Kad je imao petnaest godina ,umre mu otac od upale pluća. Govorili su ljudi, da su ga vile namamile u svoje kolo

i začarale, jer, »kako bi inače jak čovjek umro tako nenadano, pa bila bolest i sto puta teža«.

Glavnu je riječ iza otčeve smrti vodila njegova mati. To je bila visoka i jaka žena, dobra »kao dobar dan«. Sve razmirice i svadje medju ukućanima rješavala je uvijek šapćući. Nikada joj nije padalo na pamet da bi sina, snahu ili koje unuče opsovala, jer je bila uvjerena, da bi se kletva prije obistinila, nego bi joj se i nadala. Nije uobće psovala.

Desna ruka u gospodarstvu bio joj je najstariji sin Gjuro. Kćeri je poudala, a sinove oženila sve osim Josipa. Njega je mnogo pazila, jer je bio najmladji i zato potreban njezine ljubavi više, nego li ostali.

Budući da je odslužio vojsku, odlučila je starica da ga oženi — dok je još živa — Bog zna, kad će umrijeti. — Pitala ga je, mimo običaja, koja mu se djevojka svidja.

»Marica Tomaševa«, odvratio je zbunjeno Josip.

Zaprepastila se je čuvši riječi svojeg mezimca. — Bilo joj je težko, što je odabrao baš jedinicu pokojnog Tome Jadnića. Tomo je bio, istina, čestit i vrijedan čovjek, ali neobično ponosan na svoj rod i imetak, kojeg su Jadnići čuvali kroz više desetljeća, te nisu bili bogataši od jučer. Nešto takvog ponosa imala je i njegova žena Jalža, koja je bila takodjer bogatog roda. — Otac pokojnog Tome nije htio makar kakovu snahu! Zabrinuta mati se je bojala, da mu Jalža ne će dati svoju jedinicu.

* * *

Marica Jadnićeva ili Tomaševa bila je vitka i visoka djevojka. Na njoj je bilo sve kao saliveno. Lijepu glavu ukrašavala je crna kosa, koja se je spuštala u dugim pletenicama, niz njezina lijepa ledja, gotovo do peta. Krasne plave krupne oči sa dugim trepavicama, nad kojima su bile uzke obrve, znale bi se tako nasmiješiti, da bi se mnogom momku zavrtjelo u glavi. Zdravo, punahno lišce ružičasto — naravno — obojeno ukrašavao je pravilno zaobljeni nos. Usta, kao stvorena samo za poljubce, — skupljala su se kadkada na sažalni podsmijeh. Bijeli nenjegovani zubi pokazivali su se samodopadno u govoru i u smijehu. Mala, krasna bradica sa jamicom u sredini završavala je glavu ljepotice.

Udovi, obla ramena, male već podpuno razvite grudi, struk, bedra, noge i — ruke, sve je pokazivalo nepobitno ljepotu djevojku.

Doista su ju svi smatrali najljepšom djevojkom u čitavoj župi! Za njom su se pomamili momci iz bliza i iz daleka.

Ali je Jalža čuvala svoju jedinicu ,kao zjenicu oka svoga, te ju nije htjela dati ni »bečaru«, ni »slijepcu«, koji ništa nema. Naročito je Jalža odgojila svoju jedinicu!

Premda ju je mogla zamijeniti u poslu koja djevojka iz sela, Jalža je učila i tjerala Maricu na posao. Marica je uz materine mudre savjete naučila raditi sve kućne i poljske poslove.

U nedjelju je polazila u crkvu. Istoga dana po podne pustila bi ju mati na cestu, da igra i pjeva u kolu — da se proveseli sa svojim vršnjakinjama. Bila je najbolja igračica i pjevačica, te bi ju zadivljeno slušalo i gledalo staro i mlado. Čim bi se počeo hvatati mrak, došla bi Jalža pred nju, te bi zajedno došle kući.

Kad ju je Josip namjeravao oženiti, imala je petnaest godina i sanjala je o drugom.

* * *

Budući da su Klisurići bili poštena roda, a imali su osim toga i lijepo gospodarstvo, to su se mogli nadati, da će Jalža dati Maricu za njihovog Josipa, koji je bio divski razvijen za svoje godine.

Visok, krupan, sa boksačkom glavom, koja je počivala na snažnom vratu, s rukama, na kojima su bile izprepletene debele žile, davao je sliku mladog diva.

Nedjeljom ili svetkom, kad bi se momci medjusobom natjecali, divile bi se djevojke — iz prikrajka — njegovoj jačini: najjačeg momka nadbacio bi — i dva ili više puta bi nešto težeg dignuo, nego oni. Od šale bi savijao željezne šipke ili slično. Njegovu su snagu hvalili starci sa riječima:

»Jak je kao medvjed« ili »To je stara korenika«.

Marica se je divila njegovoj snazi, kao što su se divili i ostali. No od njega joj nije dolazio ni tračak dopadljivosti. Nije znao svirati u igralce, što je svaku djevojku privlačilo k momku. Znao je doduše plesati, ali je bio — njoj je tako izgledalo — neobično nespretan. Nije se ni odjevao, kako bi to njoj odgovaralo i stotinu razloga je znala nabrojiti, radi kojih ne bi htjela biti njegova.

Medjutim je bilo veoma lijepih djevojaka, koje su ludovale za mladim divom, ali ih on nije ni pogledao. Njemu je zavrtjela s glavom Marica, te je htio oženiti jedino nju.

Njegova je mati, kao izkustna žena, uvidjela odmah, da Marica nije za njega.

»Siroto dijete«, šaputala je — »trnovit put si odabralo! Marica će te upropastiti. Okani se je, dok nije prekasno«, govorila mu je.

»Ili nju ili nikoju!« odgovori Josip.

Videći žalostna mati, da sin ozbiljno misli, pomoli se Bogu i podje u snuboke.

Jalža se dakako opirala, ali je konačno ipak pristala. Marica se je podložila materinoj volji, jer je vidjela da ju onaj kojeg ona voli ne će, nego će se vjenčati s drugom o svetoj Kati.

Krvareći u srcu spremala se za svatbu, dok je Josip naprotiv sav blažen zalazio k njoj i donašao joj kojekakve darove.

Došlo je napokon vrijeme svatbi i — prošlo je. Brige za dom i gospodarstvo, a doskora i dijete — mala djevojčica — zasipavale su njezinu bol. Djevojčici su dali ime Angjelka, jer je bila doista krasna, pa je i sam velečasni prihvatio to naravno ime.

Jalža je namjestila mladence kod sebe. Josip je gospodario s njezinim imetkom. Bila je s njim podpuno zadovoljna, jer je bio neumoran radnik i štedljiv i razuman gospodar. O njegovom uzornom gospodarenju pročulo se doskora po cijelom selu i — kotaru, te su mu poznanici dali nadimak »Gospodar«.

Svoju narodnu pripadnost branio je neustrašivo i neprestano. Nije glasovao za stranku, koja je imala najviše glasova, nego za onu, koja mu je bila po programu najbliža.

Često je znao govoriti — slušali su ga i starci — da nije dosta obradjivati zemlju i plaćati poreze i daće, brinući se samo za sebe i svoj dom, nego je potrebno voditi računa i o tomu, da li su novci uplaćeni obćini i državi zaista upotrebljeni na ono, zašto su ubirani; da se ne bi dogodilo, da uza sve goleme poreze i namete, gaze po blatu na obćinskoj i državnoj cesti i to do — koljena; da se ne bi dogodilo da s njihovim novcem upravljaju tati i razbojnici i da njihovu djecu odnarodjuju, a sinove im uzimaju prekovremeno u vojsku.

Radi njegove odvažnosti cijenili su ga mnogo.

Maricu nije osvajala njegova glasovitost. Ona je i nadalje zapadala u crne misli iz kojih bi ju oslobodio jedino plač ili smijeh njezine kćerčice. Svu svoju neizcrpivu ljubav prenosila je na svoje miljenče.

Kroz šest dugih bračnih godina borila se je neprestano s dužnošću i sa željom.

U to se je pročulo po selu, da se sprema rat. U Sarajevu su ubijeni nadvojvoda Ferdinand i njegova supruga. Srbi su pripremili atentat i Austrougarska je imala razloga, da navijesti rat mladoj kraljevini Srbiji.

P.-ci su o ratu sudili po svoju. Jedni su medju njima odobravali rat i ti su bili u velikoj manjini, a drugi su ga — proklinjali. Ovi posljednji opravdavali su svoje stanovište sa Sv. Pismom.

»Nije li Isus rekao: »Ljubite i neprijatelje svoje«, tumačio je stari Ivan Rustak veoma pobožan starac, koji je uvijek govorio:

»Sv. Pismo je jedina knjiga, koju se izplati čitati, a druge knjige su sve lažne i treba ih spaliti«.

»Imate pravo, djede«, potvrdjivao je jedan mladji čovjek. — »Da se svi drže Isusovih riječi, ne bi mi bili danas ni pod Madžarima, ni pod Švabama, nego bi bili svoji i slobodni. Kad mač i puška vlada, onda će čovjeka ustrijeliti najprije lopov, dok će pošten čovjek sto puta prije promisliti, da li će bližnjega svojega posjeći ili će u njega pucati i konačno ga — neće ubiti!«

»Ne pjevamo li u litanijama: »Od kuge, glada i rata, oslobodi nas Gospodine!«, Primjeti opet Ivan. — »Kad bi našim upravljačima bio uzorom Isus Krist, ne bi se narodi u svojem neznanju klali«.

Grupa ljudi je jedno vrijeme medjusobno razpravljala, a onda se razišla.

Josip je poznavajući povijest znao, da su Hrvati i Srbi grane velikog slavenskog stabla.

»Srbi su«, pripovijedao je svojemu susjedu Petru Malcu, »narod, koji živi u blizini nas Hrvata. Poznato mi je iz knjiga, da je njihov knez Zaharija tražio pomoć u hrvatskog kralja Tomislava. Kralj Tomislav ga je doista pomogao, pobijedivši bugarskog cara Simeona i povrativši Zahariji njegovu kneževinu. — Srbi su nam braća, kao što su nam i ostali slavenski narodi: Slovenci, Slovaci, Bugari, Česi, Poljaci i Rusi. Ima ljudi, koji govore i tvrde, da smo mi sa Srbima jedan te isti narod, jer slično govorimo. Ja sam medjutim, uvjeren da sam Hrvat, a ne Srbin!«...

»Imaš pravo, Joža«, prekine ga djed Malec. — »Ja sam takodjer Hrvat, a ne Srbin, makar Srbina podpuno razumijem«.

»Da, djede, mi se razumijemo. Medju nama Slavenima je takova sličnost u govoru i ponašanju kakova sličnost nije ni medju Romanima ni među Germanima. Ovi posljednji su nas Slavene raztavili naselivši između nas Madžare. — Na žalost se nalazimo u habsburžkoj monarhiji i sada smo prisiljeni, da ratujemo protiv braće Srba, ako poslušamo viši nalog. »Za mene je »djede«, najveći nalog Božji, a taj veli: »Ne ubij!«

»Gdje si ti, Joža, naučio sve to? Ja imam već sedamdeset godina, ali nikoga nisam čuo tako govoriti«.

»Da vam istinu rečem, nešto sam čitao u knjigama, a nešto sam čuo od doktora Antuna Radića i od njegovog brata Stje-

pana, nešto mi je opet pripovijedao moj brat Gjuro. Brat mi je pripovijedao o Jelačiću banu. Ja sam se čudio, da mi Hrvati, koji smo imali tako moćnog bana, nismo gospodari u svojoj hrvatskoj državi.

Slušajući doktora Radića saznao sam da je tomu razlog velikom većinom neprosvijećenost hrvatskog seljaštva. Kad je Ante rekao: »Dosadašnji zakoni su takovi, da je seljak na svakom koraku u vlasti oblasti i njezinih namještenika«, onda sam osjetio, da smo mi seljaci prevareni u prošlosti i ujedno sam se uvjerio, da se moramo pobrinuti da si izgradimo bolju budućnost. U meni je sve kuhalo od sjećanja na muke, koje su podnijeli naši pradjedovi i da se nisam sjetio riječi iz Sv. Pisma: »Otče oprosti im, jer neznaju što čine«, bio bih spreman na krvavu osvetu«...

»Nisu na tebe djelovale samo riječi iz Svetog Pisma«, prekine ga djed Petar, — »nego u tvojem junačkom i divskom tijelu počiva takova duša, koja je spremnija na opraštanje, nego li na krvavo obračunavanje. Svatko će, to isto na tebi vidjeti, čim te malo bolje pogleda. — Želio bih, sinko, znati, gdje se sada nalaze braća Radići i tko su oni?«

»Braća Radići«, reče Josip — »stalno borave u Zagrebu. Obojica se bore i rječju i perom za oslobodjenje hrvatskog seljačkog naroda od neznanja, od domaće gospode i tudjinske prevlasti. Ante je profesor, a Stipe je izškolani političar, koji je spalio madžarsku zastavu pred nosom sadašnjem našem caru. Bio je radi politike proganjan i zatvaran, te je upravo čudo, da je ostao živ i zdrav. Dapače ga je i narod proganjao, a i danas ima još mnogo seljaka, koji ga progone«....

»Zašto bi ga narod proganjao?« uzprotivi se djed Petar. — »Zar nisi rekao, da on taj narod uči i brani?«

»Jesam! Ali, jer je seljaštvo neuko, dade se upravo nahuckati na Radiće od pokvarene gospode. Ta pokvarena gospoda misle samo na trbuh i na mekanu stolicu, pa je doktor Radić naveo nekoliko primjera, kako se ta gospoda bave politikom, da lakše dobiju državnu službicu sa dobrom plaćicom. Jednog takvog politikanta pitao je Ante, zašto je glasovao za protivničkog kandidata, a on mu je odgovorio, kao iz puške:

»Zato, jer sam mislio na želudac, moj gospodine!«

»Kad ste mislili dakle na želudac, onda niste za drugo, nego da vas narod zakopa u ono, što vam izlazi iz želudca«, odvratio mu je doktor Ante rasrdjeno.

Gospodin se veoma uvrijedio, ali nije drugo zavrijedio!«

»Ha, ha, ha, dobro mu je odbrusio«, reče djed Malec. — »Taj je zbilja za gnojnicu, a ne za gospodsku stolicu! — Reci mi, gdje si vidio Stjepana Radića?« upita, nakon male stanke, djed Malec.

»U T. na skupštini i u Zagrebu u njegovoj knjižari. A to vam je bilo ovako: Dovezao sam u Zagreb sijeno. Budući da nisam imao izvoznice, navalili su na mene stražari i zabranili su mi, da prodajem sijeno, »jer« vele »nemate izvoznice«.

Rekoh im: »Ja sam vozio sijeno ovamo dva dana, a sad, da idem po nekakovu izvoznicu? Da li ste vi ljudi? Imate li vi dušu? Ja sam pošten čovjek, tudje ne diram, a svoje čuvam«.

»Sve je to lijepo«, vele, »ali mi ne smijemo dopustiti, da prodajete bez izvoznice«.

Videći, da su to sluge svojih glavara, a ne gospodari, dao sam se šutke odvesti na policiju, gdje nisam obavio ništa, jer su mi zaplijenili — sijeno.

»Kad donesete izvoznicu, dobit ćete sijeno natrag, a konje si možete uzeti sa sobom«.

Bilo mi je do ljutnje i do smjeha. Tko će to razumjeti: konje si mogu uzeti, dakle su moji, a sijeno si ne smijem, dakle nije moje ili kako su oni rekli: »neznamo i nevjerujemo«. Medjutim nisam bio došao u Zagreb, da se smijem, nego da prodam sijeno. Radi toga sam razljućen ostavio policijsku zgradu i konje u dvorištu.

Sjetivši se na doktora Radića navratio sam se u Slavensku knjižaru.

»Hvaljen Isus!« pozdravim ušavši u nutra.

»Uvijek amen!« odgovori mi mužki glas iz nutra. Nisam odmah vidio tko je, jer je unutra bilo tamnije, nego vani.

»Što želite?« upita isti glas na našem materinjem jeziku, upravo tako, kao što mi dva govorimo. Sada sam već mogao dobro raspoznavati sve oko sebe, te sam opazio čovjeka srednjeg rasta sa brkovima i bradom.

»Htio bih znati, da li je slučajno ovdje dr. Antun Radić. Ja sam Josip Klisurić iz P.«, odgovorim.

»Morate počekati do jedanaest sati dok dodje ovamo. Da ste došli malo prije, našli biste ga ovdje. Ako vam je baš sada potreban, recite meni slobodno sve, što imate na srcu; ja sam njegov brat Stjepan.«

Nekako mi je samo od sebe došlo, da mu pružim ruku, koju on prihvati i srdačno se porukujemo. Primjetio sam, da mu je ruka čvrsta, a stisak jak.

Ispripovijedao sam, kako sam se upoznao s njegovim bratom Antunom i konačno sam mu izpripovijedao svoju nezgodu na policiji.

On me je pažljivo slušao, a kad sam svršio, njegov se je dotadašnji smiješak izgubio. Pomislio sam, da se ljuti na mene, kao i onaj gospodin na policiji, a opet sâm sebi nisam htio vjerovati: ta to je brat onog doktora Radića, koji veli: »vi seljaci.«

»Idemo na policiju«, pozove me, prekinuvši time moje dalnje misli. Opraštajući se s mladom gospodjom pretstavio mi ju je:

»To je moja žena Marija. Ovo je Josip Klisurić seljak iz P.«

Gospodja mi pruži ruku, koju sam toplo stisnuo pazeći, da ju ne zdrobim.

»Da je vama, djede, bilo čuti i vidjeti Stjepana Radića! Nitko ne bi ni u snu pomislio, da bi se taj ljubazni gospodin, mogao tako razgnjeviti. Žila na čelu mu je izkočila nabreknuvši, lice je pocrvenilo, a krupne plave oči, kao da će mu izkočiti iz očnih šupljina. Nehotice sam pomislio na srdžbu Spasiteljevu.

Govoreći izmjenično čas njemački, čas hrvatski, mijenjajući glas do vike od koje je odjekivalo po zgradi tražio je, da mi povrate sijeno.

»Kojim pravom plijenite sijeno ovom poštenom seljaku? Što je svojim žuljevima privrijedio, dovezao je u Zagreb na prodaju, da skupi par krajceri, a vi mu to plijenite i zadržavate ga bezpotrebno ovdje, dok ga kod kuće čeka sto raznih poslova. Zar će vam on ići po izvoznicu tako daleko? Sama vam pamet govori, da je on poštenjak od pete do glave, ali vi svoju kozu derete, da vam ne bi ponestalo plaće. Tko se drži zakona, koji su postavljeni bez seljaka i protiv njih, kao pijan plota, taj nije za ovu službu« .....

Gospodin je crvenio i zelenio od srama i bijesa, ali mi je morao dopustiti, da odvezem sijeno i da ga prodam.

Veseo, što sam dobio natrag sijeno, oprostio sam se s nasmijanim Stjepanom i budući, da me je pozvao, da dodjem k njemu, čim prodam sijeno, to sam mu obećao.

Došao sam k njemu oko pola četiri po podne.

Primio me je srdačno, a na svoje radostno iznenadjenje našao sam tamo i doktora Antu.

Slušao sam netremice Stjepana, koji je potanko pričao o svojem dotadašnjem radu na budjenju i prosvjećivanju seljaka. Protumačio mi je program HPSS, kojoj je bio prvi predsjednik.

Ja sam mu kazao svoje mišljenje o uspjehu seljačke stranke. Pričao sam mu kako živim i kako žive naši P.-ci. Završio sam:

»Ja sam već odavna odlučio, da ću neustrašivo braniti svoju narodnu pripadnost i sva prava, koja me kao čovjeka pripadaju. Do sada hvala Bogu, nisam sustao, a ne ću, ako

Bog da, ni u buduće. Upućivao sam i upućivati ću svakog našeg čovjeka, da to isto čini.«

Obojica su mi dala za pravo poučivši me još o koje čemu, o čem do tog vremena nisam ni čuo.

Oko jedanaest sati u noći oprostio sam se s njima ponosan, što su se ovakova dva muža zauzela za naš narod, za onaj isti narod, kojemu sam ja pripadao i za koga sam bio spreman i glavu položiti; ponosan sam bio, jer su moje misli o našem narodnom oslobodjenju našle odziva u duši tih učenih ljudi.

Da vam, istinu rečem, djede, ni danas vam ne mogu odrediti, koji je od njih učeniji i vrijedniji. Jedino vam mogu reći, da će oni, premda se bore s bijedom, uspjeti, jer imaju veliku nadu u naše seljačko poštenje, u našu bistru pamet i u naše ocjelne mišice. Borba je za naše oslobodjenje više nego divska, jer treba se boriti u isto vrijeme protiv tudjina i protiv naše pokvarene gospode, zato su ju mogli odpočeti samo takova dva diva, kao što su Ante i Stjepan.«

»A takav treći div će im pomoći«, reče smijući se djed Petar i vi ćete, ako Bog da, izvojevati pobjedu. Mi smo sinko, doista potlačeni i poniženi od onih, koje kruhom, bolje reći najboljim, što imamo, hranimo. To su u prvom redu naša gospoda, koja nas tudjinu za volju prodavaju i to su u drugom redu tudjinci, kojima nije dosta, da jedu najslađje plodove naših žuljevitih ruku, nego i našom krvlju natapaju ovu našu crnu zemlju. — Ali, doći će i njima crni petak, ako Bog da, jer nije Bog lažac, da bi napustio svoje ljude, svoj narod, koji tudje poštuje, a svoje čuva i ne daje otimati; ako pak daje, daje svojom voljom i bez računa.«

»Što ćete, djede, ja ću se boriti za našu slobodu i pravo, kao što sam se i do sada. Sada na žalost moram u rat, ali ne ću, ako Bog da, izgubiti pamet i poživinčiti se!«

»Šteta je tebe, sinko moj, ali što možeš. Ako se ne odazoveš pozivu ustrijelit će te; a ovako, podješ li na bojište, ima nade, da ćeš se spasiti. Da je naš narod svijestan, kao što nije, napravili bi mi malo drugačije, nego 1848.!«

»Bilo kako bilo ja ne ću pucati po Srbima, nego ću prebjeći na njihovu stranu ili ću se dati bez obrane ubiti.«

»Dobro si rekao, sinko. Tako ćeš, nadam se, i učiniti. Bude li takovih više, nestati će trulog carstva. Vjeruj mi, sinko, doći će sunce i pred naša vrata!«...

Još je nešto htio reći Petar, ali ga prekine glas seoske trube. Seoski trubač trubio je. Kad se sakupilo više seljaka na okup, obavijestio ih je seoski starješina ,da će u večer biti sastanak kod »Kranjca«, na kojem će im se protumačiti oglasi pribiti na seoskoj stražarnici.

Kad su Josip i Petar stigli na cestu, upravo je govorio starješina: »Braćo, danas na večer je sastanak kod »Kranjca«. Gledajte, da svi dodjete. Obavijestite i one, kojih sada ovdje nema. Naša carevina navijestila je rat Srbiji. Našem caru će pomoći njemački car Vilim, ako li ruski car pomogne Srbima.« Dovršivši svoj govor već promuklim glasom, ostavi skupinu, na koju su čudno djelovale riječi: naš car, njemački car, ruski car i rat sa Srbijom.

Jedan je po drugom gledao, stavljale su se primjedbe, a nekoji je uzviknuo i »Živio rat, dolje Srbi!« No taj se je poklik izgubio u tom klubku ljudi, kao što bi se izgubili i mnogi drugi. Netko je primjetio, da je vidio krvavu repaticu tako i tako okrenutu, drugi su mu protuslovili i doskora se razprela bučna prepirka, jer je svaki htio imati pravo, da je najbolje vidio.

Stariji ljudi su kimali glavom, a stari Pozder je tvrdio, da je Antikrist došao na svijet, te će biti doskora propast čovječanstva.

Žene su plakale otirući si suze u pregače: žalile su već unapred za unukom, sinom, mužem ili kojim rodjakom.

Po malo su se ljudi razilazili, da nastave prekinuti posao. U večer su se svi skupili kod »Kranjca«, nekoji su dapače naručili i čašu vina, jer ga nisu imali kod kuće, a osjećali su žedj.

Starješina je došao sa občinskim pisarom, koji je ljudima pročitao oglas i protumačio ga kojekakovim blezgarijama misleći, da ima pred sobom djecu, a ne odrasle ljude. Povikao je na svršetku:

»Živilo njegovo carsko i kraljevsko veličanstvo Franjo Josip I.!«

Mogao se medjutim derati i tjedan dana, a da mu se ne bi odazvalo više glasova, nego što ih se je javilo.

Iz pisarovog razlaganja shvatili su seljaci, makar je sve spleo i smotao, da se imaju javiti u T., gdje će dobiti dalnje upute. Tko pokuša izmaći bojnom polju bit će smatran izdajicom cara i carevine, te strijeljan kao izdajnik.

»Ja ne ću ići u rat, pa ne ću«, govorio je Nikola Josić, suhi žilavi mladić, kao da se sam sobom prepire.

»Ja ne bi takodjer išao, da ne moram«, govorio mu je visoki brkonja Ivo Prutak. — »Ako ne idem, uhvatit će me i strijeljati.«

»Što bi te strijeljali? Zar nemaš noge, da bježiš?« govorio mu je prezirno Josić. — »Naša je šuma prostrana, te se možeš sakriti. Ne ću ja ratovati za cara, koji ugnjetava naš narod i

sili nas, da podjemo u boj na rodjenu braću. A ako si pametan, ići ćeš i ti sa mnom u šumu, bit će nam ljepše u dvoje.«

Dakako, da se je našla jedna propalica, koja je došaptavala vlastima, što selo govori, te su žandari došli po Nikolu. Ali im nije uspjelo, da ga uhvate, jer ih je obojicu razoružao i zatvorio u svoj svinjac, sâm bez ičije pomoći.

Nahranili su malo buhe, a bili bi ih hranili i dalje, da ih nisu seljaci sa starješinom na čelu oslobodili i pustili, da mirno odu.

Budući da su vlasti dočule, što se žandarima dogodilo — oni su mudro šutili — premjestile su ih i zamijenile sa boljima dajući im pojačanje. Danju i noću obilazili su žandari sela i pazili su, da se svi obveznici jave na vojnu dužnost. Uza sav napor vlasti broj se bjegunaca povećavao, te je Josić imao cijelu četu čilih ljudi spremnih na sve. Svi su oni stavili glavu na kocku, da izbjegnu budućoj slavi znajući dobro, da im ni na bojnom polju nije glava sigurna. Ne dirajući ničiju imovinu imali su uza se sve gotovo stanovnike miroljubivih sela. Žandarima su zatjerali takav strah u kosti, te bi se tek novajlije ili rijetki pojedinci usudili noću kroz selo.

* * *

Josip se nije bojao, ali je odlučio, da se javi na vrijeme. Nije bio tako tankoćutan, da bi ginuo za ženom i djetetom i ostalima, ali je u svakoj svojoj česti, mrzio rat i bratoubilačko klanje. Znajući, da ostavlja kod kuće: ženu, dijete, majku, punicu ovako bezbrane, izvrgnute: pogibelji, bijedi i oskudici, a da im on sâm ne će moći, da pomogne, bilo mu je težko.

Težko mu je bilo i za: zemljom, blagom i uobće čitavim gospodarstvom. Tu je pustio korijenje i pripremio lijepu budućnost sebi i svojima, a sada ga mržnja jednog cara baca u naručaj ledenoj smrti, njegovu obitelj izvrgava ratnoj nesigurnosti, a moguće i gladi. U njegovoj glavi su se kretale Kristove riječi:

»Ljubite i neprijatelje svoje«.

Žila na vratu mu pozeleni i sa srdžbom proizusti u sebi:

»Najkršćanskije njegovo carsko i kraljevsko veličanstvo je tako kršćansko, da se ne drži riječi Sina Božjega ni onda, kad bi moglo jednom rječju spasiti živote i sreću milijunima!«

»Nema kod njega: »Tko tebe kamenom, ti njega kruhom!«

Kada će, da kada će naš narod vodjen Kristovim naukom ustati, kao jedan čovjek, da brani svoje pravo, koje mu, eto, daje najjači na svijetu i izvan njega, sâm glavom car nad carevima Sin Božji Isus Krist«? Zašto ne bi sada ostali kod kuće,

pa neka ratuju oni, koji su si nešto krivi? Da prodjemo Kristove riječi: »Caru dajte carevo, a Bogu Božje.« Kako možemo dati caru sebe, kad pripadamo Bogu? Car nas hoće prisiliti, da radimo protiv Njegove svete zapovijedi: »Ne ubij!« Zar misli car, da smo mi seljaci neznalice, kao što smo bili nekada. Došao je kraj njegovoj laži, jer je jasno kao sunce, da nesmijem ubiti Srbina, jer mi je brat i jer mi tako nalaže Svemogući. Po njegovoj zapovijedi je jasno kao sunce, da ne smijem ubiti —: Nikoga, jer nisam nikoga stvorio, nego sam i sam stvor Božji na ovoj grješnoj i jadnoj zemlji.«

Divsko tijelo potresao je bolni grč, ne toliko za domom, koliko za cijelim narodom.

»Vaša je budućnost« zaječe mu u ušima riječi doktora Radića i on zatomi krvavu bol i bez suza na očima opraštao se sa ženom, djetetom, punicom i majkom.

Težko mu je bilo opraštati se s njima: žena plače, mati plače, dijete je udarilo plakati, a punica neprestano briše suze. Žale svi za njime oplakuju ga živog, »Bog zna, hoće li se povratiti?«

»Ne plačite, dat će Bog, pa ću se povratiti« tješi ih on, ali uzalud.

Neznajući, kako da ih najbrže ostavi, primi sanduk i popne se na kola. Bič zapucketa, a čili vranci zagrabe, dok mu je u ušima odzvanjao jecaj i plačni »S Bogom!«

Na kolima ostrag vozilo se nekoliko pričuvnika, a Petar Malec je sjedio kraj Josipa.

Pokušavao je starac razgovor, ali mu nije polazilo za rukom: riječi su mu zapinjale u grlu, nešto ga je stezalo.

»Najbolji, najjači, najsposobniji«, sjeklo mu je u glavi. — »Ostavljaju nas najjači muževi i, Bog zna, hoće li se povratiti, kada ili nikada.«

Jedva je zaustavljao suze.

»Ma ne bi mi bilo žao, da ginu za nas, za dobru stvar, ali za to? Nema druge dolazi propast svijeta!« I djed Malec počne i sâm vjerovati, da je Antikrist došao na svijet.

Ostrag na kolima nije bilo ništa bolje: počeli su ozbiljno shvaćati poziv i nisu se nadali nikakvom dobru. Gdjekoji bi pogledao preko Save ili makar kamo: nijesu gledali jedan drugog, kao da su jedan drugom nešto skrivili. Jedan je od njih izkočio iz kola sa sandukom i zaviknuvši gromki »S Bogom« zaostao je u obližnjoj šumi. Drugi su tužno gledali za njim, ali ga nisu slijedili. Bio je to Ivan Prutak, koji je nedavno govorio, da će svakako u rat, ali se, eto, putem predomislio.

»Moguće, da će izbjeći kazni«, usudi se primjetiti Martin Gjurić. — »Ljudi će ga zaštićivati, te će izmaći žandarima«.

Nitko ga nije htio pobijati ili mu povladjivati; svatko se je predao svojim mislima i nadama.

Jedan je ostavio ženu, drugi roditelje i braću, treći staricu majku i t. d. Svi su imali za kim žaliti i znali su, da će ih tko taj oplakivati.

Kola su odskakivala po neravnoj cesti i bacala su ih kadkada jedne k drugima tako, da se dogadjalo, da bi se znali sukobiti ramenima, koljenima ili sa glavama. Put je bio dugačak i »drončanje« ih je dovodilo k stvarnosti, u koliko bi se htjeli udaljiti u mislima u ono vrijeme .

Približavalo se upravo podne, kad su došli do gostione k »Somu«.

»Djeco, mi ćemo se zaustaviti ovdje«, reče Petar, »tu je prostrana suša za konje i kola«.

»Kako god želite, djede«, reče Josip — »vi ćete tako i tako pomagati mojima kod kuće, dok se ne povratim«.

»Daj, Bože, da bi to što prije bilo!« uzklikne Petar Malec, a u sebi su za njim ponavljali to isto i pričuvnici.

»Stoj, vranče«, vikne Josip i konji stanu. Prebacivši vodjice preko konja skoči dolje iz kola i počne ih odprezati. Pričuvnici takodjer poskaču, a i djed Petar gotovo mladenački.

Privezavši konje za kola dadu im jesti, a zatim podju u gostinjsku sobu, gdje se nadju budući ratnici za stolom. Svaki je pojeo gulaš i popio je čašu vina. Izkapili bi koju čašu više, ali su htjeli, da budu trijezni, kako bi što izpravnije shvatili, što će im se zapovijedati.

Odpočinuli su se i pošli na zborno mjesto ,koje je izgledalo više kao vašar, nego li, kao neko naročito zborovanje. U kotlovima se je kuhalo jelo, a u vedrima se je raznosilo vino. Prozvani pričuvnici dobili su jesti i piti koliko su mogli, brate, kao da su na svatovima. Mnogi su se veselili misleći u svojoj nepokvarenoj duši, da će ih i na ratištu hraniti i pojiti, te su — zaboravivši kamo idu — primali lijek za svoju tugu i neizvjestnost.

Josipa su takodjer prozvali. I on je bio dionik velike gozbe, koja se je slavila na njihov trošak, ali nije htio ništa ni okusiti. Najradje bi bio zaviknuo:

»Braćo, ne dirajte ni jela ni pića. To nije dano, da se mi izkreno poveselimo, nego je dano, da nas omami, da pjevajući podjemo na rodjenu braću«, i dalje i dalje bi on njima govorio, ali ono njihovo veselje izvazvano jelom i pićem smetalo ga je, pa nije ni — šapnuo.

Oprostio se je s Petrom, sa starcem, koji je njega podpuno razumio. Starac na raztanku ipak nije mogao sakriti suze, koje mu orosiše staračka lica.

»Dragi sinko, Bog te čuvao i neka dade, da mi se doskora vratiš. Nemam više svoje djece, jer ih je uzeo On k sebi, pa te volim kao rodjeno dijete. Daj Bože, da bi te moje oči opet ugledale«. Po tom ga zagrli i povuče ga na svoja staračka prsa, te ga izljubi kao rodjenog sina.

»S Bogom, djede!« doviknu mu Josip odlazeći. — Dugo je starac gledao za njim brišući si rukavom suze, da bolje vidi, dok ga konačno ne izgubi iz vida. Svi obveznici iz P. oprostili su se s djedom, koji je zaželio svima brzi i sretni povratak. Jedino se je Ronilac povratio s njim, jer se nije javio, kad su ga prozivali.

»Ronilče, tebe će strijeljati,« reče mu Petar, kad su se vozili doma.

»Ne će, djede, ne će,« uvjeravao ga je Ronilac. — »A da me i ustrijele, što bi bilo? Na ratištu mi isto ne će biti bolje. Mogu ostati živ to je istina, ali i to je sve. Da služim cara, kad hoće krivo, za to nisam stvoren.«

»Hm, hm, hm,« hmkao je Malec i kimao glavom. — »Ti bi mogao imati pravo. Želim ti ,da sretno prodješ.«

»Daj Bog i vama sreću,« odvrati Ronilac. — »Ja se nadam, da ću se izvući. Kad bih se bio javio, prije bih deset puta poginuo, nego bi me pustili kući.«

Djed se je zamislio i nije više imao volje, da razgovara. Njega je počela uznemirivati jedna misao, koja mu je sinula u glavi, razgovarajući se s Ronilcem.

— — — — — — — — — —

Pričuvnici, do zubi naoružani, napuštali s upozadinu, i stizali na bojna polja. Josip je ostavio Varaždin i pošao sa svojom regimentom bliže topovskoj paljbi. Dok je bio u Varaždinu, dobivao je pošiljke od kuće. Primičući se sve bliže istočnoj granici u Galiciji dobivao je sve manje obavijesti od kuće. Budući da je skoro posjekao kapetana Gašimovića — zapravo ga je htio uplašiti, — povećalo se je divljenje vojnika, te im je postao uzorom. Medju njima je bio glasovit, pa su ga se podoficiri i oficiri bojali, kao žive vatre.

Osmoga lipnja 1915. stigne na galicijsko ratište, gdje je kopao rovove do dvadeset i osmoga istoga mjeseca, kad je imao uslijediti glavni juriš na ruske obkope. No u tamnoj noći prešao je sa još dvanaest vojnika na rusku stranu, gdje su ih objeručke primili. Budući da su to izvršili malo prije glavnog juriša, smatrale su vojne švabske vlasti, da je zarobljen zajedno sa svojim drugovima, a ne da se je predao.

III.

Marica nije mnogo žalila za mužem. Radila je neumorno dalje i brinula se je, da joj sve u kući i u gospodarstvu bude u redu. Mnogo joj je pomogao i savjetom i radnom snagom djed Petar. Upućivao ju je, koje će težake uzeti i kada bi trebalo koji posao započeti; da li je potrebno okapati ili je potrebno ogrinjavati; da li je vrijeme kositbe i drugo.

Vjerovala mu je i slušala je njegove savjete bez prigovora. Jalža njezina mati joj je pomagala u ženskim poslovima, jer je bila još dosta jaka.

Angjelka je odrastla, te ju je Marica pripremala, da ju upiše na jesen u školu.

Bila je na dvorištu, kad joj je seoski starješina donio list. Znatiželjna odmah ga otvori i stane čitati: U pismu je stajalo, da je njezin muž zarobljen, te da će biti pušten tek nakon svršetka rata. Blijeda u licu ode u svoju sobu i naslonivši se na krevet, stane se grčevito plakati. Andjelka, koja se igrala na uličici dotrči k njoj i vukući je za pisani zastor pitala ju je plačnim glasom, što joj je. Marica joj kroz plač reče:

»Pusti me, dijete moje, plačem, jer su ti taticu Rusi zarobili.« Za tim ponovno padne u srce parajući plač. Angjelka je takodjer plakala. Vruće debele suze polijevale su joj crvena lišca.

Tako plačući nadje ih Jalža.

»Ne plači, Marice, nije to tako veliko zlo,« tješila ju je. — »Rat će proći i muž će ti doći, pa će opet biti sve dobro.«

»Kako ne bi plakala, majčice, kad su ga zarobili,« i neznajući ni sama zašto opet stane plakati. Ta ona nije voljela svoga muža. Ona i danas čezne za svojim nesudjenim. Jedva se opire osjećajima, koji je obuzimaju, kad prolazi pokraj njega, osobito odkada joj nema muža kod kuće.

Do sad je dobivala razne vijesti od muža. Dapače, dugo se vremena nije ni javljao, pa je već mislila, da je mrtav, te je tugovala za njim. A sada? Napokon je doznala, da je živ u ruskom sužanjstvu. Žao joj je toga čovjeka. Bio joj je dobar i bio je nježan s njom kao s djetetom. Nikada joj nije rekao žalne riječi, a ona mu je bila u mislima nevjerna. To joj je tjeralo suze na oči.

»O, Bože, zašto sam tako nesretna?« pitala je sama sebe ne htijući se nikome povjeriti.

»Umiri se, kćerčice moja, ne žalosti i sebe i mene. Budi ustrpljiva, te se uzdaj u Boga, on će ti pomoći.«

»Ne će, ne će meni nitko pomoći. Ja sam nesretna,« izusti i gotovo se prestraši svojeg glasa.

»Zašto bi bila nesretna, rano moja?! Imaš od svih poštovanog muža. Gospodar je kakvog nema u čitavoj županiji, a dobar kao duša A što ti nedostaje? Kruha imaš koliko ti srce zaželi, a ruha kakvo ti se oku svidja. Raditi tebi, koliko znam, nije bilo težko, a ako ti ipak jest, ja ću ti naći zamjenu, jer, hvala Bogu, nije ti sila raditi, ako osjećaš kod rada bol ili težkoću.« I zabrinuta mati stane ljubiti svoju jedinicu.

»Ne, majčice, nije mi težko raditi, rad mi je još jedino veselje uz ovo moje sladko čedo; ali majčice, tu, tu me boli,« zajeca i pritisne desnu ruku na srdce.

»Kćerčice, zlato moje, ti si bolestna. Uzbudila te je vijest, da ti je muž zarobljen. Ti veneš za njim, znam ja to i ja sam bila mlada i željna milovanja. Sve će to proći, kćeri, mazo moja, i ti ćeš biti opet sretna i vesela pokraj njega.«

»Ne će, majčice, ne će. To je duboko, peče i grize me u srcu i osušiti će ovo moje tijelo.«

»Što to, govoriš dijete? Što bi te grizlo, ti si u vručici,« govoreći tako predje joj rukom preko čela. Čelo joj je bilo zaista vruće.

»Daj, lezi se,« nukala ju je mati htijući ju poleći na krevet.

»Ne, majčice, to ne će pomoći. Ja ću ti reći istinu, jer više ne mogu tajiti! Ti si i sama rekla, da si bila željna milovanja.«...

»Da, pa?«

»I ja sam željna milovanja, ali ne svojeg muža«...

Dalje nije mogla govoriti, jer joj je mati najedamput pocrvenila i pala na pod izgubivši svijest.

»Majko, sladka majčice, ustani!« dozivala je mater, ali se ona nije ni pomakla. U strahu, ni ne obrisavši si suze, pojuri u kuhinju i donese octa, te joj stane trti slijepoočnice i žile na rukama.

Malo po malo dolazila je k svijesti. Ugledavši kćer strese se, ali se ipak ustane. Kći joj podmakne stolac, da se sjedne.

»Što sam to doživjela pod svoje stare dane,« počne jadikovati. — »Ti ne voliš svojeg muža i želiš si drugoga. O, nesretne li mene! Ja sam htjela, da te usrećim i mislila sam, da nema sreće izvan braka. Milovanaje i sve ostalo je lijepo samo sa zakonitim mužem. Čula sam koješta o drugim ženama i djevojkama, ali nisam vjerovala. I sada mi konačno moje jedino dijete priznaje, da ni ono nije pošteno, da je i ono razuzdano. O, Mati Božja Nebeska, smiluj mi se i pomozi mi!«

Marica je šutila i gledala u zemlju. Žao joj je bilo, da je majku ražalostila: za malo što joj nije priredila naglu i nenadanu smrt. Kod te pomisli zgrozi se.

Angjelka, koja je prestala plakati pitala je:

»Majčice, što je baki?«

»Ništa, angjele moj!« odgovori joj brzo Marica.

»Bakice, daj se nasmij. Ja ću se plakati, ako se ne budeš smijala,« govorila je djevojčica.

Jalža se nasmije i primivši ju na krilo obaspe ju poljubcima.

»Tko ti se ne bi nasmijao, zlato moje?!« reče i kriomice si obriše suze, koje su joj ovlažile oči.

Dijete je svojim nevinim brbljanjem razveselilo obje žene tako, da ih je Petar našao u najboljem razpoloženju.

»Daj večeru na stol,« reče mati kćeri, kao da se nije ništa dogodilo. Djed je gladan, a i mi ćemo večerati, pa ćemo na počinak. Sjutra treba rano ustati na posao.«

Marica se požuri u kuhinju, te je za čas cijela obitelj sjedjela za punim stolom i večerala. Večera je bila taj dan obilata. Kokošja juha sa dugim žutim rezancima, pečena kokoš i kiselo mlijeko.

Svi su jeli iz jedne zdjele. Jedino je Angjelka jela za malim stolićem kod peći.

Prije jela su se pomolili na glas. Jeli su šutke brineći se, da svaki od njih donese u usta samo svoj dio večere. Navečerali su se slatko, a zatim se pomole Bogu.

Ustajući od stola i spremajući se, da sjedne na hodniku na mali stolčić pohvali djed večeru.

»Pošteno sam se najeo,« reče, da započne razgovor.

Poslije svake večere ostajao je on u razgovoru sa ženama tako dugo, dok bi izpušio lulu. Koji put bi došao k njima koji susjed, tada bi tek djed počeo pravi razgovor, kako je nekada bilo i o sadašnjem svijetu i ratu. Ovamo su rijedko dolazile novine. Ljudi su se zadovoljavali vijestima, koje su dolazile ovamo naustice. Dakako, da su to bile vijesti, koje su vješti prepričavaoci izmijenili, te su u sasma drugom smislu dolazile u ovo napušteno selo.

Čim je Malec zaustio, prihvatila je riječ Jalža:

»Bolje je da ste siti,« — »Ne ćete se bar moći potužiti na našu hranu.«

»Ho-ho-ho,« zahohoče djed, te je time dao oduška svojem unutarnjem zadovoljstvu. — »U kući Tome Jadnića nije do sada bilo gladi, a ne daj, Bože, da bi ga ikada bilo!«

»Dajte nam, djede, pričajte, što ste čuli iz ratišta. Da li će biti doskora svršetak rata? — Da bi ga ne bilo!« upita Marica držeći dijete na krilu.

»Hm, ti mnogo pitaš, dijete,« odgovori djed. — »Rat se laganije počne, nego li se završi. Priča se koješta. Jedni vele, da Nijemac ne će dugo izdržati, — a to je baš glavno — jer

nema dosta zaire. Ti isti govore, da se sav svijet složio proti Nijemcu, te mu nema spasa. Morat će se predati. Drugi vele, da je Nijemac pametniji od svih, pa će, vele, osvojiti cijeli svijet. Neki opet kažu, da bi rat već bio gotov i Nijemac potučen, da je Rus prikliještio onako Nijemca, kako je nekada Turčina.

Najgore je našim ljudima, jer ih ubijaju Nijemci i Srbi i Rusi i svi. Tko do njih, taj i po njima. Mi smo kao u procjepu.«

»Opet u politiku!« uzklikne Marica. — »Ja sam vas molila, da mi pričate nešto onako, što bi me zanimalo.«

»No, eto, ti ga na,« reče djed mrzovoljno. — »Ja sam ti htio da pripovijedam. Na pr. prekjučer se je vratio sa ratišta Ivan Matas iz M. Nabavio si neku travu, pa se natro po čitavom tijelu. Baba Golubova veli, da se ta trava zove žabljak, ali Ivan mudro šuti. Ostat će lijepo kod kuće, te ne će više na bojno polje. Slično je učinio i Mijo Tonković. Njega je uputila njegova žena, da se okupa u vodi od neke trave. I za tu zna Golubova kako se zove. Matasov sinovac se povratio danas u jutro iz ratišta s kolajnom za hrabrost. Pričaju, da si je opalio metak u desnu nogu kroz hljebčić kruha. Postupali su s njim kao s junakom zakitili su ga i poslali kući, da se odpočine.«

»Koji je to Matasov sinovac? Da li je Miško?« upita Marica.

»Nije!« odgovori brzo djed. — »To je Pavao, kojemu vele »Kotlar«. Nego on veli, da neće više na bojno polje. Nahranio se je, veli, dosta uši, pa će radje u šumu, nego li u rovove.«

»Bolje je djede, da je tako napravio,« primjeti Marica. — »Ja neznam, zašto se vi mužki koljete. Da smo mi žene na vašem mjestu, mi ne bi nikada ratovale!«

»Lagano je govoriti, ne bi,« ali se treba toga i držati. Znadete se i vi žene počupati do zla Boga. Bog zna, što bi vi učinile, da dobijete vlast u ruke? No, no, ne buni se,« reče zatim, kad je vidio, da se Marica spremala, da nešto reče. — »Moguće da ne bi učinile zlo.«

»Ima i žena, koje su zle,« prizna Marica — »ali se mi ipak ne bi klale, kao što se koljete vi muževi.«

»Hm, hm.., hmkao je djed zamišljeno vukući goleme dimove iz svoje zemljane lule. — »Ja znam« — reče nakon promišljanja, — »da je u žene duga kosa, a kratka pamet. Istina je, da bez nje i bez muža ne bi svijeta bilo t. j. ljudi, ali žena brže upadne u zlo, to znam po vlastitom izkustvu, a toga t. j. takvoga izkustva imam punu torbu. Sa svojom pokojnom Jagom živio sam, kao da sam nevino dijete i u poštenju — nisam joj nikada prosto ni prišapnuo — izrodili smo djecu i nju sam pokopao« — djed zastane, da potisne bol i suze, koje su mu

htjele omračiti vid. — »Znam, dakle,« nastavi promijenjenim glasom, »koliko žena vrijedi. Zato znam i to, da jao si ga mužu, kojemu se žena bavi drugim osim svojim poslom. Ženi je dužnost i prva briga, da djecu rodi, njeguje je i na noge postavlja, a ostatak sila, da ulaže u pomoć mužu, koji mora, da se brine za nju i za njihov porod. Da, muž se mora brinuti, da osigura porodicu, gdje je obratno tu može biti kadkada dobro, ali je većinom zlo. Žena ne smije biti niti previše bezbrižna niti previše obterećena ili bolje ni milostiva, ni robinja, nego gazdarica.«

»Dobro ste govorili,« reče Jalža — zagledavši se kroz otvorena vrata u dvorište u noć. — »No danas dolazi zlo na nas i naša djeca se rugaju staračkom poštenju i izvrću ga. Uvjerena sam, da će to žaliti, jer će uvidjeti, da smo imali pravo; ali se bojim, da će prije toga kobno postradati.«

»Nemoj, majčice,« prekine ju Marica — »ja ću te poslušati i držat ću se tvojih savjeta i opomena.«

»Bilo bi i pošteno, da ju poslušaš, dijete,« prozbori djed. »Tko roditelje sluša drži zapovijedi Božje, a od Boga nema većeg na svijetu.«

»Slušat ću, slušat ću,« govorila je Marica, kao u snu.

»Metni dijete spavati,« reče Jalža. »Vidiš da ti je zaspalo u krilu.«

»Hoću, majčice,« obeća Marica i ponese čedo u sobicu, u kojoj je spavala sa djetetom i stavi malu u zibku od vrbovog drveta ukrašenu sa narodnim motivima.

Kad je dijete položila u kolijevku, razpremi visoki krevet pun perina i jastuka gotovo do nizkog stropa. Dovršivši posao htjede se zaputiti u kuhinju, ali sretne majku, koja je polazila na počinak. Djed je Malec otišao spavati govoreći, da se mora rano ustati.

Mati i kći si zažele »lahku noć« i zapute se: mati u družinsku sobu, a kći u svoju sobicu.

Onako u tami se svuče i koračivši na hrastovu klupu, koju je bila uz krevet, popne se na njega propadnuvši u mekano perje. Budući da je zaboravila, da se pomoli pred krevetom klečeći, pomoli se sjedeći u krevetu. Nije mogla odmah zaspati. Prošla je u mislima još jedamput sve što je govorila s majkom. Nešto je stane stezati u vratu i gušiti, te je morala k malom rešetkom okovanom prozorčiću i zagleda se kroz njega u šljivik, koji je bio obavit gustom tamom. Počevši slobodnije disati vrati se u krevet i prekriživši se zaspi.

»Ne — ne, — neću, zamuca očajno i probudi se sva znojna. Sanjala je, da se je srela s Ronilcem u voćnjaku. Pozdravio ju

je i rekao joj: »Zar se tako držiš obećanja. Nisam li ti rekao, da dođeš u subotu? »Ja ću doći«, rekla si i nisi došla. No, neka, neka! Ne ću, da te više vidim, i ako umirem za tobom«, reče i otrči.

Ona je nijemo gledala za njim jedan čas, a zatim stane jecati.: — »Ne — ne — neću«, govorila je kroz plač i — probudila se.

Još jedamput prodje sve potankosti sna, koji ju je veoma uzbudio. »Ne, kako bi sa mnom govorio, kad me ne će ni pogledati. On ima druge«, šaptala je. Predstavljala si je sve moguće nade sa tim čovjekom, koji joj se zasjekao duboko u svijest i smetao ju je i u snu. Neko vrijeme se borila s oprečnim mislima, a po tom počne odbijati napasti sjetivši se materinih riječi. Nakon nekog vremena se podpuno umiri.

Kroz male nizke prozorčiće probijalo je svjetlo jutarnje zore. Nizku neuglednu, ali čistu sobicu, osvjetljavale su zrake žarkog sunca, koje se nije još diglo iznad obzora.

Bez oklijevanja ustane i klečeći izmoli tri Oče Naša i tri Zdravo Marije. Zatim pogledavši k Angjelki poljubi ju u čelo i u obadva lica i ode u kuhinju. Umivši se iz drvenog korita, naloži vatru. U to dodje u kuhinju i Jalža.

»Dobro jutro, majčice!« pozdravi ju kći.

»Bog daj, dobro jutro!« odvrati joj. — »Ti si danas rano uranila. Ranije, nego obično.«

»Probudila sam se oko tri sata, te mi nije išao više san na oči.«

»Ni ja nisam mogla spavati. Borila sam se s nesanicom.«

Gledajući Maricu opazi, da su joj na očima ostali duboki tragovi nemirno prospavane noći. Tamni koluti pod očima govorili su više nego riječi. Preko tih znakova prodje mati bez ijedne riječi. Ćutke je prala željezni lonac, u kojem su kuhali žgance.

Marica je pometala sa sirkovom metlom svoju sobicu, družinsku sobu i ostale prostorije, kad je došao Petar umiven, počešljan i spreman za daljni posao. Već je s Ivanom očistio staju i pustio blago na pašu.

Obje ga žene pozdrave sa »Dobro jutro«.

»Bog nam daj, dobro jutro«, odgovori skoro srdito i sjedne za dugi kuhinjski stol tako, da je licem bio okrenut k peći.

»Što vam je, djede?« upita začudjeno Marica.

»Ma, što bi mi bilo? Ništa!«

»Kako ništa? Vidi vam se na licu, da vas je netko razgnjevio«, primjeti Jalža.

»Hm, hm, da ne znam, što znam, bilo bi rdjavo. Ali mi se čini, da se onaj smušenjak Ronilac vrti oko tvoje kuće. Tri sta mu, da ne znam, što znam!«

»Što to znate?« upita smješeći se Jalža. — »Recite i nama.«

»Hm, hm,« hmkao je djed. — »Znam, da je naša Marica poštena žena, ali zlo ne spava,« izlane konačno.

»U kakvoj je vezi poštenje moje kćeri s Ronilcem?« upita na polak uvrijedjena Jalža. — »Ja ne mislim s time reći, da on nije pošten, ali moja Marica nije za ljude njegovog kova. Ima gospodarstvo, kakvo ima rijetko tko, ali se ne brine za njega; ima ženu vrijednu i lijepu, ali se ni za nju ne brine; zna napravit sve, što vidi, ali se drži puške i vesla, umjesto, rala i motike.«

»Ti si razumna, pa ćeš me shvatiti«, reče Petar i namigne joj značajno.

»Marice, idi, u staju i pusti tele pod kravu, da siše i daj joj trave,« reče kćeri samo da ju odpravi iz kuhinje.

Marici je bila puna glava Ronilca tako, da joj se je počelo magliti, te je bila vesela, što ju je mati poslala u staju.

Ulazeći u nju opazi Ronilca, gdje prolazi uličicom, noseći veliku vreću kukuruza.

»Dobro jutro«, dovikne joj onako sagnut ,a crna kosa kovrčava i polita znojem zaklanjala mu je lice i oči.

Ona mu odzdravi i udje u prostranu staju, u kojoj su imali preko noći krave i konje, dok su ih jutrom rano tjerali seoskom kravaru i konjaru, koji su ih otjerali u šumu na pašu. Imali su šest krava, koje su polazile na pašu, a jedna je samo ostajala doma radi teleta; dva para konja i jednu staru kobilu.

Pustila je tele pod kravu i dala joj je trave, koju je nakosio sluga Ivan.

»Dakle je išao k Bari po vreću«, govorila je sama sa sobom. Kod pomisli, da je Bara ratna udovica već tri mjeseca i moglo bi se reći lijepa, obuzme ju sjeta, te je nujno gledala u tele, koje je morala potiskivati rukom, da previše ne udara kravu. Baš je svezala tele na njegovo mjesto, kad li opazi dječačića od kojih osam godina svega zadihanog.

Bio je to sinčić Stjepana Miječića, siromašnijeg seljaka, koji je imao petnaestero žive djece, — žena ih je porodila sedamnaest — i sva su bila lijepa, zdrava i bistra. Mali Tinček je bio od njih najbistriji i najljepši. Bio je obučen u gaće i rubače od domaćeg prostog platna. Gaće su mu imale tri prsta debele rojte ili rese. Glavu mu je pokrivala kapica slična dal-

matinskoj, koju mu je sašila njegova neumorna majka, koja je radila od mraka do mraka, uzdajući se u Boga i njegovu pomoć.

Pod lijevom rukom imao je običan zavežljaj umotan u bijelu krpu i u sredini zavezan.

»Što hoćeš, Martine?« upita ga znatiželjno.

»Ovo vam je poslao Ronilac«, reče mali tiho prikučivši se lijepoj ženi.

»A što ti je rekao, kad te je s tim poslao k meni?« pitala je dalje.

Odnesi, ovaj zavežljaj Marici Tomaševoj, ali pazi, da te nitko ne vidi, kad ćeš joj to dati,« odvrati Tinček.

Nakon duljeg razmišljanja bi li uzela dar, nadvlada znatiželja, te ga zadrži.

»Hvala ti«, reče dječačiću — »dobit ćeš od mene nešto na dar, ali drugi put.«

»Nemate što hvaliti«, odvrati mališ i izgubi se.

Marica uzme zavežljaj i metnuvši ga u polu ode u svoju sobicu, te ga stavi u škrinju. Pogledavši na nj, razmota ga ipak i na svoje zaprepaštenje nadje u njemu dva svilena rubca; jedan smedje boje sa ružama, a drugi bijel sa lišćem. U posebnom papiru nadje veliku crvenu jabuku.

Bojeći se zaključa sve u škrinju odlučivši, da ne će materi ništa o tom spominjati. Ne će pitati ni Ronilca od kuda mu tolika sloboda, da joj šalje darove. »On će, valjda sve razjasniti«, pomisli.

Nadajući se, da će doskora saznati više, podje u kuhinju. Na stolu su se pušili topli žganci zaliti svinjskom mašću, — u kojoj je bio narezan luk i krumpir, — da su plivali.

Kad su opazili Maricu, pogledaju se Jalža i Petar značajno.

Za njezinog odsuća izrazio je djed sumnju, da Ronilac ima neku tajnu namjeru s Maricom, jer ga je već nekoliko puta vidio prolaziti uličicom, dok je prije išao jarkom.

»Sada već ne zalazi k Bari,« reče starac. — »Ne svidja mu se više.«

»Što to govorite?!« uzprotivi se Jalža. »Zar nema svoju poštenu ženu, pa što će mu još jedna? Nije Turčin, Bog nas oslobodi!«

»Puno je žena izmijenio, te se bojim, da je oko bacio na Maricu,« reče nekud zamišljeno starac. — »Čudim se samo, što ju nije prije zapazio.«

Jalža se zamisli. Ona se uobće preko noći postarala. Kosa joj je skoro sva posijedila, a lice joj se je navoralo. Do danas je

hodala uzpravno, a sada se je malo pognula. Mnogo je pretrpjela. Uporedjivala je jučerašnje riječi kćerine sa pripovijedanjem Petrovim i hladni srsi ju prodju po tijelu kod pomisli, da bi njezina kći venula za Ronilcem. »Jadne li mene. To li ću doživjeti pod svoje stare dane,« izreče u misli, a bore se njezina lica skupe.

Petar je gledao uporno u kuhaču s kojom je vješto uzimala žgance iz lonca i rezala ih sa vilicom u masti namočenoj — od časa do časa postrugala je kuhaču i strugotine stavila u usta — i nije prekidao šutnju.

»Neka obilazi«, reče konačno Jalža — »moja Marica će znati, što joj je dužnost.« Nagli dolazak kćerin prekinuo ju je u govoru, te zašuti i pogleda Petra, kao da mu hoće reći »Ne govorimo više o tomu.«

»Ja sam se dugo zadržala, majčice,« reče izpričavajući se Marica,

»Dali se Angjelka probudila?« upita ju mati.

»Nije!«

Djed skine žuto smedji šešir sa uzkim krilom i stane se moliti.

Žganci su bili tečni. Pojedu još tanjur pečenih jaja na luku i zdjelicu stepka. I sluga Ivan je jeo s njima iz iste zdjele.

Po svršetku jela i dovršetku molitve podju Petar i Ivan u polje s težacima, a obje žene ostale su kod kuće, da im prirede jelo.

Marica je uzela motiku i košaru, te je otišla u vrt, da nakopa krumpira. Jalža je dala Angjelci jesti i zaklala je pijetlića.

Kad su si pripremile sve potrebito za kuhanje, otišla je Marica k »Kranjcu« po sol i slično.

Lijepo je narandjasto sunce osvijetlilo zaprašenu cestu i neugledne zamazane uličice. Po glavnoj cesti selila je ciganska družina. Mršavi konjički, sakati i ćoravi ,vozili su dubkom natovarena kola. U svaka kola je bio upregnut po jedan konjić.

Veći cigančići skakali su i trčali za kolima bosi, samo u rubači bez pokrivala na glavi. Korita, velika i mala, bila su iza ledja vlasatim i bradatim ciganima, koji su gonili, vozeći se, nemilosrdno slabe konje.

Dvoja posljednja kola zaustavila su se, jer su im se približile seljakinje, da traže korita.

Jedna stara ciganka, sa širokim i težkim naušnicama, obučena u crvene krpe, približi se Marici.

Bum ti gatal, mladi lepi gospa,« reče ciganica gledajući nasmijano u lice ljepotici tako, da su joj se pokazivali izmedju ustnica bijeli i zdravi, neoprani zubi. »Šta ćeš mi gatati? Da

tvoje gatanje koristi, izgatala bi sebi cijelu rubaču, a ne bi bila u dronjcima,« reče joj Marica i ode ostavivši ciganku u društvu znatiželjnijih žena.

Putem, misleći o ciganičinom prijedlogu, požali, što si nije dala gatati, te se mrzovoljno vraćala kući.

Već iz daleka joj je dotrčala u susret Angjelka nasmijana.

»Mama, mama!« zaviče i zaleti joj se u pregaču.

Ona ju podigne na ruke i ponese.

»O, mazo jedna,« reče Jalža, »samo bi se nosila!«

»Ali, bakice, ja sam mala,« branilo se je dijete.

»Djecu, koja su neposlušna ne nosi se!«

»Zar ja ne slušam?« upita mala vragoljasto.

»Ne! Trebala si ostati kod kuće ,a ne ići na cestu, kad cigani prolaze. Ne daj, Bože, da te ukradu. Nisu li prošle godine cigani skoro odvezli Miška i Milku Ivana Lilaka. Djeca su se dala namamiti u kola i cigani bi ih odvezli, da ih sirota njihova mati nije još za vremena stigla i djecu im oduzela. Oni su se dakako branili, da su djecu povezli, jer su ona to od njih tražila i bili bi ih pustili doma. Eto, tako bi mogli i tebe odvezti sa sobom, a mi neka si razbijamo glavu gdje si?!« srdila se Jalža.

»Ne će mene cigani. Boje se tate!« branila se je mala.

»Evo ti tvoje »ne će«, reče joj mati i sklopa je. — »Moraš slušati bakicu.«

Dijete udari u plač, ali ju mati ni ne pogleda, nego ju ostavi na hodniku neka plače.

Jalža bi ju sada pomilovala, ali se je bojala, da joj se kći ne uzprotivi, pa bi pred djetetom nastala svadja, koja ne bi dobro djelovala na dijete.

Medjutim se Angjelka umiri.

Marica stane majci pomagati, da prije dogotove ručak, koji treba o podne odnijeti koscima na livadu.

Malo su riječi medjusobno izmijenile i te su bile prijeko potrebne kod posla.

»Daj mi ovo,« »Polij mi to,« »Pogledaj u peć nije li se kruh prigorio«, i dr.

Nešto prije dvanaest dodje u dvorište mlada lijepa ciganka noseći na ramenu u povezalu dijete, a dva dječačića podpuno gola držali su se za njezinu crveno šarenu suknju. Crveni rubac joj je sakrivao jedan dio dugih nepočešljanih vlasi, crvena bluza malo poderana na prsima dopuštala je, da poviruju pune dojke. Ostali dio odjeće bio je pokrpan i spuštao se je u naborima niz vitko zdravo tijelo.

Iz nepočešljanih vlasiju virile su naušnice, a na pravilnim prstima lijeve i desne ruke žutili su se deblji i tanji prstenovi. Preko lijevog ramena visila joj je prazna zamazana torba.

Idući polahko, držeći u ruci batinu — bojala se je valjda negdje sakrivenog pseta — približavala se je prostranoj seoskoj kući Tome Jadnića.

Kad se je popela stepenicama u hodnik na trijemu, zalaje kod kukuružnjaka stari čuvarkuća Sokol, bijel kao snijeg.

Ciganka se trgne i nehotice zakorakne u kuhinju, premda je mislila ostati u hodniku, da čeka, dok ju netko oslovi: preplašila se je velikog psa.

»Hvaljen Bog!« pozdravi s ciganskim prizvukom.

»Uvijek budi hvaljeno Njegovo presveto ime!« odvrati Marica s materom u jedan glas.

»Što hoćeš?« upita Jalža otresito.

»Ma, što bi htel? Hoću, da ti gatam, lijepi majka!«

»Šta će mi tvoje gatanje. Nosi mi se izpred očiju!« izdere se na ciganku.

»Ali bum ti dobro gatal. Bum ti gatal na bažul.«

»Ne trebam te!« poviče Jalža.

»Zar ćeš, da biješ jadni cigan, majka,« stane jadikovati mlada ciganica. »Ja sam gladan!«

»Dobro, nek ti bude!« smiluje se ciganici. »Daj pogledaj, ima li što za nju,« reče kćeri.

»Imamo mlijeka i kruha«, odgovori Marica.

»Daj joj u zemljanoj posudi, neka se najede s djecom. Vidim, da je gladna«, govorila je već udobrovoljena mati.

Ciganka sjedne kraj praga u hodniku ostavivši slobodna vrata i nadrobi veliki komad kukuruznoga kruha u zdjelu, u kojoj se je bijelilo svježe kravlje mlijeko.

Cigančići se čučnu pred njom i s gladnim očima su promatrali sadržaj u zdjeli i kruh u materinim rukama.

Jeli su i ciganka i cigančići veoma pohlepno. Izpraznivši zdjelu izgledalo je, da su se nasitili, jer su im trbusi bili napeti i nisu više tražili hrane. Prekriživši se reče ciganica:

»Bog ti plati, dragi majka!« — a malo zatim:

»Bum ti sad gatal!« i ne čekajući, da joj dopusti primi čvrsto Maričinu ruku okrečući dlan prema gore.

»Ti si jako, jako nesretan« — počne, zaboravivši na grah, s kojim se je prije nudila. — »Tebe čeka veliko, veliko nesreća. Tvoja muž je zarobljena i ne će se dugo vratiti. Ti imaš jedno mala kćerka« — Angjelka se plačući zavukla za kuhinjska vrata i na vreći je zaplakana zaspala, te ju ciganica nije mogla vi-

djeti — »koje ti bude veliki zlo. »Dobit ćeš pismo iz daleka kraj i bit ćeš za tim nesretan. Na tebe vreba lijepa mlada čovjek, koja ima ženu i djecu. Za nju ćeš dati sve i bit ćeš nesretan!«..

»Ti nesrećo jedna, gubi se napolje, da te ne vidim!« zavikne Jalža ne mogući već slušati ciganskino gatanje o nesreći.

Marica saneno izvuče ruku iz ciganskinih crnih rukû i reče: »Da, da, ne trebamo te, jer samo lažeš.«

»Nemojte, dobro mama! I ja kršćanin. Ni ja nisam pas.« Branila se je ciganka, dok su se cigančići počeli strašno derati.

No ovaj puta se nije Jalža dala nagovoriti, te iztjera ciganicu iz kuće i iz dvorišta.

Marica je ostala zamišljena, htijući svojim mozgom dokučiti kakvo ju zlo još može stići. — »Na tebe vreba lijep mlad čovjek,« sjeklo joj je glavom i ostalo je u njoj. — »To nije nitko drugi, nego Ronilac,« šaptala je i nešto žarko preleti joj tijelom.

I kod jela je bila zamišljena. Smetena spremi užinu za kosce u veliku košaru i odnese ju na livadu.

Djed Malec je takodjer primjetio, da je nekako neobično zamišljena.

»Pod ovim trećim redom imaš vile, pa prevraćaj sijeno, da se ne presuši!« reče joj djed želeći, da se s poslom raztrese.

Budući da je morala paziti kako će prekretati, nestane joj s lica zabrinutog izraza i prema večeri — skupljala je sijeno u kupce — je podpuno zaboravila na ciganskino gatanje.

»Idemo kući, Marice,« pozove je raznježeno Petar, pošto je odkosio i zadnji odkos. — »Sunce je zašlo. Dok dodjemo doma, bit će veliki mrak, a ujutro treba rano na noge.«

»Samo ću ovaj red skupiti«, odvrati brzo i nastavi spravljanje.

Miris sušene trave ugodno je dirao nosnice. Veći ili manji skakavci preskakivali su po pokošenoj sjenokoši ili po travi. Koji taj bi unišao u kopitnjake opanke nataknute na golu nogu i skakljao je, dok ga ne bi razljućeni vlastnik izbacio.

Od buke zrikavaca i drugih noćnih kukaca dizala se je livada — tako se je prividjalo — sve više i više. I gdjekoji komarac javio bi se kraj uha izmorenog kosca. Došavši iz livade na široku šumsku ulicu dizala se je pred njima visoko prašina pomiješana s djubrom i narušavala čistoću travnjaka.

Brojna jata gusaka odbjegla bi u stranu, čim su im se približili kosci s Maricom. Njihova malenkost i jest uzrokovala oblake smrdljive prašine.

Djed Petar je par puta zakašljao, kad je htio, da nešto pripovijeda Ivanu i ostalim koscima.

»Nije dosta biti jak, nego je potrebno znati tu jakost razumno upotrebiti. Na pr.« dalje ga Marica nije slušala, nego ga je prekinula:

»Djede, ja idem poprekim putem, da dodjem prije doma.«

»Ne idi sama,« htjede joj savjetovati, ali se predomisli. Moglo bi izpasti rdjavo, a to nije htio, zato samo reče:

»Žao mi je, da ne ideš s nama, jer bi nam bilo ljepše.«

Marica ga nije ni do kraja čula, jer je bila već zašla u kukuruz i izgubila se domala u njemu. Opazivši čovjeka pred sobom trgne se preplašena.

»Što se žuriš, snašice?« upita ju nepoznati. — »Imaš vremena. U ostalom ne ću te zadržavati dugo« — reče žurno, kad je vidio, da hoće pokraj njega, proći.

Marica ga je po glasu prepoznala. Bio je to Grga Mirković — Ronilac. Davna želja, nada i čeznuće uzkrslo joj je pred očima i ona se podpuno zbuni ne mogući progovoriti ni riječi.

»Maro,« prošaputa Ronilac — »reci mi jesi li zadovoljna sa rubcima, ako nisi, ja ću ti poslati druge« doda nepromišljajući mnogo.

Budući da je šutila stojeći nepomična na stazi približi joj se tako, da su im se tijela dodirnula. Ona zadrhće. On ju lagano obuhvati i poljubi u usta.

»Pustite me, pustite«, promuca i iztrgne mu se iz zagrljaja — to joj nije bilo težko, jer ju je nježno privinuo uza se — te pobjegne uzkom tvrdom stazom. Sva zadihana stigla je do dvorištnih vratašca, gdje se zaustavi.

»Ronilac — Ronilac«, — — šaputala su joj drhtava usta, dok je ulazila kroz vratšca u prostrano dvorište. — Ime tako milog čovjeka obuzelo joj mozak i svaku kapljicu krvi.

Došavši u kuhinju nadje majku kod peći, a mala Angjelka je drijemala na stolčicu. Skine košar i stavi ga na hodnik, a zatim odnese dijete spavati.

»Ti si dugo ostala na sjenokoši,« primjeti mati, kad se je vratila u kuhinju. Da li idu kosci?«

Doskora će stići. Ja sam išla prečacem.

Sve spremi na stol osim jela.

»Djed je zle volje«, reče Jalža, koja je po Petrovom glasu razabrala, da se ljuti.

»Proći će ga zlovolja, kad će vidjeti večeru na stolu.«

Za čas udju djed i kosci, te pozdravivši sjednu za stol, na kojem se je pušila večera.

Gladni kosci nisu štedjeli hranu, te su prestali tek onda, kad su se nasitili. Poslije večere se pomole i odu.

Djed Petar je ostao po običaju, da pročavrlja malo sa ženama.

»Jeste li se umorili?« upita ga Jalža, kad je vidjela, da samo šuti i neprestano puši iz lule.

»Nisam!« odgovori djed, kratko, pljucnuvši.

»O, kad bih ja mogla doživjeti toliku starost!« uzklikne Marica.

»Dat će ju i tebi Bog,« reče djed naslonivši se ledjima na dovratnik. »Danas su već rijetki ljudi u visokoj starosti, jer se danas drugačije žive, nego se je prije živjelo. Ja se još dobro sjećam, da moji ćaće nisu išli obuveni ni po snijegu, nego bosi, a bili su zasukani do koljena. Nisu onda ljudi toliko ni radili. Moji ćaće su tjerali krave na pašu i kroz zimu, pa koliko bi si nabrale suhotinje, suhe trave ili grmlja toliko su i imale preko dana. Nešto malo mahuna od bažula dobile bi u veče. Sad radi i radi, a svega nam nedostaje, pa imamo manje, nego što su naši starci imali. Onda nismo trebali davati daće u novcu, nego u naravi i ne toliko, nego manje, pa smo to lakše pribrali. A danas? Bog nas oslobodi!«

»Da i ja se sjećam po pripovijedanju tih boljih vremena,« potvrdi Jalža. »U našoj zadruzi je bilo preko pedeset mužkih članova i tada se je lakše vezao kraj s krajem. Lakše smo i nevolje podnašali, jer smo bili svoji. Jedan smo drugom vjerovali, budući da smo se poznavali,« govorio je djed Malec.

»Da, da,« potvrdi opet Jalža i tijelom joj prodje topla struja.

»Zar smo mi onda kupovali, kao što danas kupuje mladjarija? Ne! Sve smo si sami načinili i za jelo i za odijelo. Danas ženski svijet samo za svilu i za vrpce daje na hiljade, a nekada toga nije bilo. Sada je drugi život i drugi je danas svijet,« uzdahne djed i zašuti.

»Čini mi se,« nastavi opet Petar, — »da taj novi svijet hoće sve pojesti, popiti i na sebe obući — ne brinući se za spas duše svoje. Zato danas kao da nije dosta, da se tuku i mrcvare sabljama i kuglama, — ubijaju se, Bog mi grijehe oprosti, i otrovom, kao da su nerazumni štakori, a ne ljudi. Da, da, znajte, da se mi seljaci nismo ubijali, nego su se onda, a i danas se medjusobno ubijaju odmetnici od rala i motike,« govoreći tako pocrveni djed u licu od novog saznanja, dok mu je srce u grudima mladenački tuklo.

Žene su šutjele.

Marica se je sjetila na Ronilca i nešto milo prožme ju čitavu. Ipak, ipak jednom, on joj je darovao božićnicu, on ju poželjkuje.

Nakon što je djed Malec očistio svoju lulu, zaželi im »lahku noć« i ode svojoj kući.

Obje žene mu zažele isto, te podju i one spavati.

Marica prigleda djetetu, a zatim i nehotice baci pogled kroz prozorčić u šljivik. Daleko preko šljivika pojavilo se je svijetlo izlazećeg mjeseca. U grmlju kraj dudovog stabla zrikali su zrikavci. Negdje u zraku javljao se je ćuk. Zlokobno je najavljivao njegov glas ti-ti-ti- nečiju smrt. Marica duboko uzdahne i preplašeno se prekriži.

»Bog nas občuvao i obranio od nagle i nepripravne smrti.« šaptale su njezine drhtave ustne.

Zloglasna ptica titicala je i nadalje je prelijetala iznad njezine velike kuće.

»Maro, Maro, čuješ li?« šaptao je netko pred prozorom.

»Maro, Maro, Maro!« ponavljao je isti glas kad se Marica nije javljala, nego se prestrašena — pojavom ćuka — pokrila preko glave: bojala se je za svoje dijete.

»Maro, Maro,« ponavljao je neumorni šaptač.

Marica se prene iz misli i začuje, da ju netko zove po imenu šapćući. Ledeni joj srsi prodju tijelom. Misleći, da je duh njezinog muža bojazljivo se stisne pod pokrivalom.

No šaptač je morao imati neobično jake živce, jer je šaputao njezino ime nepromjenljivim glasom.

Ona se prekriži, te osjetivši da ju je prošao prvi strah — »pa da je i duh, što mi može,« pomisli u sebi i zapita tiho, ali drhtavo:

»Tko je Božji?«

»Ronilac,« začuje se tihi odgovor i kod sjaja izlazećeg mjeseca vidjela je glavu pokrivenu fesom. — »Dodji bliže,« reče isti glas.

»Što vam se je dogodilo, za Boga?!« uzklikne gotovo nečujno i pridje k rešetkama okovanom prozoru.

» »Ništa, ništa, Maro! Htio sam, da te vidim,« reče veselo Ronilac. — »Već dugo čekam na priliku, da ti se približim i da ti izjadam svoju bol; da ti rečem što mi je. Volim te, Maro! To ti je sve. Imam ženu, imam djecu, ali nešto, ni sam ne znam što, vuklo me je od kuće i ja sam zalazio k snašama, k djevojkama i udovicama i živio sam s njima; ali, Maro, to nije život za mene, to nisu žene za mene. Moje oko je ugledalo tebe, te sam postao nerazpoložen i napustio sam svoju ženu i ljubovce, jer mi je tvoj lik bio pred očima i danju i noću. Htio sam ga izčupati iz sebe, ali se nije dalo: upio mi se je u krv i kola i struji mi po krvi od mozga kroz srce i po cijelom tijelu. »Gdje su mi bile prije oči?« pitao sam se gnjevno. Ta vidio sam te prije toga bezbroj puta, ali jadnik nisam vidio tvoju ljepotu, nego samo tebe. Maro, smiluj mi se, budi moja! Danas sam ti poslao dar. U kukuruzi sam vrebao na tebe. Maro, bez

tebe mi nema života!« završi Ronilac i pritisne užareno čelo na hladne šibke od prozora.

Marica ga je slušala čitavo vrijeme onako u noćnoj odjeći. Činilo joj se je, da će joj srce probiti grudi. U mjesto duha njezinog muža, govorio je tu živi živcati Ronilac skršen ljubavnom boljom. Onaj Ronilac, kojeg je ona nekada još kao djevojčica zavoljela i za kojim je čeznula godine i godine.

Krvava rana na kojoj je počivala ljubav spram djeteta i majke i dužnost spram muža otvorila se je podpuno i počela ju je peći i boljeti. Tu je pred njom Ronilac, koji joj je zadao nebrojeno boli, a ni sam nije znao kako i kada. Taj lijepi muž uzdiše i vene za njom, kao što i ona za njim.

»O, Bože, ne daj, da izgubim pamet!« Svi uzdasi i boli navru joj na oči, te gorko zaplače naslonivši se na krevet.

»Nemoj plakati, Maro,« molio ju je Ronilac. »Što sam ti uradio? Zar sam te povrijedio svojim priznanjem? Reci mi, ali ne plači. Da znaš kako me bole te tvoje suze, ni jednu ne bi izpustila.«

Kad je Marica i nadalje plakala, provuče svoju desnicu kroz rešetke i pogladi nesretnicu po razpletenoj kosi.

»Ne plači, Marice! Ja ću odmah otići, samo se ne plači,« govorio je Ronilac blago gladeći ju po kosi, a za tim povuče ruku i htjede se udaljiti. U kolijevci zaplače dijete. Marica si brzo obriše plahtom suze i bez riječi pridje k djetetu.

»S Bogom, Maro!« šapne on i nestane ga u šljiviku.

Ona se sagne nad djetetom, te ga poljubi u obraz.

»Što ti je, čedo moje?« upita Angjelku i primi ju na ruke.

»Sanjala sam, da su me cigani odvezli«, odgovori mala sva zaplakana.

»Ne boj se ništa, zlato, ti si kod svoje majčice. Umiri se i spavaj.«

Dijete se je plakalo.

»Dobro, ne plači. Metnut ću te k sebi na krevet.«

Dijete je kraj nje brzo zaspalo, ali ona nije mogla ni oka stisnuti. Ronilac ju je sa svojom izjavom razveselio i razžalostio. Veselila se je, što ju ljubi. Žalostila se je, što ju nije nekada ljubio. Njezina mati bi pristala, da podje za njega. Danas bi zadovoljno živjeli kao muž i žena. A ovako? Muža ne voli, ali je zakletva veže uz njega. I dijete je tu, kojemu mora biti dobra majka. Prema materi mora biti obzirna, da ju ne strpa u prerani grob. Što bi rekao djed Petar, a što susjedi i svijet? Sramota! Sramota! A ovdje nju boli i grize. Nezacijeljena rana ju jače zapeče.

»Mati, mati«, zajeca i nešto joj se u srce zarije polako, ali duboko«. Lice sakrije u mekani jastuk. Lijevajući nepresušne suze za promašenom srećom dočekala je zoru. Jastuk je bio mokar. Videći, da ne će zaspati ostane i pošto je pokrila dijete, obuče se i ode u kuhinju, da se brzo umije, da ne bi majka opazila, da je plakala.

Toga dana kao i narednih dana nije se Ronilac javljao. Ona se je ipak nadala i čekala, da će ju ponovno u noći nagovoriti. Srdila se je na sebe, što ga je svojim plačem odtjerala.

Ne gubeći nade ustrajno je zurila kroz guste rešetke, ali on nije dolazio. Ni kroz dan ga nije vidjela. Sigurno joj nije htio doći na oči. Djed Malec ga već nije vidio, ni na uličici ni na cesti. Nisu ga vidjeli ni težaci, koji su kod njih radili, a bili su iz istog sela.

Starci su se u sebi radovali. Nijesu mrzili Ronilca, ali nisu ni željeli, da salijeće Maricu, jer svijet više primisli, nego jest.

Nakon nekoliko dana doculi su, da je prepustio mlin na brigu svojem bratiću Mirku, momčiću od šesnaest godina, a sam je otišao nekamo ne rekavši nikomu kamo ide.

Marici nije preostalo drugo, nego da se nada.

Dani su dolazili i prolazili. Kod posla su se mijenjale misli, ali u krevetu po noći zapeklo bi ju jače ono, što joj je bilo duboko u srcu.

IV.

U sjeni visokog debelog hrasta — mogla bi se od njeg izdubsti lijepa mlinska ladja — sjedio je Ronilac naslonjen na njega i brisao si je desnom rukom sa izvučenom košuljom znoj sa čela.

Puška mu je ležala preko koljena. Crne čizme su mu obuvale noge. Sametne hlače izticale su se na njemu. Kraj njega je bio nerazdruživi fes.

Obrisavši znoj sa čela dohvati kožnatu torbu, koja je bila, s lijeve strane kraj njega, pokrita kaputom.

Izvadi iz nje kukuruzni kruh, suho meso i nekoliko glava crvenog luka. Sve to stavi na krpu, te si sa džepnim nožićem, kojeg si je sâm okovao i nasadio, odreže krišku kruha i komadić mesa i stane jesti.

Jeo je polagano dobro košući zdravim zubima slastnu hranu. Nije bio gladan, ali je htio zagrizti, da lakše pije. U politrenoj limenoj boci, što je stajala u rovu imao je vino.

Žvačući sa svim zubima, promatrao je crnu pomičnu traku mravaca, koji su puzili pred njim spuštajući se sa golemog hrasta i odlazili, valjda, na najbliži hrast.

Koji put bi palo, koje pišivo zrno žira. Hrastove grane su se savijale pod teretom težkog ploda.

Nepregledna hrastova šuma nudila je u ovoj žezi hladovinu i pašu za blago. Svinje nijesu smjele ovamo zalaziti. One su, na prostranoj čistini, pasle mršavu pašu sa okovanim rilima. Tekar u kasnu jesen, kad opadne žir, smjeti će i one, da idu u hrastovu šumu.

Ronilac se je zamislio gledajući mravce, kako se muče vukući jajašca i neke kukčiće. Nije on davao mnogo važnosti mravima. Njegovom glavom vrvjele su tužne misli. Odkad je čuo plač ljubljene žene, napustio je prvašnju namjeru, da joj se približi i da počne s njom živjeti.

Neznajući drugo pošao je od kuće. Lutajući namjerio se je na nadšumara Kralja, koji ga je od prije poznavao. Na njegov nagovor primio je mjesto pokojnog lugara, kojeg su pred par dana ubili drvokradice.

»Služba je veoma opasna, na to vas upozoravam«, rekao mu je nadšumar veseo, što će imati takovog lugara.

»To je baš za mene!« reče uzhićeno Ronilac.

»Drago mi je, da se ne bojite«, reče oduševljeni nadšumar.

Drugi dan je nastupio službu.

Medjutim ga na njegovu žalost nije nitko napao. Želio je dapače, da ga drvokradice ubiju, kao što su ubili i njegovog predhodnika.

»Da ga ubiju? Pa što onda?!« Ta on je izgubio sve najmilije i život. Malo još treba, pa da se sâm ubije.

»Promašio sam«, reče Ronilac — gledajući svejednako u mrave — »da promašio sam. Ali roditelji su birali — ja nisam. No, gotovo je! Sada znam kakav je život bez ljubljene žene; sada mi život nema svrhe. Mnogo sam ja izkusio dosadašnjom životnom borbom. Što ću? Povratka nema: nema ljubavi. Da radim, kao ovaj mrav, što tu preda mnom nosi kukčiće?... to bi još bilo. Imam sitnu dječicu za koju se moram brinuti. Da njih nema, ne znam što bih« i podpuno slomljen nasloni glavu u dlanove.

»Ah, što ću?« uzdahne i neko vrijeme ostane nepomičan. Zatim, kao da se nečemu dosjetio, spremi jelo u kožnatu torbu, a iz rova uzme limenu politrenu bocu s vinom. Jedan dugi gutljaj ugasio je njegovu žedj. Ugodna toplina prodje mu kroz krvave žile. Vino je bilo dobro. Kupio ga je u N.. Nagne ponovo bocu. Začepi ju, a potom ju stavi natrag u rov. Pod glavu si metne složeni kaput, te se izpruži po mekanoj travi, imajući pušku na dohvatu ruke. Htio je da si odpočine. Od kada je otišao iz P., nije, tako rekuć, ni oka stisnuo.

Žalostne misli, koje su mu do sada zaokupljale svijest, pokušao je podpuno iztisnuti s nehajem, ali to nije išlo tako lagano. Saznanje, da je njegova porodična sreća uništena i da mu je nemoguće ljubiti divnu ženu, onesposobilo ga je za spavanje.

Negdje iza sebe začuje praskot. Netko je stao na suhu grančicu. Brzo primi za pušku i stavi ju na sprem onako ležeći; pripravan za svaki slučaj, da ju upotrijebi. Čuo je već težke odmjerene korake. Naglo se sjedne i čekao je na dolazećeg. »Moguće je koji drvokradica?« prodje mu mozgom. U napetom očekivanju opazi napokon, na sedam koraka na desno čovjeka od trideset godina, srednjeg rasta, sa žutim debelim brkovima zasukanim prema gore i neobično nasmijanim licem. Pod rukom je nosio nadžak nasadjen na jasenovo držalo, a preko lijevog ramena imao je prtenu torbu od domaćeg platna. Crni iznošeni šešir, žuto sivi kaput i hlače, te bijela rubača od prostog platna, pokrivali su mu tijelo. Preko rovova po suhom trnju gazio je s podkovanim bakandžama. Veoma se je začudio — što mu se je vidjelo na licu — kad je opazio lugara s puškom.

»Koja sreća te nosi po šumi?« uzklikne veselo Ronilac. — »Zar nema kod nas šume, nego ideš ovamo?!«

»Što ćeš?« reče došljak nasmijano. — »Kad se mora nije ni težko. Tako i ja moram imati mahovinu, a ti znaš, da je kod nas nema prave. Meni je potrebna za krpanje čamaca. Uputio sam se, dakle, ovamo, da si tu naberem dvije vreće mahovine, što će mi biti dosta za ovaj puta. Budući pak, da mi je daleko nositi, to ću si ju ovdje očistiti i čistu ću ju odnijeti tako, da će mi biti lakša i više ću nositi. —«

«A kako to, da si ti ovdje?« zapita na koncu Ronilca.

»Eto, primio sam se lugarije, da iztrijebim drvokradice. Oni zalaze ovamo noću, te kradu drva i prodavaju ih, a lugare, kad im se uzprotive, ubijaju. Lugara, koji je bio, ubili su par dana prije mojeg dolazka. Kad ne bi netko pazio na šumu, ljudi bi ju bez potrebe uništavali, krijući se jedan pred drugim. Najgori su svakako oni, koji ukradjena drva prodavaju, a lugare ubijaju.«

»Čuj, Ronilče, ja ne bih na tvome mjestu dulje ostao u šumi kao lugar. Gledaj kako je to gusta i velika šuma! Iza kojeg debla mogla bi te pogoditi tatska kugla i oduzeti ti život. Zar nemaš kod kuće ženu i dječicu, koja bi svisnula od žalosti za tobom. Čuvaj se, dok nije prekasno!« Tako govoreći sjedne se došljak kraj Ronilca.

»Ne boj se ti za mene! Do sada me nitko nije napao, niti mi je posjekao ma i samo jedan hrastić.«

»To je baš ono, što ti ne ćeš da znaš! Drvokradice će doći, kad ćeš se najmanje nadati. Vješti su oni svojem zanatu.«

»Neka, neka! Čim prije, tim bolje,« odvrati Ronilac puneći svoju lulu nasadjenu na dugi kamiš sa sitnim, žutim, domaćim duhanom.

»Doći će i bez tvoje želje, jer im je kradja u krv zašla. Jedne noći ili jednog kišovitog dana nestat će ti najljepših hrastova, a budeš li im na dosegu, ubit će te kao što su i prijašnjeg lugara. Najbolje je biti s njima u prijateljstvu.«

»To ti, Miško, ne razumiješ!« reče odrešito Ronilac.

Miško je bio po zanimanju ribar. Nekada su imali mlin na Savi, te je otcu pomagao u mlinariji, ali se je mlin — radi nemarnosti potopio. On je uzeo k sebi otca, kad su se podijelili. Žali i danas, što su to učinili. Imao je petero braće. Budući da su se podijelili, bili su sva šestorica siromašni. On je bio najmladji. Ne znajući, što bi bilo zgodnije od ribarije, dade se svom snagom na ribolov po Savi i R. Ribolov mu se je izplaćivao, jer je za prodane ribe dobivao lijepi novac. Imao je milu, zdravu i poštenu ženu, koja mu je porodila petero djece, sve jedno drugom do uha. Bila je dobra gazdarica, te mu je svojim štedljivim gospodarstvom priredila mnogu sretnu uru. Bio je isto iz P., a zvao se je prezimenom Tonković.

»Moguće da te i ne razumijem, ali znam, da nije šala voditi borbu s nitkovima, koji ne žale smaknuti čovjeka za par novčića,« uzprotivi se Miško.

»Ali, budi pametan!« reče blaže Ronilac. — »Kakav bi ja bio lugar, kad bi se dao nasamariti od pišivih drvokradica. Oni bi postali gospodari u šumi, čim bi samo malo vidjeli, da sam ja slab ili da ih se bojim.«

»Nije li ti poznato, da je iz naše šume prošlog proljeća nestalo dvadeset hrastova, a ni danas se još ne zna tko ih je posjekao.«

»Poznato mi je. No priznaj, da se je to dogodilo za poplave, kad se je moglo u čamcu ili kako drugčije, odvezti drva i kroz tudju šumu!«

»Ne govorimo više o tom,« zamoli Miško dobroćudno. — »Govorimo radje o nečemu drugom zanimljivijem. — Danas smo upravo doznali, da je u Rusiji poginuo Josip Klisurić, naš P.-čanin. Velika je tuga zavladala u Tomaševoj kući. Sjutra će biti zadušnice. Bio je to čovjek bez premca na djelu i na riječi.«

»Je li moguće?« upita Ronilac ne vjerujući.

»Ja ti pripovijedam, što sam čuo i vidio. Nitko ne zna tko ga je ubio i zašto. Moguće, da mu je dojadilo, pa je nekoga malo bolje »pogladio«, te su i njega dotukli ili su ga ubili iz puške.«

»Žalostno je to, da takav čovjek umire daleko od onih, koji bi ga zaštitili ili bi ga dostojno sahranili i ožalili.« Ronilcu je bilo veoma žao Maričinog muža.

»Rat je strašniji od kuge,« govorio je moj pokojni otac, Bog mu duši dobar bio, »u ratu ljudi podivljaju i postaju gori od zvijeri, dapače, jedni druge jedu.«

»Hm, tako sam nešto i ja čuo, zato me i nije uhvatila ratna groznica, te sam ostao kod kuće,« reče Ronilac.

»Mene su pustili kući sa »trajno nesposoban za ratnu službu«, jer sam poslušao svoju ženu, koja je od svoje babe doznala za neku »ljekovitu» travu, u kojoj sam se okupao i dobio sam umjetnu bolest. Liječnici su me promatrali šest tjedana mučeći me s kojekakovim lijekovima i konačno ih je pobijedila njezina baba, pa su me pustili kući kimajući glavom.«

»Tako je meni pripovijedao Martin Turkalj iz N.: »Ja sam si,« veli, — »izčašio desnu ruku tako, da je natekla. Liječili su me, ali je ruka sve bolje natjecala i što misliš,« reče na koncu — »pustili su me kući.«

Ronilac se podpuno razbistrio razgovarajući s Miškom i zaboravio je na prijašnji očaj.

»Moram te ostaviti, Miško,« rekne nakon dulje stanke. — »Hoću da pregledam zabilježene hrastove i posječena drva prije mraka.«

»Sretan uzpjeh!« zaželi mu Miško. — »Čuvaj se nitkova!«

»Budi bez brige. Ja ću ih preteći, te ne će imati vremena ni prstom maknuti,« uvjeravao je lugar odilazeći.

»Daj Bože!« povikne za njim Miško, koji je ostao na istom mjestu.

Sunce je odavna promašilo zenit i spuštalo se je lagano k zapadu. Lijepa hladovina, prekinuta samo na čistini, ohladjivala je lugara. Idući tom stazom prilični komad, sadje najedanput s nje vrludajući kroz šumu dosta bezbrižno. Na mjestima, gdje su bili zatesani debeli posušeni hrastovi, stane i pogleda, da li je biljeg točan. Našavši sve u redu podje dalje.

Obilazeći tako od hrasta do hrasta zateče ga noć. Imajući dovoljno zaire za večeru odluči, da će ostati i preko noći u šumi. Sjedne se dakle na korijen debelog hrasta i založi si onako u mraku. Nigdje ni traga živoj duši. Na zapadu je bilo po danu vidjeti nekoliko oblaka. Mladjak je poblijedio do kraja i nestao. Noć je bila tamna.

Jedući meso nije se mnogo brinuo, da bi ga tko našao u gustoj tami. Podpuno se bezbrižno navečera i izpije preostalo vino. Bilo je toplo, ali ga ipak proguta.

»Možda će lopovi pokušati, da izrabe crnu noć za kradju drva,« pomisli u sebi. — »Da je to sirotinja ne bi ništa rekao,

ali ovakovi sirotinju prikraćuju.« Tama se sve više spuštala nad šumu i trava se je ovlažila. Njemu se zaklope oči, premda je stajao naslonjen na hrast. San ga je prevario. Oko pola noći probudi se, trgnuvši se od sna.

Crna tama vladala je u šumi i nad njom. Vjetar je treperio lišćem. Bilo mu je hladno, te ostavi hrast. Ne htijući ložiti vatre išao je prema mjestu, gdje bi se mogao nalaziti hrast sgodan za posjeći. Prolazio je kroz grmlje nedaleko kolnog puta. Nastojao je, da ne prouzrokuje štropota. Napredovao je sve dalje i dalje zastajkujući. Već je pomislio, da će najbolje biti, da potraži Miška, te da ostatak noći prespava, kad li začuje, makar je šuštalo grmlje i granje, udarac lanca od ogrlina po rudu. Kao ukopan stane, da bolje čuje: kroz šumu su prolazila kola. Podvostručenom brzinom, koracao je dalje.

* * *

Drvokradice su se uputili u šumu u jedanaest sati noću sa dvojim kolima. Budući da su imali sa sobom dva psa, koji su mimo njihove volje pošli za njima, dogodilo se je, da su se konji upregnuti u prvim kolima uplašili: psi su dotrčali naglo pred konje i konji polete s praznim kolima — na njima su bili tri drvokradice — u divlji bijeg po neravnoj šumskoj ulici. Daske su na kolima visoko odskakivale, te su se oni na kolima jedva držali. Mršav čovjek držao je za vodjice uprijevši se nogama o rudo i pokušavao je, da zaustavi konje. Čim je on većma stezao uzde, tim su konji jačom brzinom nastavljali divlji skok. No konji bi bili ipak za koji čas stali, da se nije desni vagir odkvačio i udario dešnjaka po nogama tako, da je u propinjnju daleko odskočio — malo je ostalo da nije preokrenuo i kola i vozače — i nastavio pojačanom brzinom jurnjavu uplašivši i ljevaka. Po neravnom putu bila su odskakujuća kola igračka razularenim konjima. Oni u drugim kolima daleko su zaostali. Gonič je bio uvjeren, da će u jurnjavi naletiti u koji hrast u šumi, te pobiti i sebe i njih. Zato je upotrijebio svu svoju snagu i žilavost, da ih zaustavi, ali neimajući dobrog uporišta, uvidio je, da će prije nestati s kola, nego li će uzpjeti, da zaustavi vilovite konje. Onako razljućen od nemoćnog bijesa popusti vodjice spreman, da ga svaki čas konji ubiju. Računajući po prilici, gdje bi mogao biti prvi hrast u zaokretu najednom stisne oči. »Sad je kraj!« pomisli, a slično su mislila i ostala dvojica, kojima je gotovo ponestalo snage, da se održe na poskakujućim kolima. Ali — na njihovo zaprepaštenje — konji uspore trku i zaokrenu na put, kojim su već prije jedamput vozili. Premda je bila tama, konji su znali, da im prijeti opasnost pred njima više, nego ona iza njih, te su sada vukli lagano kola.

»Bolje znadu put nego mi,« reče mršavi gonič (oni su prije toga vodili konje kroz šumu, da ne bi sašli s puta!). Pokušao je iza toga, da zaustavi konje, što mu odmah uzpije. Popravi štrange i prikvači natrag vagir. Konji su se podpuno umirili i sada nastave put po kolniku. Gonič se je vozio, a ostala dvojica išli su kraj njega pješke. Čuli su već iza sebe druga kola, koja su bila zaostala.

* * *

Ronilac je čuo dobro poznati zvuk i topot. Držao se je kolnog puta, ali je pazio, da ne naidje u tami na kojeg tata. Na udubenijim mjestima na putu udarali su lanci od ogrline jače. Zaostane malo, a po tom napipavši put podje za kolima. Ne dugo poslije toga kola su stala i on ostavi kolni put unišavši desno u grmlje. U glavi je kovao plan, kako bi na najzgodniji način te noćne ptice naučio pameti. Polagano je napredovao bojeći se, da se ne spotakne ili da se ne udari o hrast. Pazio je da ne diže nepotrebnu buku. Tiho se je javljao mukli zvuk pile, zaglušivan šuštanjem lišća. Ona je rezala oštrim zubcima jedno debelo stablo hrasta. Postavio se je iza obližnjeg hrasta, koji se je nalazio nedaleko nalazišta drvokradica. Do sada mu nije ništa izvedivog palo na pamet, kako bi na najjednostavniji način protjerao lopove od započete kradje.

»Ima ih sigurno više, pa će se opirati.« Pusti li ih, da posijeku hrasta, bilo bi dobro, jer bi ih prisilio poslije, da naplate posiječeno drvo. No to mu se nije svidjalo. Zašto da ih odmah ne potjera? Zastrašio bi ih i više ne bi dolazili. Moguće da je kakova sirotinja?« dune mu u glavu, ali odbije tu misao. Sirotinji nije potrebno, da se noću skiće po šumi, kad joj on i po danu dopušta, da si nasiječe glogovine i suvaraka.

Najednom se dosjeti, što će učiniti.

Na kolnom putu su drvokradice ostavili svoja kola i konje. Odveže li im konja i odvede li ga sa sobom, prisiliti će ih, da ostave jedan dio tovara, a ujedno će im zatjerati strah u kosti. Pun nade u uzpjeh primicao se je oprezno po putu prema zvuku pile. Došavši do konja pretražio je blizinu kola, spreman svaki čas na obranu. Nije našao nijednog lopova. Svi su bili zabavljeni sa rušenjem hrasta ili su postavili straže oko njega. Konji su imali pred sobom suhu djetelinu umotanu u dugački tanki kober. Pipajući odveže jednog konja i povede ga zauzdavši ga prije.

»Dat ću ja njima kradju!« mrmljao je vodeći već sada poslušnog konja. Konj je bio par puta zarzao i Ronilac stane da prisluškuje, nije li mu tko za petama. Nije bilo nikoga. Odveo

je konja, zatim, daleko od puta i privezao ga je za mladog jasena. Na to zatrubi u pušćanu cijev i počekavši malo opali u dugim razmacima dva hitca u zrak. Čekao je još časak, odveže konja i povede ga na čistinu obraštenu gustim grmljem. Na ulazu prepriječi suhe glogovine, koje je bilo dosta u blizini. Već više dana zna on za to sgodno mjesto, ali nije ni u snu pomislio, da će ga tako nuždno trebrati. Njemu se je svidjalo jedino za to, što se je čovjek mogao u njegovoj sredini zaštititi od oštrine britkog sjevera. Da će ga tako brzo trebati, za obranu od tatova, tome se nije nadao. Konj je pokušao da izadje, ali mu je svaki pokušaj bio uzaludan. Na nebu zabljesne munja i na čas osvijetli čistinu, a zatim zatutnji daleka grmljavina. Ronilac se uvuče u grmlje i izvadivši duvankesu napuni lulu i zapali. Zadovoljno je povlačio guste dimove i gledao u mračnu šumu kojom su i nadalje gospodarile: tama, grmljavina i vjetar. Zamišljeno je odbijao duge kolutove dima. Znalo se je njemu više puta dogoditi, da bi se na nešto razsrdio, ali nekoliko dimova iz njegove lule odnijelo bi svaku srdžbu. Sada je naprotiv bio podpuno razpoložen, dapače i za šalu, ali na žalost nije imao koga s kim bi se pošalio. Konj je ponovo zarzao. Na čistini je bilo nešto paše, koju je od vremena do vremena grizao. Došao je par puta i k njemu, te ga onjušio, a zatim se je povratio. Bodljikavo grmlje ga je svojom gustoćom i čvrstoćom zadržavalo unutar žive ograde. Iza toga zarže nekoliko puta za redom.

»Samo ti rži«, mrmljao je lugar, »ovdje te ne će pronaći.«

* * *

Medjutim su lopovi dovršili svoj posao i spremali su se, da utovare klade na kola. Došavši do kola opaze, da nema jednog konja. Pomislili su odmah, da se otrgao i pobjegao: to je bio jedan od konja, koji su se poplašili pasâ, ali su se brzo uvjerili, da nije tako.

»Ovaj put smo postradali, jer smo izgubili konja, pa tovar ne ćemo moći odvezti«, reče jedan.

»Da mi je bar znati, gdje se sada nalazi, išao bih ga potražiti. Netko nam ga...« Kovinski zvuk odjekne kroz šumu i suhonjavi gonič prestane govoriti, prepoznavajući lugarev znak.

Ne dugo zatim začuju rezki pucanj, koji se je izgubio na drugoj strani šume. Lopovi se pogledaju neznajući, što bi učinili. I drugi hitac dodirne njihove napete uši, a suhi gonič reče:

»Dajte mi pušku!, Ja ću dopremiti natrag konja«.

»Kuda ćeš sâm?« opominjali su ga ostali.

»Pustite vi samo meni na brigu«, odvrati im uzevši kratku pušku.

»Neka ide s tobom Jakov«, primjeti jedan.

Suhonjavi gonič nije više slušao, nego pojuri u tamnu šumu. Išao je putem neko vrijeme, a iza toga skrene u grmlje! Zastajkivao je prisluškujući, ali nije ništa čuo. Ne bojeći se prodirao je kroz grmlje skoro ni ne ogrebavši se: poznao je šumu kao svoj džep. Najedamput stane. Na desno je čuo rzanje konja i to svog konja. Čvršće stisne pušku u ruci i podvostruči brzinu. Zaustavljao se je ponovno, ali nije više čuo rzanje. Ne izgubivši pravac krčio si je sada put kroz trnovito grmlje. Gdjegdje je morao obilaziti, jer mu je gusta živica priječila ravni put. Opet začuje rzanje, a po tom zablijesne munja i udari grom. Zablješten je tapkao po mraku i slušao. No ni blizu niti daleko nije se javljalo rzanje konja. Blijesak i gromovi su učestali i on je izgubio nadu, da će dostići otimača. Bio je dapače uvjeren, da je već izašao iz šume. Izgubivši već svaku nadu, da će oteti ukradenog konja, htjede se povratiti, kad li začuje ponovo rzanje, koje se je ponovilo više puta i to na lijevo. Veseo podje tim novim pravcem. Sad je već čuo sasmo blizu rzanje i topot konja. Usporio je hod i primicao se je polagano i oprezno, da ga otimač ne opazi. Kujući plan, kako će se domoći konja, začuje glasan govor:

»Joža se je sigurno izgubio u mraku« govorio je jedan glas.

»Budi pametan, on pozna ovu šumu, kao svoj džep,« odgovarao je drugi glas.

»Poznam ja vraga, a ne šumu!« reče ljutito gonič, koji je prepoznao po glasu svoje drugove.

Lopovi se zaprepaste. Nisu se nadali, da će tako neopažen doći. Gonič im izpripovjedi, kako je idući za rzanjem konja nabasao na njih.

»Drugo nam ne preostaje, nego da krenemo kući« reče Jakov.

Dok je Joža lutao po šumi, dotle su njegovi drugovi natovarili na jedna kola podpun tovar, a na druga polovinu, nadajući se, da on ne će naći konja.

Težko natovarena kola vukli su konji uz pratnju nebeske grmljavine. Lopovi su išli s obiju strana kolâ pripravni svaki čas da se opru lugaru. Nitko ih nije smetao. Jedina kiša je počela izpirati nečistoću iz njihovih šešira i odijela.

* * *

Ronilac je bdio do zore bojeći se ipak, da ga ne bi drvokradice iznenadile. Čim je počelo svitati stavi na konja ham kojeg mu je bio po noći skinuo i zauzda ga, a po tom ga izvede na put. Zajašivši na njega promrmlja: »Sigurno će im prisjesti kradja, dokle sam ja u šumi.« Lijepi vranac je pomamno

grabio odmičući po uzkoj stazi. Lugar se je srastao s konjem. Bio je on izvježbani jahač. Na velikim vojnim vježbama se je iztakao spasivši čitavu pukovniju od propasti. On je imao nalog, da obavijesti generala, da se njegova pukovnija približava. S njime je bilo još pet vojnika. On je pošao desno držeći, da je onuda bliže, a oni su nastavili ravno put. Došavši pred generala začudio se je veoma, kad nije našao svoje drugove. Javio je, dakle, sâm nalog, a general ga odmah pošalje, da javi pukovniku, da se požuri. Ovaj puta se je povratio ravnim putem bolje reći kroz neku močvarnu ravnicu. Čudeći se što ne vidi pred sobom drugove gonio je zapjenjenog konja. Najednom konj počne propadati a on ni pet ni šest, nego natrag i prijašnjim putem stigne pred pukovnika upravo, kad se je ovaj spremao, da u divljem skoku projuri s vojnicima preko gliba, u kojem bi se doskora podavili i ljudi i konji.

»Gospodine pukovniče, taj put je neprohodan!« reče on nakon, što je javio nalog generalov.

»»Zašto?« upita pukovnik začudjeno.

»Zato, gospodine pukovniče, jer su se petorica vojnika podavila u glibu, koji se nalazi izpod ove močvarne ravnice. Osim toga je ovaj put dulji, a zapovijed gospodina generala glasi, da dodjemo čim prije,« odvrati Ronilac pozdravljajući.

Pukovnik ga je neko vrijeme gledao, a zatim pošalje izvidnicu, koja se za čas povrati sa blatnim knjima i javi, da je Ronilac imao pravo. Na to pukovnik odredi, da krenu desno i čitava pukovnija je sretno stigla u glavni tabor.

Ronilac je na svečan način zakićen medaljom.

Sada kasajući na čilom konju sjetio se je na ona vremena. »Hm, zapovijed je zapovijed,« mrmljao je kroz zube misleći na nesretnu petoricu vojnika.

Sav zaprašen i znojan stigne o podne pred nadšumarom i preda mu zaplijenjenog konja.

»Lijepo ste se ponijeli,« reče nadšumar, kad mu je izpričao čitav dogadjaj. — »Ja ću konja pridržati neko vrijeme. Ako ga nitko ne potraži, prodat ću ga na dražbi. Isto ćete i vi učiniti sa popiljenom hrastovinom.«

Razdragani nadšumar zadrži ga na objedu i tom prilikom mu je morao još jedamput izpričati u potankosti cijeli slučaj. Kad je dovršio, upita ga:

»Kako to, da se niste bojali, da vas ucecaju kod kola?«

»Na to nisam mislio!« reče naivno izpijajući ponudjenu čašu.

Još neko vrijeme se je zadržao, a zatim se oprosti s nadšumarom. Išao je pješke zaprašenom cestom. Oko pola četiri po podne stigne doma. U zibci je plakala mala Milica. Žene i

ostale djece nije bilo kod kuće. Uzme razplakanu djevojčicu iz zibke, čim je spremio pušku i torbu na klin za vratima. Dijete se je smirilo i počelo se je smijati, kad ga je dizao pred sobom i smijao mu se je. Dapače se je zagrcalo od smijeha.

»Hop, hop,« klicao je raznježeno i veselo.

Djecu je naročito volio i to i svoju i tudju. Darivao ih je slatkišima i voćem. Za njim su radostno djeca trčala i ne bi se umirila, dok ih ne bi bar malo pogladio po glavi. Osjećala su, da im taj visoki brkonja želi samo dobro.

Razveseljavajući na sve moguće načine malu, nije ni primjetio, da je unišao njegov petgodišnji sinčić Perica.

»Tatice,« poviče mališ veselo opazivši otca i potrči k njemu. On ga privuče k sebi i poljubi ga.

»Evo ti sladkiša,« reče i dade mu zamotak sa šećerom.

»Gdje ti je mamica?« upita ga.

»Otišla je s Marom na zavrtnicu,« odgovori mališan.

»Ima li dugo, što je otišla?«

»Dugo je već nema,« odvrati mali sisajući slador.

»A gdje si bio? upita nakon kratkog razmišljanja.

»Daleko. U Rdjavici,« odvrati mu.

Mali Perica ga je i dalje izpitivao, a on mu je odgovarao rado na svako pitanje. Malog je zanimala šuma, što je u šumi, da li tamo ima vukova i drugo. Pitajući tiskao se je otcu medju noge i gledao ga je prema gore uprijevši mu se glavom u trbuh, a zatim se je opet okretao i kod tog je sisao sladkiše nudeći malu sestricu.

Žena zateče Ronilca u istom položaju. Hladno se pozdrave, premda se nisu već dugo vidjeli. Bila je još uvijek lijepa, moglo bi se reći, da je bila ljepša nego prije. Muža je veoma voljela, ali to nije htjela pokazivati ni njemu ni drugima.

»Daj uzmi malu,« reče joj, čim su se pozdravili. — »Sigurno je gladna,« doda kao opravdavajući se.

Ona uzme dijete bez ijedne riječi i sjevši se, na nizki stolčić do visokog kreveta, dade mu sisati.

Mala Marica, stara četiri godine, približi se takodjer veselo k otcu, kojeg je odmah prepoznala. Bila je veoma ljubka u dugoj našivenoj rubači i s pletenim malim kitama. I ona je dobila sladkiša.

Ljubeći se i razgovarajući s dječicom, koja su bila neobično vesela, jer imaju dragog taticu — kao i druga djeca — zadrijemao je.

Čim je Ruža primijetila, da je zadrijemao, zamoli ga, da se legne na krevet. On ju posluša, te se razodjene i zavali na mekanu postelju. Doskora je prostranom družinskom sobom odjekivalo zdravo rkanje.

Djeca su se umirila u kutu za stolom, poslušavši majku i malo poslije nadje se jedno kaj drugog u blaženom snu.

Pazeći, da ih ne probudi odnese ih na njihov krevetić.

Za tim ode u staju i podoji krave: Imali su još tri krave, koje su im preostale — od pokojnog svekra. Konačno nahrani i dva prasca kočenjaka.

Kada bi god ušla u staju, nešto bi ju stegnulo u srcu. Nekada puna staja bila je sada, tako rekuć, prazna. I svinjac je bio prazan i sve! Dvorište je bilo zarašteno dračem. Ona je više puta pokušavala obnoviti staro gospodarstvo, kako bi se njima dolikovalo, jer su imali puno zemlje, ali joj nije polazilo za rukom. Bila je nemoćna s nejakom dječicom prema zahtjevima, koje je postavljalo veliko gospodarstvo.

Malo po malo se je privikivala na lagodniji način života. Jela su imali dosta, a isto tako i odijela. Daće su plaćali na vrijeme. Što se drugo moglo i poželjeti! Da budu visoka gospoda? O tom nije ni sanjala, a kamo li ozbiljno mislila.

Jedino se nije mogla priviknuti na to, da ju muž napušta i s drugima živi. Zar ona nije lijepa? pitala se je mnogo i mnogo puta, ali je odgovor bio uvijek isti: »nisam«. Ožalošćena znala je plakati i plačući grliti i ljubiti nejaku dječicu i bol bi joj prestala, dakako, ne za uvijek. Nadajući se, da će se opametiti i priljubiti se natrag k njoj, kako je to prije bilo, provodila je samotan život venući u naponu snage.

Kad bi joj se približio koji mužkarac u zloj nakani, peklo ju je. »Što, zar i on zna, da sam bez muža?« pitala se je suspre-žući suze. — Znao bi joj koji reći:

»Šta ti je toliko do njega? Vidiš, da ga nema po više dana kući.«

Ona bi ga mrko pogledala, a on bi se pokunjen udaljio.

Nagovarale su ju stare žene vračare, da mu ulije napitak s kojim će ga zadržati kod kuće; ali se ona bojala, da mu ne bi više škodila životu i zdravlju i nije slušala nijedan takav savjet.

»Proći će to njega,« znala bi im odgovoriti — »a ako i ne prodje bolje će biti, nego da ga imam na duši!«

»Bit će tebi žao!« odvraćale su nezadovoljno vračare, što nije prihvatila njihovo koristno sredstvo.

Znala je često premišljavati: nije li ga moguće u čem povrijedila, te ju napušta: i svaki put nadje, da nije kriva.

Sjedinjavala se s njim jedino u djeci, koju je volio kao i ona. To joj je godilo. Svu svoju veliku ljubav prenašala je na djecu. Djeca su joj bila najbolje utočište za njezinu neizmjernu bol.

Brinuo se je (Ronilac) za nju kupujući joj potrebnu odjeću i davao joj je novaca, a to njoj nije bilo dosta, ona je htjela njega.

Njega, da njega je željela imati; s njim bi i gladovala, nego sdrugim carovala.

Danas je bila vesela. Srce joj je žestoko tuklo u grudima. Jedva je čekala čas, da bude u njegovoj blizini.

Škaf od napoja stavi na hodniku i pokrije ga drvenim poklopcem, da se ne skupljaju muhe na njemu.

Na brzu ruku si udrobi kiselo mlijeko i pojede ga. Prekriži se, te pobožno izmoli Oče Naš i Zdravo Mariju.

Liježući kraj muža pazila je, da ga ne probudi. Ipak je osjetio, da se k njemu legla. Okrenuo se je mrmljajući na drugu stranu. Ona se priljubi k njemu i zaspi.

On se je prvi ustao. Ona pripremi lonac i vodu za žgance, a iza toga podoji krave i nahrani svinje. Krave otjera kravaru.

Ronilac je slastno jeo dobro izkuhane žgance od bijelog kukuruznog brašna zalite maslacem.

»Dobro si izkuhala žgance,« prizna nakon nekog okli-jevanja.

»Sa maslacem su uvijek dobri žganci,« odvrati ona skromno.

On se nekuda zagleda, a ona zašuti nehtijući, da ga ozlovolji svojim brbljanjem ili pitanjima .

»Hvala Bogu,« reče prekriživši se. — »Upravo je ugodno najesti se kod kuće — doma,« doda izkreno.

Njoj je laskalo, da mu je hrana bila dobra.

»Kako je u mlinu?« upita ju nakon duljeg vremena.

»Mirko će to bolje znati, nego li ja,« odgovori mu nježno.

Začudjeno ju pogleda. Do danas je mislio, da je bezćutna, da ne osjeća ni bol ni veselja. Ali, sada mu je svanulo pred očima. »Da«, ona ga ljubi i čezne za njim. Nesretna je kao i on. Zagleda se u njezine oči i sažali mu se.

»Oh, jadnica,« pomisli i približi joj se, te ju poljubi u obraz.

Ona uzvrati poljubac stidljivo, ogledavajući se oko sebe.

Pogledaju se u oči.

On spusti pogled u zemlju, a zatim ju poljubi još jedanput.

»Idem u mlin,« reče ispričavajući se i stavi si fes na glavu.

»Da pošaljem k tebi Pericu?« upita ga bojažljivo. — »On bi se rado vozio u čamcu.«

»Pošalji ga slobodno,« pristane on i ode poljubivši prije spavajuću djecu.

Dugo je gledala u zatvorena vrata. —»I opet sama,« sinu joj mozgom i dvije krupne suze skotrljale su se na njezino bli-

jedo lice. Brzo ih otare, da ih tko ne vidi. U prsima ju je stezalo. Jednom riječju, bilo joj je za svisnuti od bola.

Ronilac je stupao visokim nalijepom obasjanim zrakama izlazećeg sunca. Lijevo pod njim tekla je brza Sava. Na desno su se naginjale grane raznog voća.

Idući cestom nije sreo nikoga. Ljudi su se nalazili na dvorištu pred kućom ili pred stajom zabavljeni jutarnjim poslom.

Vrata na mlinu bila su zatvorena. Mirko je spavao.

»Hej, Mirko!« zvao je bratića stojeći na najnižoj stepenici urezanoj u obali nasipa. Visok mladić izadje pred mlin pogledavši sanено na obalu.

»O, to ste vi, starče!« uzklikne veselo, te za čas doveze čamac k obali.

»Da li je dosta jaka voda? upita ga Ronilac, kad su se vozili na mlin.

»Nije! Već par dana melje se laganije. Gdje ste tako dugo bili?« upita Mirko.

»U Rdjavici.«

»Da li ste čuli, da je poginuo Josip Klisurić?«

»Jesam!« odvrati Ronilac i pričvrsti čamac za mlin. — Odmah je pronašao, da treba kamen naklepati, čivije pritegnuti, a šišku namazati u peti sa mastnim uljem.

»Tko ti je pomagao zasipavati kukuruz u grotlo?«

»Nitko!«

»Pazi, da se ne pretrgneš!«

»Ja sam dosta jak!« uzklikne Mirko i izprsi se.

Ronilac je zavirivao u svaki kutić u mlinu i izvan njega; naredjivao je Mirku, što ima raditi i upućivao ga je, kako će si u buduće pomoći, kad njega ne bude u mlinu. Napokon zaustavi mlin, te ga privira k obali. Klepci su bili sklepani i dovoljno oštri. Polagano je tuckao klepcem po kamenu.

»Mirko, uzmi moju novčarku i donesi mi pola litre vina. Idi brzo!«

Pljuckajući u držalicu nastavio je klepanje. Komadići kamena izskakivali su okolo, a kod toga su vrcale izkre.

»Ti si zbilja brzo došao,« reče Mirku, kad se je povratio.

»Dobro je,« prozbori izkapivši čašu od dva deci. Ostatak stavi na stol kraj sebe.

»Pij i ti,« ponudi bratića, »ali se drži mjere, da ti ne bi škodilo.«

Momčić si natoči malo vina u čašu i izpije.

Oko deset sati dodje Perica, te ga Mirko doveze na mlin. Ronilac ga izljubi i zabrani mu, da trči po mlinu.

No mali se stao vrtiti i skakati po mlinu, a on, bojeći se, da ne padne u vodu ili koju ladju zamoli Mirka, da ga odvede.

»Zašto tata?« upita mali plačući.

»Zato, jer ćeš inače još pasti u vodu!« odvrati mu otac. Budući da se je opirao, to ga silom stavi u čamac i odpravi iz mlina. Dakako, da se je Perica umirio vozeći se malo dulje, nego li bi se inače vozio. To mu je za volju učinio Mirko, koji ga je veoma volio.

U pol dvanaest stavio je Ronilac mlin u pogon. Brašno od kukuruza, s kojim je izprobavao kamene, bacio je, a iza toga je stalo curiti žuto brašno u veliku hrastovu kištru.

»Sad možeš mljeti bez brige,« uzklikne Ronilac gledajući čisto žuto brašno, koje je neprestance padalo u kištru.

»To vidim,« primjeti Mirko, gledajući zadovoljno u strica.

»Ja idem »Kranjcu«, da vidim, što ima nova.«

Dovezavši se k obali razidju se svaki na svoju stranu.

V.

Nasred sela stajala je čvrsta zidana prostrana kuća. Po širokim i prostranim prozorima moglo se je naslutiti, da to nije seljačka kuća. Nad dvokrilnim vratima visio je vijenac napravljen od limenih listova vinove loze sa dva velika grozda u sredini, koji su bili načinjeni od željeza i obojeni jedan bijelo zeleno, a drugi plavo. U širokom dvokrilnom prozoru lijevo vidjele su se kojekakve dućanske potrebštine. U dubini dvorišta širili su se hambari, staje, svinjci, kokošinjaci, gusinjaci, golubinjak i velika suša puna kolâ, gospodarskog orudja i sijena. Sve je bilo u nekom neopisivom neskladu, ali novo, uzčuvano.

Gore za kućom visjele su sirnice pune sira.

Sve je to bilo vlastničtvo Stjepana Plavljana, marnog Hrvata. Njega su nazvali seljaci »Kranjec«, a njegovu ženu »Kranjica.« Moguće su ih zato tako nazvali, što su prebrzo govorili? Nepobitno je, da su obadvoje bili porijeklom Hrvati. Jest bili su Hrvati po rodu, ali su se rodili na granici Hrvatske i Slovenije...

Svoj imutak su stekli na slijedeći način: Stjepan je obilazio po selima i pobirao prnje, koje je dobro unovčio. Osim toga je prodavao kojekakove sitnice, za koje je dobio od seljaka toliko, da je jedva odnašao. Malen, zdrav, jak, jednostavan u jelu i odijelu, našao je k sebi družicu: lijepu ženu i dobru gazdaricu. Malo po malo trudeći se mnogo, štedeći neprestano, a trošeći čim manje, skuckali su novaca, da otvore dućan i gostionu. Selo P. je bilo za njih, kao stvoreno. U tom selu je bilo za njih toliko milih i dobrih potrošača, kojima su išli na ruku robom i novcem. Ako se je tko s kim svadjao, pravdao, dijelio;

ako je komu što bilo ubito ili crklo; ako je komu tko umro, uobće svuda, gdje je trebalo brzo novaca, tu su se našli u pomoći supruzi Plavljan i mala svotica je činila čudesa. Novac se je izplaćivao sa stopostotnim kamatima. Nije dakle čudo, da su Plavljani sagradili svoju lijepu novu kuću, u kojoj je bilo svega, pa i gostiona i dućan.

Nisu oni prestali davati na vjeru, i ako su se branili: »Više ne ćemo davati, nemamo novaca.« Davali su oni i robu i vino i rakiju i sve, što se je tražilo. Nije bilo rijedko, da su neki preplaćivali i svojom dobrom voljom stopostotne kamate i još su im zahvaljivali. Plaćali su seljaci i zemljom, te su supruzi imali već preko pedeset jutara seljačke zemlje.

Svaki novčić im je dobro došao, jer su ga znali koristno upotrebiti. Oni su i sami po najvećoj vrućini išli na polje i radili sa težacima.

Mnogi su im zavidjeli i ogovarali ih. Bilo je medjutim i takovih, koji su ih voljeli i poštivali. Ali jedno su činili svi seljaci zajedno: zalazili su k njima u dućan. Oni su kupovali na vjenčanju, na potvrdi i na krstu.

Stjepan je bio jednom riječju mali bankar, koji je znao sve i najmanje sitnice, pa i osobne svadje. Dolazili su se k njemu upitati od obćine i kotara razni plaćenici, ali tu je Stjepan bio sa selom.

»Neznam!« ponavljao bi koliko je god puta trebalo, kad su ga bilo što pitali.

Imali su djece, koja su bila, s voljom Božjom, zdrava i lijepa. Bilo ih je troje. Najstariji sinovi bili su u školi u Beču, a djevojka je bila kod kuće. Jedan je učio za fiškala, a drugi za profesora. Obadva su dobro učila. Kad su na praznike dolazili doma, imali su većinom sa sobom gospodsko družtvo i tako su krenuli u druge vode, nego je to želio njihov otac.

Kako je u selu bila jedino njegova gostiona, to je k njemu zalazio i Ronilac, kojeg je poznavao od malih nogu. Kranjec ga je cijenio, kao potrošača, najviše u selu, jer je puno trošio i uvijek plaćao. Kao čovjek, koji je težkom mukom došao do blagostanja, zamjeravao mu je, što je zapustio lijepo svoje gospodarstvo.

»Ti si nepromišljen čovjek,« znao bi mu dobaciti u oštrijoj prepirci, ali to je bilo vrlo rijedko.

Pred drugima ga nije ogovarao, jer je bio uvjeren, da je najbolje, da zadrži za sebe lično mišljenje. Mnogi bi ga već napustili, da je govorio sve ono što je mislio. »Njima ne bi koristio, a sebi bi škodio,« umirivao bi sâm sebe.

Tu su bile političke skupštine i sastanci mjestnog značaja, kad se nisu mogle održavati vani pod vedrim nebom.

Govoreći u političkoj razpravi, udarao bi na opoziciju, a kadkada bi prigovarao i vladi. Glasovao je redovno za vladu, izpričavajući se, da mora tamo glasovati, jer bi mu inače pripisali silu poreza, koji bi ga uništio. U raznim parnicama je upućivao napola pismene seljake, što će govoriti, a pisao im je pisma i čitao im je ona, koja bi dobili. Uobće pripadao je medju najnačitanije ljude u selu, te je držao po dvoje novine: vladine i opozicionalne i davao ih je na čitanje svojim znatiželjnim potrošačima.

Debela krčmarica je bila pred vratima i opazivši Ronilca pozdravi se s njim, te udje za njim u gostionu.

»Lijepo je od vas da ste se k nama svratili. Svi su pitali za vas. Ja nisam znala kao ni oni, gdje ste. A gdje ste bili?«

»Bio sam u Rdjavici lugar,« odvrati upitani.

»Tako,« reče krčmarica, a zatim doda: »Mojeg su Štefa pustili iz ratišta, te je došao upravo jučer u večer. Ranjen je siromak na dva mjesta. Sada šepesa kao stari mačak,« završi smijući se.

»Smij se, stara, smij. Ali da je tebi bilo samo vidjeti kako su tamo glave letjele na sve strane, pozlilo bi ti!« javio se je iz tamnog kuta hodnika Štef.

»Što vam je bilo zlo u ratu?« upita Ronilac.

»Još me i pitaš! Izpočetka su u nas trpali, kao da smo, Bože prosti, purani, a poslije nije ni pas gore prolazio. Ideš li po blatu moraš leći, ako dodje takva zapovijed; ideš li preko vode moraš se umiriti i po malo i pijucnuti, ako ti zapovjede, da držiš lubanju pod vodom. Zabavljaš se kao krmak. Ni snijega se ne smije ugibati pravi junak! Kuglje padaju kao tuča, a ti moraš naprijed kao da su zbilja od leda, a ne od olova. Tamo nema toliko duhova koliko kod kuće, jer ih je tamo na tisuće i prijateljskih i neprijateljskih: oni se valjda isto tuku medjusobno, jer nas žive nisu htjeli pomagati niti napasti. Na krevet i sto drugih stvari, koje imaš kod kuće na dohvatu ruke, na sve to ne zaboraviš, ali je daleko od tebe — »kod kuće«. — Glad, zima, prevelik napor, nesanica itd., itd., mnogo buha i uši, pomalo ti prikraćuje život. A za čiju korist? Tako je bilo meni, koji sam ipak danas kod kuće nagradjen s kolajnom, a kako je onima milijunima, koji su ostali još tamo, jer moraš zapamtiti, da se muke svakim časom povećavaju.

»Puno ste vi preživjeli,« reče Ronilac, kad je Štef dovršio pričanje. — »Donesite mi pola litre vina i nešto za jesti.«

»Kad sam nekad nosio veliku vreću prnja tako, da su mi gotovo rebra pucala stiskao sam ruke sjetivši se na bijedu doma i na novac, kojeg ću dobiti, pretrpio sam i donio na odredjeno mjesto; kad sam morao gladan kružiti selima — ne

usudivši se prositi — da zaradim, koju krajcaru, pomislio sam, da će se i meni Bog smilovati, te sam nastavio put, dok su mi se crijeva preokretala; kad sam zimi trpio glad i žedj i povrh toga ljutu zimu znajući, da mi nema druge, nastavio sam put s prozeblim nogama, za sve sam našao opravdanje, pa i za moje bogatsvo, na kojem mi danas toliki zavide, ali za rat nisam našao, a valjda ni neću nikada naći razumnog opravdanja,« govorio je Štef za istim stolom za kojim je sjedio i Ronilac.

»Hm, moji ćaće su uvijek govorile, da su glad, kuga i rat najveća zla,« primijeti Ronilac jedući — »a sada vidim i na vama, da je to istina, jer više nemate trbuha ni crvenog lica.«

»Da, da, rat je zlo. U njemu ima glada, ima i kuge. Narodi plaču. Mnogo su izgubili, a ništa nisu dobili.«

Ronilac je žvakao i zalijevao s vinom. Šutio je. Dodirnuo ga je rat preko ovog žutog i mirnog čovjeka. Sjetio se je i na Klisurića. Onaj div je pao. Pokosio ga je rat. Nešto ga stane daviti u vratu i on prestane jesti.

Gostioničar je takodjer šutio. Opet su mu blijesnule pojedine slike iz velikog klanja.

»Vi ste valjda već čuli, da je poginuo Klisurić — Gospodar. Danas su za njega bile zadušnice. Mnogo je svijeta bilo u crkvi. Bio je zaslužan čovjek. Mnogima je koristio, a držao je u redu i svoje gospodarstvo. U njega su polagali mnogo nade, a, eto, strašni rat pokosio ga je. Što ćemo? Množtvo mrtvaca je poljubilo ledenim ustima hladnu zemlju.«

»Već po treći puta čujem, da je poginuo,« odvrati Ronilac. — »Bog se smilovao njegovoj patničkoj duši!«

»Težko je njegovoj ženi i djetetu. Stara Jalža jedva, da će ga preboljeti. Djed Malec je sav potišten,« reče gostioničar.

Ronilac ne odvrati ništa, nego htjede izaći, kad li udje unutra Marica Tomaševa sva u bijelini sa zavrat pečom. Bila je blijeda i tužna.

»Hvaljen Bog!« pozdravi ulazeći kroz vrata i podje u drugu prostoriju, gdje su se kupovale dućanske potrebštine.

»Uvijek budi Hvaljen i Slavljen!« odvrati krčmar sa uvjerenjem i požuri se, da ju podvori.

Ronilac je zastao. Ovako blijeda i tužna činila mu se je još ljepšom. Njemu srce zalupa jače. Da li ona misli na njega? Pričinilo mu se je, da je stala, kad ga je primijetila. »Tuga i bol za mužem odvraća ju od mene. Zašto da misli na mene? Šta sam ja?« i podpuno nemoćan u svoj svojoj snazi osjeti veliku ljubavnu bol. Pogledao je kroz staklena vrata u dućan, da je vidi prije odlazka. Opazi ju gdje stoji tužna kraj tezge. Sažali mu se i on odluči na neki način da ju utješi, da joj pomogne.

Stavivši novac na stol izadje.

Putem se predomisli, te se odveze u mlin, misleći svejednako, kako bi razveselio tužnu udovicu.

VI.

Jalža je pometala sobu, kad li stupi na prag seoski starješina i udari kvrgavom batinom po vratima.

»To je za vas,« reče starješina predavajući joj list.

»Što je to? Ja ne znam čitati!« reče zbunjeno Jalža.

»Unutra vam piše,« reče starješina, koji je na nukanje Jalžino otvorio pismo — »da je vaš zet poginuo u Rusiji pred mjesec dana, te će vaša kći dobivati podporu, kao ratna udovica.«

»Klisurić je poginuo u obrani domovine,« zvonilo je u ušima staroj Jalži. Zabezeknuto je slušala brbljavog starješinu, koji se je čudio, zašto stara ne plače. Jalža ipak shvati o čem se radi, suze joj poteku curkom niz lica i stane kukati i lelekati. Njezin jauk dirnuo je starješinu, te ju htjede utješiti, ali videći, da je posao uzaludan izgubi se pokunjen iz dvorišta.

Na jaukanje materino doleti Marica iz staje, gdje je dojila krave. Našavši mater svu zaplakanu uplaši se veoma.

»Majčice, što ti je?« upita zabrinuto.

»Majčice, majčice!« ponavljala je užasnuta, kad je majka i dalje plakala.

Pristupi bliže i tad opazi otvoreno pismo na jastuku, kamo ga je stavio starješina.

Kad je pročitala list zaplače i sama od žalosti. Lica joj poblijede još jače i pokriju se sa suzama. Sućut i žalost za pokojnikom zavlada njezinim tijelom.

Videći Jalža, da i kći plače zagrli ju i onako su zagrljene i nadalje plakale. Mala Angjelka dotrči k njima, te je plač zavladao mirnim domom. Činilo se je, da će se mala obitelj utopiti u suzama.

Za Josipom su žalili svi, koji su ga poznavali.

Jalža se je mnogo jače postarala. Marica je smršavila i problijedila. Djed Malec se je zamislio i rijedko je prihvaćao razgovor.

Angjelka je bila jedina, koja je u svojoj djetinjoj ćudi držala, da je otac otišao daleko, daleko, pa da će se povratiti nakon duljeg vremena kući.

Videći Marica Ronilca kod »Kranjca« ponadala se je, da će se ostvariti njezine nade. Činio joj se je malo mršaviji i blijedji, nego prije. Boravak negdje vani nije na njega — tako joj se je činilo — najbolje djelovao.

»Bog zna, da li misli na nju? Da li se još srdi?«

Kod kuće je obavljala kućne poslove nekako nevoljko, što su primijetili i ukućani. Prije spavanja izmoli večernju molitvu.

Ležeći na ledjima zavezla se u misli.

Žalila je za mužem, kojeg nije vidjela već godinu dana.

Njoj se je činilo, da je već dugo udovica.

Njezine misli su pripadale drugome nekada, one pripadaju i sada.

Pričinilo joj se je više puta, da ju netko zove na prozor, ali kad je bolje pogledala, nije vidjela nikoga: ono što si je željela, to joj se je činilo da postoji.

Čekajući ipak na Ronilca, zadrijema.

Oko ponoći probudi ju lagano kucanje na prozoru.

Prestrašena podigne glavu i pogleda. Mjesec je već zapao, te nije mogla prepoznati sjenu pod prozorčićem.

»Tko je?« upita šapčući.

»Ronilac,« odgovori tiho mužki glas.

Premda ga je željno očekivala, sada zadrhti po čitavom tijelu i riječ joj zapne u grlu. Radi toga sadje s kreveta i približi se k prozoru.

»Dugo sam kucao,« šapne Ronilac, »ali sad sam zadovoljan, kad te osjećam kraj sebe. Ne znaš, koliko sam propatio radi tebe. Jedino mogu živjeti u tvojoj blizini,« uzklikne nepovišenim glasom.

Marica je šutila i drhtila.

Nije znala što da mu reče.

Da ga otjera?

Ne, to ne može!

»Dodji sjutra o pola noći k babi Golubovoj, tamo smo sigurni,« prene ju iz razmišljanja šapat, koji ju dirne u srce.

»Doći ću!« šanu kao začarana i odstupi od prozorčića.

Kod kreveta se okrene.

Ronilac je otišao. Njegova sjena je nestala sa prozora.

Misli su je stale obsijedati, pa tek pred zoru zaspi.

Mati ju je probudila.

Toga dana je bila gotovo promijenjena: unutarnju radost nije mogla sakriti.

Ono što je godinama željela, to će se ove noći izvršiti.

Danas u noći ona će počivati u zagrljaju ljubljenog muža.

Polagano je prolazio dan. Činio joj se je čitavom vječnošću.

Koliki su joj dani bili prekratki, ali je ovaj, koji ju je dijelio od njezinog miljenika, bio veoma dug!

Napokon su ipak došle krave iz paše. Marica ih podoji. Poslije večere htjede spavati, kad li djed Malec počne pričati o

najnovijim ratnim dogadjajima. Sada ju to ne znanima: Josip je mrtav; a rodjaka nema.

Poginule žali.

»Da, da,« potvrdjivao je sam sebi Malec. — »Jaki i zdravi su otišli, a slabi i bolestni se vraćaju odanle. Sve strahote ih tamo stižu, te zbog toga gube glave. Ivan Krnjec se je povratio bez lijeve ruke i bez desnog oka.
Noge su mu sve izprehladjene, pa kao da ih i nema.

»A što da vam više pričam, nego i same znate. Zar nije naš Josip bio čovjek na mjestu, a danas ga pokriva crna zemlja daleko negdje u ruskoj zemlji«.... starcu navru suze na oči i on ih kriomice otare. Žene prosuze. Marica napusti mater i djeda u kuhinji, da plaču, te ode spavati.

Dugo je još čula lupanje i jecanje, do konačno pospana noć ne svlada stanovnike malenog sela i mrtva tišina podpuno zavlada. Marica je molila krunicu za zdravlje svojih i svoje. Dijete je mirno spavalo u zibci. Na zidu izmedju malenih prozora visila je zidna ura sa utezima. Na njoj je odbilo jedanaest sati. Blizu je vrijeme sastanka. Marica se obuče u bijelu rubeninu i preko sebe prebaci dugačku otčevu kabanicu. Prigleda k djetetu. Bezbrižno je snivalo san iz dječjeg carstva priča. Oprezno otvori vrata, te se spusti stepenicama u dvorište. Sokol zalaje i veselo zamaše repom. Zapovijedi mu, da se umiri.

Dvorištna vratašca zaškripnuše. Tiho kao sjena vukla se je uzkom uličicom, dok se ne zaustavi pred prostranim, travom zarastlim, dvorištem babe Golubove.

Golubova je bila starica od sedamdeset i osam godina. Visoka, a malo pognuta. Hodala je bosa i ljeti i zimi, makar je bila bogata. Posjedovala je zemlje, prostranu kuću na trijem, staju, hambar i druge manje sgradice, koje su pripadale njezinom nekada velikom gospodarstvu.

Sama je gospodarila.

Djecu je voljela. Mnogo puta ih je nadarila voćem ili slično.

U crkvu je polazila, ali dakako — obuvena. Mnogi su ju prekoravali, što se ne obuva, no ona se je izgovarala, da joj nije hladno, da ju ne zebe, pa da su tako i starci radili.

Nekoji su govorili da je vještica i zato su se mnogi klonili njezine kuće. Rubače su joj bile iz najprostijeg vutka i veoma bijele, s čim se je ponosila.

Oklijevajući zadje kroz pola otvorena dvorištna vratašca u babino dvorište. Nije vjerovala, da postoje vještice, ali nešto mrak, a nešto neizvjestnost, prisili ju, da se prekriži.

»Čavao u uho, glava u stepicu,« promrmlja ipak nakon križa poganske riječi, kad je primjetila sjenu, koja se je vukla k njoj od stoga sijena.

Uplašena stane kao ukopana.

»Maro!« šapne poznati glas i ona se primakne k sjeni.

»Idi brzo sa mnom,« prozbori Ronilac, jer je on to bio, i povuče ju iza stoga prema staji. Na štaglju su bile prislonjene ljestve, po kojima se Marica popne drhtavo na sjenik, a za njom se popne i Ronilac.

Miris svježeg sijena zagolica ju u prsima. Ronilac ju privuče u svoj zagrljaj.

Blizina ljubavnika potjera joj krv u lice. Ona se jedva sjeća, kako se je našla — u svojem krevetu. Znala je jedino, da je smirena i umorna, te po prvi puta nakon mnogih neprospavanih noći zaspi zdravim snom.

VII.

Već je sunce padalo prema zapadu, kad li Ronilca probudi udaranje kamenčića po limenom krovu. Brzo izadje iz mlina. Na lijevoj obali je stajao čovjek nalik na ciganina.

»Striče,« javi se s desne obale Mirko, — »onaj vas ciganin doziva više dva sata. Hoće da ga prevezete preko Save.«

»Odmah,« reče zlovoljno i spusti se u čamac. Dovezavši se na drugu stranu Save, opazio je u pjeskovitom mulju ciganina — starog po prilici četrdeset godina, lijepo obučenog i čistog. Jedino po prsluku sa okruglim dugmetima i dugim vlasima poznalo se, da je ciganin. Imao je brkove i bradu. Iz usta mu je visjela na kratki kamiš nasadjena lula. Dimio je vukući goleme kolutove dima, podržavajući lulu s lijevom rukom.

Kad se je Ronilac primakao bliže k obali nagovori ga ciganin:

»Kume, što se tako dugo nisi javio? Već bih otišao, da mi nije onaj mladić rekao (mislio je na Mirka), da ćeš sigurno doći po mene.«

»Dobro, dobro,« reče nerazpoloženo Ronilac. — »Sad sam tu, pa govori, što hoćeš. Hoćeš li preko, skoči u čamac, pa ću te prevesti!«

Ciganin ne reče ništa, nego udje u čamac, čim se je primakao tik obale i ostao stajati na prednjem dijelu čamca pušeći i dalje, kao da se nije ništa promijenilo.

Doskora udari kljun čamca na pjeskovitu obalu. Ciganin napusti čamac, te ga sveže za pribod, a zatim se približi Ronilcu i turi mu novac u džep.

»S Bogom i hvala!« reče ciganin i počne se uzpinjati stepenicama na cestu.

Ronilac mu je u početku htio vratiti novac, ali kad je vidio, da brzo odmiče, pomislio je da bi učinio više truda nego što uručeni novac vrijedi, pa se stoga mirno odveze natrag na mlin.

Sipajući kukuruz u grotlo i pospremajući po mlinu zaboravi na novac. Kada je dovršio sav posao u mlinu, pomisli, da bi bilo dobro zapušiti prije, nego izadje iz mlina. Izvadivši kesu s duhanom iz pojasa, natrpa si lulu, a po tom potegne iz džepa kresivo.

Ruka mu u džepu napipa nešto okrugla, veće od običnog novca i on to znatiželjno izvuče napolje. Kod svijetla zapadajućeg sunca opazi pravi, pravcati — zlatnik.

Naglo pretraži džep, da nadje onaj novac, što mu ga je dao ciganin, ali novcu ni traga.

Sbunjen stavi zlatnik u džep i zapali si lulu.

»Od kuda ciganinu dukat?«

Dok je on odbijajući dimove razmišljao o dukatu i ciganinu, začuje zov od obale:

»Ej, čuješ li, kume?«

Izišavši pred mlin opazi istog ciganina.

»Hoćeš li me prevesti preko?« zaviče, pitajući, ciganin.

»Zašto ne!« uzklikne Ronilac, nadajući se, da će mu ciganin odkriti tajnu zlatnika.

»Gdje si bio?« upita garavog cigana nakon što je stupio u čamac.

»U selu,« odgovori ukratko upitani.

»Od tog ću malo saznati,« pomisli Ronilac i ušuti.

Na odlazku je dobio ponovo jedan zlatnik, premda ga nije htio uzeti.

»Uzmi ga, trebat će ti,« reče ozbiljno cigan i skinuvši šešir pozdravi ga.

»Idi s Bogom!« odzdravi mu odbijajući se veslom od obale. Polagano je veslao.

»Taj ciganin mora imati mnogo zlatnog novca, kad mi je već dao dva zlatnika. Možda nisu pravi?« pomisli. — »Ići ću baš »Kranjcu«, da ih promijenim.«

Doveslavši k obali pričvrsti čamac i ode »Kranjcu«.

U gostioni je bilo bučno. Za stolom su sjedjela dva seljaka, inače siromašna i pila su vino iz škafa grabeći peharom. Obojica su bila istih godina. Bili su susjedi. Nikada se gotovo nisu svadjali.

Jedan je bio krupan i malen, a drugi je bio visok i mršav. Kosa i brkovi bili su im prosjedi. Odijelo im je bilo pokrpano, ali zato čisto.

Čim je Ronilac stupio u gostionu pozdravi ga debeli, nazvan Tesar, sa punim peharom:

»Pij, Ronilče, danas ću da se opijem.«

»Da, pij,« mucao je visoki, nazvan Somek.

»U vaše zdravlje!« povikne Ronilac i nagne pehar, u kojem je bilo naravno moslavačko vino. Odpivši za tri prsta, postavi pehar na stol i poruči gostioničaru, da mu donese pola litre dobrog vina.

»Što ćeš naručivati vino, kad ga imaš u škafu dosta?« stao se je buniti Tesar.

»Hoću da razmijenim krupni novac,« reče Ronilac.

»Ja ću ti ga promijeniti. Daj ga ovamo!« reče Tesar.

Kad mu je pružio zlatnik, pogledaju ga oba seljaka i gostioničar začudjeno.

»Od kuda ti zlatan novac?« upitaju ga skoro jednoglasno.

»Dobio sam ga«, odvrati im, ne htijući kazati odkuda mu.

»Do-bi-o!« zamuca se Somek brišući si prosijedi brk, koji je nekada bio crn.

»Ja sam danas dobio dva«, reče Tesar ponosno — »i to za pol litre kiselog mlijeka.

»Ivan je dobio tri zlatnika«, reče Štef pokazavši na Someka.

»Dakle je pravi!« reče oklijevajući Ronilac, kad je primio sitniš.

»Pravi, pravcati«, potvrdi gostioničar gledajući upitnim pogledom u svoje goste. Činilo se, da ga veoma zanima odkuda im dukati.

Pijani Somek je strašno galamio, te se je nešto mladjarije skupilo pred vratima gostione. U kratkim razmacima dopirala je njihova pjesma u gostionu.

Ronilac, koji je mislio, da će se odmah odstraniti iz gostione, čim se uvjeri da li su zlatnici pravi, opraštao se je sa Tesarom i Somekom, koji su ga nudkali da pije.

»Dosta mi je,« branio se je idući prema vratima.

»Još jednu«, mucao je Tesar nudeći ga s punom čašom.

»Ne, hvala!« odvrati Ronilac i izadje napolje.

Mladjarija pred vratima razširi se lijevo i desno, da ga propusti.

U tami ih nije mogao prepoznati.

No njega nisu zanimala njihova lica. Nisu ga zanimali ni zlatnici.

Njemu je ponovno svu pažnju privukla lijepa žena s kojom se je prošle noći sastao.

Umjesto doma odveze se u mlin. Nasipao je kukuruze u grotlo, a samljeveno brašno izgrabi u vreću. Po tome se sjedne na krevet i zapuši.

Veliki kolutovi dima nisu se vidjeli u tami, a on ih je polagano i štedljivo izpuštao. U pušenju je bio umjetnik. Misli su zauzele pravi oblik i on se je osjećao zadovoljno. Ženu, koju si je godinama želio nesvijestno i sada ju želi i posjeduje.

Prije vremena ode na mjesto ljubavnog sastanka.

Dugo je čekao — njemu se je tako činilo — i već se je bojao, da se nije pokajala za svoj čin i odlučila, da više ne dodje. Bojao se je, da ju izgubi.

Videći tamnu sjenu srce mu jače zatuče i sav radostan joj se približi.

»Ti si točna«, reče joj. — »Maro, dušo!« govorio je ljubeći ju u usta tako, da nije mogla progovoriti ni riječi.

Njezini su mu poljubci govorili više, nego bezbrojne mrtve riječi.

Ona se zaista predavala ovom čudnom, ali lijepom čovjeku, koji joj se je na tako lijep način približio; predavala mu se je podpuno i nesebično.

VIII.

Ranom zorom morao je Ronilac, da preveze svojeg znanca ciganina preko široke Save. Mrmljao je nešto srdito kroz zube, ali ga ipak preveze.

No jedva je odnesao vreću u selo i povratio se, kad li ga ciganin ponovno zamoli, da ga prebaci na drugu obalu.

Dapače pred sâm zalazak sunca čuo je njegov muzikalni glas, koji ga je zvao:

»Kume, ej, kume!«

»Što ću s njim? pomisli Ronilac i odluči, da ga ne će više prevažati.

»Sada ću ga još prevezti, ali više ne!« reče sâm sebi.

Budući, da mu je cigan i ovaj puta dao zlatnik, upita ga:

»Gdje ti uzimaš tolike zlatnike?«

»Ako ih hoćeš imati, dobit ćeš ih toliko, da ćeš ih jedva nositi!« odvrati ciganin stojeći na pjeskovitoj zemlji.

»Hoću, kako ne«, reče Ronilac naglo. — »Reci ti meni samo, gdje ih mogu naći; ja ću ih već lagano odnesti«.

»Blizu je noć, kume«, reče ciganin šapćući i ogleda se bojažljivo. — »Sjutra ću ti reći, gdje se nalaze«. I ne čekajući, što će mu mlinar odgovori, odstrani se brzim korakom.

»Ma tko bi te znao, ti prevejana lijo!« promrmlja Ronilac i odrine čamac od obale. Krvavo sunce se je odrazivalo u ravnoj površini vode. Tamno srebrni oblačići kružili su nebom.

»Bog zna, hoće li doći?« pomisli sjetivši se na idući sastanak s Maricom.

Kod kuće je malo razgovarao sa dječicom. Donio im je peciva i sladora.

Perica ga navlačio za brkove i uporno je tražio, da ga Mirko opet vozi u čamcu.

Marica i Milica nudkale su ga, da se s njima pošali, što je on učinio, ali nekamo odsutan s mislima.

Čim se je navečerao, reče ženi da mora u mlin, te se izgubi u mraku.

»Bože, dobri Bože, kada će se već jedanput opametiti. Kad će jednom mariti više za dom, nego za kojekakove pijavice.« Kod tih riječi, koje je Ruža šapčući sborila, zališe joj suze oči, te je samo nemoćno jecala.

»Nemoj plakati, majčice!« mirio ju je Perica. »Tatica će opet doći.«

»Ne, pakati, ne«, tepala je Milica.

Ruža ih, žalostna još uvijek, prigrli i izljubi.

Čekala ga je. Zora ju je zatekla budnu, a njega još nije bilo.

* * *

Ronilac se je dobro poznavao s »babom Golubovom«. Ona je bila njegova stalna »konta«. Znao joj je donijeti i koju »milošću«, što je osobito godilo starici. Popravljao joj je vrata i prozore, kad su starošću bili razklimani i vrata neuporabiva. Mnogo je on njoj napravio, a malo ili ništa od nje tražio za svoj trud. Starica ga je voljela više, nego li svoja dva zeta. Znala je za njegovo nećudoredno življenje, ali mu je gledala kroz prste, bojeći se, da ne bi još gore učinila. Što ćemo? Voljela ga je i ona. Poznato joj je bilo njegovo ludovanje za Maricom.

Kadkada bi mu rekla:

»Sinko, sinko, tebe će ovo ludovanje spremiti u rani grob«. — »Ti ne ćeš s pravom smrću umrijeti«, dodala bi za tim proročanski.

»Neće biti tako zlo, majčice«, branio se je Ronilac umiljavajući se.

Starica mu tada ne bi više ništa odvratila, nego bi se samo zagledala u jednu točku na zemlji, a Ronilac bi otišao priznavajući u duši, da ljudi donekle imaju pravo, kad vele, da je vještica.

Kad ju je zamolio, da mu dopusti sastanak s Maricom u njezinom dvorištu, a po potrebi i u kući, pristala je s kimanjem glave.

Govorila je:

»Već je došlo. Čuvaj glavu! To je najljepša udovica, što sam ju ikada vidjela. Za nju će svatko na robiju!«

»Vi meni, majčice, samo zlo proričete«, reče jogunasto Ronilac. — »Ako bude na vaše, mene će za tri dana magla pojesti«.

»Ne, sinko! Ja tebi želim dobro, ali si ti sam navlačiš zlo na glavu, bez kojeg bi lagano bio,« uzprotivila se je starica.

Ronilac je neko vrijeme mislio o njezinim riječima, ali je uz druge brige na njih zaboravio.

Nekako nerazpoložen išao je sada pustim nasipom iza sela, koje je bilo prekriveno gustom koprenom noći, i sjetio se je njezinih riječi: »Čuvaj glavu!«.

Nasmije se. Zar on nema oči, uši i ruke, a po potrebi i noge.

Pazio je ipak, da ga nitko ne opazi.

U blizini zalaje pas. Dolje u trećoj uličici utrnulo se je svijetlo. U obližnjim kućama gospodovala je tama, koja je čuvala san spavača. I u Maričinoj kući bio je mrak.

Naslonivši se na stog sijena, čekao je nestrpljivo svoju nježnu draganu.

Njegovo uho ugodno dirne lahki šum približavajućih koraka. Zaputi se u susret miloj sjeni. Na svježem miomirisnom sijenu spoje se u vrući razbludni zagrljaj, tako dugo očekivani.

Nijemi od provaljenih čuvstava izvršavali su čin prirodne ljubavi.

Zaboravili su na zakon i ljude, a noć je svojim mekanim pahuljastim krilima sakrivala njihov prestup, te su se u njezinoj moćnoj zaštiti osjećali sretno.

»Sjutra u to doba«, reče Ronilac, kad su se raztajali. — »Hoćeš li doći?« upita ju nježno.

»Doći ću«, prošaputa drhtavim usnama.

Jedan dugi cjelov i oni se razidju.

Baš kad je htio leći na krevet u mlinu, začuje fićuk.

Izašavši pred mlin prepozna po glasu cigana.

»Taj nije zaboravio!« prizna u sebi.

»Dobro jutro, kume!« pozdravi ga ciganin, čim se je sa čamcem privezao k obali.

»Bog dao!« odvrati mlinar. — »Ti si uranio!«

»Jesam!« odvrati ciganin i udje u čamac. — »Donio sam i nekoliko zlatnika«, govoreći tako izvadi iz kožnate kese deset zlatnika i pruži ih Ronilcu.

»Zar ćeš ti biti bez novaca?« zapita ga začudjeno videći, da je izvadio sav zlatni novac iz kese.

»Ja se tako i tako ne smijem više služiti s tim novcem«, odgovori ciganin i zagleda se u bistru Savu. — »Ni moje pleme ne smije dirati taj novac. To je prokleto.«

»Šta melješ, lopove?« razjari se najedamput Ronilac spreman u svakom slučaju, da cigana baci u vodu, ako mu se uzprotivi. — »Zašto za vas ne bi vrijedilo zlato? Nemoj mi lagati, jer ćeš morati obučen plivati na obalu«!

»Ne lažem ti, kume!« odvrati cigan i oči mu se blago nasmiješe. — »Govorio sam čistu istinu. Moj pradjed je bio poglavica našeg plemena, veliki vrač i pogadjač. On je svojim gatanjem postigao ogromni imetak. Njegov sin je blago povećavao i namro ga mojem pokojnom otcu. Moj je otac bio takodjer poglavica i još veći vrač i pogadjač. Njegovom gatanju se nije mogao nitko oteti, a njegovi su lijekovi od raznih trava liječili sve boli i rane. U najljepšoj muževnoj dobi zateče ga bolest od koje ga nisu mogle ni njegove trave izliječiti, te je na čudo i žalost cijelog plemena u najužasnijim mukama preminuo. Ja sam bio tada star osam godina, pa je moja mati, umjesto mene, bila na čelu plemena. No i ona umre doskora u velikoj muci od iste bolesti od koje je umro i moj otac. Makar sam bio malen, odala mi je prije smrti tajnu našeg roda i ja sam čuvao zlato, koje su mi namrli. Dolazio sam svake godine na mjesto, gdje su pokopani moji roditelji, čiju toplinu nisam osjetio...« tu cigan stane i otre si suze, koje su mu kapnule na garavo lice. »... Dolazio sam i na mjesto, gdje je bilo pokopano blago krijući se pomno pred ostalim članovima našega plemena.

Ipak se je dogodilo, da me je zatekao kraj blaga jedan stariji cigan i kriomice si je odnio pune džepove zlatnika, koje nije daleko ponio, jer ga je uhvatila naglo bolest, koju su imali i moji roditelji i on je u mukama priznao svoj prestup i predao je meni blago. Bilo mi je tada sedamnaest godina. Misleći, da je kradljivac nastradao samo zato, što je odnio zlatnike, meni svojem poglavici, nisam se osvrtao na opomene mojeg strica po djedu, koji mi je rekao, da na zlatnicima počiva nečisti duh, koji šalje bolest na cigane.

Oženio sam se sa lijepom garavom ciganicom s kojom sam izrodio lijep porod, ali najedamput dodje zlo i na mene. Pleme je oskudijevalo, a ja, primivši čast poglavice, nisam mogao trpjeti, da nas cigane i mlade i stare toliko proganjaju i tuku govoreći nam tisuć godina stare pogrde, te sam posegnuo u riznicu mojih djedova moleći se našem i vašem kršćanskom Bogu, da nam blagoslovi prokleto blago. Dapače sam poškropio s posvećenom vodom jamu, u kojoj je ležalo već dugo godina nedirnuto blago, a onda sam tek napunio kese zlatnicima sa namjerom, da kupim

zemlje, te da i mi živimo kao ljudi. Otišao sam, dakle, ne rekavši nikomu od plemena, pa ni svojoj Zulejki, kamo idem, k jednom seljaku, koji je imao zemlje na prodaju. On mi je ponudio čitavo gospodarstvo od petnaest jutara zajedno sa gospodarskim zgradama, samo, ako imam novaca. Pogodili smo se i popili likovo. Malo pripit došao sam pod čergu i raspoloženo sam povikao: »Ovamo vas cigani, da čujete, što će vam vaš poglavica reći«.

Cigani su poslušali moju zapovijed, svi i stari i mladi, ali su im lica bila zaplakana i tužna. Pogledao sam po njima: nisam opazio svoju Zulejku, oči svoje. Zgrabio sam prvog cigana i upitam ga:

»Gdje je Zulejka«?

»U kolima«, odvrati cigan.

Poletim tamo kao pomaman i odgrnem šator, koji ju je skrivao pred mojim očima. Da me je netko ubo u srce oštrim nožem, ne bi se bio tako zaprepastio, kao što sam se videći moje oči, moju Zulejku hladnu i nepomičnu. Uzalud sam ju zvao i dozivao — ona je svejednako ležala na uznak i nije se pokrenula.« —

Cigan ponovno stane u pripovijedanju i otare si suzu.

»Zakopao sam ju i oplakao, a zatim sam izpitao, kako je umrla — prije nisam htio da mi pripovijedaju. Doznao sam, da je umrla u grčevima.

Pustio sam prokleto zlato i nisam ga više htio dirati. Ali zlo, koje je stiglo moju čergu, nije me ostavljalo. Poumirala su mi djeca za redom i — došao je red na mojeg Ronadu, obolio i on. »Ne ćeš tako ti pogani gade« rekoh u sebi i — zagrabih u jamu, te odem po doktora i svećenika. Izpričao ja njima svoju nevolju i oni mene uslišali. Smilovali se meni ljudi držeći me valjda prevarantom. Približavali se mi čergama, a ono iztrčali cigani i stali kukati dižući sjekire: htjeli su nas zatući. Kola stanu, a župnik reče: »Neka ti se smiluje Isus!« — A zatim doda kočijašu, kad sam ja skočio iz kola: »Martine, tjeraj natrag«.

Oni su se odvezli, a ja sam ostao sam okružen gomilom cigana mojih suplemenika.

»Ako nas ne poslušaš, smjesta ćemo te zatući«, reče moj stric po djedu.

»Ne ću ja vas slušati, izrodi jedni! Vi ste ubili sada mojeg Ronadu,« vikao sam bijesan sa pjenom na ustima i izvadivši svoj sakriveni nož, znak moje časti, poletim na njih.

Umjesto da su se razbježali kao obično, ostanu na mjestu, a moj stric reče:

»Tvoj je sin Ronada umro prije, nego si prošao stotinu koraka. Pograbio ga je grč i on je pozelenivši umro. Ja sam vračao nad njim i gatao i doznao sam, da na vama leži kletva t. j. na tvojim djedovima i tebi, što ste blago trošili sami. Ti si ostao poštedjen, jer si želio dobro čitavom plemenu, a kažnjen si, što se nisi s nama starcima posavjetovao, kako bi se rješili blaga. Što više htio si nam dovesti ovamo ljude, koji bi odali naše blago i oni bi nas dali zatvoriti. Ako li tvoj sin sada živi, ja govorim istinu,« završi moj stric.

Ja i ostali cigani pohrlimo k mojoj čergi. Što da ti dalje pričam? Moju desnu ruku stavljam u vatru, da sam držao, da je moj Ronada mrtav; ali ga moj stric uzme iz kola i postavi na noge, a moj Ronada, kao budeći se od sna, ostane stajati. Bio sam toliko uzhićen, da sam pristao na sve prijedloge, koje mi je stric postavio. Odlučili smo, da će stric blago po starom poganskom običaju zaklinjati, da skinemo s njega kletvu, te da se možemo i s njime koristiti.

Za tjedan dana bilo je zaklinjanje gotovo i stric reče:

»Čuj, poglavico, blago ćemo moći upotrijebiti, ali ne u pravoj vrijednosti. Nikada se nemoj polakomiti za njim i ne traži pravu vrijednost za njega. Stari je naš zakon, kojeg se moramo i mi držati, da »više dajemo, nego li primamo«. Mi moramo ostati skitalice i zato daj u najam kupljenu zemlju. Čuvaj se, da te ne prevare oči!«

Veliko sam veselje pripravio. Dugo u noć je odjekivalo naše pjevanje vrbakom. Držeći sina na rukama, izgovorio sam zakletvu plemenu, da ga ne ću siliti, da živi drugim životom. Kad sam ju izgovorio, nosili su me i klicali su:

»Sad si nam poglavica«...

Od onda je prošlo deset godina. Zlato smo iznašali i mijenjali. Nisam ga uzkraćivao nijednom ciganinu, a kletva nas nije više stizala. — Tebe sam zavolio kao svojeg mladjeg brata i tebi ću dati ostatak ciganskog zlata, što sam već rekao i ostalim suplemenicima,« ciganin zašuti i pogleda u Ronilca, a zatim odmah nastavi — »Opominjem te, da nikada nikom ne rečeš, gdje si dobio zlato. To je prvi i glavni uvjet. Drugi je uvjet, da sjutra po podne dodješ u vrbak kod ruševina starog plemićkog dvorca i da doneseš sa sobom dvije tisuće kruna papirnatog novca razdrapanog na dvoje. Ja ću te tamo dočekati i odvesti ću te do ciganskog blaga.« Ciganin zašuti i zagleda se niz srebroliku Savu.

Ronilac ga je čitavo vrijeme slušao pazeći dobro na ciganova usta i oči, ali nije mogao opaziti ni traga sumnji zato reče:

»Ja ću se držati tvojih uvjeta, ali pazi, pokušaš li me prevariti. Kad si namislio meni dati svoje blago, onda valjda i znaš tko sam.«

»Znam«, reče ciganin —. »Ti si Grga Mirković ili bolje reći Ronilac. Čuo sam već odavna za tebe.«

»Još te jedanput opominjem, pazi, da me ne prevariš,« reče Ronilac.

»Ne boj se, kume,« uvjeravao ga je ciganin. — »Do sada nisam nikog prevario, pa ne ću ni tebe! Jedino ti još to moram reći, da bi se mogao zadržati i do pola noći.«

»Dobro! Bolje će biti za tebe, da govoriš istinu, a za mene se ne boj.«

Kako je do sada vozio s onu stranu obale, po naputi ciganovoj, sada skrene čamac na drugu obalu.

»Onda se vidimo sjutra poslije podne!« primjeti ciganin izlazeći iz čamca.

»Ako Bog da!« uzklikne Ronilac. — »Evo ti moje ruke!« doda zatim i pruži mu ruku.

Porukuju se i udalje se svaki na svoju stranu.

Ronilac se je zaputio doma. Htio je vidjeti, da li su cijele tri tisuće kruna, koje je imao u velikoj hrastovoj škrinji, koje su bile u njoj pohranjene za crne dane još od smrti njegovog otca. Činilo mu se je, da je novac još netaknut.

Došavši doma ustanovi na svoje veliko zadovoljstvo, da žena nije ni taknula novac, dapače je u jednom uglu slučajno našao još dvije stotine kruna. Bio je zadovoljan.

Sa ženom se je blago razgovarao, a s djecom se je vrlo srdačno šalio i razgovarao. Ženi dade pet zlatnika za kućnu potrebu.

Fućkajući neku narodnu pjesmicu ode u radionicu, te se primi izradbe jednog kosišta. Oko podne dodje pred kuću ciganica i zatraži krumpira, krastavaca i zelja.

»Ja bum platil«, uvjeravala je ona Ružu.

Ruža nabere punu pregaču i dade joj, neka si metne u torbu.

»Evo ti, dobri gazdarica«, reče ciganka i dade joj dva zlatnika.

Ruža se je branila, ali joj ciganka baci novac u pregaču i odmagli.

»Gledaj, Grga,« reče ona pokazujući mužu zlatnike. — »To sam dobila za povrće«.

»Tko ti je dao zlatnike?« skoči Ronilac kao šilom uboden.

Ruža mu ispripovijedi sve.

»Kako je izgledala ciganica?«

»Bila je obučena u crvenu rubaču i bluzu, a obuvena je bila u crne visoke cipele«.

»Hm, hm, — ako opet dodje pošalji ju k meni.«

No toga dana nije bilo u čitavom selu nikakove ciganice, te se Ronilčeva želja nije mogla izpuniti.

Dovršivši kosište prigledavao je neko vrijeme gospodarstvu, a onda se je zabavljao s dječicom, dok nisu pozaspala kao mali pilići. Čim ih je Ruža spremila u krevetić on se ustane od stola i naturivši fes na glavu izadje iz kuće pozdravivši se sa ženom.

Ona se i opet jednom razočarala u njemu. Bila je podpuno uvjerena, da će se te noći zadržavati kod kuće, ali je on radije otišao nekamo u selo, a tobože u mlin.

Medjutim je Ronilac bio u mlinu i priredio ga za noć, a za tim je otišao u selo — »Kranjcu«.

Kad je ulazio, opazi za stolom starca sa sijedom bradom. Mastna kapa pokrivala mu je glavu; kupovana zamazana košulja pokrivala je dlakava prsa; žute hlače i prsluk pokrivali su ostalo tijelo; preko lijevog ramena visio mu je prebačen kaput. Lice mu je bilo smedje suncem opaljeno. Rasta je bio visokog, sudeći po dugačkim nogama obuvenim u iztrošene cipele. Morao je biti nekada snažan i jak.

»Dobar večer!« pozdravi Ronilac.

»Bog dao!« odvrati starac čistim štokavskim govorom.

»Donesite mi pola litre domaćeg!« naruči Ronilac, čim mu se je Štef približio, sjedajući za stol na klupu do starca tako, da ga je gledao ravno u oči.

»Odkuda, starče?« upita ga, da započne razgovor.

»Iz Dalmacije, sinko!« odvrati starac.

»A šta vas je dobra donijelo k nama?«

»Neimaština, sinko!«

»A gdje ste do sada živjeli?«

»Kojekuda!« odvrati starac i nalije si iz politrene čaše deci vina, te ga popije, nakon što se je kucnuo sa Ronilcem. — »Ja sam iz Dalmatinske Zagore«, počne starac pripovijedati. »Prošao sam mnogo svijeta radeći kao rob. Samo mornar sam bio deset godina. Mnogo sam se napatio, a malo sam zaradio. Prije nego sam se vratio kući, radio sam u Sjevernoj Americi, gdje sam mučio muku u rudnicima. Tu sam se istom izmučio, ali sam i lijep novac prištedio. Došao sam kući i našao zdravu ženu i djecu. Bilo mi je tada pedeset godina. Nisam imao volje, da se vraćam natrag, nego sam sa uštedjevinom otvorio trgovinu. Ali je bilo pisano, da ne smijem imati sreće.« — Starac uzdahne. — »Djeca su mi poumirala, te sam ostao sam sa ženom. Ali zlo nije prestajalo. Potrošio sam mnogo na ukop djece, eto, htio sam ih dostojno pokopati. Imao sam puno posudjenog novca i nemajući pokrića u trgovini tražio sam, da mi se vrate, ali ni govora! Kleli se i preklinjali, da im nisam ništa dao, da

nisam, vele, ništa ni imao. Većina je njih bila moja rodbina. Da sam baš i imao, kao što su mi poslije kazivali crno na bijelom. Što? Zar da se s njima vucarim pod stare dane pred sudom, gdje ti u oči lažu. »Dobro«, neka, »nisam vam dao, pa Bog«, rekoh im ja, a oni meni odvrate: »Nisi, pa nisi!« i tako je ostalo. Drugi dužnici videći, da me rod izvarao, izvarali me i oni. Nitko ni novčića, da mi povrati. Ženu je ta nepravda davila i zadavila, a meni, hvala Bogu, ništa! Ostavši bez novaca, bez obitelji i rodbine prekrižio sam se i put pod noge, pa u svijet. Bio sam tada star šestdeset i pet godina. Lutao sam zadržavajući se, gdje bolje tu duljei došao sam u Posavinu. Tu sam se počeo osjećati malo bolje. Ovdje svijet bije svakojaka nevolja, a najviše voda, ali su ljudi spremni, da čovjeka siromaka pomognu. Danas sam se svratio u ovu gostionu, da se upitam za konak, a da si okrijepim stare žile, uzeo sam pola litre vina.

»Ja ću vas uputiti, gdje ćete prenoćiti«, reče Ronilac. — »Tamo će vas lijepo primiti, a ako se razumijete u ribarstvo moći ćete i raditi kod mojeg prijatelja Mije Tonkovića, koji se bavi ribarijom.

»U ribarstvo se veoma dobro razumijem«, reče starac tužno, — »ali gdje ću ribariti?«

»U Savi!« odvrati Ronilac. — »Miško je ribar i živi od svojeg zanimanja«.

»Gospo'n Štef«, pošaljite poslije jednog dječačića, da ga odvede k Mišku. Neka samo reče, da sam ga ja poslao.«

»Učinit ću, kako želite. Budite bez brige,« odvrati gostioničar.

»Da li ste večerali, starče?« upita nakon male stanke Ronilac.

»Nisam!« prizna oklijevajući starac.

»Što hoćete jesti?«

»Što ima. Ja sam bez groša.«

»Donesite mu suhog mesa i luka, ali dosta!« naruči Ronilac krčmaru.

Naručeno je jelo bilo za tili čas na stolu.

Starac si je rezao suho meso sa oštrom »kebom« i žvakao ga je još zdravim zubima. Kadkada bi blago pogledao Ronilca. Jedanput se je zabunio, pa ga je ponudio s jelom.

»Samo vi jedite!« umirivao ga je Ronilac. — »Ja sam već večerao«. — »Donesite litru vina«, pozove zatim gostioničara.

Nalivši čaše kucne se sa starcem, koji se je već toliko naučio na Ronilca, da je zalijevao suhe zalogaje.

Starac je imao podpuno povjerenje u toga mladog čovjeka i osjećao se je u njegovoj blizini neobično ugodno. Vidio je, da

ga taj čovjek ne daruje, da se razmeće i da mu sa svakim kretom svojih udova daje znati: ti si bogac, a ja sam bogat, nego mu daje radi toga, jer ima i jer mu hoće pomoći onako od srca k srcu. »Mnogo je prošlo preko moje glave, sinko«, počne starac, nakon što se je zadovoljno najeo, »govorio sam ja sa crnim, crvenim, žutim i bijelim ljudima. Naučio sam engleski, francezki i njemački, da ne spominjem talijanski, ali me je bijeda uništila. Da neimam pouzdanja u Boga, ne bi me bilo medju živima. Čude se oni, koji imaju svega nama, koji vjerujemo u Boga; čude se i konačno, kad ih stigne zlo nastave ondje, gdje su prestali — ako li dobiju tu sreću. Dakle jedini Bog, hvala Mu i Slava budi, me je občuvao, da nisam promjerio pameću. Imati onakvu djecu, kakovu sam imao ja; provesti u tudjini kao što sam ja; nadarivati rodbinu, kao što sam ja i svejedno ostati sâm samcat, to je žalostno. Da su me ostavile noge i ruke, ležao bih već negdje u grabi, kao živinče i nitko ne bi pitao za mene. Nisam li deset godina već bez krova nad glavom? Jesam! A ipak sam još živ i zdrav. Sve to imam zahvaliti Bogu i dobrim ljudima, a nikakovim prevrtljivcima.«

»Istina je, starče,« potvrdi mu Ronilac, dirnut starčevim govorom. — »Bez Boga ništa.«

»To sam i ja izkusio,« primijeti Štef, koji je slušao starčevo razlaganje.

»U vaše zdravlje!« reče Ronilac dignuvši čašu, te se kucnu.

»To je dobro za moje stare žile,« pohvali starac vino.

»Kako se ti zoveš, sinko?« upita nakon dulje stanke starac.

»Grga Mirković, a pridjevak mi je Ronilac, te me po pridjevku i zovu, a ja sam se na njega podpuno naučio — dapače — čudno mi je, ako me tko zove drugačije.

»Dobro, i ja ću te nazivati Ronilac. Moje je ime i prezime Milan Krvavica.«

»Dajte, da se kucnemo u vaše zdravlje, Milane!« reče Štef, približivši se svojom čašom.

Sva trojica se prijateljski kucnu, a Milan nastavi:

»Gdje bi mogao i pomisliti, da ću negdje u Posavini doživljavati svoje stare dane. Hvala budi Bogu, da sam živ i zdrav,« doda zatim mirno.

»Tu je dečko, koji će vas odvesti k Tonkoviću, čim budete htjeli,« prozbori Štef, pokazujući mladića, koji je sjeo za obližnji stol i čekao. Bio je visok, mršav i blijed u licu. To je bio Gjuro Miječić, brat malog Tinčeka, koji je Marici donio zavežljaj od Ronilca.

»Evo ti za duhan,« reče Ronilac, dajući mu sitniš.

»Hvala!« reče Gjuro, primivši novčiće.

»Reci Tonkoviću, da sam ja poslao ovoga starca,« uputi ga Ronilac.

»Dobro. Reći ću,« odvrati mladić.

»Ići ću ja, sinko,« reče nakon kratkog razmišljanja starac. Preko ramena prebaci kožnatu torbu, koja je do sada bila kraj njega na klupi, pokrivena kaputom.

»Nije sile!« primjeti Ronilac.

»Idem, idem! Okrijepio sam se. Što bi bilo više, to bi mi škodilo.

»Izpijte, bar još jednu,« nudio ga je Ronilac.

»Ne, hvala ti, sinko! Što ne valja, ne valja. Nego mi, ostaj, zdravo i do sretnog vidjenja!«

»Kad već nemate volje, da ostanete dulje, evo vam ovo, pa se i tim pomozite, koliko možete,« govoreći tako pruži mu Ronilac jedan zlatnik.

»Kako bi ja to primio, sinko!« branio se je starac. — »Daj ti meni posla, da ja to odradim!«

»Samo vi uzmite!« nudkao ga je Ronilac. — »Već ćete vi meni to odraditi.«

»Ako je tako, onda ti hvala!« odvrati starac i stavi novac u džep.

»Lahku noć!« rekne nakon, što se je porukovao s Ronilcem i gostioničarom i ostavi ih, a sâm podje s Gjukom.

Ronilac je sjedio i razgovarao se je sa Štefom, dok je na uri odbilo jedanaest sati. Platívši račun, izadje na cestu. Po seoskoj najširoj ulici skrene na nasip. Brzo je došao iza vrtova k »babi Golubovoj«. Dugo je čekao.

Bog zna, što će nam donijeti sutrašnjica? Mogao bi ga cigo prevariti.

»Da, rekao je, da bi se mogao zadržati do pola noći. Što ću reći Marici? Ako ne uzpijem, ne će mi moguće vjerovati, a sada joj ne smijem reći.. Bit će joj dugo čekati do preksjutra. Hm, najbolje bi bilo, da joj rečem sve.« Tako govoreći sâm sa sobom, začuje šušanj. Okrene se prema dvorištnim vratašcima. Prema njemu je išla — ona.

»Marice, srećo moja!« reče veselo.

»Ronilče, dragi moj,« izpanu iz njezinih ustiju riječi, kao dašak povjetarca milog proljeća.

»Sjutra možda neću doći, nado moja!« govorio je polagano.

Njoj srce prestane tući, te se grčevito privine uz njega svojim mekanim tijelom.

»Ne smijem ti reći, kuda idem,« nastavljao je ljubeći ju u usta. — »Vjeruj mi, to je tajna,« šaputao joj je blago.

»Zašto mi ne bi rekao, Ronilče?!« izusti jedva čujno s uzdrhtalim šaptom.

»Ne smijem, zoro moja!« odvrati on svejednako ju cjelivajući.

»Kakvu tajnu kriješ preda mnom? Sigurno netko vreba na tebe?«

»Ne vreba!«

»Zar te moram odmah izgubiti? sborila su njezina sladka usta, dok joj se je srdce grčilo od bola.

»Ne ćeš me izgubiti, ako Bog da. Ja ću doći.«

»Valjda meni slobodno rečeš?!« uporno je pitala plačući.

On se zamisli. Jedva je došao do ove ljepote, pa da ju tako brzo izgubi. Ne, i sto puta ne. Poštena riječ? Ne ću reći zato, da mi dovede pomoć, nego zato, da ju umirim; da bude moja. Konačno izgubit će blago. Ma izgubio i svoje novce, on će joj reći sve. Zar da on podnese plač ovih neopisivo lijepih očiju? Ne!

»Imam sastanak s ciganskim poglavicom u vrbaku kod porušenog plemićkog dvorca,« započne on i izpripovijedi joj čitav dogadjaj.

»Pusti ti cigana i ne vjeruj mu!« govorila je brzo. — »On će te prevariti. Uzmi nekog sa sobom ili koga obavijesti.«

»Ne ću!« odgovori naglo. — »Tebi sam rekao, ali drugog nikog ne ću zvati niti obavještavati. Budi pametna, dušo! Kakav bi ja bio čovjek. A onda mi izgleda, da je ciganin govorio podpunu istinu.«

»Ne vjeruj mu!« ponovi uvjerljivo. — »Da ne nosiš novac i ja bih vjerovala. Ako ti hoće dati cigansko blago, onda mu ne treba novac.«

»Ali moraš uzeti u obzir, da ću ponijeti blaga koliko ću moći nositi!«

»Čuvaj se, da te ne ubiju!« opomene ga još jedanput, ali već umirenija.

»Ja ću njima lagano doskočiti!« reče veselo, tako, da se je nasmijala.

»Daj Bože, da mi se zdrav vratiš.«

Težko se je odkidala od njegova zagrljaja.

»Do vidjenja, Maro!« šapne joj i taj ju šapat dotakne sladko u uho.

Ona se je udaljila prašnom uličicom, a on je tražio stazu u rosnoj travi.

Iztok se je počeo crveniti, kad se je približio kući.

»Mogla bi imati pravo,« pomislio je prije nego je zaspao.

Legao se je u štaglju na sijeno.

Sunce je bilo visoko na nebu, kad se je probudio.

Sanjao je o ciganinu: Ciganski poglavica ga je počastio sa svinjskim mesom od kojeg je umro u grčevima pokraj svoje ljubavnice.

Nerazpoložen radi sanje podje u svoju sobu i potraži kubure. Našao ih je prazne.

Uzevši barut nabije ih i stavi na isto mjesto, zaključavši za sobom vrata, da ih ne bi žena ili djeca dirala.

»Mislim, da ih se ne trebam bojati,« reče smijućke sâm sebi, te udje u družinsku sobu.

»Tatice,tati ce!« stanu vikati dječica i obkole ga.

On ih prigrli k sebi i izljubivši ih metne ih na koljena, da se s njima pozabavi.

»Tatice! Mama je plakala!« reče Perica.

»Što to pripovijedaš? Baš tatica nema druge brige, nego da se s tim bavi,« prozbori, zacrvenivši se, Ruža.

»A zašto si se plakala?« upita ju brižno.

»To on tako brblja,« nijekala je zacrvenivši se još jače.

»No, slobodno mi reci,« reče. — »Moguće čega nemaš? Treba li ti novaca, da si kupiš jela ili odijela?«

»Ne! Toga imam dosta!« prizna ona. — »Nego tebe trebam, nastavi. — »Nikad te nema kod kuće. A meni je, tako, tako pusto bez tebe!« završi i zajeca.

»Ne plači,« stade ju miriti, te ju poljubi u čelo i u zarošene oči. — »Umiri se, da se i dječica ne razplaču.«

Ona još jače zajeca i padne u grčevit plač, a on osjećajući se kriv, izljubi djecu i izgubi se iz kuće.

»Što sam ga i opet protjerala?!« uzklikne uplašena žena, te nastavi žalostni plač.

I djeca su se razplakala.

Ronilac je medjutim otišao u mlin.

Mirko mu je rekao, da mora otići na dva mjesta po vreće. Ne dugo za tim donio je jednu za drugim. Za njega je bila lagana vreća od osamdeset kila. Mirku naloži, da mu donese pola litre vina i nešto slanine.

Najevši se zapali lulu i zapuši. Misli su ga oblijetale. Čim je više mislio na poglavicu i cigansko blago, tim je više sumnjao u istinitost njegove priče. Odluči stoga, da će biti veoma oprezan, te će naročito paziti kakve će mu zlatnike predati. Moguće da su lažni? U svakom slučaju skupo će prodati svoj život.

O podne se navrati »Kranjcu«. Štef ga odmah obavijesti, da je starac zaista primljen od Tonkovića i da će od sada zajedno ribariti.

»Poštenjačina je taj starac,« reče Štef. — »Nisi li vidio, da se nije htio opiti!«

»Poznam ja ljude,« pohvali se Ronilac. — »Iz njega miriši bijeda pomiješana s poštenjem. Moglo bi biti, da mu je bol za djecom pomutila malo pamet, ali je sada pri čistoj svijesti.«

»Danas zorom je otišao na ribolov. Ne će da zabadava troši hljeb,« nastavi krčmar.

»Razumio je odmah sve. Nije njemu potrebno mnogo pokazivati. On će se težko ovdje udomaćiti, ali će ipak lakše umrijeti, nego da se okolo potuca.«

»Donesite mi pola litre,« reče Ronilac, kad je gostioničar dovršio svoje pripovijedanje, — a zatim reče:

»Glavno je, da je Tonković sa starcem zadovoljan. Eto, sirotinja sirotinju prigrli i smrti dohrani.«

»Nego znate što je?« reče pitajući, gostioničar. — »Stari Slavić je zatražio kod mene petstotina kruna. Ne bih vam ni rekao, ali mi je čudno, da tom čovjeku treba točno ni manje ni više od dvije tisuće kruna.

Ronilac stane pažljivije slušati.

»Što, dvije tisuće kruna?«

»Da, dvije tisuće!«

»A do kada?« upita brzo.

»Do sjutra u jutro. Jer mu, veli, novac treba danas poslije podne. Obećao mi je i kamate. Ja se ne mogu dosta načuditi!«

»Ni ja!« prizna Ronilac i reče sâm sebi: »Upravo mu treba toliko novaca, koliko i meni. Mogao bi biti isti slučaj. Ali tko zna?«

Ne gubeći vrijeme izpije vino i udalji se.

Na cesti pred seoskom ulicom sretne Tonkovićevu ženu.

Ona ga pozdravi.

»Bog daj, dobro jutro, snašo! Da li se Miško vratio iz Rdjavice?«

»Da, sinoć u večer. Primio je na konak nekakvog Dalmatinca i želi ga pridržati, da mu pomaže u ribolovu.«

»Znadem za to. Ja sam ga sâm poslao k njemu. Čestit je to čovjek i još dosta jak, premda je već starac.«

»Treba ga prati i krpati — doduše — čini mi se, da nema uši.«

»Neka čovjek poživi. Koliko će potrošiti, toliko će i privrijediti,« reče Ronilac.

»To još ne znamo!« reče Tonkovićka i podje.

»S Bogom! Pozdravi Miška.«

»Dao Bog i vama zdravlje!«

Putem je sreo nekoje starce seljake, koji su ga pitali, što ima novog; a on im je rekao koliko je čuo i znao.

Čim je stigao doma, odmah je spremio kubure u džep, uzevši sa sobom pun rog baruta i lovački nož, a zatim strpa novac u džep.

»Možda ću se povratiti kasno?« reče, odlazeći, ženi. — »Ako tko pita za mene reci, da sam otišao za poslom i da ću se kasno vratiti.«

»Kuda ideš, tata?« upita ga Perica, kad je htio izaći iz dvorišta.

»Moram na posao,« reče mališanu i izljubi ga.

»Brzo, dodji, kući, tatice,« govorio je sinčić, gledajući mu u oči.

»Doći ću,« reče na razstanku.

Bilo je lijepo poslije podne. Kukuruz se talasao od laganog dodira povjetarca. Klipovi su bili puni i veliki. Očekivala se je obilna berba.

Fućkajući veselo, koracao je Ronilac širokim nalijepom.

IX.

Marica je strahovala. Neprestano je razmišljala o ciganu. Držala je, da je izmislio priču, da lakše prevari njezinog ljubavnika. »Doznao je od nekog u selu, da ima novaca, te ga hoće namamiti u klopku, da mu otme novac. Odkuda bi cigani imali toliko zlata? Morali su ih pokrasti ili na prevaru dobiti.« Pripovijest o poglavici činila joj se je sve nevjerojatnijom i nije mogla mirno dočekati večer.

Njezina mati, koja je primijetila kod nje promjenu za ovih par dana, opazila je njezin nemir. »Nekog čeka,« pomislila je starica. Mati se je mnogo postarala. Tuga za zetom i saznanje, da joj je kći nesretna, podkapala je njezinu jakost. Na očigled je starila. Malo se je smirila, kad je vidjela, da se kći osjeća bolje. Primjetila je dapače, da su joj se izgubili tamni kolutovi oko očiju. U jutro je bila isto nekako neizpavana, ali je blijedoća iz lica nestala, te se je počela nadati boljemu. Danas je kći problijedila i nema mira na jednom mjestu.

»Nešto ju muči,« mislila je starica, bojeći se izravno upitati kćer, što joj je.

Naposljedku nije mogla odoljeti brizi za jedinim djetetom, pa ju upita:

Što je tebi, kćerčice moja? Ti ne imaš nikako mira.«

»Ništa mi nije, majčice,« odvrati Marica okrenuvši glavu od matere.

»Ali nešto jest, kad si toliko blijeda,« nastavi mati.

»Nije mi ništa,« odvrati ponovo i ode na dvorište, da cijepa drva, makar ih je bilo dosta nacijepanih.

Činila je to samo zato, da izbjegne materinim pitanjima i pogledima.

U iščekivanju je dočekala podne. Kadkada bi otišla na cestu, da vidi nije li se povratio Ronilac.

Znala je, da bi bio na dvorištu pred mlinom, da se je povratio. Ali koliko je god napinjala vid, nije vidjela nikoga na spomenutom mjestu.

Uzdahnuvši duboko povrati se doma.

»Najbolje bi bilo, da pošaljem nekog na vrijeme k njemu, dok se dade pomoći,« pomisli u sebi. — »Ali koga ću to poslati?« Od starijih ljudi nije mogla očekivati pomoći, jer su bili nemoćni. A ne bi ni htjeli. Trebala bi im reći sve, a to nije nikako željela.

Razmišljajući sjeti se na Miška Tonkovića, koji je bio u vojsci zajedno s Ronilcem. I sada se je nalazio kod kuće. Taj bi čovjek možda otišao po njezinom naputku u vrbak, dakle do ročišta njezinog miljenika sa ciganom.

Ne predomišljavajući se mnogo, metne peču na glavu, a preda se čisti zastor.

»Donijet ću svježe ribe,« reče majci na odlazku.

Već se je sunce spuštalo za udaljenu šumu, kad je stigla k Tonkoviću. Nije ga našla kod kuće. Bio je pod Savom i postavljao je vrške.

To je bila vrst mreže sa brestovim kolutićima, koja se je postavljala u vodu tako, da su kolutići stajali okomito pod površinom vode. Njih je nastavljao u vodu jutrom i večerom. Na taj je način nalovio množtvo većih i manjih riba.

Tonkovićka pošalje malog sinčića od pet godina po svog muža.

»Idi k tatici i reci mu, da odmah dodje doma.«

Mališan brzo odskakuće, a Tonkovićka započne razgovor s Maricom, da joj prije prodje vrijeme.

»Sada ti je težko bez muža,« reče Tonkovićka sućutno.

»Nije! Već sam se priučila,« odvrati Marica.

»Ja se, vidiš, ne bi mogla priučiti bez svojeg Miška,« reče ribarica.

Marica ju pogleda zadivljeno.

»Ti si sretna s tvojim Miškom?« reče kao ne vjerujući.

»Jesam, hvala Bogu! Mi smo se uzeli sami. Nas nije nitko nasnubio. Siromašni smo obadvoje. Imamo i petero djece, ali smo si dobri, te laganije snosimo naše siromaštvo.«

»No, no, nemoj se previše hvaliti!« prekine ju Miško, noseći u torbi ribe.

»Evo ti ribe, pa ih pripravi za večeru. Speci, ih sa lukom!«

»Hvaljen Bog!« pozdravi ga Marica. — »Da li imadete za mene ribâ? Mi bi htjeli da jedemo sjutra meso, a petak je.«

»Uvijek, Amen!« odzdravi Miško, a zatim odvrati: »Imam riba, kako ne bih imao. Želiš li somovine, baš sam uhvatio dva lijepa somića.«

Svejedno je kakove mi ribe dadete, glavno je, da su svježe,« reče ona.

»Dodji sa mnom u podrum, pa ću ti odvagnuti,« reče Miško i podje u podrum.

Podrum je bio jedna prostorija u prizemlju kuće, gdje je bilo prilično hladno. U sredini kod prozora stajao je debeli hrastov stol sav mastan i na njemu pedalj debela daska, na kojoj je Miško sjekao ribe. Po zidu u kutovima visjele su mreže. Na stolcu kraj stola bila je vaga s jednim utegom, koji se je mogao pomicati po dugačkoj željeznoj poluzi. U jednom dubokom koritu plivalo je nekoliko riba različite veličine.

»Čujte!« reče Marica šapćući, — ona nije htjela govoriti pred njegovom ženom, te je mislila, kako bi ga najzgodnije pozvala na stranu, da mu izpriča čitav dogadjaj. — »Ja vas vrlo nužno trebam. Moram vam saopćiti jednu tajnu, koja se tiče Ronilca.«

»Samo slobodno govori,« hrabrio ju je Miško. — »Ako moja žena čuje, ne će to odmah razglasiti. U ostalom, ona je sada zabavljena s pripremanjem večere.«

»Bili vi meni htjeli učiniti jednu uslugu,« počne Marica — »i izvršiti, što bi vas zamolila? Ja ću vam platiti, samo me, nemojte, odbiti.«

»Hoću, zašto ne? O plaći, pako, nemoj ni govoriti.«

»Ronilca su namamili cigani u vrbak kod plemićkog dvorca i tamo će ga okrasti. Vi, medjutim, njega poznajete! On će se protiviti i mene je strah, da mu se ne bi što zla dogodilo,« i Marica izpripovijedi, što je držala za najvažnije, da bi Miškovu znatiželju udovoljila.

»Hm, hm, to je težka stvar. Moramo biti oprezni, jer cigani sigurno imadu ortake u selu, inače se ne bi usudili, da što takova započnu.«

»Nisam se uzalud bojala,« progovori potišteno Marica.

Miško ju začudjeno pogleda, a ona pogne glavu.

»Možda nije tako opasno,« popravi se Miško, da ju umiri. Ti si više umišljaš, nego li jest.«

Zaim brzo izpusti misao o tome i stane se domišljati, kako bi najlakše pomogao Ronilcu, ukoliko ga nisu cigani zatukli.

»Evo ti ribe,« reče nakon nekog razmišljanja i turi joj rogožar s ribama u ruku.

»Koliko sam dužna?« upita ga.

Miško joj reče cijenu, a ona mu plati.

»Da li mi obećajete, da ćete mu pomoći i da ćete mi javiti sve po istini, što mu se god dogodilo?«

»Obećajem ti,« odvrati Miško i turi novac u džep. — »Sada odmah idem. Povesti ću sa sobom i starog Milana.«

Ona se oprosti s njim. Na odlazku ga pogleda molećim pogledom.

Miško je opazio taj pogled, koji ga je dirnuo ravno u srdce i u dušu.

X.

Stari je Dalmatinac drijemao u čamcu očekujući čas, kad će dizati vrške. Ugodno mu je bilo u novom domu i u poznatom poslu. Nije si želio drugo, nego da u kući tog mladog čovjeka i u krugu njegove obitelji proživi još ostatak svojeg života. Sve ga je veselilo u novoj obitelji. Žena je marljiva, muž je marljiv, a dječica su mila i poslušna. Drijem mu je bio sladak.

Tako drijemajućeg nadje ga Miško, koji je uzeo sa sobom nadžak, pošto drugog oružja nije imao i rekavši ženi, da ide za važnim poslom, oprostio se je s njom.

Bilo mu je žao smetati starca, ali sada nije imao nikog drugog, a trebalo je poći odmah i krišom. On je zavolio tog starkelju, kao svojeg otca, te mu je želio samo dobro.

»Slušajte me, starče Milane, mi ćemo sada uz Savu do ruševina, gdje smo danas u jutro bili. Ja sam ih vama pokazao. Tamo ćemo pokušati, da spasimo Ronilca, kojeg su cigani namamili u vrbak, da ga orobe, a moguće i ubiju.«

»Što to pričaš, sinko?« uzklikne zaprepašteno Milan. — »Zar onog čovjeka, što me je sinoć počastio i obdario?«

»Da, njega,« povrdi Miško i izpripovijedi, što je čuo maločas od Marice.

»Idimo brzo s čamcem onamo!« reče starac. — »Istina, samo smo dvojica, ali ćemo, ako Bog da, učiniti više, nego li desetorica. A ne smiješ zaboraviti, da je on sâm. Nešto opet vrijedi ova sijeda brada!«

Bez riječi sjedne Miško i prihvati veslo, nakon što je odtisnuo čamac od obale.

Obojica su žurno veslali. Bili su zabrinuti.

Dan se je približio kraju. Na zapadu su se žutile zrake već potonulog sunca. Mrak se je hvatao zemlje i vode. Vodena para se je dizala iz Save. Čamac je jurio sjekući svojim kljunom mirnu površinu vode. Nedaleko na okuki crnio se je prostrani

vrbak pun vrba, koje su bile zarastle grmljem, da se je jedva prolazilo kroz njega. Na par mjesta je bila čistina.

Približivši se podpuno »položu« privežu čamac u grmlju, da ga ne bi tko nepozvani odvezao. Cipele su im propadale u blato, ali se ipak dokopaju grmlja.

»Ti ćeš otići medju cigane i pitat ćeš ih za Ronilca. Dakako, da im ga moraš opisati, a ne smiješ im dopustiti, da te obkole. U slučaju, da bi te htjeli zaokružiti, ti poviči »tu su«; dalje će biti sve u redu.«

Upravo je dovršio i hitac iz kubure odjeknu tamo do druge obale Save: a malo zatim začuju galamu, koja je dolazila iz prilične daljine.

»Brzo!« poviče starac i Miško poleti, kao da bi ga tko iz topa izbacio. Kupinje i sitno bodljikavo grmlje priječilo mu je put, ali on je napredovao dalje. Za malo dospije na stazu. Čim je brže trčao, tim je čuo veću galamu. Medju ciganskim glasovima nije razabirao Ronilčev glas. »Moguće, da su ga već ubili?« pomisli i podvostručenom brzinom pojuri naprijed. Na lijevo od njega u gustom grmlju odjekne ponovo pucanj.

»To je on,« sjekne Miškovim mozgom.

Pokuša radi toga, da provali kroz grmlje.

»Za mnom, momci!« začuje gromki glas, koji je nadvikivao cigansku galamu, a dolazio je iza njega.

Prokrčivši si put kroz grmlje na čistinu, pruži mu se grozan prizor: u sjaju više ognjevâ vidjelo se je nekoliko šatora, a u dimu njihovom dimila se je svinjetina od nedavno zaklanih svinja, u sredini pred šatorima spremali su se divlji cigani, da zatuku krvlju oblitog čovjeka, bez pokrivala na glavi, koju su umjesto njega pokrivali razčupani vlasi, u ruci je imao nož, te se je očajno branio; vidjelo se je, da mu to jedva polazi za rukom, jer se je već umorio; cigani su nad njim mahali sa kolcima i sjekirama, postrance su na zemlji nepomično ležala dva cigana.

Upravo kad je jedan snažni cigan zamahnuo sjekirom, da razkoli glavu napadnutom čovjeku, poviče Miško iza svega glasa »tu su«, i poleti sa nadžakom u pomoć nesretnoj žrtvi.

Ciganin spusti sjekiru ne pogodivši žrtvu i okrene se, da vidi odkuda dolazi opasnost. I ostali cigani se za čas smetu. Ali samo za čas! Čim su vidjeli samo jednog čovjeka sa nadžakom u ruci, gdje trči prema njima, brzo se osvijeste, te nekoliko njih poleti prema njemu.

Ranjena žrtva prepozna odmah Miška, jer je napadnuti bio glavom sâm Ronilac.

Uvidjevši prednost, koju mu je dala nenadana pojava mladog ribara, jer su ga cigani pustili iz oka, pokuša da se povuče

prema sredini kola tako, da bi mu ledja bila zaklonjena kolima, a sprijeda ga ne bi mogli u tolikom broju napadati, jer bi ih smetale vatre, koje su se nalazile pred njim u malim razmacima jedna od druge.

No povukao se je jedva dva koraka, držeći cigane na oku, kad li oni navale na Miška i na njega sa poklicima: »Dotucimo ih obojicu!« Znajući, da mu nema izlaza i da živ ne će uteći, odlučio je, da će skupo prodati svoj život. Odbacivši nož, iztrgne prvom ciganinu, koji mu se je približio, sjekiru, a za tim stane štedljivo udarati, da može čim dulje izdržati u nejednakoj borbi. On bi moguće pokušao pobjeći, ali nije sada o bijegu bilo ni govora. Kako bi mogao napustiti čovjeka, koji mu je došao u pomoć? Jedina mu je želja bila sada, da se približi k Mišku, te da zajednički jedan kraj drugog poginu od ovih izdajničkih cigana.

Njegov proračunani napadaj smuti cigane, koji nisu ni u snu mislili, da bi u tom već ranjenom čovjeku počivala tolika snaga, te mu doista uzpije, da se probije do Miška, koji se je takodjer junački branio ranjen već na više mjesta. Kad je vidio Ronilca kraj sebe, razvedri mu se krvavo lice i on podvostruči svoju snagu. Ali da su se Ronilac i Miško borili još jačom snagom i srčanošću, ne bi bili odoljeli nadmoćnom broju žilavih cigana.

Čim je, naime, njihov poglavica vidio, da će, budu li cigani mlitavo napadali, još obojica napadnutih drugova razjuriti njegove suplemenike, ohrabri ih i potakne na nemilosrdnu borbu, a sâm se približi na dohvat žrtvama.

Obkoljeni drugovi branili su se sve slabije i slabije i već su sjekire ciganske stizale do njih, prijeteći im smrću, kad li odjekne gromka zapovijed:

»Obkolimo ih, momci!«

Cigani se preplašeni pogledaju. I obje žrtve zastadoše začudjeno.

»To su žandari,« dosjeti se ciganski poglavica.

»Bježite, kud koji zna!«

Da podkrijepi svoje riječi, baci sjekiru i nestane u grmlju, a nekoliko cigana učini isto, dok se je jedan manji dio nećkao.

»Vežite ga!« začuje se opet isti glas i grmlje zašušti.

Cigani, koji nisu odmah pobjegli za poglavicom, odbace sada toljage i sjekire, te se razbjegnu po grmlju.

»Ne pucajte!« čula se, ponovno zapovijed uz šuštanje grmlja.

»To je čitava regimenta!« reče Ronilac stavljajući na glavu fes, kojeg je podigao sa zemlje.

»Baš su me lijepo uredili,« nastavi, kada Miško nije ništa odvratio.

»Da, udesili su nas obojicu, da ćemo se sjećati za uvijek na ciganski boj,« odvrati Miško i htjede se nasmiješiti, ali mu to ne dopusti velika brazgotina na desnom licu, te naprotiv stisne zube.

»Ja osjećam bol po čitavom tijelu,« odvrati Ronilac. — »Nego, dok ih žandari pohvataju, pogledajmo, malo njihovu jamu, u koju su smjestili mojih dvije tisuće kruna. Puna je zlatnog novca.«

»Udrite ih, sad su naši,« začuju obojica glas iz grmlja.

»Ti su gotovi,« primjeti Ronilac. — »Što se derete?« otresne se na ranjene cigane, koji su jaukali od boli.

»Sad su dolijali,« reče Miško.

U srednjem šatoru podigne Ronilac sirovu kravlju kožu i pred njima se pokaže četverouglasta udubina odprilike trideset centimetara široka do vrha natrpana papirnatim novcem. Ronilac si brzo odbroji dvije tisuće kruna, a ostale novce, medju kojima je bilo i zlatnika, strpa u jednu crvenu jastučnicu, iz koje je prosuo »cigansko perje«.

Očistivši tako jamu od novaca, nabije kubure, te predloži, da čekaju, dok se povrate žandari sa ciganima.

»Sa mnom je došao i stari Dalmatinac,« primjeti Miško, koji se je već pobojao za starca, da mu se nije što dogodilo, — »kojeg si sinoć poslao k meni«... i izpripovijedi mu, kako je doznao od Marice, da je u nevolji i kako se je razstao sa starcem Milanom. — »Sada se bojim,« završi svoje pripovijedanje, »da mu se nije kakova nesreća dogodila ili je moguće zalutao.«

»Vodite ih, da nam pokažu kako su krali,« začuje se glasan govor iz grmlja.

Ne dugo iza toga pojavi se na čistini starac Milan izgreben po licu i rukama od trnja.

»Gdje ste vi tako dugo?« upita ga Miško.

»U grmlju. Sav sam se izgrebao,« potuži se starac.

»Mi bi slabo prošli, da nije došao čitav odjel žandara. Čudim se samo, da nisu već stigli sa pohvatanim ciganima,« reče Miško.

»Gusto je to i bodljikavo grmlje, tu je težko hvatati krivce,« odvrati naglo starac. — »Ja predlažem, da se što brže pokupimo, da nas žandari ovdje još dulje ne zadržavaju, jer vidim, da se jedva držite na nogama. — Što to imaš u vreći?« upita zatim Ronilca.

»Novce!« odvrati upitani.

»Daj, ih meni, da ti ne smetaju u hodu.«

Doista su, Ronilac i Miško, jedva koracali preko gustog grmlja.

»Brzo, sinci,« silio je starac, — »žandari su nam za petama.«

Dalmatinac, koji je išao posljednji, noseći vreću, okretao se je neprestano odostraga i zastajkivao je, kao da nekog očekuje.

Kada su prispjeli u čamac, odahne starac govoreći:

»Sad smo sigurni!«

»Što? Zar do sada nismo bili sigurni?« upita Miško.

»Nismo!«

»Kako to?« upita Ronilac začudjeno.

»Tako!« reče starac smijući se. — »U vrbaku smo bili samo mi i cigani.«

»A žandari?« upita Miško i pogleda prema starcu, premda ga je jedva u tami razabirao, da vidi nije li od straha promjerio pamećn.

»Nisu bili!« odgovori Milan. — »Vama se je tako pričinilo.«

»A tko je onda vi«..., htjede upitati Miško, ali naglo prestane i zagleda se udivljeno u tamnu spodobu starčevu i njemu se pričini, da mu se starac dobroćudno smiješi.

Medjutim se Milan sjedne, a do njega posjedaju i ostala dvojica, i dok je čamac plovio nošen riječnom strujom, prozbori starac:

»Ja sam ti odmah rekao, da lukavština više vrijedi, nego sila. Budući da sam vidio kod sjaja ciganske vatre, da ćete obojica poginuti, ako vam ne dodje pomoć, to sam se latio sredstva, koje nije mnogo stajalo, a moglo se je brzo upotrijebiti i vas spasiti. Napeo sam, što sam jače mogao, svoja pluća i povikao sam, ostajući u grmlju, oštru zapovijed. Kad sam vidio, da moja vika djeluje, ostao sam i na dalje sakriven. — Da ciganima ne dam prilike, da posumnjaju u žandare, vikao sam sveudilj iz grmlja. Računajući, da su se daleko razbjegli, pokazao sam se vama. Vidim, eto, da ste i vi mislili, da su vam došli u pomoć žandari, pa mi je drago. Lijepo će se cigani pogledati, kad se sjutra nadju živi i zdravi na okupu,« završi starac.

»Ne će imati vremena za to,« prihvati riječ Ronilac. — »Još večeras ću poslati slugu »Kranjčevog« u kotar po žandare, da ih pohvataju prije, nego li dodju k sebi. — To je razbojnička četa. Da nisam slučajno Marici Klisurićevoj rekao sve, danas me ne bi bilo medju živima. A odkuda je ovaj novac, što je u vreći? To su sve porobili, kao što su htjeli porobiti i mene.«

»Kako su te mogli obkoliti?« upita znatiželjno Miško.

»To se je dogodilo ovako,« odpočne Ronilac. »Oboružao sam se kuburom i nožem, te sam se zaputio na ugovoreno mjesto. Kako smo se imali sastati na otvorenom polju, to sam računao, da ću ciganina vidjeti već iz daleka. Na ročište sam stigao oko četiri sata. Nigdje nisam vidio ni žive duše. »Dobro se je našalio sa mnom,« rekoh u sebi. Ipak, ne htijući, da se odmah povratim, sjeo sam se na topli kamen. Počelo mi se je drijemati, pa jer mi je na kamenu bilo tvrdo ležati, otišao sam na nasip. U hladu visoke topole protegnem se na kaput, imajući na oku nizku cestu.

»Jedno vrijeme sam upravo napinjao oči gledajući u daljinu, a zatim sam naslonio glavu na ruke i — zadrijemao. Iz drijemeža me trgne neobična vika i galama, koja je dolazila k meni od nizke ceste. Pogledao sam u tom pravcu. Nekoliko kola je dolazilo bliže. Razpoznavao sam točno, da se to sele cigani u vrbak. Budući da su morali proći kraj mene, to sam ostao na istom mjestu svejednako ležeći naslonjen na lakat.

»Već sam ih vidio posve blizu. Bili su to cigani koritari, većinom poderani. Djece, ženâ i staraca nije bilo medju njima. To mi je bilo sumnjivo. Htio sam se udaljiti, kad li opazim ciganskog poglavicu. On je išao za kolima razgovarajući, bolje reći, prepirajući se sa dvojicom cigana. Čim su došli blizu mene, odstrani se poglavica od njih i zaputi se prema našem ročištu. Ja podjem zaobilaznim putem za njim. Došavši k ruševinama našao sam ga sjedeći na jednom porušenom kamenitom stupu.

Iz daleka me opazi, te mi podje u susret.

»Dobar dan, kume!« pozdravi me smijući se. — »Dali si donio novac?«

»Bog nam dao, dobar dan!« odvratim. — »Ne bih došao, da ga nisam donio!«

»Pokaži ga!«

»Vidiš li?« upitam ga, turnuvši mu novac pod nos.

»Vidim!« odvrati mirno. — »Pričekaj me ovdje, dok se povratim. Moram obavijestiti cigane, da si došao.«

»Pričekat ću,« rekoh, te se sjednem na stup, na kojem je on sjedio. Nekako mi je bilo nevoljko pri duši. Ali, da istinu rečem, počeo me je poglavica sve više zanimati. »U slučaju, da me napadnu, imam oružje, pa ću se braniti. Prevarit se ne dam!«

»Nenadano se pojavi ciganin i reče:

»Idimo!«

Pošao sam bez riječi za njim. Sunce je zalazilo. U grmlju je bilo mračno.

»Dogodit će ti se nesreća, ako si koga obavijestio,« opomene me ciganin i podje naprijed, nakon što me je pogledao upitno.

»Ne boj se!« rekao sam, tek da nešto rečem.

»Što govoriš?« upita me prezirno. — »Ne boj se ti, jer ću ti zaista dati dukate!«

Šutio sam. On je gegao preda mnom idući na pola zaraštenom stazom. Gdje gdje je odstranjivao bodljikavi šipak, koji mu je izgrebao ruke.

»Poginut ćeš, ako si odao tajnu!« reče i stane.

»Ne boj se!« ponovio sam, postajući oprezan.

Iza mene zapucketa grančica. Okrenuo sam se. Činilo mi se je, da vidim sjene dviju cigana. Napeo sam sluh. Nisam više ništa čuo. Ipak sam se popipao za pojasom. Kubure su bile na svojem mjestu.

»Ako nisi nikom rekao kuda ideš, ponijet ćeš blago sa sobom!« reče po treći puta ciganin i pogleda me izpitujući.

»Odvedi me k blagu, pa ćeš vidjeti, što je!« odvratim neuztrpljivo.

»Tu smo!« reče mirno ciganin, kad smo stigli na čistinu na kojoj su s jedne strane bila kola i šatori, a pred njima su gorjele vatre, na kojima su se sušili veliki komadi svježe svinjetine. Nekoliko cigana peklo je meso na ražnju. Djece, ženâ i staraca nije bilo nigdje vidjeti. Nekoje od cigana sam prepoznao, jer sam ih vidio na cesti.

Cigani su nam došli u susret i pozdravljali su nas, kao naročite ljude.

Posebice su izkazivali čast mojem pratiocu.

»Sad ću ti pokazati blago«, reče moj vodič i povede me u srednji šator iza kojeg su bila kola.

Na podu je bila velika učinjena koža. Sagnuvši podigne kožu i mene zabliješti sjaj zlatnika, koji su pokrivali trideset centimetara široku četverouglastu jamu. Sudeći po njezinoj širini, bilo je tu ogromno blago.

Ciganin me pogleda slavodobitno.

»Da li sam lagao?« upita me pruživši mi jedan zlatnik iz hrpe.

»Nisi!« odvratih.

»Metni sada svoje krune na hrpu, da vidim, jesi li odao tajnu. Ako si ju odao, ne ćeš ponijeti zlato.«

»Evo,« rekoh, stavljajući novac na žutake.

Sagnuvši se osjetio sam jak udarac po glavi, da mi se je odmah zamaglilo pred očima. Sigurno me je ciganin, izdajnički, s nečim tvrdim udario po glavi.

Ne čekajući, da me uhvati i drugi udarac, okrenem se u polukrugu i udarim cigana čizmom medju noge, da je zajaukao od bolâ. Na njegov jauk udare cigani na mene sjekirama i toljagama. Počeli su dolaziti i iz grmlja.

Činilo mi se je, da su se pripravili na napadaj, te su me već prije obkolili, da ne utečem. Odmah mi je bilo jasno, da me može samo spretnost izbaviti iz njihovih ruku.

Prvog, koji mi je došao na dohvat, opalio sam stisnutom šakom u bradu tako snažno, da je pao na tle.

»Čekajte, gadovi, skupo ću prodati svoj život!« rečem i izvučem kubure iz džepa. Nekoji od njih ustuknu natrag preplašeno, ali malo zatim navale još bijesnije. Udarac kolca zahvati me po čelu. Vlažna krv oblije mi lice. Vid mi se smrači i ja opalim na slijepo.

Hitac odjekne, a napadač se sa razširenim rukama svali na zemlju. Sa izpaljenom kuburom udarim najbližeg po glavi, da je zateturao. Branio sam se, koliko mi je god bilo moguće. Krug se okolo mene sužavao i po drugi puta izpalim kuburu u prsa ciganinu, koji me je zasjekao u rame. Topla krv me je sve više polijevala, a udarci su me omamljivali i ja bih bio konačno podlegao, da mi vi niste stigli na vrijeme u pomoć,« završi Ronilac svoje pripovijedanje, koje ga je veoma umorilo.

»Ipak je cigan lagao!« uzklikne Miško. — »Vidio si, da je u jami bio većinom papirnati i kovani novac, a zlatnika je bilo svega nekoliko komada.«

»Dakako, da je lagao!« reče srdito Ronilac.

»Prisjest će mu varanje!« primjeti Milan.

»Stigli smo pred Kranjca«, upozori Miško drugove. — »Najbolje bi bilo, da se ovdje izkrcamo. Kod njega ćemo dati zavezati rane i poslat ćemo nekoga po žandare.«

Budući da je i Ronilac pristao, privezu čamac k obali i izadju.

»Kako će se Štef začuditi, kad nas vidi! Ne će jadnik vjerovati rodjenim očima,« govorio je Miško.

»Po volji mu je!« uplete se Milan.

»Imat će bar o čemu pripovijedati svojim gostima,« doda Ronilac.

»Pustimo šalu na stran!« reče nakon kratke stanke Ronilac. — »Koga bismo poslali po žandare?«

»Tko bi prije došao od Pavla Miječića i tko bi to bolje od njeg obavio?« reče Miško. »On je vješt gonič i dobar jahač. Za sat i pô znati će žandari za naš slučaj.«

»Dobro, pa ćemo njega poslati«, pristane Ronilac.

Kad su unišli u gostionu i pozdravili, gostioničar je zaboravio i odzdraviti, te je dugo još buljio u njih s otvorenim ustima i razrogačenim očima. Konačno ipak reče:

»Bog dao, dobar večer, ratnici. Kako se zove bitka, u kojoj ste se borili?«

»Ciganska!« odvrati Milan.

Nije nikakovo čudo, što se je dobroćudni Štef toliko zaprepastio ugledavši svoje goste.

Ronilac i Miško su bili zakrvavljeni i natečeni. Mlinar je imao jednu veliku ranu na čelu iz koje je kapala krv, zatim je bila druga rana za uhom, koja je takodjer krvarila, onda je imao krvav fes, jer mu je glava bila razbita, te je debelo sukno od fesa bilo natopljeno krvlju.

Desno rame je bilo zasječeno, te je kaput bio sav krvav. Na lijevom stegnu su se takodjer vidjeli tragovi krvi, jer je i tu bila duboka rana.

Osim tih rana imao je bezbroj nateklina kuda su ga zahvaćale toljage i sjekire.

Što da duljimo? Grgu Mirkovića Ronilca su cigani natukli i izranili, premda im on nije ostao dužan.

A Miško je dobio veliku ranu na glavi, na prsima, na lijevoj ruci, a na desnoj ruci su mu prebili prst.

Sve su to mogli sada vidjeti kod svijetla petrolejke.

Ni Milan se nije mogao pohvaliti. On je bio izdrapan i krvav, te se je činilo, da su ga mačke izgreble.

Slika, koju su ta trojica ljudi pružali, bila je i žalostna i smiješna u isti mah. Mogli su se kretati, a bili su tako užasno krvavi i smiješno natečeni!

»Ne čudite se toliko«, reče zlovoljno Ronilac. — »Donesite nam vode, čiste krpe i neslanu mast«.

»Imam ja nešto boljega za vas«, reče brzo gostioničar trgnuvši se od prvog zaprepaštenja i poleti brzo u drugu sobu.

Čim se je krčmar povratio sa povojima i potrebnim mastima i sa vodom, reče mu Ronilac, neka pošalje Pavla Miječića po žandare.

Krčmar je odmah probudio slugu, koji je brzo otišao po Pavla, te su se doskora i Pavao i Štefov sluga vozili na kolima, u koja su bila upregnuta dva Štefova vilovita vranca.

Tek onda su osjetili izranjeni i potučeni borci bolove, kad ih je dodirnula voda i mast.

Stiskali su zube, dok im je Štef vješto povezivao rane mažući ih sa mašću napravljenom od svinjske masti, od voska i od loja.

Kad je vješti gostioničar uz pomoć Milanovu prevezao Ronilcu i Mišku rane, donese im suhog mesa i vina.

Navečerala su se sva trojica slastno, a zatim su obilno zalili.

Ronilac je uporno ostao na tom, da će dočekati žandare, a onda će tek ići doma.

I gostioničarka se je pridružila gostima, da čuje što se je dogodilo.

Ronilac se je nemirno vrtio na sjedalu. Bio bi najradje otišao k Marici, da ju umiri, ali nije mogao.

Miško je primjetio njegov nemir, te se sjeti na obećanje, koje je zadao Marici.

»Ja idem k Jalži Tomaševoj«, reče ustajući od stola.

»Valjda se ne ćeš dugo zadržati?« upita ga gostioničar.

»Ne ću!«

»Pozdravite staru Jalžu!« povikne za njim gostioničar.

»Dao Bog i vama zdravlje!« odvrati Miško.

»Vražji gadovi ciganski!« uzviknuo je krčmar, kad mu je Ronilac izpripovijedao čitav doživljaj.

»Zar nam tako vraćaju?« žestio se je Štef svejednako. — »Zar ih ne pomažemo koliko god možemo? — Nema druge. Treba, da ih već jednom protjeramo.«

»Pustite ih u miru! Oni su bez krova nad glavom. Negdje moraju živjeti,« reče Ronilac. — »Treba samo pohvatati lopove medju njima!«

»To je baš ono!« uzklikne Štef. — »Tko će znati, koji je lopov, a koji nije. Zato bi najbolje bilo, da im se ne dopusti zadržavanje u blizini našeg sela.«

»Dobro bi bilo, da ih se negdje naseli, gdje bi obradjivali zemlju kao i ostali seljaci,« primjeti Milan.

»Imate pravo!« prizna Štef. — »Ali se njima ne će raditi. Oni uobće ne mogu dugo obastati na jednom mjestu.«

Mlinar se je naslonio na stol i zamislio se je. Nije ga zanimao razgovor o ciganima. Njega je mučila misao, što radi njegova ljubovca. Da li će se ljutiti, što ga ne bude na sastanku?

Milan je dapače zadrijemao. Napor i jako vino svladali su ga. Položio je glavu na ruke i zarkao je.

Gostioničar je tiho razgovarao sa ženom, pripovijedajući joj potanko najnoviji dogadjaj.

XI.

Djed Malec je pažljivo promatrao zabrinutu Maricu. Njemu se je činilo, da nekog očekuje. Jalža je spremala večeru i prala je posudu, a Marica joj je pomagala brišući posudu i slažući ju na policu.

»Što ćemo? Kad je takovo vrijeme,« oglasio se je Petar. — »Nema više ni onog poštenja ni onog sklada, koji je bio nekada u obitelji«. Jadikovao je starac i žalio za starim lijepim vremenima.

»Danas ne bi bilo sramota, da djevojka porodi dijete. A nekad? Ništa bezsramnijeg.« —

Kucanje na vratima smete djeda u pričanju.

»Naprijed!« javi se Jalža.

»Dobar večer!« oglasi se došljak, koji nije bio nitko drugi, nego Mijo Tonković.

»Bog dao, dobar večer!« odvrate skoro svi u jedan glas.

»To si ti Miško!« klikne veselo djed. — »Što te dobrog nosi ovamo?«

»Sjedni se!« ponudi ga Jalža pokazujući mu na klupu za stolom.

»Hvala!« reče sjedajući. — »Došao sam, da vam javim novost«. —

»Zbilja, ti si povezan!« prekine ga djed u govoru.

»Da, o tom baš hoću, da govorim«... i on izpriča u potankosti sve što je doživio u vrbaku sa Ronilcem i sa starcem Milanom. Jedino je zatajio, da mu je Marica javila za nevolju Ronilčevu.

»Ti si sretno izmaknuo zlu«, reče starac, dok je Marica sbunjeno brisala posudu, koju je ostavila na stolu, kad je Miško pripovijedao.

Njoj je bilo sada lakše, jer je čula, da je Ronilac živ. Istina, žalila ga je, što je bio ranjen.

»Da li je težko ozlijedjen?« upita djed za Ronilca.

»Nije!«

»To je glavno!« primjeti Jalža izlijevajući zamazanu vodu u škaf.

»Samo, da žandari dodju na vrijeme!« uzklikne Malec. — »Težko je s tom bagrom. Dobro je, da ste im oduzeli novac. Pametan je stari Dalmatinac. Bez njega bi vi izgubili glave. Da mi je samo vidjeti, kako li će blejati cigani jedan u drugog, kad se nadju kod šatora bez blaga i bez žandara. Ne će znati kuda bi se djeli.«

»Bojim se, da će se razbježati i na taj će način ostati nekažnjeni za svoje lopovštine, a mi ne ćemo znati komu su pokrali novac ili bolje reći koga su orobili,« reče Miško gledajući starcu ravno u oči.

»Naći će njih žandari!« tvrdio je Petar. — »Dakako lakše bi ih našli, da podju odmah za njima u potjeru. Sjećam se još dobro, da su prošle godine žandari pohvatali cigane, makar su imali od njih samo jednu krpu, jer su ih psi po toj krpi nanjušili i odkrili su ih žandarima. Cigani su na to priznali, da su pokrali rublje i pokazali su na koji način.

»Toga se i ja sjećam!« potvrdi Jalža, koja je sada sjedjela na nizkom stolčiću kraj peći.

»Moram se požuriti doma«, reče nakon nekog vremena Miško. — »Žena je sigurno u brizi, gdje sam tako dugo«.

»Ne žuri ti se,« zaustavljala ga je Jalža. — »Žena će te čekati. A zašto bi bila u brizi? Nisi joj valjda pripovjedao kamo ideš?«

»Nisam!« odvrati upitani, — »ali, znate, ona je sama sa dječicom, a ja nikada dugo ne izostajem«.

Ne čekajući, da mu bilo što odgovori, pozdravi ih i izadje napolje.

Stara Jalža dade pozdraviti Tonkovićku, a on se iz hodnika zahvali.

Došavši u gostionu nadje Ronilca gdje drijema.

Stari Dalmatinac je spavao.

»Jesi li obavio?« upita ga Ronilac značajno, tarući pospane oči.

»Jesam!«

»Pavao se nije povratio. Bog zna zašto se tako dugo zadržao?«

Ali se baš u taj čas začuje topot konja.

Pred gostionom se zaustave kola iz kojih izadju četiri žandara i Pavao, a sluga dade konjima jesti.

Jedan žandar napiše zapisnik, u koji je unesao izjave sve trojice. Nikakove sumnje nisu pobudjivali žandarima, jer su na njima vidjeli da govore istinu, a osim toga je tu bio i Štef; koji je, kako znamo, vrijedio mnogo kod gospode na kotaru.

»Tko će nas od vas trojice odvesti na mjesto, gdje ste se borili sa ciganima?« upita visoki brkati žandar.

»Ja», odgovori Miško. — »Vi ćete, Milane, javiti mojoj ženi kamo sam otišao«.

»Idem smjesta«, reče Milan i oprostivši se od njih ode.

»Tebe ćemo povezti sa sobom,« reče Miško Ronilcu. — »Zašto da ideš pješke«.

Svi se sjednu na kola, u koje su ponovno upregli konje. Pavao Miječić šikne s bičem, te su doskora stigli do pred Ronilčevu kuću. Jedva jedvice se izvuče iz kolâ.

Pozdravivši se sa žandarima zaželi im sretan put.

»Sretan ostanak!« odvratiše perjanaši i težko natovarena kola nestanu u tami.

Ronilac podje šepajući zamazanom ulicom.

Žena je bila budna, te je čula njegove korake. Zapali svjetiljku i posvijetli mu stepenice.

Veoma se je začudila, kad je vidjela, da je povezan. Opazivši, da se drži na nogama, prodje ju prvi strah.

»Gdje si zadobio rane?« upita ga nježno.

On joj izpriča u glavnom sve po istini.

Slušala ga je sa velikom pažnjom.

»Mogao si im pustiti novac i pobjeći«, reče, kad je završio pričanje.

»Zašto da bježim? upita on pogledavši ju izazovno. No brzo požali taj pogled, jer opazi na njezinom licu suzu. Bilo mu je jasno, zašto je rekla da bježi.

Trebao je bježati, da ostane na životu za nju i za djecu.

Bez i jedne riječi legne se u krevet.

Shrvan naporom i snom zapane u kratki nemirni san.

Rane i otekline su ga boljele i pekle, te se je više puta probudio. Htio je rane ohladiti vodom, ali se predomisli i ostavi povez netaknut.

Spavajući, tek napolak, dočeka dan.

U jutro mu žena previje rane metnuvši na njih domaću ljekovitu mast, koju je sama pripravila.

Poslije podne je poslao list nadšumaru, da ne može više obavljati lugarsku službu, jer je u jednom sukobu sa ciganima težko ranjen, a osim toga ima sada više posla u svojem mlinu.

Ne mogući raditi, jer su ga tek sada počele smetati rane u hodu i kretanju, igrao se je s djecom ili je opet prigledao u staju i pokušavao ju je očistiti od djubra. Pazio je osim toga, dok su kočenjaci jeli.

Uobće nije imao mira na jednom mjestu.

Glavu mu je uznemirivala misao, što će biti, ne dodje li na sastanak.

»Bog zna što misli njegova draga?«

»Zašto se Miško ne javlja? Valjda ga ne će žandari voditi sa sobom.

Moguće ga trebaju, da im pokaže cigane?«

Njegovom su glavom vrvjele te i slične misli, koje su bile to različnije, što su ga više pekle.

Poslije objeda ga je Mirko posjetio i obovijestio ga je da je u mlinu sve u redu.

Pred večer je došao k njemu stari Pozder.

»Došao sam, da te vidim,« rekao je Pozder pristupivši mu. (Cijelo selo je već znalo, što se je s njim dogodilo.)

Ronilac je sjedio na dvorištu.

»Hvala vam,« odvrati mu on. — »Perice, donesi stolac za djedicu i reci, mami, da nam natoči pehar vina.«

Mali Perica brzo donese stolac.

»Sjednite se,« ponudi ga mlinar.

»Hvala!« reče starac i sjedne.

»Uzmite si, mojeg duhana,« ponudi ga, kad je vidio, da vadi lulu iz džepa.

»Baš ti hvala!« odvrati starac. — »Ti imaš sigurno nešto boljega.«

»Napunite si lulu, pa ćete vidjeti!« nudkao ga je dalje.

»Žut je kao cekin!« reče starac puneći si lulu. — »Dobar duhan pušiš. — Čuo sam, da su te cigani dobro nasamarili,« reče pošto je zapalio i počeo dimiti.

»Jesu!« prizna mu Ronilac.

»Pasja capa negda! Prevarili su oni njih i više, ali ih je sram priznati. No, ti si još dobro prošao! Novac si im oduzeo, a ostao si živ. — Kakav je to Dalmatinac, koji te je spasio? Vele, da je veoma pametan i neobično lukav.«

»To je sirota iz Dalmatinske Zagore. Ostao je bez ikog svojega, pa se od žalosti dao u svijet lutajući i radeći. Ja sam se slučajno s njim našao kod »Kranjca« i uputio sam ga, da potraži konak kod ribara. Miško ga je uzeo k sebi i dohranit će ga do smrti.«

»Lijepo je to od Miška. Bog mu dao sreću! Tebi se je, eto, bogato odužio!«

»Nikada mu se ne ću moći odužiti!« reče Ronilac.

»Da li si čuo, da će se doskora svršiti rat? Vele, da Švabo nema čime ratovati, jer nema kruha?« upita nakon dulje stanke.

»Ne vjerujem u skori svršetak rata, premda si želim, da ga nema. Što se dugo sprema, brzo se ne potroši, pa ni ne svrši.«

»Hm, tko bi znao? Mnogi su naši otišli u boj pjevajući, ali su ostali za uvijek ležeći ili su se pak povratili sakati za sav život. A zašto? Nama itako ništa bolje!«

»Zaista nam nije bolje! A Bog zna, da li će nam i biti? Na nas se zaboravlja,« prihvati Ronilac.

»Ti mnogo zalaziš u sela, pa si valjda čuo za nekog Antuna Radića. Meni je pripovijedao Petar Malec, da Antun Radić, zajedno sa svojim bratom Stjepanom, brani i uči seljake, kako će i oni doći do riječi, te će danas sjutra odlučivati o tome, da li će ratovati ili ne. Pokojni Klisurić je, veli, bio s njima, pa ih je držao za poštene i čestite ljude, koji doista od sveg srca žele pomoći bezpravnom hrvatskom seljačkom narodu.

»Za jednog i drugog sam čuo, a čitao sam od doktora Antuna Radića »Dom«, i od Stjepana »Uzničke uspomene«, »Savremenu Evropu«, te »Savremenu Ustavnost«. Lijepo pišu, jer su obojica učeni ljudi, ali su veliki bogci. Kad sam bio u Moslavini, rekao mi je jedan lijepo obučeni gospodin, što više i predstavio mi se je, ali sam zaboravio njegovo ime.

»Radići su bogci, te sami trebaju pomoći. Nikad vam ništa ne će izposlovati. Ne dajte se, zavaravati već lijepo, pomažite, našu stranku.«

»Tako se ne ćemo pogoditi,« odvratio sam mu, jer sam odmah vidio, da je ništ-koristi. »Ja ću pomagati koga ću ja htjeti, a vaše savjete, držite, za sebe.«

»Hajdemo«, na kupicu »vinčeka« da se pomirimo,« reče prilično mekano.

»Hvala! Ja si mogu sâm platiti, a da ste što boljeg, platio bih i vama.

»Da su ovdje Radići, njih bih počastio!«

To mu je bilo dosta, pa je otišao kao vrelom vodom polit.

Što će mene, makar kakove protuhe nuditi »kupicom vinčeka«, da glasam za njih. Stid ih bilo!« žestio se je Ronilac.

Drugom sgodom razgovarao sam sa seljacima iz Doljnje Posavine. Oni su »u zvijezde kovali Radiće«, a naročito Stjepana, kojeg su u govoru nazivali »Stipe«.

Našao sam, medjutim, mnogo seljaka, koji nisu znali za njih ili su ih grdili na pasja kola.

»Što će nam Radići, koji primaju mito. Stipu u tamnici tove. To su prevrtljivci, slijepari, cigani«, govorili su mi,

Ja sam ih na to pitao, da li su vidjeli Radiće ili su ih moguće čuli govoriti, jesu li što čitali, što su oni napisali.

Većinom su odgovarali:

»Nismo, nego smo čuli o njima pripovijedati.«

»Vi ste čuli njih grditi!« rekao sam i oni su tada ušutjeli.

»Ipak je istina, što Malec pripovijeda. Da Radići brane seljake,« prekine ga Pozder. — »Ja ih ne poznajem, ali vjerujem pokojnom Klisuriću. Znam, da se ne bi zauzeo za njih, da nisu pošteni ljudi.«

»Koliko sam imao prilike čuti i čitati o njima, čitao sam, kako rekoh, i njihove knjige, držim, da oni podpuno pošteno misle, da nauče seljake, da su i oni ljudi, te da imaju pravo odlučivati o svojoj sudbini.

»Kad sam čitao povijest čitavog svijeta, našao sam, da su svi branići i učitelji puka bili siromasi i svoj su život završili, kao mučenici. Čitao sam i to, da su većinom bili učeniji od svih svojih savremenika i baš radi toga su ih učeni i bogati prezirali, a neuki i siromašni voljeli i za njihovu nauku i život žrtvovali. — Radići su isto učeniji od učenih i bogatih i zato ih oni, uz rijedke iznimke, kleveću i proganjaju, da ih spreme ne samo u buharu, nego i u grobnicu. Oni su Posavci i to me privlači k njima; sirotinja su to mi govori, da su pošteni, jer boreći se protiv nepravde nikada imetka ne će steći, a oni se ipak bore; učeni, a sirotinju brane i s njom se druže, znači, da su skromni.

Djede, meni Radići nisu ništa dali, nisu me ni u čem pomogli, jer, hvala Bogu, imam zemlje i novaca, ali ih poštivam, jer se bore protiv nasilja i nepravde; zato jer vole trpjeti bijedu, nego li primiti časti i službe zato, jer hoće da pomognu nama svima.«

»Bog ih blagoslovio!« uzklikne starac. — »Dao im sretan uzpjeh i dugi život! Ti si mi, Ronilče, dao novu nadu, da će ipak kada tada granuti sloboda i za nas bezpravne.

Mnogo si čuo, a još više čitao, te dosta i znaš. Šteta je za tebe, sinko, što si ostavio plug i motiku, te si se dao na kojekakve pustolovine.

»Znam ja,« nastavi starac mahnuvši rukom, kad je Ronilac otvorio usta, da se brani. — »Ti imaš nemirnu krv, koja ti neda živjeti na jednom mjestu i u jednom poslu. Nemaš strpljenja, da dočekaš plod svojih žuljevitih ruku. Ti hoćeš, da ti se odmah plati.

»Znam ja to,« reče po drugi puta starac. — »U lovu je iza dobro namjerenog hitca zvijer, u ribolovu riba, u mlinu brašno, u lugariji drvo i novci i u zanatu novac. Ti živiš bolje, nego li bi živio obradjujući zemlju. Ni najjači gazde u selu nemaju gotovog novca, koliko ga imaš ti.

»Znam ja to,« reče po treći puta starac. — »Tebi nije do bogatstva. Ti si sposoban za život i tjelesno i duševno, ali ti si, sinko, promašio. Ne budi ti toga žao, ali to je istina. Ti ne ćeš dobro svršiti! To ti je rekao i tvoj pokojni otac. Živiš život, to je sve!« završi starac i zagleda se nekamo.

Ronilac je htio, da nešto reče, ali je vidio, da starac govori, kao da čita iz njegovih ustiju.

Nije bio od one vrste ljudi, koji se boje proročanstva o skoroj smrti, ali mu se nešto u dubini duše pomaklo. Sjetio se je danog obećanja otcu na samrtnoj postelji. Bilo mu je žao.

»Natrag ne mogu!« zajeca bolno.

»Ne mogu drugačije!« reče glasno.

»Možeš, sinko, možeš, ali bi trebalo trpjeti, raditi i čekati. To je težko, veoma težko!«

»Mi smo se zapripovijedali,« reče zatim starac, »a sunce se sklanja k zapadu. S Bogom, Ronilče, do skorog ozdravljenja.«

»Kuda ćete, djede?« zaustavljao ga je Ronilac. — »Dajte se sjednite još malo, da popijemo koji gutljaj u vaše zdravlje.«

»Neka ti bude,« reče starac i ponovno sjedne.

Ronilac mu pruži pehar, kad ga je Perica donio.

»Dobra je kapljica,« pohvali starac vino, nakon što je pošteno potegnuo.

»To je od predprošle godine,« odvrati Ronilac, a zatim i sam nagne.

Kad su izkapili pehar, reče starac veselo:

»Sada je dosta za tvoju volju, a za moju je, da idem doma«.

»S Bogom, djede, pa dodjite još koji puta k nama! Mene će veseliti!«

»Došao bih ja više puta, ali nemam komu, jer te nema kod kuće!« javi se djed već od uličnih vratiju..

Ronilac ne odvrati ništa. Što će govoriti? Starac je rekao istinu. On je bez doma, jer ga nema doma. Iz misli ga trže dobro poznati glas.

»Da li ti je bolje?« pitao ga je Miško.

»Hvala na pitanju, jest! Sad su me tek počele boljeti rane.«

»Da li ste pohvatali cigane?«

»Jesmo, upravo sam radi njih i došao k tebi. Čim smo, naime, došli na lice mjesta — kola smo ostavili na cesti — opazili smo, da su se cigani dali u bijeg sa kolima i konjima. Išli smo za njihovim tragom. Dvanaest kilometara od prvog tabora našli smo cigane na odlazku. Tu su bile žene, djeca i starci. Bilo je svega oko trideset kolâ. Odmah sam prepoznao medju njima nekoje cigane i pokazao sam ih žandarima. Potražili smo pomoć u obližnjem selu, držeći ih svejednako na oku, te smo ih obkolili na putu, da se nije mogao ni miš provući. Jačima smo povezali ruke naopako, dok smo ostale pustili slobodne. Nisu pokušali ni da bježe.

Nekoji seljaci su tražili, da poglavicu i napadače jednostavno povješamo, ali su ih žandari odgovorili, jer da nam cigani moraju reći komu su pokrali novac.

Svi su išli pred nama u našu obćinu. Tamo su ih zatvorili i počeli izpitivati jednoga za drugim.

Poglavica, koji je bio začetnik svih razbojničkih podviga i bezbrojnih prevara, priznao je, kad su ga stali tući, da je pripovijest o ciganskom blagu izmislio, samo da lakše zavara lahkovjerni svijet. U našem selu je prevario petoricu, koji su se razbjegli, kad su cigani stali galamiti. Svaki je, naime, morao položiti u jamu dvije tisuće kruna, a na to bi cigani digli galamu, navalivši na njega sjekirama i kolcima i uplašeni seljak bi pobjegao.

Na tebi je, veli, vidio da ćeš se oprijeti, te da ne ćeš bježati kao ostali, za to su te htjeli onesvijestiti i na jedno mjesto u vrbaku odnijeti, dok dodješ k sebi, a oni bi dotle odmaglili. Zato ti je, veli, rekao, da ćeš se moguće zadržati do pola noći. Žandari su pročitali tvoju izjavu i doista su našli te riječi.

Nisu, veli, nikoga ubili, nego su samo na spomenuti način varali.

Priznao je čiji su novci, koje smo našli u jami. Čitavo vrijeme je tvrdio, da su ih žandari napali, pa da nas zato nisu omamili, nego su preplašeni pobjegli.

Na sve one, koje su cigani prevarili jednako je podijeljen novac od kojeg je potrošeno preko polovice tako, da su svi ostali prikraćeni.

Seljaci, koji su pozvani, da prime novac, bili su posramljeni, jer im je bilo neugodno, što su se dali tako papreno nasaditi.

Da su jedan drugom rekli, što su čuli, uhvatili bi lopove u laži!

Najsmješnije je, da se poglavica nije kratio priznati, da su vikali:: »Zatucimo ih,« ali je odmah dodao, kad je žandar rekao: »Vi ste ih htjeli dakle poubijati?«. »Ne«, branio se je cigan, »mi smo ih htjeli zatući.«

»Pa to je svejedno!« odgovori žandar ljutito.

»Ne, gospon žandar, mi smo ih htjeli zatući,« ponovio je cigan.

Stali su ga tući, ali on je ostao kod svojeg »zatući«, a ne »ubiti«.

Konačno su došli na to, da cigani ne govore dobro hrvatski, te da su nas doista mislili »zatući« t. j. omamiti, a ne ubiti ili usmrtiti.«

»Hm, slabo bi nam bilo, da su nas zatukli, kada i ovako, dok su nas samo tukli, jedva hodamo!« primjeti Ronilac.

— »Nego, pustimo cigane u miru!« doda malo zatim, »pa idimo u kuću, da se malo okrijepimo. Malo prije je otišao stari Pozder. S njim sam se dugo razgovarao i popili smo vrč moslavačkog, ali ne bi škodilo ni tebi, da si malo okrijepiš žile.«

»Nije mi do pića,« reče izkreno Miško. — »Htio bih ranije doma, već sam željan počinka.«

»To je baš ono!« reče Ronilac, — »popijmo, pa ćeš lakše spavati.«

Miško ipak pristane, te podju zajedno u kuću.

Ruža im donese pun vrč vina i oni su sjedećke za stolom pili naravno vino.

»Čuješ, Miško,« reče nakon kratkog razmišljanja Ronilac — »nije lijepo od mene, da ti se nisam zahvalio na pomoći, koju si mi tako nenadano pružio. Da nije bilo tebe, ja bih danas ležao na odru« ....

»Ne govori o hvali,« prekine ga Miško. — »Da ti nisi prodro k meni i da nije bilo starog Dalmatinca, ne bi ni ja ostao živ. Ali, moraš znati, da ni starac Milan ne prima hvalu na sebe, nego veli, da hvalim Bogu, koji nas je stvorio.«

»Da, da, hvala Bogu,« reče Ruža paleći petrolejku. — »Bez Boga ništa!«

»Ima starac pravo,« potvrdi Ronilac i zašuti.

Miško osjećajući, da mu je dosta vina, ustane se i oprosti se od Ronilca i njegove žene.

Kad je izašao, spremio se je Ronilac u krevet, ali dugo nije mogao zaspati. Mrtva noć gospodovala je njegovim prostranim domom. Njemu su glavom prolazile riječi starca Pozdera. Po stoti puta davao mu je pravo.

»Ne mogu, ne mogu«, šaptao je, a zatim bi dodao: »Ne, ne i ne!«

Misli mu se počnu miješati i riječi gubiti, u glavi mu se zavrti i njega primi i ukliješti težak premoćan san.

* * *

Za čitavo vrijeme, dok je Ronilac preboljevao rane, koje je zadobio u ciganskom boju, donašao mu je vijesti od Marice mali Martin Miječić.

Dječačić je bio tako spretan u donašanju i odnašanju vijesti, da nitko nije mogao ni pomisliti, da je on ljubavni posrednik.

K Ronilcu je došao starac Pozder, a došao je par puta i starac Milan.

Tko će opisati muke, koje je proživio, dok su ga rane zadržavale kod kuće. Izradio je, istina, nekoliko drvenih kutijica za duhan, dvije preslice i drugih stvari, prigledao je u staju, svinjac; dao je očistiti bunar i pokositi drač po dvorištu, ali ga sve to nije toliko zanimalo, da bi i na čas zaboravio na svoju nemoć.

Kako je bio veseo, kad je osjetio dovoljno jakosti, da će biti u stanju, da ode u mlin i da dodje na sastanak sa Maricom!

On je bio radostan, ali njegova družica, njegova žena, koja je bila sretna, što je bio kod kuće, koja je pokazivala na nebrojene načine, koliko ga ljubi, ona se je sve više zabrinjavala videći, da mu je bolje. Radovala se je i ona, da mu rane cijele, ali je strepila, da će ga podpuno izgubiti. Sve češće se je dogadjalo, da je sa suzama zalila oči i kriomice ih brisala.

Nije sirota uzalud plakala i bojala se.

Jednoga dana otišao je Ronilac u mlin i nije se povratio do kasno u noć.

Bio je na sastanku sa Maricom.

Neuztrpljivo je čekao došavši prije vremena.

Tamna spodoba obavita u dugu mužku kabanicu približavala se je stogu i on joj podje u susret.

»Maro!«

»Ronilče!«

Izmjeniše se dva prigušena uzklika i dva tijela priljubiše se jedno uz drugo stopivši se u jedan topli zagrljaj tako dugo očekivani. Ustne su se našle na ustnama i složiše se u cijelov, koji je izpijao sve ono, što je njih tako dugo mučilo.

Dugo je trebalo, dok su se razstavili, da se sa ponovnim šapatom još čvršće zagrle.

Sve boli i sve muke Maričine, koje je pretrpjela, dok je bila razstavljena od svojeg dragana izliše se na ustne i razplinuše se u — ništa.

Njezine suze, koje je prolila radi dragog ranjenika, bile su nagradjene sa njegovom blizinom i sa njegovim toplim zagrljajem.

»Maro, tvoj sam do groba!« šaptao je Ronilac cjelivajući ju u usta i lica.

»I ja sam tvoja, Ronilče!« uzvraćala je Marica nečujnim šapatom.

Po nebu je plovio mjesec i svojim je svijetlom osvijetljavao dvorište. Puno njegovo lice milo se je smješilo ovim sretnim dušama.

Koliko je ono sada vidjelo takovih bića, širom zemljine površine: Sretna bića, koja se stavljaju u zaštitu tamne mrke noći, koja se boje i njegovog siromašnog svijetla, koja skrivaju svoju sreću pred drugima i koja su u svojoj sreći osamljena i napuštena?

Obje sretne duše, koje su tako dugo čeznule jedna za drugom, poklonile su se i ovaj puta izkreno i nesebično Njezinom Veličanstvu Ljubavi, dok ih je tama sa svojim moćnim plaštem sakrivala izpunjavajući od nekada predanu joj službu.

SVRŠETAK PRVOG DIJELA

II DIO

I.

Prolazili su dani, tjedni, mjeseci...

Iz ratišta su stizale razne vijesti. Vraćali su se i ratnici. Bili su ranjeni, kljasti, bez nogu i ruku. (Ranjenici, koji bi dobili kuglu u tijelo, morali su, nakon kraćeg dopusta, natrag na bojno polje.)

Bjegunci su se slobodnije kretali. Nikola Josić zagospodario je okolicom. On je bio glava bjegunaca. Težki su život provodili bjegunci — ali sve to lakše, čim su više čuli o ratnim strahotama — jer su znali, da bi u ratu stradali još više. Dolazili su mladji novaci izravno iz kadra podpuno oboružani i nisu se vraćali natrag.

Lijepog jesenskog dana zaorila je hrvatska pjesma kroz selo i odpuhnula tudjinske žandare u noć. Trobojke crven, bijeli i plavi dobile su svoje pravo mjesto.

U općini su postavljeni pravi narodni ljudi, a tudjinski sluge ostavljali su svoja mjesta, bježeći glavom bez obzira, odnoseći, dakako, sa sobom težko stečenu narodnu imovinu.

U Zagrebu se je sastajao hrvatski sabor, da stvori novu slobodnu hrvatsku vladu, koja će biti na čelu Hrvatske države.

Medjutim je sastavljeno »narodno vijeće«, koje nije odgovaralo duhu toga novog vremena...

Ratnici, koji su sada hrpimice stizali svojim kućama, pobacali su puške, koje su mnogo mjeseci držali u svojim rukama i s njima strašili svoje protivnike, pobacali su ih sada, kao kakove igračke i — pogriješili su.

Željni su bili bijednici toplog domaćeg ognjišta.

Bili su izmoždeni i bojali su se i pomisli o nekom novom ratovanju. On su bili mnogo izcrpljeni, a nisu učinili — ništa.

Po župnim dvorovima, učiteljskim i drugim boljim stanovima pljačkali su nekoji vojni bjegunci, koji su zaboravili na red, zakon i Boga.

Veliko veselje, koje je zavladalo nakon mnogih crnih dana, brzo je prisjelo i ratnicima i njihovim porodicama.

Radost, s kojom se je dočekivala bratska vojska, pretvorila se je uskoro u najveću žalost, a ljubav u ogorčenu mržnju.

Tudja vojska je došla, da pravi red u Hrvatskoj, da hvata »zeleni kader«, u koji su se ubrajali i oni, koji nisu nikada ni u snu sanjali, da bi dirali tudji imetak.

Mnogo je truda ulagao Stjepan Radić, da se Hrvatima dade u novoj državi pravo, kakovo njih po političkoj zrelosti i pripada. No uzaludan je bio njegov napor, da se složimo kao braća. Rat je poživinčio i uznemirio ljude, te su bili spremniji na novo klanje, nego li na mirno prosudjivanje, a osim toga su oni, koji su rat vodili, htjeli podpuno izkoristiti svoju pobjedu.

Novom vodji hrvatskog seljačkog naroda nije preostalo drugo, nego da riječju i perom probudi hrvatsko seljačtvo, da ustane na obranu svojih i čovječanskih prava. Njegovom junačkom borbom osokolilo se je na desetke tisuća hrvatskih seljaka i oni su počeli zapljuskivati svojim mučeničkim djelovanjem granice srbskog i slovenačkog naroda.

Do tog vremena nevidjene skupštine obdržavane su diljem prostrane hrvatske domovine, na koje je dolazilo na tisuće seljaka iz bliza i daleka.

Nije bilo sela, gdje se ne bi znalo za učitelja i branitelja svega seljačtva. Čuli su za njega i vidjeli su ga.

Nekada plašljivi kao ovčice, koje je uplašio čopor vukova, podnašali su sada hrabro i neustrašivo sadističke muke, koje su im zadavala braća po krvi i jeziku. Podnosili su junački sve zlo, jer su bili uvjereni, da se bore za pravo i da će jednog dana sinuti zraka slobode za njihov mali, ali neustrašivi narod. Pažljivo su pratili svaku riječ na pola slijepog učitelja i branitelja i slijedili su ga. Vjerovali su mu nepokolebljivo, jer je svakom riječju iznosio ono, što je mislio i osjećao, ne tajeći ništa i ne želeći drugo, do li, da budu oni slobodni i sretni.

Sljedbenici su ga obožavali, a protivnici su ga mrzili.

Za malog neukog čovjeka bio je čudesni prorok, za učenog bio je genij.

Taj maleni debeli čovjek, na pola slijep, bogat duhom, jak tijelom i veliki bogac, štitio je svojim ugledom »kumeke«.

Mnogi su ga pokušali oponašati i prilazili su seljaku, ali su posramljeni odlazili neobavljena posla. Svi su takovi vidjeli samo sebe, a ne samo narod i sebe, kako je to vidio on.

On se nije penjao, da jaši, nego je podmetao svoja ledja, da trpi za — druge.

Kada je govorio, slušaoci su plakali ili su se smijali.

Nekoji su govorili, da on drži slušaoce u svojim rukama i radi s njima, što hoće, ali nije bilo tako.

Oni su plakali, kad je i on plakao, jer je plakao radi onog, što je njih tištilo i mamilo im suze na oči; jer se je smijao radi onog, što je njima bilo smiješno.

U njegovim riječima i činima su vidjeli sebe, svoj ja, kao u ogledalu.

Nije moguće hinio? Ne! On je osjećao istinito i čovječno. Trpio je i radovao se je s njima.

Zato su ga slijedili, zato su ga obožavali i zato su ga protivnici gonili kao ljutu zvijer; zato su govorili, da je izdajica domovine, on, koji je bio svaki čas spreman za dobro naroda i domovine i život izgubiti.

Nije dakle čudo, da je njegov nesebični rad našao odjeka po svim selima, pa i u malom seocu P. uz obale vijugave Save.

* * *

Radnim danom u večer i nedjeljom po podne sjedjeli su starci kod plota i slušali su bivše ratnike o strahotama velikog klanja. Dapače se je i mladjarija prikučila bliže i napeto je slušala nečuvene stvari.

»Ja nisam opalio nijedan jedini hitac na neprijatelja,« govorio je Joso Ivanić, »nego sam svaki puta pucao u zrak. Ranjen sam uza sve to dva puta: u Srbiji i u Galiciji i odležao sam u bolnici svega osam mjeseci.«

»Ja nisam ni išao na juriš, rekao bi drugi«, jer sam bio sluga nekom kapetanu, koji je sâm volio više piće i žene, nego ratnu slavu.«

Bilo je medju pripovjedačima i ratnih bjegunaca, koji su se zadržavali stalno kod kuće, čim je prestao rat.

Svi su došli na red i izpripovijedali su svoje doživljaje odbacujući kratke opuške. Nijednome se nije žurilo, da odmah na dušak sve izpripovijedi. Ima vremena, ima kada.

Povlačeći dimove iz smotke i lule ili kosajući baguš, pljuckajući uz to po prašnoj cesti, tekle su polagano promišljene riječi.

Uzbudjenja i uzrujavanja bilo je ipak dosta u selu.

Ovom se je iznevjerila žena, onom zaručnica.

Bilo je i strašnih prizora.

Mato Strmec je, na primjer, svezao svoju ženu u lance i tjerao ju je kroz selo na ularu, tukući ju bičem, da jadna žena nije znala, kud bi pogledala. Učinio je to radi njezinog griješnog življenja s nekim Petrom Mrčkom, s kojim se je ljubakala i nakon njegovg dolazka iz bojnog polja.

Martin Kovačić našao je svoju ženu kod starca, koji je imao živu ženu. Našli su gdjekoji kod kuće i nezakonito dijete, ali su progutnuli samo pljuvačku a s njom i poslijeratni bijes. Sjetili su se na svoje potomke, koje su ostavili u dalekim selima.

U večer se je pričalo. Ranim jutrom se je ustajalo i polazilo na posao.

Zima je prošla, te je trebalo zanemarenu zemlju obraditi.

I ako su bili bivši rtanici izmoždeni, morali su svejedno raditi, da ostatak snage i opet potroše. Kako su prije bojno

polje natopili toplom krvlju, tako su sada natapali mastnu zemlju vrućim znojem.

Nekoji su se zalijenili. Pokvario ih je rat. Oni su samo pričali, a ništa nisu radili. Ne našavši žrtve na cesti, svratili bi se »Kranjcu« i s njim su razpravljali sate i sate. Gostioničar je slušao, donosio je vino i spremao je novac ili papire u »pomike«. On je bio na poslu, koji se je njemu, s njihovom dangubom, svidjao.

Zalažući komad po komad zemlje, sve više su siromašili. Od radljivih ljudi postali su lijenčine, od gazda siromasi.

Rat je učinio svoje! Nekoliko pokoljenja se je u njemu izživjelo, bolje reći, izžmikalo, a nova pokoljenja nisu imala podloge ni zaštite, da se dovoljno razviju.

Prema prijeratnom lijepom životu pružao se je novim naraštajima život bezkonačno težak. Ne naužíivši se obiteljske ljubavi, osjećali su se zapušteni i sami.

Trebalo je vremena, da se popravi, što se je borbenošću izkvarilo, a život je tražio svoje, ne čekajući.

*

Ronilac je obilazio rodjake i znance, slušajući njihove doživljaje iz boja. Čuo je od njih, da su njihovi rodjaci, koji se nisu povratili, poginuli ili su negdje zarobljeni u Italiji, Francezkoj i u Rusiji.

Povratio se je i Ivan, brat Mije Tonkovića.

On je pričao:

»Meni su Talijani dovle,« i pokazivao je rukom na prsa. Njih sam jednostavno izvlačio za noge iz rovova. — S Rusima se nismo borili, a ni njima se nije dalo, da nas bezbrane ubijaju. »Mi brati,« govorili su nam. Više puta su nas njihove straže iznenadile, ali čim su čuli naš govor pustili su nas. A mi smo opet drugi puta to isto učinili s njima. To smo dakako radili mi, prosti vojnici, ali su oni »viši« radili drugačije.« Pričao je o mrtvacima, o ranjenicima, o zvjerstvu, o oružju i drugom.

Sve je to Ronilac manje više znao iz knjiga. Ono pak, što je pripovijedač osjetio, težko da bi znao izreći riječima. Ronilac je to vidio na njemu. Blijed, kašljucav i sakat nije bio od dobra, nego od zla.

Za njega je svaki ratnik imao imao ono najvažnije izpisano na sebi. Odmah je to vidio, čim se je s njim sreo. Pogodio je, da li koji laže pričajući.

Jednog se je jutra sreo sa Ivanom Slupakom.

»Dobro jutro, Ivane!« pozdravi ga.

»Bog dao!« odvrati Slupak.

»Tebi, izgleda, nije bilo zlo!«

Slupak je bio Ronilčeva rasta, krupan, trbušast i crven u licu.

»Prepatio sam ja, dragoviću moj, mnogo,« odpočne Ivan, samo se mene nije primilo zlo kao ovih drugih. Bio sam na svim bojištima i ranjen pet puta. Težak je život bolničara u ratu. Radiš kao marva, a nikad počinka. Nismo imali ni hrane. Jedino smo uvijek bili i presiti puščane i topovske paljbe. Toga smo imali na pretek,« nasmije se Ivan, a trbušina mu se zatrese. — »Jedna granata se razprsnula tik kraj mene tako, da sam bio gluh nekoliko dana i danas se čudim, kako to, da sam ostao živ. Glad, uši, napor, nespavanje i neizvjestnost bi me bili dotukli, da nisam kakav jesam,« završi Ivan i glasno zakašlje.

»Hvala Bogu, da si živ i zdrav od tolikog zla!« odvrati Ronilac i udalji se.

Za Ivana je znao, da je kao bolničar dobro živio i potajno se je šaputalo, da je sa ratišta donio silu novaca, koje je našao u džepovima mrtvaca. Htio je samo, da ga ljudi drže za vrlo izdržljivog čovjeka. Rugao se je stoga ratnim nemoćnicima:

»Da su bili zašto, bili bi zdravi, kao što sam i ja!«

Dok su ratnici uz plač, jaukanje i batine uzpostavljali mir u kući, pa dok ih je miris zemlje privlačio, da u radu sprovode mršavi dio života, dotle je Ronilac nesmetan mlinario, ribario i tajnom ljubavlju ljubio svoju Maricu.

Daće i poreze, koje je imao plaćati novoj državi, plaćao je bez oporbe.

Kako se je sve više govorilo o Radiću i seljacima, to je i on svoj glas uložio za obranu seljačkog prava držeći, da je učinio svoju dužnost.

Svakog tjedna dopirale su novine u osamljeno selo, te ih je on čitao i davao ih je čitati drugima.

Sve više su seljaci u selu govorili o hrvatskoj republici.

Mladjarija, mužka i ženska, pjevala je pjesme zatornicima svojima.

Bivši ratnici su ponosno izticali svoje izkustvo stečeno dugim, patničkim ratovanjem i visoko su dizali znak svoje narodne pripadnosti.

Na sijelima, skupštinama i drugdje izticali su se svojim razboritim govorom i mudrim savjetima.

Njihovim javnim nastupima osokolili su se još više: omladina i starci.

Čitavo selo disalo je jednim duhom, te nije bilo ništa drugo, nego jedna velika obitelj, koja se je medjusobno u potankosti poznavala.

Na čelu cijelom pokretu u selu bio je Gjuro Klisurić, najstariji brat pokojnog Josipa. On je došao iz bojnog polja ranjen

na više mjesta. Bio je veoma sličan pokojnom bratu, ali tjelesno slabiji.

Poznavao je Ruse. Znao je kakvi su Nijemci. Poznato mu je bilo, što hoće Srbi. Osjetio je kakovi su Talijani.

Njega je selo izabralo kao najrazboritijeg i s njim se je ponosilo.

On je bio u neprestanoj vezi sa predsjednikom u Zagrebu.

U pokretu je sudjelovao i Ronilac kao čovjek, koji ne će biti nešto posebno: bio je obični član, i ako je, po mišljenju djeda Pozdera, bio vrlo sposoban.

Bio je, dakako, uvjeren, da okupljen i složan narod može sve uz pomoć Božju. Znao je opet, da je složiti narod najteže i zato je dvojio o uzpjehu.

Marica je, uzvraćajući ljubav Ronilcu, sve više crvenila i razrastla se je u ženu. Jalža i djed Malec mnogo su se postarali od brige i žalosti.

Kad su dolazili ratnici, ponadali su se starci, da će se i Josip povratiti, ali o njemu nije bilo ni glasa ni traga. Umro je i više se ne će vratiti. Težko je bilo to saznanje.

Mala Angjelka, koja je već svršila školu, razveseljavala je svojom bezbrižnošću baku i starca Petra.

Starica se je donekle tješila, da joj se je jedina kći primirila i podnašala je breme nesreće i promašenog života prilično zadovoljno.

Mislila je, da se je kći žrtvovala za dijete, napustivši sramotne misli.

II.

Govorilo se je po selu — težko je tamo bilo nešto krišom činiti — da Ronilac živi s Maricom.

Govorkanje doprlo je i do uha Ruže, njegove žene. Nju je težko pogodilo nesavjestno naklapanje. Dječica su joj već ponarastla. Perica je išao u četvrti razred, a mala Milica u prvi. Djevojčice su joj pomagale u kući kod kuhanja i na polju.

Nadala se je čitavo vrijeme, da će se njezin muž nasititi tudjih žena i vratiti se razočaran k njoj.

Sada pak, kad je čula, da se je spleo sa Maricom Tomaševom, zabolilo ju je kod srca. Osjećala je, da je ta žena ljepša od nje i poznavajući muža nije se više pouzdano nadala, da će ga ikada više imati.

Silna njezina ljubav spram njega preobratila se je preko noći u spoljašnju mržnju.

Nije imala više veselja, da se bavi gospodarstvom, koje joj je polazilo težko za rukom.

Pogažena i prezrena je od njega ona, koja mu čuva dom i brine se za djecu, držala je, da je zavrijedila, premda nije tako lijepa kao Marica, da ju ipak poštiva. Zar nije njegova zakonita žena? Nije li mu odgojila djecu bdijući nad njihovim zdravljem?

Od toga dana, kako je sazrela spoznaja, da je udovica uz još krijepkog i zdravog muža, odlazila je češće u grad, te kupovala koješta za sebe i djecu. Posjećivala je i rodbinu. Uobće je izgubila vlast nad sobom i činila je sve kao u snu ili slučajno. Sve napastnike odbijala je sa prezirom i negodovanjem.

Zamrzila je na mužkarce. Petnaest godina je robovala, gažena i prezirana.

»Više ne mogu!« jecala je vlažeći jastuk sa suzama.

Ronilac je jedva primjetio, da mu žena odlazi od kuće i da zapušta gospodarstvo. Ako mu nije skuhala jesti, otišao je »Kranjcu« i tamo se je najeo. Ako su djeca bila gladna, dao im je novaca, da si kupe kruha, a jesti je znala skuhati Marica.

Ni otcu ni materi nije bio tako poguban taj način života, kako je bio poguban za djecu.

Što ih je mati dobru naučila, to su po malo zaboravljala, a do razboritog prosudjivanja je bilo još daleko!

Nije primjetio ni to, da mu se dom ruši pred očima. Vidio je jedino djecu, koju je darivao s novcem ili čim drugim.

Čeznuo je nadalje samo za Maricom, osobito odkada su se počeli rjedje sastajati, jer je selo bilo napučenije s više mužkih glava. Dapače su mnogi neoženjeni htjeli, da se dodvore lijepoj udovici.

Do sada ih, istina, nije nitko zatekao, makar su ih neprestano uhadjali. Nekoji mladići bi rado napali Ronilca, da su se usudili. Bojali su se, da se ne osramote.

Jedne noći upita Ronilac Maricu, kad su se, nakon duljeg razstanka, opet sastali:

»Čuj, Marice, dušo! Tebe salijeću momci i nekoji udovci. Bojim se, da ćeš se zasititi mojeg milovanja i napustiti me za volju njima.

»Moguće ti je, zlato moje, dojadio ovakav život, te nemaš više volje, da se sastaješ sa mnom? Mnogo te ogovaraju po selu, dok nas još nitko nije zatekao zajedno, a što će tek biti, kad nas opaze? Žene su kadkada slabe, pa se bojim, srce moje, da ćeš i ti podleći poganim jezicima.«

»Nemoj tako govoriti!« uzkliknę Marica šapćući. — »Nikada te zaboravit ne ću, nosit ću te u srcu, dok živim. — Samo ti nemoj zaboraviti na mene,« doda zatim plaho.

»Ne ću, dušo, ne ću! Ostat ću ti vjeran do groba!« klikne radostno i povuče ju na svoja snažna prsa.

Razstajali su se zadovoljni jedno s drugim.

»Vidiš li onu tamnu spodobu?« upita ga tiho Marica i pokaže mu prstom u susjedni šljivik.

Ronilac pogleda u označenom pravcu, te opazi sjenu, koja se je povukla natrag.

Kad je htio za njom, da ju uhvati, opomene ga:

»Ne idi! Bog zna, što ima na duši.«

»Imaš pravo,« reče blago, »tko nama što može? Nad nama je jedino Bog, koji će nam suditi.«

»Da,« prošapuće ona i stisne se tijesno uz njega.

On ju nježno privuče još bliže k sebi.

Već je rudila zora, kad su se konačno razstali.

Od te noći proširila se je sigurna vijest, da se Ronilac sastaje tajno sa Maricom.

Selo ih je osudjivalo. Nitko nije htio, da ih brani.

Netko je putio Klisurićevu braću, da Ronilca zatuku.

Oni su to odbili s negodovanjem.

»Mi smo premaleni, da im sudimo«, reče Gjuro. — »Njima će suditi Bog!«

Ruža je medjutim sva uplašena došla k Gjuri, čim je čula, da se sprema umorstvo njezinom mužu.

»Nemojte ni za Boga, da to učinite,« govorila je plačući. — »Smilujte se mojoj nevinoj djećici!«

»Ne boj se, snašice,« tješio ju je Gjuro, »kako si samo mogla i pomisliti, da smo mi Klisurići krvoloci!«

»Znate, brate, branila se je žena sada u neprilici, ali vesela, — »svijet svašta govori.«

»Draga moja, tu imaju prste oni, kojima se hoće Marice, ali ja sam uvjeren, ako se tu što dade učiniti, da je najbolje, da ih pustimo u miru.«

»Moj brat je tako i tako mrtav, a ona je mlada, te ima pravo na život. Zlo je za nju i za tebe, što se je baš splela s tvojim mužem.«

Ruža ponovno stane plakati.

»Ne plači, snašice, strpi se i čekaj. Vrijeme liječi sve rane, pa će i tvoju.«

Ona ode, ali se nije smirila.

* * *

Stara Jalža je isto saznala za kćerin odnošaj sa Ronilcem.

Sada joj je bilo jasno, zašto se kći ne ustaje više tako rano i zašto je uza svu žalostnu sudbinu sretna i zadovoljna.

Njezino materinsko srce nije moglo odoljeti, da ne prizna kćeri, da ima pravo, ali što će ljudi i svijet?

Pozvala je zato kćer preda se i stala joj je pripovijedati o starom poštenju.

Marica ju je sabrano slušala.

»Marice, kćeri moja, pusti tog čovjeka, ta toliko te drugi poželjkuju. Udaj se i budi sretna u poštenom braku.«

Znam, da si mlada, ali zašto, da upravo živiš s oženjenim čovjekom bez blagoslova Božjega?«

»Majčice, nemoj me pitati!« molila je mater sjećajući se prizora, kad joj je mati pala u nesvijest.

»Kćerčice,« nastavila je mati i suze joj stadoše kapati na staračke obraze, »slušaj me i smiluj se ovim mojim sijedinama, koje su u poštenju osijedjele, napusti toga čovjeka, meni, svojoj majci za volju. Da si mi nekada rekla, da ga voliš, ja bi sve moguće učinila, da budeš sretna.«

»Onda me nije htio, majčice,« reče tužno Marica.

»Eto vidiš, ja ti nisam nikako hotimično učinila nesreću. Ti si čeznula za njim, ali si je on uzeo drugu. Ne čini zla, kćeri. On je oženjen, ima ženu i sitnu dječicu. Ostat će djeca bez otca, a moguće i bez matere. A tko će biti kriv? Ti. Zato se raztrijezni, kćerčice moja, dok je vrijeme i napusti toga čovjeka. Ne ću da ga grdim, ali ga svejedno napusti, meni za volju, poštenju za volju,« završi starica otrvši suze.

»Majčice slatka!« uzklikne Marica. — »Volim ga više, nego sebe samu. Znam, da je moj odnošaj svijetu mrzak, znam da nije lijepo ni pošteno, ali bez njega mi nema života. Neka mi dragi Bog oprosti, ali si ne mogu pomoći. Nosila sam Ronilca u srcu od najranije mladosti, nosim ga i sada. Ja ga ljubim sa svim, što je moje. Slatka majčice, nemoj se žalostiti i budi milosrdna prema meni. Smiluj se!« zajeca bolno i klekne pred mater, metnuvši joj svoju lijepu glavu u krilo.

Starica ju htjede srdito odgurnuti, ali ju izkrena bol i naravne kćerine suze zabolješe i ona joj stane cjelivati kosu roneći suze.

»Kćerčice, moja jedina,« govorila je plačući. — »Izgubila sam sve najmilije, pa ne bi htjela, da izgubim i tebe. Neka nam se smiluje Svevišnji, što smo tako slabe i nemoćne,« govorila je starica, a krupne joj suze kapaše na kćerinu glavu.

Starost je lomila njezinu snagu i ona se je pognula pod teretom tuge i brige.

Marica, da umiri bar donekle mater, zamoli Ronilca, da bi se sastajali čim rjedje.

»Težko mi je bez tebe, dušo,« reče joj, »ali ću se pokoriti. Žao mi je tvoje matere. No pomoći joj ne mogu. Nju boli tvoja nesreća i vrijedjaju je pogani jezici.«

»Svejedno te molim, makar me u grudima steže na samu pomisao, da bi se rjedje sastajali,« šaptala je cjelivajući ga.
»Sve ću ti učiniti samo se ne žalosti,« govorio je. — »Budi vesela!«
Ona se nasmije.
»Tako, srećo moja, takovu te hoću vidjeti!«
I od tog vremena sastajali su se rjedje.

III.

Osvanula je suha zima. Sve je bilo u snijegu i ledu.
Po dalekim cestama prolazile su velikom brzinom saone, vučene iztimarenim konjima. Zvončići su se glasili po širokoj ravnici.
Nedjelja je. Svijet je nagrnuo u crkvu. Služi se poldanja misa.
Pobožni vjernici slušaju netremice propovijed debelog župnika.
Mnogi su ganuti do suza.
Mladež baca kriomice poglede iz kora po lijepim djevojkama, koje rumene i blijede opazivši, da ih promatraju.
Svećenik govori o prvim ljudima, o grijehu i o uzkrsnuću od zla i grijeha. Tumači i o sudnjem danu.
»Vi matere ne zaboravite odgajati djecu u rimokatoličkom duhu. Ne dajte, da vam se djeca vuku po bezsramnim zabavama i da pohadjaju nekršćanske obitelji. Sotona obilazi svijetom i mami vas i zavadja, da vas zakopa u najdublje dubine pakla. On želi propast svih nepokvarenih duša. Kanite se bluda vi žene. Čuvajte svetost sakramenta ženidbe. Muževi, gledajte, da budete uzor svojim ženama i da zaista budete dostojni svojeg položaja u obitelji. Budite gospodari! Budite blagi s njima i ne dajte im prilike, da zalutaju na stazu poroka i grijeha!
Djeco, poštujte svoje roditelje i ljubite ih, jer je njih odredio Svevišnji, da vas odgajaju, da budete vjerni pripadnici Svete Matere Crkve, a medju svijetom dostojni ljudi.«...
Vjernici, koji su se osjećali krivima, pognuli su glave, a neki su dapače izazovno pogledavali svećenika.
Ronilac je bio na koru, odakle je promatrao Maricu. Bilo mu je neugodno, kad su ga neki namigujući pogledali.
Medjutim se nije dao smesti, te je gledao na oltar i sabrano se je molio.
Marica je po deseti puta čitala oprostne molitve, ali se je jedva sjećala, što je čitala. Korila se je, da je nepažljiva u crkvi! Vjerovala je sveto i nepokolebljivo, da ju vidi Onaj, koji je od vijek vijeka.

Kad je župnik dovršio propovijed otvorio je knjigu i stao je čitati, tko je šta dao za popravak crkve, a konačno pročita pažljivo i glasno:
»Nekim naročitim čudom«, — stane — »ostao je na životu Josip Klisurić iz P., rodjen 1885., poznat sa svoje čestitosti, sa svoje trijeznosti i svojeg poštenja, te će se vratiti iz zarobljeništva iz Rusije još prije Božića. Daje se ovo na znanje roditeljima i braći, te ostalima,« svećenik zaklopi knjigu.
Marica i Ronilac su se veoma zaprepastili čuvši, da je Klisurić na životu.
Nesvijestno su ponavljali za svećenikom riječi molitve. Bili su upravo omamljeni.
I ostali župljani, dakako stariji, koji su poznavali Josipa Klisurića, bili su redom, ali ugodno iznenadjeni.
Njegova mati, koja je neprestano plakala za njim, premda se je nadala, da je živ, zaplakala je od veselja, a braća su se radostno pogledavali.
Čitava crkva se je napunila veseljem.
Bio je radostan i poštenjačina župnik.
Jedva su vjernici dočekali svršetak mise.
»Eto, zar danas nema čuda?« pitao je važno djed Malec. — »Mi smo dočekali radost. Mi, koji smo žalili za njim, veselimo se i radujemo se. Sada mi neće biti težko umrijeti, jer se vraća onakav čovjek, Bog ga blagoslovio!«
»Istinu govoriš«, reče stari Pozder. — »I danas postoji čudo. Mi ćemo ga s veseljem dočekati, ali će neki strahovati. Ne daj, Bože, da se dogodi nesreća!«
Petar se sjeti na Maričino griješno življenje, te najedamput zašuti. Žalio je Josipa. »Bolje, da se ne vraća!« reče sam sebi.
Josipova braća mislila su drugačije.
»Glavno, da nam se povrati!« govorio je Gjuka putem. — »Nije Joža dijete. Zna on, što je život. Mi ga opet trebamo. Zemlje imamo, hvala Bogu, svoje dosta, a ako je slučajno bude premalo, mi ćemo se mučiti na onoliko, koliko je imamo. Trebamo ga i za obranu naše lijepe Hrvatske. Danas je potreban svatko, a naročito on, koji je slijedio nauk Radićâ još prije rata.«
Dok je Gjuka govorio slušala su ga braća i najbliži seljaci.
Govorilo se je putem i o Marici.
Jedni su ju žalili.
Drugi su ju prezirali.
Neki su tvrdili, da se nije smjela iznevjeriti, tako odvažnom i čestitom čovjeku i dobrom gospodaru.
»Ima i žensko dijete«, govorio je netko. — »Slabi je primjer dala djetetu, a mala je lijepa kao naslikana!«

»Ronilac je svemu tomu kriv«, javio se je neki udovac. — »Da ju nije salijetao, ostala bi sama brinući se samo za dijete«.

»O, sad se je pravi javio«, reče, malo starija žena. — »Zar ju nisi snubio, čim si se vratio iz bojnog polja? Da li bi bilo bolje za njega, da je pošla za tebe?«

Udovac ne odvrati ništa.

I tako su se izmjenjivale misli.

* * *

Jalža u početku nije vjerovala svojim ušima, ali kad je na ponovne upite dobivala isti odgovor, kao suluda je koracala kućom neznajući kamo bi se djela i čega bi se primila.

Ipak se je malo sabrala. Zet joj je živ i doskora će se vratiti, to je sada jasno.

Pogledavala je kriomice na kćer, a ova na nju.

»Hoćeš li ga primiti k sebi?« upita napokon kćer nekako bojažljivo.

»Ne mogu!«

»A dijete?«

»Ja ću se brinuti za nje«, odvrati brzo Marica, kao da bi se bojala, da će joj netko uzeti jedino dijete.

»Promisli, kćerčice, što radiš!« opominjala ju je starica.

»Majčice, ti dobro znaš, da ga nisam nikada voljela. On bi ipak saznao, da sam živjela s drugim, te naš zajednički život ne bi bio sretan.«

»Uništit ćeš ga«, podsjećala ju je mati.

»Ne mogu mu pomoći, jer sam i sama slaba i trebam oslonca«.

»Ali takav muž. Sjeti se, kako ti je bio dobar.«

»Sjećam se dobro svega. Hvala mu na brizi i pažnji, zato ću i učiti dijete, da ga poštuje.«

»Kamo ću pogledati kćerčice? Proklet će moju sijedu glavu,« kukala je starica.

»To ne će učiniti, jer ti nisi kriva!«

»Iz te kože nikuda!« prizna konačno Jalža i zamisli se.

* * *

Snijeg je škripao pod nogama Ronilcu, kad se je sastao sa Maricom. Crne njihove sjene priljubile su se jedna k drugoj.

»Da li ćeš me zaboraviti, Maro?« pitao je draganu.

»Nikada!« odvrati ljubko.

»Dušo!« klikne i povuče ju na svoja snažna prsa. »Mislio sam, da ćeš tako reći. Istinu govoreći nekako mi je tijesno u grlu. Nešto me davi. Žao mi je Jože. Pomoći mu ne mogu.

Život je nemilosrdan, te nas je bacio jedno drugom u zagrljaj, a taj uništava sreću jednom drugom biću.«

»Nas je samo zao udes razstavio«, primjeti žalostno ona. — »Kamo li sreće da si me nekada snubio!«

»Bog zna?« odvrati brzo on — »nije li Joža moguće već onda bio lud za tobom, kada te je njegova majka snubila! Na to nisi ni pomislila!«

»Da, na to nisam mislila«, prizna ona.

»Njegova majka je nevesela. Ja sam uvjeren, da je Joža tebe volio, kao što te mora svatko voljeti,« reče Ronilac i obaspe ju vrućim poljubcima.

»Jadne li mene, zar za mene nema više sreće na ovome svijetu?« zajeca Marica.

»Ima, zlato moje,« govorio je ljubeći joj zaplakane oči. — »Hvali Bogu, da se možemo tajno sastajati i do srca narazgovoriti. Budimo skromni. Ljudi nam prigovaraju i odobravaju: kako koji. Glavno je ipak, da se mi volimo.«

»Dragi moj«, reče veselo brišući si suze, »kada ovako govoriš još te radje imam«.

»Prisižem ti vjernost, dok će ovim mojim žilama teći i kapljica krvi,« šaptao je gledajući prema nebu.

»I ja tebi«, govorila je prigušenim glasom.

Crni oblaci su zastirali nebo.

Usnima i tijelom spajali su se i izpijali su zabranjenu slast života. Tonuli su, izronjavali — uspavali su se i budili na nov život.

* * *

Ruža je osjećala neku lahkoću, kad je čula o povratku Josipa Klisurića.

»Sad je moj!« klicala je u sebi zadovoljna. Radost joj je izbijala na licu.

Primila se je ponovno brige oko kuće, koju je bila napustila. Redila je djecu i dvorila je blago.

Dala je dovezti drva na saonama, da djeca ne trpe zimu.

Počela se je ponovno nadati, da će zaplamsati utrnulo ognjište u njihovom domu.

Čekala je muža dugo u noć. Premda nije dolazio, nije se prestajala nadati. Njezina vjera u uskrsnuće doma i pošteni život porodice stvarala je od nje čudo.

Krhka, tugom osušena žena počela je crveniti i jačati se.

Dječica su osjetila njezinu toplinu, brigu i ljubav. Perica ju je ljubio. Djevojčice su ju pazile. Duboko u duši nešto joj je govorilo, da je krivo uradila, što je pustila na milost i nemilost ljudima njih malene sirotice. Bolilo ju je u nutrini.

Tištalo ju je u grudima. Spoznala je, da je bila nesmotrena. Dojila ih je i hranila ih, da ih malo zatim prepusti udesu. No to su njezina djeca, ona će ih odsada paziti i tetošiti bez obzira, da li će se njezin muž povratiti k njoj ili ne će. I da li će pokazati prema njoj svoju muževlju dužnost.

»Bog dragi, neka mu se smiluje!«

Molila se je Bogu, zagovorila se je Majci Božjoj Bistričkoj, dala je služiti mise, da se njezin muž okani bludnog življenja i prigrli ju k sebi, kao svoju zakonitu ženu.

Molila je ne gubeći nade.

Strašno ju je pogodila vijest, da se on ne misli odreći Marice, a ona, da neće Klisurića. Nakon kratkog razmišljanja pomisli, da su to samo tako zli jezici raznijeli, da bi joj napakostili, pa je s pojačanom vjerom čekala povratak poštenog muža i na glasu poznatog gospodara, Josipa Klisurića.

III

Vedar je prosinački dan. Snijeg, koji se je dan prije odtopio, zamrznuo se je. Putevi su dobri. Istina, tu i tamo crni se na cesti, ali je saonik dobar.

Dvadeset i prvi je prosinac. Kod Klisurićevih je velika žurba.

Gjuka je otišao u jutro na saonama pred brata, koji se vraća iz daleke zemlje. Josip će stići vlakom u T..

Kata, Josipova majka, peče gibanice i kolače u čemu joj revno pomažu snahe, a sinovi su zaklali debelog kočenjaka, te prave kobasice bijele i krvave. Dovezli su i sudić vina iz svoje klijeti. Nešto će vina popiti sada, a nešto će ostaviti za božićne blagdane.

Starica Kata briše si kadkada suze. Nezna sirota, što će reći sinu za snahu. Daj, Bože, da preboli ljutu ranu. — Sretna je da joj se živ vraća.

Kroz čitavo vrijeme rata ostale su kraj nje njezine snahe. Ostajući vjerne svojim muževima spokojno su čekale, dok se rat svrši. Dvije od njih ostale su udovice, ali ipak nisu napustile svoju svekrvu, nego su i na dalje ostale u zadruzi brinući se za svoje piliće, za svoju dječicu.

Nekada mala obitelj brojila je sada četrdeset članova. Od toga dvadeset i sedam mužkih i trinaest ženskih.

Gjurin je najstariji sin bio unovačen šesnaeste i srećom se je živ i zdrav kući povratio.

Svi su radostno čekali Josipov povratak. Svi su ga željeli vidjeti. Tko ne bi htio vidjeti »pokojnika«? Istinu govoreći, nisu toliko ni držali, da je mrtav, jer ga nisu vidjeli na odru —.

Smatrali su ga doduše mrtvim, ali ne kao obične mrtvace — ipak su se bili ugodno iznenadili, kad su čuli, da je živ i da se vraća.

Prošlo je i podne, a od Gjuke ni traga ni glasa.

Mališani su po uputi starijih trčali na cestu, da vide idu li.

»Nema ih«, javljali su neveselo.

Oko dva sata začuju se zvončići na cesti. Gjukina žena Jaga izadje odmah na cestu, da se sama uvjeri idu li. Iz daljine približavale su se saonice. Nije mogla pravo razabrati, da li su to njezini, no saonice su jurile. »Nisu to naši«, promrmlja, ali je ipak ostala, da dočeka saone.

Kao na zapovijed zaustave se saone pred njom.

»Slušaj, snašice, tvoji su vam poručili, da se ne uznemirujete, ako se malo dulje zadrže. Prije mraka će svakako stići, ako Bog da.«

»Gdje ste se s njima vidjeli?«

»Kod „Crnog Gavrana”, tamo razpravljaju sa narodnim zastupnikom. Znaš, da se je Joža zanimao uvijek za najnovije političke vijesti. Sbog toga je bio kod predsjednika u Zagrebu i po njegovom savjetu navratio se je k narodnom zastupniku za naš kotar, da mu preda njegovu poruku...«

»Glavno, kad su se, braje, povratili,« prekine ga Jaga. — »Hvala na obavijesti!« klikne zatim i poleti doma ne čekajući dalnje obavijesti.

Kočijaš mahne bičem, te saone nestanu u magli.

Najvažnije su izporučili.

Jaga sva zadihana izpripovijedi, što je malo prije čula.

»Majko Božja, hvala ti budi!« poviče radostno starica sklopivši ruke. Sad joj je bilo lakše. Bojala se je sirota, da joj se sin uobće ne će povratiti.

U kući i izvan nje pripremali su sve pojačanom žurbom.

»Mrak će brzo, te su doskora kod kuće«.

Meso su već narasolili u veliki badanj. Kobase su isto gotove. Veliki komadi mesa se peku u krušnoj peći. Štogod Josip voli jesti oni su priredili. Ne žale ni truda ni troška. Neka znade, da im je bilo težko bez njega; neka znade da ga vole.

Pripremili su i drva za cijeli mjesec dana unaprijed.

Uz pucketanje žarke vatre, dok će vani bijesniti nevrijeme, slušati će svojeg miljenika.

Svi su veseli: majka, braća, sestre i ostali.

Oko pola četiri jave djeca, — ona su prepoznala »cingulaše« — da se približavaju saonice sa stricem.

Kao po dogovoru potrče svi na cestu. Saonice su bile već sasma blizu. Već su se razpoznavali obrisi ljudi. Prepoznali su Gjuku, kraj njega je sjedio debeli krupni čovjek sa šilt-kapom.

»Sinko moj ljubljeni!« klikne mati i krupne joj suze radostnice poteku niz obraze.

Čovjek sa šilt-kapom i zasukanim bijeložutim brkom skoči iz saonica i zagrli staricu majku.

»Majčice«, uzklikne i dalnje mu riječi zapnu u grlu. Stoput je majku prigrlio i opet ju je od sebe nježno odgurnuo, da joj vidi smežurano staračko lice.

Braća, sestre i djeca gledala su sa raznim osjećajima svojeg brata, strica i ujaka.

Od dolnjeg i gornjeg sela skupilo se mnogo svijeta. Bili su tu ljudi različite dobe od starih, pa do djece.

Ganuti su promatrali sastanak matere sa sinom. Nekoje su žene otirale suze u zaslone. Dapače su i nekoji starci zasuzili.

Konačno se je Josip nagledao majke i stao se je ljubiti sa braćom, sestrama, snahama i njihovom djecom.

Medju prisutnima je bio i djed Malec. On se je približio k Josipu i prigrlio ga na staračka prsa:

»Sine, Bog je tako htio,« govorio je ljubeći ga.

»Ne govorimo o tome, djede,« reče Josip, što ga je stajalo mnogo napora.

Pristupili su i drugi k njemu, a on je sve jednako izljubio. Djecu je dizao u naručaj i gledajući ih u crvena ili blijeda lica htio ih je prepoznati, prispodabljajući ih pojedincima iz sela.

Kad bi mu to pošlo za rukom, roditelji bi se veselo nasmijali.

»Kako ti je bilo?« padala su kratka pitanja stoput ponavljana.

»Hvala, dobro!« odgovarao je rado.

»Deblji je i krupniji«, primjećivale su žene poluglasno.

Medju znatiželjnicima bila je i Ronilčeva žena.

Josip se je pozdravio i s njom.

Težko se selo razstajalo s njim, ali se je ipak razstalo prepuštajući ga njegovoj rodbini znajući da će se, ako Bog da, s njim doskora sastati i od njega čuti sve ono što ga je zanimalo o njemu.

»Idite i vi s nama, djede«, reče Josip Petru, kad je polazio doma sa svojima.

Petar se je radostno odazvao izkrenom pozivu.

Josip je nosio u naručaju najmanju djevojčicu od brata Gjuke i odgovarao je putem na bezbrojna pitanja.

U kući se je još jedanput izljubio s majkom, koja se njega nije mogla dosta nagledati.

Brzo su snahe prostrle dugi družinski stol u toploj i prostranoj zajedničkoj sobi.

Djecu su smjestile kod peći za malim stolićem.

Svi su sjeli za stol, na kojem se je pušila odlično skuhana kokošja juha. Jeli su iz tri velike zdjele.

Stari običaj, da snahe stoje kod stola, nestao je.

Čim je Josip zagrabio žlicom juhu iz velike zdjele, osjetio se je opet podpunim članom izgubljenog doma.

Sve muke i patnje, koje je podnio i pretrpio nestale su, te su mu bile sada samo manje ili više ugodna sjećanja.

Ono što je pretrpio ostavilo je trag na njegovom licu. Bore na čelu i ćelava glava govorile su više nego riječi.

Jeli su šutke.

Kadkada bi majka prekinula šutnju s pitanjima:

»Jeli ti dobro?«, »Dali ti je dosta?«, »Hoćeš li toga?«

Josip je odgovarao neprestano sa »da«.

Nitko se nije našao povrijedjen, što se je ona toliko brinula za njega. Njima je što više bilo drago. Sami su ga dvorili izkazivajući mu na taj način odanost, a da na to nisu ni pomislili.

Ponašanje je njihovo bilo prema njemu naravno i neprisiljeno.

Nakon mastnih zalogaja počeli su točiti vino u pehar.

Kod prvih gutljaja oslobodili su se šutnje.

Josip se je odazvao njihovim upitnim pogledima i raznim pitanjima, te je odpočeo pripovijedati.

»Kad sam vas ostavio«, govorio je glasno i lagano, »prva mi je briga bila, da se na ratištu ne ponašam kao živina, nego kao čovjek. Držali su nas jedno vrijeme u pozadini, a zatim su nas poslali u Galiciju na Ruse. Da sa Rusima ratujem, nije mi bilo ni na kraj pameti. Moje mišljenje su usvojila dvanaestorica drugova, te smo odlučili, da kod navale uskočimo na rusku stranu, da se predamo.

Napadaj na ruske obkope imao je biti noću; u koje vrijeme, to nismo znali.

Bio je kišovit dan, a mi smo bez obzira na to ležali u našim jamama čekajući neuztrpljivo čas, kada ćemo ih napustiti. Oko deset sati noću dodje nalog, da budu svi spremni za navalu. Nas trinaestorica se dogovorismo, što ćemo učiniti. Prije nego je uslijedila zapovijed, mi smo krišom napustili rovove i došavši do ruskih obkopa, predali smo se straži. Htjeli su nas strijeljati i moguće da bi to bili i izvršili, da nije došlo do zaglušne vike, a po tom do neprekinute topovske paljbe. Mi smo izkoristili sveobću uzrujanost, te smo se povukli u unutrašnjost ostavivši ruske utvrde.

Došavši do glavnog stana javili smo se zapovjedniku. Razoružali su nas.

»Sjutra ću vas odposlati s jednim transportom zarobljenika u unutrašnjost,« reče nam zapovijednik ruski, a zatim izdiktira pisaru nešto u zapisnik.

Drugi dan u jutro su nam doista naložili, da se smjestimo u vagone, jer ćemo ići u Nižnji Novgorod na rad. S nama je bilo najviše Slavena, koji nisu htjeli stupiti u nijednu legiju, te su se radje prijavili za rad. Do podne nismo dobili nikakvu hranu. Mene i moje drugove, te još nekoliko zarobljenika odredili su, da radimo na imanju nekog baruna Pahitčeg. Pahitči je postupao s nama kao i sa ruskim seljacima.

Mene je veselio rad na polju, te sam orao i kopao kao da sebi radim. Pahitčem se svidio moj nesebični rad, te me postavi za nadglednika nad zarobljenicima i seljacima, koji su obradjivali njegovo golemo imanje.

Barun je bio malen trbušast čovjek, dobar kao dobar dan, dok se ne bi opio — pio je uvijek samo vino. Kad bi se napio, gonio nas je kao marvu, dapače je davao i šibati svoje težake.

Danas bi, recimo, dao izšibati po desetak seljaka i zarobljenika, a sjutra bi se plakao, kad bi mu tko o tom nešto spomenuo.

Jednom prilikom je zapovijedio meni, da izšibam desetoricu seljaka, jer su mu, veli, pokrali konje.

»Ne, gospodine barune, to ne ću učiniti. Vi ćete sjutra sami priznati, da sam imao pravo.«

»Ne ćeš, robe?« vikne bijesno sav crven od gnjeva i udari me bičem po licu, da mi je izkočila dva prsta debela mastnica.

»Ne ću, gospodine barune!« odgovorio sam, kao da se nije ništa dogodilo.

»Ha, zar ne ćeš slušati?« izderao se je na mene i udario me je ponovno po licu. — »Ja ću te naučiti pameti,« derao se je i udarao me je bičem kud je stigao. Dogodilo se je, da je uz put udario i konja, koji se propne na stražnje noge.

Brzo priskočim i zgrabim konja za uzde, pa ga prisilim, da ostane na mjestu.

Barun misleći, da ću ga baciti s konja, udari me rekavši:

»Izplatit ćeš ti to meni!« i odjuri u divljem galopu.

Za čas su došla desetorica seljaka, da me odvedu k barunu.

»Moramo te odvesti pred baruna«, protumači mi jedan od njih.

»Ne trebate me voditi,« rekoh im i podjem s njima onako natečen u licu.

Barun je sjedio na pletenom naslonjaču pred kućom u dvorištu. Pred njim je na stolu bila boca s vinom. Čim smo mi unišli u dvorište poviče:

»Vodite ga ovamo! Sad će znati, kako se buni protiv gospodara!«

Dok smo se mi približili na jedanaest koraka, izkapio je jednu, dvije... pet velikih čaša vina.

»Svežite ga!« zapovijedi seljacima.

Oni se ni ne pomakoše.

»Svežite ga!« ponovi hrapavim glasom i teturajući podje prema nama.

Seljaci su stajali blijedi i ustrašeni.

Kolebali su izmedju zapovijedi i zahvalnosti.

»Evo, svežite me!« rečem i pružim im ruke.

U dvoumici još uvijek pridju k meni.

Na ponovni moj naputak svežu mi ruke.

»Svucite ga!« zapovijedi pijani plemić.

Seljaci su ga bijelo pogledali.

Barun je zaboravio, da im zapovijedi, da me najprije svuku, a onda svežu.

»Što buljite u mene?« razgrakče se.

»Ne možemo,« rekoše jednoglasno, »da ga svučemo.«

»Ja ću vam pokazati,« reče mucajući barun i pridje k meni, pa me počne navlačiti kušajući da me svuče.

Videći, da je to nemoguće do kraja izvršiti, izvuče sablju i posiječe odijelo na meni tako, da sam ostao u dronjcima. Na dva mjesta me je dublje zasjekao.

Bolile su me mastnice na licu i sjekotine na tijelu, ali nisam proizustio ni jedne riječi.

Budući da sam ipak bio na pola gol, zapovijedi barun ponovno seljacima, da me bičuju.

Oklijevali su neko vrijeme, a zatim videći, da se ja ne protivim, počeli su me tući jedan za drugim, dakako umjereno.

Medjutim se je pijani barun opijao i dalje i kao da je htio, da uživa u mojoj krvi i kuknjavi, izdere se na njih.

»Udarite jače, smrdljivci jedni, ili ću vas naučiti kako se šiba!«

Seljaci su i na dalje udarali blago.

U barunu se razpali plemićska krv.

»Gadovi jedni, zar ne znate ovako!« i oduzevši jednom knutu, počne me bezbožno udarati tako jako, da me je oblila topla krv —«

»Prokleta mu duša!« reče Josipova mati, ne mogavši zatomiti srdžbu na mučitelja svojeg sina.

»Zašto si se dao tući?« pitala su ga braća, kojima je bilo težko slušati o njegovom mučenju.

»Što bih si pomogao? Izmaknuo bih njemu i dopao bih u ruke drugom još gorem od njega. Stoga sam mirno podnosio

i stiskajući zube pomislio sam na Onoga, koji je jači ne samo od ovog pijanog plemića, nego i od svih nepoštenjaka.

I, doista, barun se je umorio, a ja sam stajao na nogama obliven krvlju.

Bio sam zadovoljan, jer sam radje podnio bol sâm, nego da sam ju nanio desetorici Rusa, koji su stajali preda mnom i gledali su čas u mene, a čas u baruna.

Na pola gol i okrvavljen prospavao sam noć u suši. Barun je zapovijedio, da me tamo odnesu.

Drugi dan je barun, doznavši, što je učinio sa mnom, plakao, jer mu je bilo žao. Pitao me je što želim i ponavljao je, da se slično ne će više dogoditi. Zapovijedio je, da mi donesu odjeću i odredio je, da i nadalje obnašam čast nadglednika.

U istinu se je barun čuvao jedno vrijeme, da nas dade tući, premda je bio pijan. Moguće da nas je žalio ili se je opet bojao, da se pobunimo. Sigurno mu je bilo na pameti, kako sam mu zadržao konja, a on je, imajući zlu savjest, mislio da ga hoću umoriti.

* * *

Jednoga dana smo primjetili, da netko reže konjima repove. Ja sam nastojao, da pronadjem krivca, ali je to bilo nemoguće.

Doznao sam samo, da neki Slavonac prodaje četke od konjskih repova. Kod njega smo proveli premetačinu i uvjerili smo se, da on kupuje repove.

Dogodilo se je medjutim, da su se k našem barunu dovezli ugledni gosti.

Imali su konje sa dugačkim podvezanim repovima.

Drugi dan ujutro, kad su se gospoda htjela izvezti u šetnju, izvedu sluge konje bez — repova.

Barun sav crven od stida i gnjeva, zapovijedi, da se povede istraga. Pretražili su nas sve. Pogledali su u svaki kutić, ali repova nigdje.

»Smrdljiva gamad!« grmio je barun teturajući. — »Sve ću vas izbičevati, ako mi do sjutra ne pronadjete tata.«

Mi smo sami pretražili sve, ali tatu i repovima ni traga. Bili smo i kod Slavonca. Kod njega smo našli nekoliko starih repova, koje je on kupio od prodavača iz susjednih mjesta.

Budući da smo znali, da bi barun tata smjesta dao objesiti, a sjutradan bi se za njim plakao, to smo odlučili, da, pronadjemo li tata, ne ćemo ga prijaviti danas, nego tek sjutra.

No tata nismo uobće ni pronašli.

»Medju nama nema kradljivaca«, javim sjutradan barunu.

»Dozovi sve kmetove, da ih preslušam,« govorio je vičući pijan kao zemlja.

Ne dugo zatim stajali smo pred pijanim plemićskim družtvom, koje je zbijalo neslane šale na naš račun.

Barun je izpitivao. Brbljao je bezsmislice.

Družtvo se je cerilo.

Mi smo se zgražali.

Napokon je uvidio barun, da njegovo izpitivanje nema ni repa ni glave.

Da se nekako izvuče odredi slugama svojih gostiju:

Odrapite svakom po deset vrućih!«

Dvadeset sluga je pošteno izvršilo viši nalog pred svojim gospodarima.

Negdje duboko u duši tinjalo je u njih uvjerenje, da pomažu nepravdu, ali su bili daleko do toga, da to javno izpovijede. Stoljeća robstva učinila su svoje.

Gospodari su bili zadovoljni.

Mi smo otišli na posao, a plemići su se i na dalje živinski opijali.

Primajući batine sve rjedje i brojeći dane našeg zarobljeničtva, dočekali smo godinu 1917..

Već smo prije čuli, da se vraćaju Rusi sa ratišta i prave red kod kuće ukidajući kmetstvo, koje je još cvalo.

Mi smo u neizvjesnosti očekivali dan, kad će k nama stići pobunjenička vojska.

U mjesecu ožujku nahrupe željno očekivane čete boljševika na imanje našeg baruna. Njegovim kmetovima najave slobodu i odrede da im barun odstupi zemlje uz novčanu naplatu tako, da mogu biti svoji gospodari.

Težki teret je spao sa ledja tih mučenika i oni su veselo dočekali osloboditelje.

»Zar su to razbojnici, koji ubijaju bez milosti sirotinju?«

»Nisu!« govorio nam je pogled na crvenu vojsku.

Seljaci su doista uzeli u zakup barunovu zemlju, te su ju obradjivali sa ljubavlju, koju razumije samo onaj, koji zemlju sâm obradjuje i od nje živi. Tu se ne broje dani, satovi ili moguće sekunde, kad se radi, nego se predaje podpuno zemlji.

No nismo dugo uživali, jer doskora dodje druga vojska, tako zvana bijela garda. Mnogi je ruski seljak tada zaplakao.

»Odakle si?« upita me jedne večeri zapovijednik odreda od pedeset ljudi.

»Ja sam Hrvat,« odvratim.

»Svežite ga, to je špijun!« reče važno.

Dvojica vojnika skoče, da me svežu.

»Ja nisam špijun,« rečem ruski. — »Ja sam ratni zarobljenik, koji sam se drage volje predao prije bitke.«...

»Zato i jesi sumnjiv,« reče strogo. — »Vežite ih sve!«

Povezali su nam doista nekoliko stotina i poveli su nas do obližnje šume, da nas povješaju. U šumi je bilo još vojnika i zarobljenika. Povezali su nam i noge, te smo morali stajati.

»Neka stoje do zore!« čuo sam glas njihovog zapovjednika. — »Pred zoru ćemo ih povješati.«

Vojnici su podigli šatore i porazmjestili straže.

Bilo mi je težko, da izgubim glavu ni kriv ni dužan. »Poginut ću daleko od domovine«, pomislim i sjetim se na vas, te me zapeče u srcu i stegne u grlu.

Žao mi je bilo i mojih drugova, koji će isto izgubiti glavu ni krivi ni dužni.

»Ako su pomagali boljševike,« mislio sam u sebi — »imali su pravo. Htjeli su se osloboditi korbača i poniženja. Nisam li i sam pretrpio najgore poniženje?« pitao sam sebe, a mjesto, gdje su nekada bile mastnice zapeklo me je.

»Zar ja nisam čovjek? Nije li Krist rekao, da smo svi djeca jednog nebeskog otca?« — »Ljubite i neprijatelje svoje,« zaječi mi u ušima. Da vam istinu rečem, nisam mrzio bijelogardiste. Što više ja sam ih žalio. »Bože, oprosti im, jer ne znaju što čine,« šaptao sam, pošto zaista nisu znali, što rade.

Nehotice pogledam na svezane ruke.

Nasmijao sam se. Ta ja mogu od šale, da pokidam konop, kojim su mi povezali ruke i noge i pobjeći. Ali što će tolike stotine? Kako da ih spasim? Bila je upravo ponoć, a ja sam se zamrznuo i odrvenio stojeći od podne na istom mjestu.

»Čuješ li?« upitam do sebe stojećeg zarobljenika.

»Čujem,« odvrati mi šapćući.

»Ja idem, da dovedem pomoć.«

»Uhvatit će te, jer ovako zavezan ne možeš bježati.«

»Evo, gledaj,« rečem mu veselo.

Gledao me je sa otvorenim ustima, dok sam kidao svoje konope na rukama i na nogama.

Oslobodivši si ruke i noge iztrljao sam ih, da mi krv lakše kola po žilama.

Vojnici su se opili i zaspali su, a straže su i nadalje budno na nas pazile.

»Obavijesti drugove, da se ohrabre«, rečem drugu i odem.

»Dok bijelogardisti odkriju moj bijeg, dotle ću ja dovesti pomoć«. Tako sam mislio, ali se je dogodilo drugačije.

»Tko si?« upita me tamna spodoba, koja je nenadano izkrsla pred mojim očima.

Ja ne odgovorim ništa, nego pograbim sjenu i upitam ju:

»Tko si ti?«

»Govori, ili ćemo pucati!« začujem više glasova, te opazim tamne sjene oko mene.

»Da bježim, nema smisla, jer su me obkolili. Živ im ne idem u ruke.«

Netko me posvijetli. Kod tračka svijetla prepoznam ga po znakovima, bio je boljševik.

»Slušaj, brate,« obratim se brzo na njega. — »Nedaleko odavde taboruju bijelogardisti. Zarobili su nas nekoliko stotina i odsudili su nas na vješala. Ako ikako možete, spasite nesretnike.«

»Znamo mi za tabor bijelogardista,« reče boljševik. — Već smo ih obkolili, te se ni miš ne može provući. — Pokaži ruke!«

Pružim ruke pred sebe, a on ih posvijetli.

»Dobro. Možeš ići kud hoćeš!«

Ja sam otišao na barunovo dobro. Bio sam uvjeren, da će nedužne žrtve biti oslobodjene.

Seljaci, koje su bijelogardijci zarobili, pričali su mi, da su ih crveni oslobodili i pustili svojim kućama, a bijele su poveli sa sobom.

Vjerovao sam, da je ogromna većina seljačtva odahnula oslobodivši se tlačitelja.

Bilo je medju crvenima i takovih, koji su otimali, palili i — ubijali — sve bez razlike spola i starosti.

K nama je došla takodjer jedna četa crvenih.

Jedan momak na čelu petnaestorice ljudi divljih lica, ujašio je na majur.

»Gdje su konji?« upita me strogo.

»Tamo su,« rečem i pokažem mu rukom.

Ne čekajući daljnjeg razjašnjenja potjera već na pola ubitog konja od umora i odjaši u označenom pravcu.

Ne dugo zatim povrate se svi na čilim konjima.

»Zapalite kuću, staje i hambare. Mi smo boljševici,« derao se je na nas crveni vodja.

Mi se nismo ni maknuli.

»Zapali ti!« obrati se k meni. — »Ti si, čini mi se, nadglednik, pa se ove kukavice ne usudjuju bez tebe ni pomaknuti.«

»Nisu to kukavice, nego to, što ti zapovijedaš nije čovječno«, odvratim mu.

»Ti si sluga kapitala!« poviče prezirno vodja i za tren oka opali iz revolvera ravno u moja prsa. Čuo sam jedino prasak.

Uhvatio sam se za pogodjeno mjesto i pao sam na zemlju.

Kad sam se osvijestio, bio sam u maloj sobici. Osjećao sam strašno žedj.

»Evo ti, brate, pij,« reče mekani ženski glas.

Jedna seljakinja pruži mi posudu s vodom.

Dobro sam potegnuo.

U krevetu sam odležao šest tjedana.

Ozdravivši doznao sam, da su boljševici zapalili gospodarske sgrade i kuću barunovu. Njega su do gola svukli i tako su ga ostavili. Ženu su mu pak odvukli sa sobom. Seljaci su ga našli i odjenuli. Mene su takodjer unijeli u jednu seljačku kuću, gdje me je liječio starac seljak, koji se je razumio u lijekove.

Drugog dana, nakon što su me smjestili ranjenog u kuću, došle su boljševičke patrole i izpitivale za seljake, da li su vidjeli takove i takove ljude. Seljaci su im opisali jučerašnje napadače, a one su im rekle, da su to palikuće i konjokradice, koje uzalud traže već nekoliko dana.

Zahvališe se zatim seljacima i podjoše u potjeru za nitkovima.

Nakon osam dana povratila se je jedna patrola i dovela je barunovu ženu, koja je bila sva izmučena od zlostavljanja i straha.

Mi smo barunu izgradili nove sgrade.

On se je od one noći, kad su ga lopovi do gola svukli, promijenio. Bojao se je i pomirišati vino ili rakiju. Otrijeznio se je i bio je u strahu, da ga ne bi uhvatila stara njegova bolest.

Seljaci su ga obukli, a crveni su mu spasili ženu od poniženja i sramote. Uvidio je, da su radili čovječnije, nego što je radio on.

Premda se je, u to nestalno doba, izmjeniivala ratna sreća boljševika i bjelogardista, Pahitči je ostao nepokolebivo zaštićujući, koliko je god mogao, seljačtvo.

Došla je i godina osamnaesta.

Iz bližih gubernija dolazile su k nama vijesti o strahotama, koje može donijeti samo bijes i nerazbor gradjanskog rata.

Seljaci su zato govorili — ja sam vjerovao, da istinu govore — da trpe revoluciju, ali da bi se moralo drugačije postupati.

»Kad se ljudi trijezno razgovaraju malo učine, a pijani se stide svojih djela,« govorio je jedan starac. »Revolucija je pijanstvo. Ratovanje nije za nas seljake. Mi želimo mir. Što se mirnim putem učini, tim se mogu koristiti i naša djeca, a što se učini u ratu toga se i sami državnici-začetnici stide i žale za poubijanim ratnicima. No najstrašniji je ovaj boj, koji se odigrava sada pred našim očima. To je bratoubilački rat, u kojem

će poginuti najmanje lopova!« Starac je umuknuo, a mi smo piljili u zemlju.

Imao je pravo. Ljudi su bili izmoreni ratom, a zemlja, na pola tek obradjena, nije donijela potreban hljeb.

Glad je prisilio mnoge, da legnu u hladan grob.

Prostrana Rusija, koja je imala svu silu obradive zemlje i neobično radljive seljake, nije bila u stanju, da nahrani gladne.

Gradjanski rat je konačno dovršen, ali su ostale njegove posljedice. Zemlju je trebalo temeljito obraditi, a uzbuktale strasti stišati. Da se to učini, potrebno je vremena. »Vrijeme liječi svaku ranu«, — vele naši starci — tako će izliječiti i ranu revolucije.

Ja sam se takodjer nagladovao. No prošlo je i to. Radili smo, a zemlja nam je mnogostruko vratila naš trud i mi smo se nahranili.

Konačno, što da vam duljim, — pustili su nas našim kućama. Sa sobom sam ponio tužne i radostne uspomene na veliku Rusiju, u kojoj sam proveo nekoliko godina dijeleći sa braćom Rusima zlo i dobro.

Želio sam, a želim i sada, da se ruski radnik opameti i živi čovječno sa svojim supatnikom ruskim seljakom i da si priznaju medjusobnu ovisnost.

Držim nadalje, da ruski seljak slobodno stisne svojom žuljevitom rukom svaku bijelu gospodsku ruku, koja potiče od onog, koji mu prizna izkreno i nesebično, da je i on čovjek, koji ne uzdržava samo sebe, nego i njega, ali samo zato, da i on tom svojom bijelom rukom radi pošteno.

Dugi su mi bili sati zarobljeničtva, a kamo li tek godine.

Daleko sam bio od vas, a to mi je otežčavalo život. Nisam dobio ni glasa od vas.

U Zagrebu sam bio kod predsjednika i on mi reče, da su za mene odslužene zadušnice.

»Brate dragi,« reče mi, — »veselim se, što te vidim živa i zdrava, a tvoji će se takodjer razveseliti.

Gledao sam ga kao ukopan.

»Kakove zadušnice, predsjedniče? Što govoriš?«

»Umiri se. Tvojima su javili pred šest godina, da si mrtav. Mi smo te svi oplakali i — sada ćemo se svi veseliti, jer si živ.«

Sve posljedice moje smrti došle su mi pred oči, ali sam se svladao.

»Tako!« rekoh.

»Da, tako je!« reče predsjednik.

Na mnogobrojna pitanja, koja mi je on postavljao odgovarao sam vrlo rado.

Predsjednik mi je iza toga govorio o političkoj situaciji doma i vani. Čuvši za zlodjela sina ove naše zemlje Hrvatske, zaboravio sam podpuno na svoje lične nemile stvari i žalio sam mrtve, ranjene i — mučene.

Odlučio sam dapače, da ću učiniti koliko ću god moći, da se nametnuti robski jaram skine.

To sam odmah rekao i njemu.

»Nadao sam se, da ćeš tako govoriti, dragi Joža. Što god ne nadješ kod kuće u redu, popravi to, ne silom i svojom snagom, nego razumom, ali čovječno.

Sve što je govorio zapamtio sam i držat ću se njegovih mudrih riječi, ako Bog da. — Hvala dragom Bogu, da ste mi živi i zdravi!« završi Josip svoje pripovijedanje.

»Sinko dragi, što si ti sve prepatio!« uzklikne Kata. — »Da li ti se pozna, gdje su te oni lopovi nastrijelili?«

Josip razgali prsa, na kojima se izpod lijeve sise vidio mali ožiljak. Svi su ukućani pogledali trag nekadašnje rane. I na ledjima je bio ožiljak kroz koji je tane izašlo napolje.

Padala su pitanja kao tuča i Josip je sdušno odgovarao.

»Da li su Rusi veliki ljudi?« upita djed Malec otežući.

»Ima ih i velikih i malih,« reče Josip i protumači mu razliku Rusa u rastu.

»Da li su prijazni?« pitao je dalje.

»Jesu! Jedan drugom govori, kao što kod nas govori mati djeci.«

»Hm, čudim se, da su se tako dugo klali i ubijali,« primjeti djed kimajući glavom.

»Ne bi se vi čudili, kad bi tamo bili. I miroljubivi čovjek izgubi strpljenje, kad se s njim postupa kao sa marvom.«

»Da, vidiš, o tom si pripovijedao,« dosjeti se djed, — »i tebe su bičevali i tukli, njihovi plemići.«

Mili »pokojnik« je odgovarao na pitanja, a ukućani su ga slušali i gutali su ga očima.

Mato je točio vino u pehar, koji je išao od usta do usta. Vino ih je zagrijalo i govor je postao brži.

U pripovijedanju ih je zatekao dan.

»Sada ni nema smisla, da spavamo,« reče Gjuka.

Svi su mu odobravali.

I Josip je njih izpitivao. Zanimalo ga je gospodarstvo i drugo.

Jedino nije htio pitati kako mu žena i da li mu je dijete zdravo.

Gjuka mu je u saonicama izpripovijedao sve potanko o njegovoj ženi i maloj Angjelki.

Josipu je bilo težko. Izgubio je ženu i dijete.

Mužki je podnosio bol.

Što bi mu pomoglo, da kuka? Ono čega se je bojao stiglo ga je!

Daleko u stranoj zemlji sanjao je i mislio na svoju ženu i dijete. Svaki komadić njega pripadao je njima. Za njih je bio u brizi, ne trpe li glad i oskudicu, koju donosi rat. Od sebe je odbijao napasti, ali se je bojao, da će njegova žena podleći. Ta nije ga bilo godinama, a njemu je razstanak od žene bio dulji, nego je u istinu bio.

Korio ju je i branio u isti mah. Nijedan čas nije mislio, da se osveti. Ne. On je s negodovanjem odbijao takove misli.

Ljubav se ne da kupiti niti silom osvojiti.

Njegovi su takodjer izbjegavali govor o njegovoj ženi i djetetu.

Razgovor je tekao polagano, odmjereno. Jeli su i pili su uz to pričajući:

»Mi smo svoji!«

»Naša je organizacija dobra,« reći će nakon nekog vremena Gjuro. — »Mi ćemo se boriti do posljednjeg čovjeka. Kako i ne bi. Tomu Pepića izprebijali su tako, da od njega ne će biti nikad više onakvog čovjeka kakav je bio prije. On je sada pogrbljen kao starac. Stjepan Jakobčić je odležao dvije godine u tamnici i stigao je kući da umre od sušice. Ne idemo u vojsku, dok nam ne daju naše pravo. Oni nas tuku i ubijaju. Mi smo svejedno i na dalje odlučili, da na miran način riješimo sa braćom Srbima naše hrvatsko pitanje. Hiljade dobrovoljnih mučenika govori nam, da ćemo pobijediti. Dakako, da nam protivnici vele, da smo komunisti, ali će se njihova kleveta doskora pobiti. Vele, da smo kukavice, pa da se zato ne dižemo oružjem u ruci, da izvojujemo naše pravo, ali mi ne primamo taj izazov, jer ne ćemo, da lijevamo bratsku krv. Da nismo kukavice rječito govori sve veći i veći broj naših mučenika, koji ni pod najtežim mukama ne zatajuju svoju narodnost i svoje političko uvjerenje.

Znam, da će i na tebe baciti oko, te moraš biti pripravan na najgore,« završi Gjuka pogledavši brata.

»Već sam se pripravio,« reče Josip, »čim sam čuo kako su naše mučili.«

»Dragi sinko,« reče Kata, »premda bi mi bilo težko, da mi nastradaš, ipak te ne odgovaram, jer ti to bolje razumiješ. Za mene ne bi ti bio čovjek, kad bi istinu zatajio.«

»Ne boj se ti za Jožu«, reče veselo djed Malec — »on će njima pokazati, kako se bore Hrvati. U njega sam polagao nadu i Bog je uslišao moju molitvu, te ga je očuvao na životu.«

Netko pokuca na vratima.

»Hvaljen Isus i Marija!« pozdravi djevojčica od dvanaest godina, obučena u lijepu pisaninu, zdrava i rumena, unišavši u sobu. Ukućani se pogledaše začudjeno, jer je djevojčica bila kći njihovog miljenika.

»Gdje je moj otac?« upita, a zatim i ne čekajući odgovora poleti ravno k Josipu.

»Dijete moje, angjele moj!« govorio je Josip grleći i ljubeći jedinu kćer.

»Kćerčice moja«, šaptao je ne mogavši, da dodje do riječi.

»Ti si moj tatica, je li da jesi?!« govorila je djevojčica i ljubila si otca vrućim poljubcima.

Josip ju je metnuo na koljena i ljubio suzprežući suze od radostnog iznenadjenja.

Djed Malec je onijemio. Bojao se je toga prizora, a kad tamo Josip cjeliva svoju kćer i ne buni se.

»To je čovjek,« šaptao je starac.

Ostali su ganuto promatrali to draganje i cjelivanje.

Djevojčica je bila krasna. Neprestano je govorila »ti si moj tatica« i cjelivala je Josipa.

»Majčica me je poslala, da te vidim i da ostanem danas kod tebe,« reče nakon nekog vremena Angjelka — »rekla je, da se ne ljutiš, što ne može doći.«

»Dobro, dobro. Glavno, kad si ti došla, sladko moje dijete,« reče Josip i ponovno ju počne ljubiti.

Osam dugih godina ju nije vidio. Cijelu vječnost!

»Meni je žao, što majčica nije došla, jer si ti tako dobar,« govorila je grleći ga.

Josip je šutio.

Angjelka je htjela još nešto reći, ali se je bojala, da ga ne ozlovolji.

I baka i strici i ostali u kući izljube se s djetetom.

Josip je u njoj uživao. Neprestano ju je gledao. Bila je mnogo slična k materi.

Tek u kasnu noć pošao je Josip u krevet, i ako mu nije bilo do počinka, jer se je mnogo zla svalilo na njegovu glavu. Ipak je išao u krevet, samo da prisili i ostale, da se počinu. Kćer je zadržao kod sebe. Baka joj je priredila postelju kraj otčeve, no dijete nije htjelo spavati samo, nego s njim.

Majka dodje sa svijetiljkom u njegovu sobu, da vidi, da li spava.

Kod svijetla male svijetiljke treptale su mu trepavice.

»Sinko, ti ne spavaš?« reče ona pitajući.

»Nije mogao hiniti pred materom, da spava, te otvori oči, kad se je nadvila nad njim.

»Majčice, ne mogu spavati, težko mi je,« reče suzprežući suze.

»Sine moj,« reče mati i poljubi ga u vruća usta.

»Majčice,« prozbori Josip i do sada pritajena bol navre mu na oči, te stane plakati kao malo dijete.

»Plači, sine, plači, bit će ti lakše,« reče mati neznajući, što bi mu drugo rekla.

Što je Josip skrivao pred drugima, nije mogao sakriti pred materom. Ona je znala njegovu bol. Suze, gorke i vruće polile su mu lica. Kraj mile majke izplakao se je, kao njezino dijete i bilo mu je na trenutak lakše.

»Majčice, idi u krevet. Ta mislila je, da sam mrtav. Bog zna, što bih ja učinio, da sam bio u sličnom položaju. Ja joj opraštam, neka bude sretna!«

»Slutila sam ja, sinko, da ona nije za tebe. Vidiš kako Miškova i Martinova žena ne će ni čuti za udaju, nego se brinu za djecu. Ne zamjerim ja njoj, jer je mlada, ali je sramota, da ovako radi.«

»Ne govorimo više o tom, majko«, reče Josip.

»Tako i jest najbolje,« odvrati Kata i zaputi se u družinsku sobu.

Kad je otišla, zadubio se je Josip u svoje misli.

»Rat, nesretni rat svemu je kriv,« mislio je.

»Ne, nije!« doda zatim. — »Nesreća me prati.«

Sve patnje, sva poniženja i velika nada, da će sve proći, prolazilo je po njegovoj glavi mijenjajući se.

Podpuno budnog zatekla ga je milovidna zora. Tek prema jutru zaspi.

No nije dugo spavao, jer se naglo trgne i probudi.

Dijete je spavalo. Kroz maleni prozorčić, na kojemu je bilo snijega, vidio je susjedne krovove i drveće u bjelini.

Nekako ugodno dirnut svježim naslagama snijega, ustane se i ode u kuhinju.

»Dobro jutro, brate!« pozdravi ga Gjukina žena, koja je već spremila kuhinju i naložila vatru.

»Bog nam dao! Što si ti sama ustala?«

»Mama i snahe su se takodjer ustale i otišle su u staju, da podoje krave.«

Dok je obuvao cipele, dotle mu je snaha nalila u korito vodu, da se umije.

»Nisi se trebala truditi,« korio ju je blago, »mogu se i sâm podvoriti.«

»Zašto da se sami dvorite, kad sam ja zato tu.«
»Odučio sam se, da me netko dvori.«
Na vratima se začuje kucanje i unutra udje Ronilčeva žena.
Bila je malo zažarena od snijega i sbunjenosti, što je dobro pristajalo njezinoj pisanici, reklecu, »štifetlinima« i tamno smedje našivenoj peči.
Na njezin pozdrav odvrate gotovo jednoglasno djever i snaha.
»Bojala sam se, da vas ne ću naći kod kuće, pa sam se požurila,« govorila je brzo. »Bi li vi htjeli, dragi brate, da me poslušate. Došla sam, da vam se potužim. Zlo je stiglo moj dom.«
— Tu prestane i suze joj navru na oči, koje stane brisati u nutarnju polu rubače.
»Nemoj se plakati, snašice,« mirio ju je Josip — »nego mi reci, što želiš. Ako je moguće, ja ću ti drage volje pomoći.«
»Valjda ste već čuli,« reče otežući Ruža, »da moj muž živi s vašom ženom odkako se je pročulo, da ste poginuli.«
»Čuo sam,« reče, češljajući se pred ogledalom.
»Ja vas molim, dragi brate, da vi nešto učinite, da bi se sramota i zlo od nas odbilo.«
»Zašto da te varam, draga moja,« reče Josip — »tomu se ne da pomoći. Svako moje ili tvoje upletanje može samo prouzrokovati još veće zlo, kojeg nas Bog občuvao!«
»Jao meni siroti!« jecala je prevarena žena, roneći suze.
»Ne plači, Ružice,« tješio ju je Josip. — »Sa plačem si ne ćeš ništa pomoći. Budimo uztrpljivi i čekajmno dan, kad će nas Svemogući pozvati k sebi. U njegovim rukama je sve: naš život i naša sreća.«
No Ruža se nije mogla suzdržati od plača, te je plačući napustila Klisurićev dom.
Josip ju je pustio, da ode znajući, da joj ne može pomoći.

IV.

Snijeg je padao po smrznutoj zemlji. Ljuti prosinački vjetar raznosio je snijležnu prašinu.
Utrtom stazom je koračala Ruža. Išla je u grad, da kupi obuću i neke sitnice za sebe i djecu. Da se zaštiti od vjetra okretala je glavu lijevo ili desno. Izšibana vjetrom svrati se u gostionu k »Jelenu«.
Na vratima gostione je bila naslikana jelenova glava, a s obje strane vidio se je crven bijeli i crni nadpis.
»Dobar dan, gazdarice,« pozdravi ju debeli gostioničar. — »Što želite?«

»Dajte mi, jedan gulaš,« odvrati Ruža i sjedne blizu peći skinuvši sa sebe debeli ćurak.
Gostioničar joj donese naručeno.
Kraj prozora, koji je gledao na cestu, sjedio je čovjek od svojih trideset i pet godina. Bio je mršav i visokog rasta. Obučen je bio u novo sivo odijelo. Listao je novine gledajući kadkada mladu lijepu seljakinju.
Ruža ga je isto gledala kriomice. Svidjao joj se.
Dade si donijeti dva deci vina, koje je pila žvačući preostatak kruha.
»Vi ste sigurno iz daleka?« primjeti suhonja gledajući izravno na Ružu, htijući, da se s njom porazgovori.
»Jesam!« odvrati Ruža nevoljko.
»Iz kojega sela, ako smijem znati?« pitao je dalje stranac.
»Iz P.,« odvrati Ruža i pozove krčmara, da mu plati račun.
»Zar vam se tako žuri?« pitao je dalje stranac.
»Da!« odgovori Ruža i htjede izaći.
»Poznate li Josipa Klisurića?« upita najedanput nasrtljivac.
»Poznajem,« odvrati ona i stane. Zanimalo ju je, što taj hoće s Klisurićem. Moguće je nešto važno.
»On se je prekjučer vratio iz zarobljeništva. Ja ga dobro poznam,« govorio je suhonja ustajući.
»Molim platiti,« reče zatim gostioničaru.
»Vi sigurno idete u grad,« primjeti stavljajući šešir na glavu. — »Možemo ići zajedno,« doda navlačeći kaput na sebe, — »pa ćemo se razgovarati. Ja sam iz Moslavine, te dobro poznajem vaše P-ce. Zovem se Nikola Dugović. Bio sam dugo na robiji. Nemojte se čuditi. Osudili su me nepravedno. Ubio sam u samoobrani čovjeka. Kaznili su me sa sedam godina robije. Pet sam odsjedio, a dvije su mi oprostili.«
Ruža je slušala njegovo pripovijedanje stojeći kod vratiju. Nju je počeo zanimati taj čovjek.
»Idemo, snašo, bit će nam ljepše u dvoje,« pozove ju i otvori vrata čekajući, da ona prva izadje.
»Idite, samo vi napred,« primjeti ona, stojeći pred otvorenim vratima.
No on je blago gurne pred sobom i zatvori, izišavši sâm, vrata za sobom.
Cesta je bila pusta. Snijeg je padao nošen vjetrom.
Dugović je pripovijedao:
Dok sam još bio mladić, napali su me moji bivši drugovi radi Jage, jer je voljela samo mene. Ja sam im se htio ukloniti, ali su izvukli noževe i izboli me na više mjesta. Jednom od njih oduzeo sam nož i počeo sam se braniti. Jednoga sam probo, a ostali su se nakon toga razbjegli.

Prijavio sam se na žandarmeriju. Povela se je iztraga i četiri preostala momka u svojoj obijesti svale svu krivnju na mene. Izjavili su, da sam ja njih napao i pokazivali su rane, koje sam im zadao.

Uzalud je bila moja obrana: dokaza nisam imao i tako su me osudili.

Nastupio sam kaznu. Morao sam raditi težki posao. Družtvo, u koje sam došao, bilo je pokvareno i ja sam naučio mnogo zla.

Uz to sam doznao, da je Jaga pošla za drugoga.

Roditelji su slabo marili za mene.

Godine su prošle i kazna je izminula. Ja sam izašao iz tamnice i ne dugo zatim morao sam u vojsku i u rat.

Tamo sam takodjer mnogo prepatio.

Rat se je svršio i ja sam stigao u T. Kući se nisam ni htio svraćati. Želio sam, da radim.

Nitko nije htio imati bivšeg robijaša kod sebe u poslu, a ja nisam mogao zatajiti svoje poniženje.

Na pola poderanog i izgladnjelog nadje me moj bivši drug iz kaznione. Zvao se je Tomo.

»Ne boj se, naći ćeš ti kruha,« reče mi Tomo.

»Gdje?« pitao sam začudjeno.

»Za sada ću ti ga ja dati,« odvrati on i izbroji mi na dlan dvije tisuće dinara.

»Odkuda tebi toliki novci?« upitam ga znatiželjno.

»To te se ne tiče! — Kupi si, pošteno odijelo i uspjeti ćeš. Kako? To ćeš već naučiti!«

»Hm, taj je poludio!« mrmljao sam ostavši sâm.

Uza sve to kupio sam odijelo i živio sam par tjedana prilično dobro: idući od gostionice do gostionice čitajući novine i trošeći novac vrlo štedljivo.

Jednog dana sretnem ponovno Tomu.

»Što je, Nikola?« nagovori me. — »Zar još uvijek ništa?«

»Ništa!« odvratim očajno gledajući u njegovo crveno lice.

»Ajde, dat ću ti još jedanput hiljadarku, ali i to ti je zadnje,« primjeti i izbroji mi novce.

»Odakle?....« htjedoh ga upitati, ali odmah ušutim. Ta Tomo je bio šutljiv kao grob.

Od toga dana ga nisam više vidjao.

Sada još uvijek ne znam, kako bih si pomogao.

Boje me se ljudi, jer sam robijaš,« završi Dugović nasmijavši se gorko.

Ruža je napeto slušala, dok je pripovijedao. Sve više i više ju je zanimao bijedni pritvorenik.

»Ja vas se ne bojim,« primjeti ona i pogleda ga u oči.

On se nasmije.

»Zašto, da me se bojiš, snašo?« reče smijući se. — »Nisam vrag, da me se treba svatko bojati, a pogotovo se ne trebaš bojati ti. jer si veoma lijepa.«

»Vi se samo šalite,« reče ona zacrvenivši se još jače.

»Što bih se šalio? Tako lijepu ženu nisam već dugo vidio.«

»Da, vi se samo šalite, «ponovi Ruža. — »Da sam lijepa volio bi me moj muž, a ne bi me napuštao, ludujući za drugom,« izlane ona.

»Što, tebe tvoj muž vara?!« čudio se je suhonja.

»Da, vara me već petnaest godina,« reče ona i zaplače.

»Ne plači, snašo,« tješio ju je zaštićujući se od ledenog vjetra. — »Ludog li čovjeka! Mora da je slijep, kad ne vidi tvoju ljepotu.«

»Nije slijep, nego se je namjerio na ljepšu ženu od mene, pa se s njom vucari. Sram ga bilo!«

»Tu se je on grdo prevario,« reče Dugović, pogledavši ju u lice. »Od tebe nema ljepše žene.«

»Nemojte mi se rugati,« ponovi Ruža, »jer ću vas ostaviti. — Vidite, da me sve nešto davi u grlu.«

»Ne rugam se, snašo. Budi pametna! Ti si najljepša žena, što sam ju ikada vidio, kunem ti se. Tvoj muž ne zna što radi.«

Ona je ušutila.

»Kako se zoveš?« pitao je on.

»Ruža Mirković.«

Imaš li djece?«

»Imam troje. Dvoje žensko i jedno mužko.«

»Nije li tvoj muž Grga Mirković prozvan Ronilac?«

»Da!« odgovori ona.

»Hm, čudim se, da te napušta, a ima s tobom i djece. On je bar pametan čovjek.«

Ona ne odgovori ništa. Išla je zadubena u misli. Ovaj čovjek svidjao joj se je sve više. Prvi put je s njim, a zanima se za nju. Dapače joj je bilo lijepo, što priznaje njezinu ljepotu.

»Moja Jaga je bila lijepa,« govorio je Dugović. »Kad sam izašao iz kaznionice, dočuo sam, da ima već dvoje djece. Žalio sam za njom. Ali što bi ona sa robijašem? Ja bih joj bio na teret.« Dugović zašuti i nekako se raztuži.

»Nesretan je, kao što sam i ja,« mislila je Ruža, idući brzo.

Iz magle su izronjavali tvornički dimnjaci i kuće. Prispjeli su na popločenu ulicu.

»Kuda ideš sada?« upita ju.

»Idem u dućan, da kupim obuću za sebe i djecu.

»Ako ti nije krivo, idem s tobom, da ti pomognem kod kupnje. Ovdje varaju seljakinje.«

»Zašto bi mi bilo krivo?« «
Unišli su u dućan.
On je izabrao i pogodio.
Ona izvadi hiljadarku i plati.
Vani je zvonilo podne.
Kad su izašli iz trgovine, pozove ju, da objeduje s njim.
»Zašto da trošite na mene. Vama još treba novaca.«
»Za tako lijepu ženu, kao što si ti, snašo, ne žalim potrošiti,« odvrati izkreno. — »Ideš li sa mnom?«
»Idem!« reče bez oklijevanja.
U poprečnoj uličici udju u gostionu »k Bijeloj raci«.
Mršava konobarica zapita ih što žele.
On naruči obilan objed i litru vina.
Pomogne joj svući ćurak.
Gutao ju je sa očima.
Primjetivši to postidila se je, što je uobće ušla sa stranim čovjekom u gostionu.
Ala je luda.
No malo zatim opet prizna, da je imala pravo.
»Slušaj, snašo,« reče on nakon objeda. — »Ne bi li se mi mogli opet gdje vidjeti?«
»Bog s vama! Ja sam udata žena, pa kako ću se s vama sastajati. Budite pametni!«
»Snašo, ne čudi se, što tako govorim. Ti si veoma lijepa.«
»Nemojte tako govoriti,« opomene ga.
»Pij!« reče i ponudi joj punu čašu.
Ona prihvati čašu, te se kucnu. Izpila je tek jedan gutljaj.
»Pij još!«
»Hvala, ne smijem više piti, jer bih se opila«.
Kad su se razstajali, reče on:
»Do skorog vidjenja! Lijepa li su tvoja usta, da mi ih je bar jedanput poljubiti!«
»Ala ste šalni,« reče Ruža smijući se.
»S Bogom, snašo,« reče stiskajući joj ruku.
»S Bogom!« odzdravi ona.
Ruža se vrati dugom ulicom na cestu, a on je gledao za njom, dok mu se nije izgubila u magli.
»Lijepe li žene,« promrmlja i zakoraca po hladnom pločniku.

V.

Lijep je sunčan dan. Na nebu nema nijednog oblačića. Snijeg se topi.
Svatko osjeća blagost vedrog dana.

Nizovi ljudi žure, postajkujući govore i galame: idu u crkvu.
Svijećnica je.
Šarenilo nošnja odsijeva na lijeskajućem snijegu. Medju svijetinom pred crkvom nalazi se Josip Klisurić.
U veselju je proveo božićne blagdane sa bližom i daljom rodbinom. Porazgovorio se je sa znancima i znatiželjnicima.
Podpuno se je uživio u prekinuti način života i zaboravljao je, da je ikada bio u stranom svijetu .
Rana, koju mu je zadala njegova žena, krvarila je, što se je vidjelo i na njemu, makar je on to pomno sakrivao i mučke podnosio.
Mala njegova kćerka dolazila je češće k njemu, a on je u živao u njezinom nevinom brbljanju. To nevino dijete ljubilo ga je djetinjom ljubavlju, a on snoseći težki obiteljski razdor, nije ni pomislio, da se ženi.
Ne gojeći mržnju na Ronilca, ni na svoju ženu, uložio je svu svoju snagu u narodnu borbu.
Na svakom je sastanku govorio. Nije bilo političke skupštine, na kojoj on nije bio i na kojoj nije govorio. Bio je govornik prvog reda i predsjednik ga je svuda izticao.
Josip je bio kadar svojim govorom zainteresirati i školovanu gospodu, koja su bila protivna seljačkoj misli.
U kratko vrijeme, što je politički djelovao učvrstio je hrvatske seljačke redove, da su seljaci još sa većom vjerom i pouzdanjem radili za dan narodnog oslobodjenja.
Sada je, obasut raznim pitanjima, uztrpljivo odgovarao.
Čuo je doduše, da žandari vrebaju na njega, te se noću krio, dakako na mnogobrojne molbe svojih prijatelja.
Jučer je dobio obavijest od prijatelja iz obćine, da ne dolazi ni u crkvu, jer je došlo dvadeset žandara, koji su dobili nalog, da nauče reda sve republikance.
On je ipak došao.
»Ako su me naumili pritvoriti, onda će to doista i učiniti,« govorio je, kad su ga pitali, zašto nije ostao kod kuće. — »Mi se borimo protiv sile na miran način, dakle, jer imaju silu, uhvatit će me.«
»Slušaj, Joža, žandari su kod zdenca,« javi mu Ivan Matek. — »Izgleda, da će te uhvatiti, kad ćemo izlaziti iz crkve.«
»Što se toliko uzrujavaš?«, reče mu Josip. — »Od prvog dana mojeg političkog djelovanja sam to očekivao, te sam spreman i na najgore. Ugledajmo se svi u našeg predsjednika. Nije li on neprestano u zatvoru!«
»Ja mislim, da nije dobro, da se dademo neprestano tući,« uzprotivi se Marko Kovačić. — »Trebali bi mi njima pokazati,

da izmedju petstotina ljudi ne mogu odvući najboljeg borca ni dvadeset do zubi oboružanih žandara, koji su zapravo naši sluge.«

»Zar misliš, da nam predsjednik ne bi savjetovao, da se opremo oružjem, kad bi to bilo dostojno kulturnih ljudi?« odvrati Josip.

»Pustimo šalu na stran«, prihvati ponovno riječ Marko. — »Ako te svi prepuste žandarima ja te ne ću. Oduprijet ću im se. Izgubimo li tebe i na četrnaest dana, mi smo kao izgubljeni, a za šest tjedana su izbori.«

»Budi pametan, Marko!« opominjao ga je blago Josip. — »Može se dogoditi da te ustrijele, pa ćemo ostati bez tebe, a mene će svejedno zatvoriti«.

»Neka, bolje da me ubiju, nego da me muče. Ali ja sam uvjeren, da ćemo te bez kapi krvi osloboditi. Pošaljimo odmah nekoliko desetaka ljudi da obidju žandare i da ih obkole. Obkoljeni žandari morat će se predati.«

»Sve je to uzalud«, odvrati Josip. — »Iz T. će doći vojska ili slično, a to već miriši na revoluciju, koje sam sit. Nego najbolje će biti, da se umiriš. Znam da te je nepravda nagnala na ovakve misli, ali ne zaboravi, da smo mi mirotvorci. Mi ne ćemo ratovati. Kršćani su ubijani na tisuće i tisuće, pa ih je svaki dan bilo sve više umjesto manje; a samo zato, jer se silnici boje poštenih junaka, te strepe pred njima zato i drže neprestano za nož i za pušku. Iz naše krvi, ako nas ovako bezbrane i goloruke pobiju, niknuti će novi borci još jači i smjeliji i izvojevat će za sigurno pobjedu.

Nestat će, vjeruj mi, tame, u kojoj čame naša braća Srbi i oni će žaliti za poginulim žrtvama više, nego mi, a to znači, da će tada djelo započeto od Radića, a pomagano od nas, biti ostvareno t. j. naš će narod biti podpuno slobodan.«

»Lijepo govoriš ti, lijepo govori i predsjednik i ja ga razumijem, kao i tebe, ali baš zato ne mogu, dok sam živ, dopustiti, da vas Srbi muče i to baš zato, jer su nam braća. Ne ću ubijati, ali ću onesposobiti,« govorio je Marko.

Josip htjede još nešto razjasniti, ali u to zazvoni i oni počnu tiho ulaziti u crkvu, da se pomole Svemogućem, da mu se potuže i da ga zamole za spas svojeg ugnjetavanog naroda.

Mužka drhtava usta šaputala su molitvu, dok su žuljave ruke bile sklopljene i uprte prema nebu.

Tamjan je zamirisao i svojom je maglom obavio oltar i svećenika razasuvši se po crkvi.

Kroz visoke prozore ulazile su sunčane zrake.

Kod škropionice klečao je Josip.

Molio je za sve prijatelje i neprijatelje nesebično i jednostavno. Sjetio se je u molitvi na svoje, na domovinu i na zalutalu braću. Svu njegovu pažnju zauzela je molitva, kojoj se je često utjecao; ne samo za to, jer je na to bio naučen, nego i zato, jer je vjerovao, da je nad njim i svima njima Svevišnji Sudac, koji ima sve najljepše ukrase čovjeka. Josip nije bio tako sebičan, da misli, da osim njega nema nikoga.

»Bez Boga ništa, a s njim sve!« bila je njegova najvažnija izreka.

Bol koju mu je zadavala rana razrušenog doma liječio je ovdje. Tu je bio Svemogući Liječnik, koji je doista pomagao, pomaže i pomoći će svima pravim vjernicima.

Oglasio se je zvončić.

Odjeknule su riječi svećenika, koji je mijenjajući boju glasa govorio...

Propovijed je bila sažeta. Svećenik je uzpio. Vjernici su bili ganuti. Mnogi su se osvijestili i obećali su u duši, da će poći pravim putem.

I Marko je bio dirnut svećenikovim riječima.

Njegov naum, da se opre žandarima, slabio je. Smekšao se je.

Zvonar se je znojio potežući za debela užeta. Veliko zvono zazvoni i nadaleko odjekne.

Klečeći ponavljali su svi kao velika obitelj riječi molitve za svojim duhovnim pastirom i napunili su crkvu Bogu ugodnim riječima.

Kad je zamuknuo glas svećenikov, bila im je molitva prekratka. Molili bi i dalje. Lijepo je ovako biti si blizak.

Sve razmirice i nesuglasice nestale su.

Susjedi, koji su se do jučer svadjali, stoje jedan kraj drugog, kleče i mole se. Tu su svi jednaki; tu su svoji.

Molitva je ugasila vatru njihovog neprijateljstva. Mekši su. Ljudi su.

Svećenik je nestao u sakristiji.

Oni križajući se ostavljaju crkvu, ali ne ostavljaju mir u duši, kojim su se ovdje napunili.

U isto vrijeme izlaze tisuće seljačkog svijeta diljem prostrane Hrvatske. To nisu divlji osvajači. To su ratari. Oni radje trpe, nego da nanašaju boli. Kad se bune, ni tada ne ostavljaju plug i motiku. Može se reći, da ne ratuju nikada!

Odlazi svijet širokom ulicom svojim kućama.

Pred občinom stoji pet žandara.

Ledja su im zaštićena.

»Koji je od vas Josip Klisurić?« pita visoki žandar prišavši hrpi u kojoj je bio Josip.

»Ja sam«, javi se on tako, da se je čulo daleko.

»U ime zakona uhapšen si!« reče žandar.

U taj čas je izašlo pet žandara iz učiteljevog dvorišta.

»Pokažite mi nalog za uhapšenje«, reče Josip, a svijet se je počeo skupljati oko njih.

Čim je žandar vidio, da će ga ljudi obkoliti počeo je uzmicati prema obćini imajući ledja sigurna.

Kod gostione nedaleko škole stajalo je ostalih deset žandara tako, da je Josip sa skupinom mužkaraca, medju kojima je bio i Marko, bio obkoljen u trokutu iz kojeg se nisu mogli udaljiti, a da ih ne bi pogodila puščana kuglja.

Da pokažu, da se ima zakon poštivati počnu se žandari primicati, da uhvate Klisurića i drugove.

Žandari izpred obćine videći, što se dogadja iza ledja seljaka, izpale jednu salvu na nenaoružane seljake.

Josip Klisurić padne sa prostrijeljanim grudima natopivši snijeg sa rumenom vrućom krvlju.

No paljba je prouzrokovala, da su se seljaci približavali hrpimice i da su žandari svakog pogodili ne bi ih tako lahko postrijeljali.

Uznemirene seljake vodio je Marko, kojemu je zaista uzpjelo, da žandare razoruža i poveže.

Josipa su podigli sa snijega i unijeli u gostionu. Još je bio topao, ali bez života.

Osim njega nije nitko poginuo, nego su šestorica bila težko ranjena. Medju ranjenike spadao je i Marko.

Josipova braća, koja su bila prisutna, bila su težko pogodjena gubitkom najmladjeg brata.

Snahe su plakale.

Što će starica majka? Jedva je sirota ugledala sina i već se mora s njim razstati.

Oko četiri sata dovezli su ga kući.

Kata je kukala i jaukala.

Ukućani su bili u tuzi. Žene su naricale.

Dolazio je svijet, da gleda mrtvaca sa razgaljenim grudima na odru. Svatko je vidio trag ubojitog zrna.

Ljudi: žene i djeca i mužkarci klečali su pred odrom moleći se za spas njegove duše.

Izmjenjivale su se straže.

Obćinu su čuvale seljačke straže.

Selo se je pobunilo. Kotar se je pobunio.

Tisuće su oplakivale neustrašivog borca.

Pripremao se je tužan sprovod.

V.

Od kako se je Josip povratio, Marica je rijetko izlazila na cestu.

Bila je neprestano kod kuće.

Sa Ronilcem se je takodjer rijetko sastajala.

Težko ju je pogodila vijest, da je Josip ubijen.

Prvi puta ga je vidjela na Božić u crkvi.

Za nju je bio i na dalje čovjek, kojeg nije mogla voljeti.

»Meni je žao, da trpi radi mene,« reče Ronilac.

»Što govoriš, dragi?« pitala ga je Marica začudjeno. — »Čini mi se da si se zasitio mene, kao i drugih žena.«

»Nisam, dušo,« odvrati on. — »Samo mi se čini, da sam ja kriv.«

»Nisi, nisi!« uvjeravala ga je brzo stisnuvši se uz njega. — »To je sudbina.«

»I ja kojiput mislim, da je sudbina, a onda mi ponovno padne na um, da sam ja krivac njegove nesreće.«

»Nesretni smo i mi. Zar možemo biti zajedno, kao i drugi ljudi? Ne možemo. Dakle mi smo gonjeni radoznalim pogledima. Nas više ljudi ne trpe.«

»Znam ja to,« reče Ronilac tužno, — »naš je život pun opreza i nesigurnosti. Mi zaista nismo podpuno sretni.«

Nakon toga, što je čula žalostnu vijest, razžalila se i Jalža.

Vidjela ga je ona i s njim je govorila, a on ju je utješio tako, da se je umirila.

»Sad je mrtav, ubijen od neljudi. Bog se smilovao njegovoj duši!«

Djed Malec je sa drhtavim rukama držao krunicu i molio.

Od vremena do vremena prošaptao bi:

»Što nije učinio rat, načinio je rodjeni brat; budi mu Gospode milostiv!«

Mala Angjelka obukla je bjelinu i bila je neutješiva za poginulim taticom.

Marica je isto obukla bjelinu po drugi put za zakonitim mužem.

»Ne mogu zaustaviti suze, kad se sjetim njega,« reče Ronilcu. — »Bio je dobar čovjek.«

»Da, bio je čovjek,« reče značajno Ronilac i stane ju tješiti.

Videći ju u bjelini govorili su ljudi:

»I ona žali za njim; nitko ne može zatajiti, da je bio uzor čovjek.«

* * *

Golemo množtvo ljudi različitog spola i starosti zapremilo je savski nasip i uzku seosku uličicu pomičući se polagano do odra poginulog borca.

Prilazili su redom, škropili su ga svetom vodom i klečeć su molili. Izlazeći iz kuće svrstavali su se u žalobnu povorku. Tu je bilo naroda iz svih krajeva velike Hrvatske. Bio je tu i izaslanik predsjednikov. Došao je, da se u ime njegovo oprosti sa pokojnikom, da utješi rodbinu, i da primiri duhove, koji su htjeli, da se sili odupru silom.

Medju prisutnima bili su Ronilac i Marica.

Prva je prišla k odru ona. Svi su ju promatrali, ali je njezina tuga bila iskrena.

Nije žalila muža, nego hrvatskog borca i poštenog čovjeka.

Nitko se nije usudio, da ju smeta u njezinoj tuzi.

Došao je i on.

Poznavali su ga gotovo kao i Josipa. Divili su se njegovom sigurnom ponašanju. Blijedo lice sa pravilnim nosom, sa crnim kovrčavim brkom, sivi fes na glavi, naročito novo samotno odijelo, dugi crni kaput i čizme, odavale su njega — Ronilca.

Kleknuo je i sabrano izmolio molitvu za spas duše pokojnikove i poškropio ga je sa svetom vodom.

Prisutni u povorci su šaputali, kad je prolazio kraj njih.

»To je on,« šaputale su žene.

Svatko je vidio njegovu bol. Ronilac nije znao hiniti. On je bio Hrvat i tijelom i dušom i zato je žalio radi svake nezgode, koja bi zadesila Hrvate.

Stao je i on u red.

Po podne u dva sata podje žalobna povorka za lijesom, kojeg su nosili najjači momci iz sela.

Kad je lijes spušten u grob, govorio je izaslanik. Iz početka tiho, a zatim sve glasnije i glasnije govorio je suzprežući suze. Množtvo je slušalo, plakalo i zaklinjalo se na još odporniju borbu. Govornik je utihnuo. Suze su ga oblile. Glasan plač odazvao se je njegovim suzama. Plakala je rodbina; plakali su prijatelji; plakao je i narod.

Suze su kapale na snijeg i topile su ga.

Osim krvi i znoja imao je narod i suze, koje su takodjer natapale zemlju — tisuću godina njihovu — izgubile su se u njoj i spojile su se sa znojem i krvlju stvarajući pečatnik s hrvatskim imenom.

Redali su se i drugi govornici i govorili su sad blaže, sad oštrije.

Bilo je pogrda za ugnjetavače, ali su sve dolazile iz duše, a ne umjetno izazvane, nego prirodnim putem — i izkreno očitovane.

Za govora četvrtog govornika počeo je padati snijeg pokrivajući zemlju i lijes.

Množtvo se se nije ni pomaklo, dok se nisu izredali svi govornici. Okrijepljeni i ojačani vraćali su se seljaci kućama u hrpama i pojedince. Svi su gotovo tješili nesretnu majku, kojoj je nekoliko puta pozlilo.

»Težko će, sirota, prežaliti sina, prirasao joj je za srce,« govorile su šapćući žene.

I doista starica nije dugo izdržala bol za milenim sinkom.

Dala je dozvati svećenika, da se izpovijedi i pričesti.

»Što vam je, majko?« Valjda ne kanite umrijeti?««

»Idi, sinko, dok nije prekasno. Hoću da se pomirim s Bogom.«

Gjuka ode tužan i doveze svećenika.

Dobila je i zadnju pomast, a ne samo pričest.

Kad je svećenik otišao, dade starica dozvati sinove i snahe.

»Djeco, obucite me u onu odjeću,« reče pokazujući na škrinju, u kojoj su bile rubenine. — »Pokopajte me, uz mojeg milog sinka«... tu odahne, da dobije zraka.

»Djeco moja, ljubite se i budite si dobri,« reče zatim i blago usnu.

Zaplakali su i najstariji. Bila je ona za njih angjeo mira. Za sve je znala i sve je razumjela. Tiho je hodala kućom, kao duh, ali su ju slušali sinovi i snahe.

Nije vikala, nego je skoro šaptala.

Bio je to blagi šapat, koji je stišavao i najveći razdor u kući.

Kako je živila, tako je i umrla.

Djeca su je žalila, žalilo ju je i selo.

Pripremili su joj pogreb dostojan majke Josipa Klisurića.

Plakalo je selo za njom, kao za rodjenom majkom.

Njezina unučica Angjela resila je njezin grob, u kojem je trunulo i tijelo njezinog tatice i prolila mnogu čistu suzu za svojom bakicom.

Marica i Jalža su ju takodjer oplakivale.

(Jalža ju je okupala i spremila na odar.)

* * *

Od smrti Josipove Marica se je jako promijenila. Ljubila je i na dalje Ronilca, ali si je kadkada predbacivala, da je ona nanijela veliku bol pokojniku.

Razum joj je govorio, da to nije istina, ali nešto joj je opet govorilo, da jest. Sigurno ju je ljubio.

Baš zato, jer je ljubila, zato ju je to još više diralo.

Ne daj, Bože, da ju sada napusti njezin dragi. Ona bi umrla od ljubavne boli.

Da se utješi, tražila je sve češće sastanke s njim.

On ju je tješio.

Njegovim riječima je vjerovala.

Ljubila ga je svakim danom sve više.

A on?

On se je predavao podpuno njoj. Ljubeći u njoj ljepotu tijela i duše.

Brinuo se je za kuću tek toliko, da mu obitelj ne oskudijeva na hrani i odjeći.

Marica je tražila ljubav, a ne novac.

»Nemoj mi ništa kupovati,« govorila je ona jedne proljetne noći, — »kupi radje svojoj djeci.«

»Ali uzmi, kad ti dajem,« nutkao ju je.

»Ne, ne, dragi moj. Ja te ljubim i bez tvojih darova.«

»Znam,« reče on i privuče ju čvršće k sebi. — »Ti si me posramila.

Od te večeri nije ni pomislio, da joj bilo što donosi.

VI.

Noćnu tišinu prekinuo je šum približavajuće oluje. Sve bliže i bliže po rijeci Savi dolazio je zalijetavajući se vjetar. Maleni naborani valići najavljivali su njegov dolazak. Samo još časak i silan će vihor saviti do korijena prosijede vrbe. Eno redovi kvrgastih vrba nagnuli su se nad vodom. Vrbe su savile svoje grane pod pritiskom oluje do korijena i po vodi. Gdjekoje od njih pod silom oluje popuštaju u korijenu i sa štropotom padaju u uzburkanu vodu. Njihova stabla potonu na čas, da se odmah zatim podignu i nošena rječnom strujom lebde pod vodom.

Oluja bijesni, uzburkava Savu, zalijeta se preko nasipa, dodiruje kuće i ruši sve, što je zubom vremena oslabilo, razbija crijepove, nanosi prašinu kroz otvorene onizke prozore, zahvaća voćnjake i trese posušeno nedozrelo voće, savija travu po sjenokošama i silnom brzinom navaljuje na gustu hrastovu šumu.

Sava se pjeni od neprestanih udaraca vjetra i u velikim valovima odnosi odkinuto grmlje, granje i debla.

Čim su oprezni mlinari primijetili nevrijeme, privukli su pažljivo mlinove k obali, da ne budu izloženi na milost i nemilost vjetru, snažnim udarcima valova i nasrtaju strujom nošenog granja, grmlja i debla, koje bi moglo polomiti naper ili potrgati povraz i tako im nanijeti ogromnu štetu.

Valovi, koji su ljutito udarali sada samo o navodenice, valjda zato, što su mlinovi izmaknuli njihovom bijesu, zapljuskivajući su prodirali u prednje otvore na navodenicima i punili ih po malo mutnom vodom.

Kao da bi ovaj zatorni posao htjela podpomagati i nebesa, počela je, nakon prvih gromova, padati kiša kao iz kabla.

Kad bi munja jače zasvijetlila, opazio bi se na gomili valova mlin sa limenim krovom nalik na savski parobrod ili »propelu«. On je jedini bio izložen na milost i nemilost buri, pljusku, valovima i drvlju.

To je bio Ronilčev mlin.

Žena mu je prekjučer u večer rekla, da se je izgubila njihova stelna krava »rumava« i on je u podne otišao, da ju potraži u šumi. Prošao je sva šumnatija mjesta i nije ju našao. Odpočinuvši počeo je ponovno tražiti i pukim slučajem ju nadje pred mrak u gustom grmlju zajedno sa teletom tri sata daleko od kuće.

Polagano je napredovao noseći tele na rukama. Bilo je prilično težko, a i krava se je uznemirivala, kad ga je nosio. Morao ga je pustiti više puta, da ide samo za kravom ili da si odpočine. U grmlju ga je zatekla mrkla noć. Ipak stigne na šumsku čistinu prije oluje, te odluči da će kravu sa teletom ostaviti Pavlu Miječiću na brigu, koji je bio u šumi sa konjima, samo, da što prije stigne doma i privuče mlin k obali, da ne bude izvržen nevremenu.

Kad je stigao do konjarske kolibe, pozove Pavla i reče mu, što je na stvari, a Pavao mu rado obeća, da će mu čuvati kravu. Da to odmah dokaže uvede kravu u obor i sveže ju s oglavnicima za kolac.

»Budite bez brige,« reče Pavao. — »Ja ću budno paziti na nju.«

Ronilac se zadovolji s tim i zahvalivši mu se unaprijed, zaputi se brzim korakom uzkom izdubenom i tvrdom šumskom stazom prema selu. Kadkad se je spotaknuo o povišenu stranu staze i promrmljao nešto kroz zube, ali je uza sve to napredovao nepromjenjenom brzinom. Do ušiju mu je dopirao šum. Poznao je on njega. To je bio predznak dolazeće oluje, a on ima još pola sata do svojeg mlina, koji je na vodi, a nema ga tko pritegnuti k obali. Mirko je u vojsci, a žena se boji privesti k mlinu, jer ju je strah, Bog zna česa.

Već je zablijesnula prva munja i zagrmio grom, a on se nije mnogo udaljio od konaka. Ne čuje se bijes pomamnog vje-

tra u gustoj šumi, kao na šumskoj čistini, ali Ronilac je osjećao, da se je vihor razmahao i da će doskora početi pljusak. Od časa do časa sijevnula je munja i nedaleko njega udari grom, a on zabliješten svijetlom oslijepi, te nije vidio prsta pred sobom. Njemu je bila samo jedna misao u glavi, da stigne na mlin prije, nego što vjetar i valovi potrgaju lance i povraz. Bojao se je, da mu ne bi mlin odnijela uzburkana Sava. Pokušao je i trčati, ali potrčavši spotakne se o hrastov korijen, koji se je prepriječio preko staze i udari glavom u busen tako, da mu se je pričinilo, da se je njegova glava razletjela na tisuće komadića. Podigne se i popipa glavu, da li je čitava i ustanovivši sa zadovoljstvom, da je neozlijedjena, podje naprijed opreznije. Na daljnjih sto koraka zablješti ga blijesak i nakon zaglušne grmljavine začuje ponovo šum, koji je ovaj puta dobazio kao najbrži brzovlak. Malo zatim začuje tik nad sobom tuckanje, a iza toga ga počne polijevati rijedki mlaz vode, kao da ga netko putem po drveću prati i na njega izlijeva vodu, koja se je donekle zaustavljala po lišću i granama visokih hrastova.

Za nekoliko časaka zazebe ga na ledjima, a po glavi i po licu mu se je cijedila čista mrzla voda. Odijelo je na njemu bivalo sve teže, a iz opanaka je izlazila voda, pa mu se je činilo, kao da gazi po vodi.

Do sada tvrda šumska staza postajala je sve mekša i mekša, dok mu konačno nije bilo težko dizati opanke, na koje se je lijepilo žilavo šumsko blato. Tako odzgora polijevan vodom i zadijevajući se o granje uz stazu, a odozdo klizajući se na šumskom blatu, težko dišući, hrabro je napredovao, da spasi svoj mlin od propasti. Došavši konačno na uzku seosku uličicu, a na kraj šume, htjede malo odahnuti, ali je brzo morao odustati od te namjere, jer mu jači pljusak i nasrtaj vjetra zatvori dah, pa je morao okrenuti glavu u stranu, da uhvati zraka. Sbog svega toga produži neoklijevajući svoj put. Sada više nije samo voda sa njega curila u mlazovima, nego se je njemu činilo da je u vodi. Sve teži i teži su mu bili opanci tako, da je njegov hod bio hod čovjeka u snu, kad ga muče more. Samo misao, da mora stići čim prije do mlina, silila ga je, da ne sustane.

Uz blijesak munje, udarce groma, uz bijesne nasrtaje vjetra i stalnog polijevanja stigne na cestu. Bio je po prilici jedan sat poslije polnoći. U tami napipa stepenice usječene u obalu i podje po njima, sklizajući se redovito, do stupa za koji je bio privezan čamac. Ušavši u njega držao je jednom rukom lanac za koji je prio privezan mlin, a sa drugom rukom odbaci lanac od čamca tako, da je pao sa zveketom na njegovo dno, te se prihvati i s drugom rukom za lanac od mlina. Ne brinući se mnogo, da se čamac prevrne vukao se je po lancu lagano k

mlinu. Našavši se par metara od obale prihvati se za kraj lanca. Lanac je bio pretrgnut, a mlin je bio izložen opasnosti, da ga granje i klade bacane silnom jakošću valova ne odplave po vodi. Što da učini? Treba poći na mlin i pokušati, što je više moguće, da ga privira k obali.

Onako mokar sjedne na promočenu klupu od čamca i zavesla protiv riječne brzice prema mlinu, polijevan, zabliješten i udaran burom i vodom. Nakon nekog lutanja po vodi osjeti hladan dodir vode: čamac se je punio kišom i ostatcima razprsnutih valova. Napeo je svu svoju snagu, da potjera podvostručenu težinu čamca napred. Munja zasvijetli i u njezinom svijetlu opazi svoj mlin nekoliko metara pred sobom. Zavesla brže uz vodu. Učini jedan zamah, dva... pedeset, stotinu, a mlin ne dokuči.

Kod novog zamaha osjeti, da se je čamac malo potresao udarivši o nešto tvrdo pred sobom. Zavesla još par puta, a tada potrči kroz vodu u čamcu prema provi kušajući, da pred sobom nešto tvrda uhvati. Uzpije mu na njegovo veselje, da se primi za hrastovu klupu na stražnjem dijelu mlina, koju je prepoznao po opipu. Držeći se s jednom rukom za klupu uhvati drugom rukom lanac od čamca i sveže ga za gredu od klupe. Uzpevši se brzo na mlin odključa stražnja vrata i u tami napipa lampaš i šibice. Napalivši nakon duljeg vremena lampaš, odključa i prednja vrata, te izadje na dvorište. Posvijetli naper, povraz i vitao. Povraz je još držao mlin, kojeg su valovi tjerali k obali i od nje. Tu si nije mogao drugčije pomoći, nego privezati čamac za vitao i odvesti se k obali s drugim krajem lanca, te ga svezati za težko obalno sidro, a zatim se povratiti na vodenicu i virati.

Odmah potraži lanac, koji je imao za svaki slučaj upotrebe. Nadje ga u zadnjoj prostoriji i zaveže s jednim krajem za vitao, a zatim i ne izpljuskavši vodu iz čamca prihvati se za mlin i dovuče ga pred mlinsko dvorište. Upravo, kad je, bacivši lanac na dno čamca, htio, da zavesla prema obali, odjekne pucanj.

Odmah osjeti, da se mlin pomiče nošen valovima. Osvijetlivši povraz opazi pred prednjom klupom golemu topolu, koja je podpuno sakrila povraz i sada nakon što je potrgala povraz, plovi s mlinom po Savi u nedogled.

Oluja, kao da joj je bilo stalo samo do toga, da odkine njegov mlin, prestala je kao odsječena. Na odziv dalekoj grmljavini počele bi padati debele kapi kiše, a čas zatim bi prestale. Na obzoru se počelo vedriti.

Videći, da ne može privirati mlin k obali, odlučio je, da ga oslobodi od topole, a iza toga će skrenuti u koji limanj ili zaton na Savi.

Skine sa sebe mokri kaput i prsluk, te uzme u ruke kandžiju nasadjenu na dugačku motku. S njome pokuša odbiti topolu, tako, da mu ne zadje pod pera i ne polomi ih. Doskora uvidi, da će mu pokušaj poći za rukom, ako udje u srednju ladju iz koje će imati dobro uporište. Zato se spusti u nju, premda mu je voda sezala preko gležanja i upre svom snagom, da su mu nabrekle žile na čitavom tijelu i da je osjećao, da će se nešto u njemu razprsnuti. Ipak je klada pod pritiskom goleme snage bila odtisnuta izpred mlina i odplovila je uz navodenicu po blatnoj Savi.

Odahnuvši od napora obriše si znoj sa čela sa mokrim rukavom od košulje. Trebao je još izcrpsti vodu iz ladja, koju su nabacali valovi, pljusak i kiša.

Sreća što su mlinovi bili privirani k obali! U protivnom slučaju bi njegov mlin doplivao na koji susjedni i sudar bi bio neizbježiv!

Uzevši lampaš posvijetli u stražnji dio u malenici, koja je bila najdublja. U njoj je bilo mnogo vode. Sa izpulcem nasadjenim na dugu držalicu izbacao je brzo vodu skoro do kapi.

I u srednjoj ladji se je nalazilo puno vode.

Kad je očistio sve tri ladje, nalazio se je s mlinom, po svojem računu, blizu prvoga zatona, u koji bi mu bilo lagano skrenuti mlin. Brzo uhvati za dumen i stane skretati. Njegovo je naprezanje bilo uzaludno, jer je mlin plovio dalje nepromijenjenom brzinom. Videći, da mu je napinjanje uzaludno odluči, da će kod drugog limanja budnije paziti.

Izračunao je po priliic prema brzini mlina udaljenost do slijedećeg limanja.

»Da sam zvao u pomoć mlinare, sad bi moj mlin bio u sigurnom mjestu,« pomisli u sebi.

No malo zatim promrmlja:

»Bolje je tako.«

On je bio u stvari od one vrste ljudi, koji rado drugima pomažu, a sami rijetko primaju tudju pomoć. Mlinari bi mu bili drage volje pomogli, jer ih je svojom pomoći prezadužio, ali je on radje ostao sâm na mlinu uzdajući se u svoju snagu i spretnost. Malo mu je i godilo, da proživi nekoliko sati u neizvjestnosti prepušten na milost i nemilost strašnom nevremenu.

Šetao se je pred kućicom zaogrnut koberom, jer nije imao suhog rublja i dimio je iz svoje drvene lulice.

Po malo je razabirao pojedine predmete na mlinu, a ne dugo zatim je ustanovio, da će mu biti lagano nekoliko stotina metara prije samog limanja saznati, gdje se isti nalazi.

Vidio je dapače već i prve obrise mlinova iz susjednog sela, koji su izkrsavali iz vode kao glomazni divovi.

Negdje daleko u selu lajali su psi čuvari. Tu i tamo začuo se je rzaj konjâ ili mukanje kravâ. Bilo je pred zoru.

Nigdje ni tračka svijetla, nigdje ni žive duše.

U gdjekojem mlinu okretao se je kamen po praznom. Muklo je odbijao njegov zvuk od obala.

Sad je tek vidio, da se njegova vodenica na savskim vrtlozima malo okrene i stane jedno vrijeme, a zatim kao odrinuta nastavi bržom plovidbom. Kod plovidbe nije mlin pretrpio nikakove štete, premda je riječna struja na nekojim mjestima protjecala blizu obale.

Ploveći uz mlinove činilo mu se je, da će mu mlin navaliti na svojega riječnog druga, te bi se požurio, da prihvati za kormilo, kad li je malo zatim mlin već bio nekoliko metara od navodenice ugroženog trupa.

Vidio je već i žičano uže od usidrenog, glomaznog i smedje obojenog broda.

»Kakovi su to bili svatovi, koji su se preko broda navezli u duboku Savu umjesto da su ostali na njemu? Spasio se je jedino mladoženja, dok su se ostali svatovi svi potopili zajedno sa kolima i konjima. Bit će da su se napili ludog vina,« završi svoju misao.

»U ostalom i meni se je slično dogodilo, kad sam se napio kod »Kranjca«. Zar nisam mislio, da sam u mlinu umjesto u čamcu i htijući se nasloniti na daske od dvorišta bućnuo sam u vodu,« pomisli malo zatim i on bi valjda i nadalje tražio po prošlosti, da ga ne trgne brodarev zov.

Brodar je naime iz daleka opazio njegov mlin, ali njega nije ni vidio, a kamo li prepoznao.

»Tko je tamo,« pitao je Ivan, brodarev sin.

»Ronilac,« odgovori mu, nadomještajući rukama trubu.

»Hoćete li, da prizovem ljude, da vam pomognu?«

»Nije potrebno,« odgovori Ronilac. — »Ja ću i sâm moći da mlin skrenem u Gjurićev limanj.«

»No ipak bi bilo dobro, da vam ja i moj brat Mato pomognemo.«

»Ne«... htjede mu odgovoriti, ali se predomisli i reče:

»Drage volje ću primiti vašu pomoć.«

»Brzo u čamac!« vikne brodar na sinove.

Obojica su bili snažni momci. Mato je bio stariji, a Ivan je bio za četiri godine mladji, ali su si bili slični, kao blizanci.

Vješto udju u čamac i zaveslaju za mlinom, koji se je bio već odmaknuo.

»Ako ste tako pametni, kako ste okretni i jaki, moći ćete mi mnogo pomoći,« dočeka ih Ronilac.

»Samo vi nama recite, što ćemo raditi, a za drugo budite bez brige,« reče Mato.

»Ovaj lanac, svežite, za klup u čamcu i kad se dovezete do zdrave debele vrbe u limanju odvežite ga od klupi i svežite za vrbu, a zatim se povratite natrag na mlin,« rekavši im to baci im lanac, koji je jednim dijelom, još za oluje, svezao za vitao. Oba momka izvrše jedan dio uputa i zaveslaju prema limanju, pazeći dakako na duljinu lanca, koji je po malo padao preko ruba čamca u vodu.

U isto vrijeme je Ronilac okretao pomoću težkog jelovog kormila mlin k obali i otimao ga riječnoj struji. Za nekoliko minuta nalazio se je tik uz golemi limanj, u koji bi stalo deset takovih mlinova. Bio je polukružna oblika. Na rubovima uz obalu bile su deblje ili tanje vrbe. Tu se je vrtila voda, te su se ovamo usudili doplivati samo vješti plivači, a roniti se ovdje nije usudio do jedini Ronilac.

Ovamo je htio on sklonuti svoj mlin, kao što brodar skreće za oluje svoj brod u mirnu luku.

Mato i Ivan bili su udaljeni od prve vrbe dvadeset metara. Lagano bi se bili do nje dovezli, ali je lanac bio prekratak. Pokušali su uza sve to, da dopru do vrbe. Obojica su napeli svoje divske mišice, ali se polako, ili bolje reći nikako napredovalo.

U isto vrijeme, dok su obadva momka naprezala svoje kao ocjel čvrste mišice, Ronilac je pomicao neprestano kormilo. Znoj mu je curkom tekao po čitavom tijelu. Osjećao je toplu slanu tekućinu u očima i po ustima. Jasno mu je bilo pred očima, da će morati, ne uzpije li, da mlin zakloni u limanju, ploviti još dobra tri sata do slijedećeg limanja.

Počeo se je već prekoravati u sebi, što je tako lahkoumno odbio brodara, koji mu je htio poslati dovoljan broj ljudi. A ipak je mogao uvezti mlin k obali zatona, da je bio oprezniji! Brzo mu mozgom preleti sve, što je učinio i ne nadje nikakovog propusta: Već iz daleka je krmilario, napinjao je svu svoju snagu ne štedeći se nimalo. A sada se eto upire u težko kormilo, pa ne.... i mlin prestane ploviti, te Ronilac ne dovrši svoju prvobitnu misao.

Mlin je u zatonu. Prema njemu veslaju brodarovi sinovi i veselo mu namiguju.

Velikom brzinom potrči na dvorište i počne okretati vitao. Mlin se je približavao k obali zatona.

Dok je on pritezao mlin k obali, dotle su već stigli Mato i Ivan i smjesta sami prihvate za ćuskiju, te stanu okretati.

Budući da se je pošteno oznojio, to im je drage volje dopustio, da ga zamijene.

Gledajući ih kako okreću vitao brisao si je znoj sa lica i dlakavih prsiju.

»Dosta!« uzklikne, kad je vidio da je mlin dovoljno uz obalu i da podkrijepi ovaj nalog, pomogne Mati, da učvrsti ćuskiju za lanac na dvorištu mlina.

»Tako, momci, hvala vam, što ste mi pomogli. Bez vas ne bih bio to sâm učinio,« prizna on odahnuvši.

»Bogu hvalite, a ne nama, jer smo učinili samo svoju dužnost,« odvrati Mato.

»Dobro. Sad ćemo se uzput navratiti k Ožegu, te ćemo kod njega popiti rakiju, da se malo okrijepimo,« primjeti Ronilac.

Obadvojica nagovorenih bi bili odbili ponudu, kad ne bi znali, da je Ronilac imućan i darežljiv čovjek.

Ipak su se jedno vrijeme nećkali, jer da oni nisu došli zato, da piju rakiju, nego su došli zato, da ga izbave iz nevolje.

»Kad drugčije ne ćete,« reče napokon Mato, »to ćemo poći s vama. Bilo bi medjutim dobro, da sjednete u naš čamac.«

»Imaš pravo,« reče Ronilac, — »ja ću tako i tako od Ožega u grad do Martića, da nabavim motorni čamac i svu spremu, da mi još danas dovezu mlin natrag na isto mjesto.«

Na iztoku je rudila zora.

Nebo je bilo bistro kao riblje oko.

Od sinoćnjih mrkih oblaka nije bilo ni traga.

Tako je bilo na nebeskom svodu.

Ali na zemlji su bili bezbrojni tragovi sinoćnjeg nevremena. Na Savi je bila voda žuto crveno obojena. Velike hrpe žute spužvaste pjene plivale su površinom razsipavajući se na struji. Golema stabla sa granjem i bez njega krčila su si put po vodi. Pojedini skupovi i gomile suhog ili sirovog pruća izgledali su, kao potonuli vozići i nestajali su u daljini. Gdjekoji od njih bi zapeo za kolac ili za deblo ponajviše topole i stajao bi na vodi, kao da brani prolaz. Kadkada bi se vozić raztrgao na uzkoj strši, na dva nejednaka dijela. Koji put bi i strš pukla. Kod zaustavljene hrpe bi se skupljala pjena i osamljene grane i grančice, te bi površina plovlja rastla od časa do časa.

Nekada bi površina naplavljenih predmeta narastla na stotinu i više četvornih metara. jedino je topola ili jagnjed bila kadra, da izdrži pritisak vode na plovlje.

U množtvu predmeta našao bi se kadkada i utopljenik ili pak veća ili manja domaća životinja.

Svakog časa odnijela bi voda koji komad ili kupić od ogromne hrpe. — — — —

Na suhom uz obalu i u šljivicima, vidjelo se je pokidano granje, izpucana vrbova debla i razcijepane šljive. Mnogo se je voća i ploda nalazilo po zemlji.

Izmrcvarjenu okolinu počeli su osvijetljivati prvi traci sunca. Užarena kugla se je izdizala polahko iznad obzora bojeći se valjda, da pogleda, što se je odigralo pod okriljem tame.

Slabo je stražario blijedoliki glavonja mjesec.

Nije ni vidio, što se iza oblaka dogadja: ni znati nije bilo za njega. — — — —

Stojeći na provi čamca promatrao je Ronilac neprijatni okoliš. Oba veslača uprli su veslima u zamućenu vodu, da savladaju riječnu brzicu.

Bacali su pogled po obali i slika, koju su vidjali, žalostila ih je.

Oni su upravljali tako vješto s čamcem, da ni jedanput nisu zasukali na strš ili na panj.

Čunj se je pomicao zamjernom brzinom, sjekući svojim šiljatim gubcem zamuljenu blatnu vodu.

S lijeve i s desne strane po visoko podignutoj cesti vidjevali su ranoranilce. Gdjekoji stari djedica podupirao je s kolcem napola odkinutu granu.

U jednom šljiviku se je šarenila pisanina mlade snaše, koja je podobirala voće.

Seljaci su se dizali na noge.

Bili su nezadovoljni dapače i ožalošćeni posjetom takvog orijaškog nemilog gosta, koji im je vječno nanosio štetu.

Ronilac je upravo u sebi proživljavao još jedanput prošlu noć, kad li čamac udari o obalu.

»Sada ćemo si odpočinuti kod Ožega«, primjeti Ronilac penjući se na visoku cestu.

Pred vratima gostione dočeka ih sâm gostioničar i znatiželjno ih je promatrao. Poznavao je sve ljude osam i više kilometara unaokolo. Kao momak doselio se je ovamo i stao je trgovati. Videći, da posao napreduje, doveo je k sebi i ženu, s kojom se je vjenčao u svojem rodnom mjestu. Iz početka je vezao jedva kraj s krajem, a nakon par godina, ponarastao je njemu i ženi trbušić — bili su, hvala Bogu, zdravi — i oni su veselije gledali u susret svojim gostima. Mnogo je seljaka imao na rovašu. S njima je postupao oprezno, milo i upravo tetošeći; a isto je to činila i njegova žena. Gladio je svoje potrošače, kao što seljakinja gladi nemirnu kravu: dok je s jednom rukom češe po hrptu s drugom ju navlači za sisu i — doji. Pazio je

mnogo, da ne prevrši mjeru t. j. da ne traži više, nego se može dati. Nije htio postupati, kao što su postupali nekoji njegovi nesavjestni drugovi, koji su od svojih dužnika utuživali pod račun: roba, stvari i posljednju paru, te su ih zatjerali u takav novčani tjesnac, da im nisu više mogli biti potrošači.

Ne da nisu više htjeli jesti ili piti. Ne! Oni to nisu bili naprosto mogući, jer nisu imali zašto.

Uztrpljivo »dojeći« svoje goste većinom grlogasce, zadovoljavajući se i s malim trajno, nego s velikim trenutno, postao je poznat u okolici kao pošten i čestit trgovac i gostioničar.

Za crkvenih godova, proštenja, sajmova, vjenčanja, krstitka, karmina, te drugih slava i vinopotrebnih gozba, bio je on junak dana, točio je, vagao je, rezao je, dijelio je, psovao je i pio je na račun svojih gostiju.

U zadnje vrijeme je uveo, kao pravilo za predobljivanje ili osvajanje novih potrošača sistem postepenog zaduživanja.

Nekomu je bilo potrebno novaca, a taj je slučajno došao k njemu. On je poveo s njim razgovor. Izpipao je od njega strijelovito s čim se bavi i što posjeduje, te mu je odmah obećao vjeresiju u gotovom i u robi. I vino je roba! Potrošač je meku progutao. Posudio je novac, a nije ga mogao dakako vratiti i sada je nesretna žrtva bila u miru samo onda, ako je stalno zalazila u njegov dućan ili gostionicu. On je šišao opipavajući oprezno, ali do kože. Ošišana žrtvica dolazila je kao janješce opet i opet. Rijedko kada, i to samo nesretnim slučajem, bila je žrtva zarezana i u kožu dakle oguljena. Ali je žrtva bila ošišana uvijek i bez prigovora!

Posudjeni novac nosio je silne kamate.

Sada je Ožeg bio već prosijedi gospodin. Prebrodio je pedeset i osam godina. Crven kao rak, snažan i cijeli atleta. U ljeti je nosio kožnatu hrdjavu kapu. Uvijek je bio blatan i mastan. Kad bi mu tko prigovorio, izgovorao bi se, da je uvijek zaposlen, pa da se čovjek kod posla mora zaprljati.

Žena mu je bila slična kao jaje jajetu. Malo manja od njega capkala je kao patka i ostarila je u jednoj te istoj plavoj bluzi, plavoj pregači i crnoj opravi.

Oboje su nosili crne sametaste papuče. On je pio i pušio, a uz to je mnogo jeo. Znao je pojesti po deset pari sitnih kobasa i popiti do petnaest vrča pive jednog za drugim.

Žena mu je bila neke vrsti vegeterijanka, jer je vrlo rijedko jela meso. Pića nije nikada ni okusila, ali svejedno mužu nije prigovarala što pije, valjda zato, jer su mu vino, većinom, plaćali gosti.

Zalazila su k njemu i općinska gospoda: bilježnik i blagajnik.

Rjedje su dolazili učitelj i župnik. Ostali obćinski »štakori« zalazili su veoma rijedko. Njih nije trpio, jer su mnogo pili, a malo ili ništa plaćali. Morao ih je ipak podnositi, pošto su znali zakon.

Ranom zorom ustajali su supruzi Ožeg i dočekivali su svoje goste. To im je štono riječ zašlo u krv i po cijelom tijelu carovalo.

Čim je Ožeg opazio Ronilca, razpoložio se je veoma.

On se je divio tomu čovjeku, dapače ga je i obožavao.

Dogadjalo se je istina i to, da nije znao, što bi o njemu mislio. Uvijek mu je točno plaćao, te nije bio njegova ovčica. Dolazio je k njemu dvaput triput na godinu. Pokušavao ga je hvatati i prepletati sa svojom mrežom pitanja i nagovora, ali uvijek uzalud.

Budući da je Ožeg bio neobično jakih živaca, to nije izgubio nadu, da će i tog čovjeka bar nekoliko dana prije smrti pošteno i propisno ošišati.

»Dobro jutro, gospodine Mirkoviću!«

»Bog nam dao!« odvrati Ronilac i udje sa obadva mladića u gostionu.

»Kako vam služi zdravlje?«

»Hvala na pitanju, dobro!« odvrati ponovno Ronilac i sjedne za stol tako, da je imao pogled na cijelu gostionu i na ulicu.

»Dajte nam donesite tri deci šljivovice, da se okrijepimo.«

»Ej stara, evo je došao mladi mjesec. Nosi brzo šljivovicu i podvori ovu gospodu,« počne galamiti gostioničar, a zatim se okrene gostima.

»Bit ćete sada na služeni«.

»Nije turske sile, gospodine Ožegu,« uvjeravao ga je Ronilac.

Budući da je gostioničar znao, da će njegova ženica veoma dugo tapkati, sâm joj podje u susret, prečuvši Ronilčeve riječi.

Ronilac si namjesti fes i zasuče brk, te osjećajući se podpuno razpoložen bio je spreman i pošaliti se, zaboravivši na prošlu muku i opasnost.

»Sada se morate držati i kod pića, kao što ste se držali i kod posla. Dobra je poslovica: »Kakav jelac, takav i djelac.«

»To ste dobro kazali gospodine Mirkoviću«, reče gostioničar. — »Tko ne može piti, ne može ni raditi, jer nema s čime. Zato, gospodo rana, evo vam svakom jedan deci rakije,« izrekavši to postavi na stol rakiju.

»Živili momci! Na zdravlje naše, izpili ove male čaše!« nazdravi Ronilac dižući u desnoj ruci bočicu s rakijom.

»Živili, kume Grgo, i bilo vam na okrijepu!« odzdravi Mato.

Na dušak izpiju sadržinu iz bočice.

Ivan se je malo zagrcao, jer je nespretno nagnuo.

»No, no, samo ne takove svinjarije! Rakija je za popiti, a nije za utopiti,« stane ga gostioničar tobože koriti. — »Mladi prijatelju vi pazite kako pijete. Na licu vam nema ni traga sušici, pa se ne plašite rakije; ali vam preporučam, da ju ne gutate zajedno sa bočicom. Ja sam istina čuo, kako je jedan čovjek progutao vilicu i ostao je nakon operacije živ i zdrav, ali ipak ne želim, da bi mojim gostima bila potrebna doktorska britva.«

»Ne bojte se vi za svoje bočice. On jedva guta rakiju, a kamo li bi progutao staklenicu. To nije »cirkusant«, šalio se je Ronilac.

»Hoćemo li još svaki jednu?« upita zatim Ronilac.

»Popit ćemo još jednu«, odvrati Mato, — »ali ćemo odmah zatim doma, jer vam nismo više potrebni, a i rakiju smo pili«.

»Donesite nam svakom jedan deci rakije, ali bolje, nego što je bila ova, koju smo popili,« naruči Ronilac gostioničaru.

»Zar ova nije bila dobra?« upita uvrijedjeno krčmar.

»Mi želimo piti sve bolju rakiju, a ne goru,« odvrati brzo Ronilac.

»Ja prodajem samo prvorazrednu rakiju, gospodine moj,« reče gostioničar. — »Sada ću vam takodjer donesti najbolju«.

Kad je donio rakiju, kucne se Ronilac sa mladićima i izpiju rakiju na dušak.

Oba mladića se porukuju s Ronilcem i odu.

Ronilac si naruči još jedan deci rakije.

Dok je pio rakiju, upita ga gostioničar:

»Koja vas je sreća k meni donijela?«

»Bura i klada odplavile su mi mlin po Savi, pa sam ga uzpio tek ovdje privezati:« odgovori Ronilac i opiše gostioničaru u kratkim potezima, što je proživio prošlu noć.

»Vi ste se junački držali, moj gospodine! Ja nisam strašivica, ali se u takovu opasnost ne bih nikada upustio.«

»Što ćete? To je za mene tako rekuć svakidašnji dogadjaj. Bez opasnosti meni bi bilo dosadno živjeti. Ja bih se već stoput ubio, da nisam ponovo zapadao u neizvjestnost, krijepeći se s posestrimom nadom.«

»Čudan ste vi čovjek. Zar vam neće biti žao potrošiti novac za dovoz mlina? A mogli ste ga uz pomoć mlinara privezati još za vremena.«

»To vi ne razumijete, gospodine!« odvrati Ronilac. — »A onda je još veliko pitanje, da li bih ga uobće i uz pomoć mlinara spasio«.

»Moguće nemate dovoljno novaca? Ja sam vam spreman uzajmiti, koliko god trebate,« reče Ožeg ozbiljno.

»Nemam ih dosta, ali mi ni ne treba više, jer me Martić dobro pozna pa ću platiti, kad mi dovuku mlin na staro mjesto. Jedino što bih od vas trebao jesu četke s kojima bi se malo očistio.«

Gostioničar je odmah uvidio, da ni ovaj puta ne će uloviti mastnu ribicu, ali za budućnost nije izgubio vjere. Ronilac će već jedamput sâm zatražiti njegovu novčanu pomoć.

I nije se uvrijedio, ni ozlovoljio, što nije prihvatio njegov novčani poziv. Donesao mu je dapače četke i dok se je Ronilac četkao reče:

»Vi ćete sigurno proslaviti povratak mlina, gospodine Mirkoviću. Kod takove slave htio bih i ja biti, ali što ćete. Ja sam upravo svezan za svoju trgovinu i dućan. Ako me nema samo jedan sat u nutra, već je sve u neredu, a ne daj Bože, da obolim. Sve bi prošlo po zlu.«

»Jest, takav je vaš posao,« potvrdi Ronilac četkajući se. — »Sada ću ja na put, da čim prije stignem u T.« reče izčetkavši se propisno. — Zatim izvadi novčarku i plati račun.

»Ako se slučajno svratite Kovaču, lijepo ga pozdravite,« umoli ga Ožeg.

»Učinit ću vam po želji«, odvrati Ronilac, a zatim se oprosti s njim.

Gazeć po blatnom nalijepu ceste, sretao je muževe, žene i djecu, koji su tjerali krave i svinje na seosku ulicu, gdje su već odavna čekali kravari i svinjari.

Prošavši kroz selo spustio se je niz nasip, jer je cesta ostavljala Savu i prolazila uz livade i kukuruzna polja.

VII.

U Kupskoj ulici nalazi se jednokatna kuća. Njezini veliki prozori gledaju prema Kupi.

Prvi sprat te lijepe kuće je unajmio pred više godina Tomislav Martić. To je visok i trbušast čovjek. Ružan je, ali ipak nešto čovjeka privlači k njemu, kad mu pogleda u crne oči i nasmijano lice.

Otac mu je bio gostioničar. I ako mu je posao išao slabo, ipak je izškolovao Tomislava, koji je bio izvrstan djak.

Izučivši škole, nastupio je kao inžinjer prazno mjesto u T. i tu je odpočeo sa svim marom raditi na uredjenju Save i Kupe. Neprestano su ga mlinari na Savi tražili pomoć, koju im je on dobrohotno pružao.

Imao je ženu i dva sina. Obojica su polazila visoke škole. Neobično je volio seljake.

Jednog dana je došao k njemu Ronilac i zatražio je od njega po običaju savskih mlinara čelično uže, koje mu je Tomislav dao.

Više puta su se oni nakon toga sastali u malom svratištu i proveli su vrijeme kod čašice rakije ili čaše vina.

Nije dakle čudo, da se je Martić ugodno iznenadio, kad je opazio Ronilca, koji je oko dvanaest sati unišao u njegovu pisarnu.

»Što te dobra nosi k meni?« upita ga Martić.

»Sinoć mi je nevrijeme potrgalo obalni lanac i povraz, pa mi je mlin odplavila voda. Srećom sam se nalazio na njemu, te sam ga pomoću brodarskih sinova Mate i Ivana spremio u zatonu i privezao za vrbu. Sada se nalazi sedam kilometara niz vodu.«

»Tomu ćemo odmah pomoći«, reče inžinjer i pozvoni na zvonce, koje je bilo na pisaćem stolu.

Unutra udje inžinjerova služavka.

»Barice, recite gospodinu Milanu, da spremi motorni čamac, jer ćemo u P., da odvučemo mlin gospodina Mirkovića. Neka se požuri.«

»Sjedni se malo,« reče Tomislav, kad je odpravio služavku, »dok se oprostim sa ženom. Objedovat ćemo zajedno u malom svratištu.«

Doskora se povrati, te zajedno odu u Malo Svratište.

Inžinjer je naručio obilan objed, pa su se dobro uznojili, dok su ga strpali u svoje želudce.

»Bilo bi dobro, da popijemo svaki dva deci dobrog vina,« primjeti Tomislav.

»Ne trebaš ni pitati!« uzklikne Ronilac.

Izpivši vino upute se na obalu Kupe, gdje ih je već čekao Milan Šoštarić sa motornim čamcem i sa dva čvrsta momka, isto mašinista.

»Zdravo Milane,« reče Ronilac i stisne srdačno ruku starom znancu.

»Čuo sam, da si se skoro utopio«, primjeti Milan.

»Šali se ti, dragoviću moj, ali je istina, da sam jedva uvezao mlin u limanj,« odvrati Ronilac.

»Ajde, tjeraj«, reče inžinjer, nakon što je sjeo sa Ronilcem u motorni čamac.

»Kako ti, stari druže? Da li još luduješ za ženama?«

»Ne!« odvrati Ronilac.

»Kako to?«

Sada živim samo sa Maricom.«

11

»A kako tvoja žena i djeca?«

»Dobro, hvala Bogu! Brinem se za njih koliko mogu,« odgovori smeteno Ronilac.

»Čudan si ti čovjek. Tvoja žena je neobično lijepa,« uplete se Milan. — »Ja ju ne bih napuštao, da sam na tvojem mjestu.«

Ronilac ne odgovori ništa, nego se zagleda u valiće, koje je digao motorni čamac.

»Što si poslije čuo za žandare? Da li su ih kaznili?« pitao je Tomislav.

»Jesu!« odgovori Ronilac.

»Moguće, da su samo tako kazali, da nas umire.«

»Oni su u stanju i to učiniti.«

»Da li će biti što iz naše borbe za slobodu?« upita Milan.

»Hm, težko je do slobode doći. Sâm predsjednik veli, da imamo posla sa neupućenim državnicima. Mi njih razumijemo, a oni nas ne razumiju, pa moramo čekati, dok se urazume,« odvrati Martić.

Svi se zamisle nakon njegovih riječi. Više nisu znali ni oni reći o izhodu narodne borbe.

»Hoćemo li doskora stići do tvojeg mlina?« upita nakon nekog vremena inžinjer.

»Sad ćemo biti na licu mjesta,« odgovori upitani.

Medjutim su se vozili još pola sata.

Tko bi točno odredio udaljenost, kad ima na stotine zavoja i okuka,« reče izpričavajući se Ronilac, kad su ipak stigli.

»Nemoj se uzrujavati,« tješio ga je inžinjer smijući se.

Mlin su privezali za motorni čamac. Inžinjer je ostao sa Ronilcem na mlinu, a oba mašinista i Milan bili su kod stroja u čamcu.

Inžinjer se je razkomotio i brisao si je znoj sa čela.

»Prokleto mi je vruće,« žestio se je. — »Hvala Bogu, da na tebe ne ide debljina, kao na mene.«

»Kad bi ti nosio vreće kao ja, onda bi i ti bio mršaviji,« reče Ronilac, koji je bio iste visine s inžinjerom. »A osim toga, da radiš druge poslove.«

»Već sam i to pokušao, ali uza sve to ide na mene salo. Istina je, da volim rado pojesti i popiti, ali ipak ima i takovih ljudi, koji rade malo kao i ja, ali ne mogu biti debeli, premda imaju jela u izobilju.«

»To ti je za pokoru,- odvrati Ronilac smijući se. — »Kad te ne bi smetala debljina, ne bi znao od ljepote, kako se živi.«

»Hm, ti se previše šališ sa mnom,« ljutio se je tobože inžinjer. — »Nego znaš što? Ne bi bilo sgorega, da se ohladimo. Nekog ćemo poslati, da nam doveze piva. Do tebe je još daleko, jer polagano napredujemo.«

»Na brodu ću uzeti dva momka sa sobom, oni će mi pomoći, a ujedno će donijeti i pivo.«

Kad su se dovezli do broda, umoli Ronilac brodara, da mu njegovi sinovi pomognu odpremiti mlin na staro mjesto i zamoli ujedno Matu, da doveze šest boca piva.

»Ja ću sâm platiti pivo,« reče inžinjer ,kad je Ronilac vadio novčarku, i dade Mati potreban novac.

Milan je usporio brzinu tako, da ih Mato može dostignuti u čamcu.

Čim je Mato stigao, povećao je Milan brzinu.

Inžinjer podijeli pravedno pivo na svu sedmoricu.

»Dobro si prošao,« reče zatim gledajući u red mlinova. — »Sama sreća, da se nije oštetio mlin. Daj mi pričaj, kako se je to dogodilo?«

Ronilac se rado odazove pozivu, te mu stane pričati sve po redu.

»Hm, to je čitava »odisejada« u stvarnosti! Ja sam mislio, da se šališ, kad si spomenuo, da si zajedno s mlinom odplovio po Savi.«

»Čuo si sada,« reče Ronilac završivši pripovijedanje. — »Hvala Bogu, što je sve dobro prošlo.«

Na cesti su se sakupljali ljudi. Bili su željni, da vide kako motorni čamac vuče mlin.

»Eto i svijet se je skupio, da vidi povratak tvojeg mlina,« reče inženjer.

»Imaju i što vidjeti,« odvrati nagovoreni.

Plovili su kroz selo. Na obali pred kojom je bio Ronilčev pritezni lanac bilo je puno svijeta.

Medju prisutnima bila je i Marica.

Ljudi su davali kojekakove primjetbe na račun Ronilca.

Nije im išlo u glavu, da ih nije — zvao, da mu pomognu.

»To se je dogodilo, jer nije mogao tražiti kravu i tele i biti na mlinu,« govorio je Miško.

»Ronilac nas je oslobodio od cigana,« reče važno djed Pozder.

»Zar vas ne bi bili opljačkali, da nije bilo njega?« upita važno Tesar.

»Imaš pravo,« reče Somek. — »On se u onoj brzini nije ni sjetio, da traži pomoć, a nitko mu se sam nije ponudio.«...

»Zato ima pamet i zna govoriti,« reče ljutito Miječić. — »Šta klopoćeš kao klopotec. — Reci radije, da nije htio nikoga zvati.«

»Ja sam čuo, da je odplovio zajedno sa mlinom,« prihvati opet riječ Miško.

Dok se je na cesti vodio sličan razgovor, pritezali su brodari mlin i vezali su ga lancima za obalu i za sidro, koje su izvadili iz vode.

»Sad ćemo si odpočinuti ili bolje reći idemo »Kranjcu«, da proslavimo s tobom sretan povratak,« reče inžiner.

»Idemo k meni, a ne „Kranjcu",« primjeti Ronilac.

Inžinjer pristane i oni se zapute po blatnoj cesti k njemu. S njima su išli takodjer Milan, obadva mašinista i brodari.

Putem su se zaustavljali kod pojedinih skupina i razgovarali su se sa otvorenijim seljacima.

Na cesti nadju i Ronilčevu djecu Pericu i obadvije djevojčice. Ronilac ih izljubi, a isto tako i inžinjer.

»Imaš lijepu djecu,« reče ovaj posljednji.

»Hvala Bogu!« odvrati Ronilac.

U to udju u uličicu, u kojoj je bilo veoma veliko crno blato.

Na uličnim vratima čekala je Ruža. Opazivši ih pošla im je u susret.

»Snašice, kako si?« upita ju inžinjer rukujući se s njom.

»Dobro,« odvrati mu ona.

Dok su gosti razgledali po dvorištu, zakolje Ronilac dva odojka i pozove starca Pozdera, da ih izpeče na ražnju.

Iza toga uvede goste u kuću i posjedne za dugi družinski stol donijevši uz put vrč dobroga vina.

»Prigrizite malo, da lakše dočekate odojka,« reče im stavivši na stol suhog mesa na tanjuru.

Svaki malo založi mesa i kukuruznog kruha, a zatim izpiju nekoliko čaša vina.

»Tko bi si mislio, da ti imaš tako dobrog vina!« uzklikne začudjeno Tomislav.

»Hm, što će mi »kiseliš«, kad mogu, da pijem i dobro vino,« odvrati Ronilac.

»Ne bi škodilo ni meni, da pijem takovo vino,« primjeti Milan.

»To ti je slobodno, natoči si i pij!« reče mu Ronilac smijućke.

»Ja sam mislio, da ga imam kod kuće!« popravi se Milan.

»Ti mnogo misliš, dragoviću moj!« uplete se inžinjer.

Razgovarajući i krijepeći se dobrom kapljicom iznenadio ih je starac Pozder, koji je pečenog odojka donio na stol.

»Za čas će biti drugi pečen,« umiri ih starac.

Svi se bace pohlepno na pečenje, jer im je vino samo otvorilo tek.

Vino je izvrstno pristajalo tako odličnom pečenju.

Nakon jela su se zaredale zdravice, te je stari dom Mirkovića odjekivao zvučnim riječima, a na koncu i starim hrvatskim pjesmama.

Osvježile su se stare uspomene.

U najljepšem razpoloženju zateče ih Miško, koji je mimo običaja došao dosta kasno. Donio je Ronilcu svježih riba.

»Sjedi se za stol, Miško,« nagovori ga domaćin. — »Još ima dosta i za tebe.«

»Hvala Bogu, ima,« primjeti starac Pozder. — »Bar će nam reći, da li sam dobro izpekao.«

»Što bi drugo rekao, nego da je dobro,« primjeti Ruža, a gosti joj potvrde.

»Nije dobro,« reče ipak Miško ozbiljno, kad je progutao par zalogaja, »zato, jer jedem sâm.«

Svi se nasmiju, a inžinjer digne čašu i reče:

»Bog poživi našeg Miška!«

»Bog poživi sve vas mnogo godina!« odzdravi Miško i izkapi čašu do dna, a isto učine i ostali.

Dugo u noć orila se je pjesma veselog družtva.

Razišli su se u najboljem razpoloženju.

Sa inžinjerom su se odvezla i obadva brodara.

»Lahku noć, Miško!« pozdravi se Ronilac s njim, kad je motorni čamac nestao sa družtvom.

»Lahku noć!« odvrati mu drug i razidju se.

Ronilac se navrati k babi Golubovoj.

Oko pola noći dodje Marica.

»Dragi, zašto se tako malo čuvaš,« korila ga je blago. — »Što bih ja bez tebe?«

»Drugi put ću paziti na sebe,« obećavao joj je.

»Što bih tek ja bez tebe?« doda zatim.

»Bojim se za tebe,« odvrati Marica.

»Nemoj se predavati crnim mislima!«

»Kadkada mi se čini, da ću te naglo izgubiti,« govorila je brzo.

»No, to ti se samo čini tako!«

»Ali ja se bojim,« ponovi Marica.

On ju poljubi u usta i nije joj dao više govoriti.

Umirila se je.

Kad su se razstajali, bila je podpuno zadovoljna.

Zaogrnuta u otčevu kabanicu koracala je po blatnoj uličici.

»Od ove Golubove imam dobro i zlo u isti čas,« mrmljao je Ronilac gledajući iz šljivika na visoku kuću.

»Da nje nema, moguće da se ne bi mogli neopaženo sastajati, a eto ove crne Maričine misli dolaze od glupih proročanstva stare vještice,« pretresao je on.

Došavši na cestu, primjeti pred sobom crnu spodobu, koja se je približavala. Oprezan kao uvijek naprezao je vid, da prepozna neznanca.

No sjena je išla ravno na njega.

»Tko je?« upita stranac.

»Ronilac,« odgovori upitani.

»Ja sam Nikola Dugović, rodom iz Moslavine, bivši robijaš,« prozbori neznanac i stane.

»Što tražiš ovdje u selu tako kasno u noći?«

»Tražim konak.«

»Za to je bar lagano.«

»Nije! Do sada sam bio u više kuća i svuda su mi rekli, da nemaju mjesta.«

»Dobro. Idi si mnom, ja ću ti dati konak.«

Putem je izpripovijedao Dugović svoj životopis.

VIII.

Kad se je Dugović raztao sa Ružom, Ronilčevom ženom, imao je u džepu par desetaka dinara, koje je, i ako štedeći, brzo potrošio.

Stanovao je kod neke starije udovice, koja je na uglu ulice pekla kesten. Budući da nije imao za stanarinu, odkazala mu je sirota kestenjarica. Morao se je izseliti.

Vani je bila zima tako jaka, da su čavli pucali. On je siromah bio bez krova nad glavom.

Lutao je po gradu, ne želeći si ni najmanje, da se najavi kod svojih bivših prijatelja. Unaprijed si je peredstavljao, da će ga primiti sažalno, a to će biti sve. U praksi nije vrijedila poslovica:

»Siromaštvo nije sramota,« jer se je na siromake gledalo više sa prezrenjem nego li sa sažaljenjem i smilovanjem.

Koliko je puta vidio kako kljast pruža ruku, da mu se udijeli milostinja i stotine su prošle, — koje su se mogle reći kakove suvišne stvarce, da mu udijele milostinju, — a da mu nisu priuštile ni samilostni pogled.

Čitao je negdje u knjizi, kako je neki kralj oslobodio zemlju od prosjaka zaprijetivši se prosjacima, da će sve, koji su tusti poklati. Siromasi su se počeli pipati za vratove jesu li tusti i jedan za drugim je napuštao svoje prosjačko mjesto.

»Zar prosjak ne bi smio biti tust? Zar mora biti sama kost i koža?« pitao je sâm sebe Dugović i slika na nemoćnog nije mu ulijevala ni najmanje nade, da će se progurati.

»Nije li tražio posla? Jest, ali ga nije dobio.«

Idući ulicom i promišljajući dosjeti se, da bi bilo dobro, da svoje napola novo odijelo zamijeni za starije kod staretinara, te da sa suviškom novaca proživi par dana, dok mu se tko ne smiluje i ne dade mu posla.

Svoju namisao odmah sprovede u djelo. Udje naime u nizki polupodrumski dućan sa ponošenom robom.

Pogadjao se je dugo i uztrajno, jer je o pogodbi ovisilo sve. Konačno je dobio za odijelo, kaput, cipele, šešir, drugo ponošeno odijelo, te dvije stotine i pedeset dinara.

Vesela lica izadje iz staretinarnice i nadje si krevet u jednoj blatnoj i neuglednoj kućici, na kojem je smio spavati samo kroz noć. Platio je osamdeset dinara za čitav mjesec. Danju se nije smio zadržavati u sobi, gdje su s njim spavala još dva radnika iz tvornice šešira.

Obišao je sve tvornice. Čim bi pokazao izprave, nisu ga primali.

»Imamo previše radnika, a posla nemamo. Morat ćemo nekoje odpustiti.«

Znao je, da je tako. Ali sumnja, da ga ne će uzeti, jer je robijaš, rovala je kao crv u njegovom mozgu. Da je bar kriv, ne bi mu bilo žao, da strada. A ovako? Pekla ga je nepravda.

Škripajući žutim zubima i stiskajući žilave prste u prijeteću pijest, grozio se je nekomu, prjetio je svima, koji su ga svojim nesavjestnim obtužbama i koji su ga svojim naduvenim praznim tikvama strpali u zatvor, da mu unište ponos, mladost i život.

Tražeći posao išao je kao hodočastnik od dimnjaka do dimnjaka. Bila su tri sata poslije podne, kad je dovršio hodočašće i protivno od hodočastnika nije našao utjehe i smirenja, nije našao posla.

»Ove bitange ne će raditi, nego se samo klatare,« šumjele su mu ušima riječi jednog većeg gospodina — koji dakako nije imao ni pojma, kako se sa žuljevima zaradjuje kruh — kada su prolazili zdravi ljudi, pružajući mu od glada iznemogle ruke, da im udijeli darak, da si bar donekle utaže glad.

Unišao je u gostionu, da pojede nešto toplog i da si ogrije ozeble udove.

»Zar nisam i ja čovjek?« pitao je sam sebe, kao da dvoji u svoje čovječje pravo, kad je htio naručiti gulaš. — »Morao bih se sada po protivničkom naputku zadovoljiti sa komadićem crnog kruha. Bi li mi gostioničar dao, da si ogrijem smrznute dijelove tijela, da kod njega nešto ne potrošim? Ne bi! Nisam li ja zavrijedio, da živim kao čovjek?

Koliko je puta govorio pater nama kažnjenicima:

»Kajite se za svoje grijehe izkreno i predano i bit će vam oprošteni. Oprostit će vam ih onaj pred kojim su jednaki i bogalji i carevi.«

Pater je mislio, da se pokajemo za naše prestupe. Ja sam se branio. Pretrpio sam kaznu i sada hoću da radim, da u radu zaboravim na nepravdu, koju sam pretrpio.

Sve mi je uzalud.

Nedavno sam čitao u novinama, da mi radnici ne dobijemo zato posla, jer se ne znamo pravo izraziti. Kao da nije dosta reći:

»Nemam posla, hoću raditi.«

Za razne poslove treba samo vješte radnike, a ne: ti si ovomu sin, onomu si bratić; ovomu si kum ,onomu si prijatelj, u ovoj si stranci i t. d....

Ja mislim, da se za posao ne bi smjelo kupovati političko uvjerenje, jer je rad dužnost, a ne samo potreba. Isto tako je dužnost i svakog radnika da glasa, ali — po uvjerenju, a ne — po naredjenju.

Nekada su dolazila gospoda pred izbore i kupovala su glasače za gulaše i za vino, kupujući sve to za — sirotinjske novce.

Danas dolaze i opet gospoda i govore i javno pišu, tko nije u našoj stranci, nije pravi narodnjak, te ga narod ne smije podpomoći: ne smije mu dati posao t. j. zarade, da živi kao čovjek.

Može li netko sa sto posto unaprijed znati, da je njegova misao prava i da je stranka, koju on zastupa, najbolja, taj može znati i to, da nadje i za opoziciju poštenog rada, jer se je i opozicija borila za pravdu, makar na drugi način.

Konačno je pitanje, da li su dva desetljeća popravila, što su stoljeća pokvarila?

Znaju li oni viši, da ja to znam?

Moguće misle, da ne znam.

Pita se onda: koliko oni znadu?

Nisam li uza svu pravničku mudrost, pet godina robovao?

Nisam li uza svu državničku mudrost, ostao bez krova nad glavom?

Ne gladujem li uza svu narodnu svijest, koju su oni odzgo probudili.

Oni viši se čude, dapače se i rugaju, što svijet, bolje reći mi niži, vjerujemo u Boga i što mu se molimo i to u onoga istoga Boga, u kojeg su i oni neko vrijeme vjerovali i brzo ga zaboravili videći, da će se morati odreći svega, što ih čini višima, nego što zaista jesu.

Niži ga ne ostavljaju i ne zaboravljaju nikada.

Sjećam se patra, kad je govorio:

»Svi će vas ostaviti i napustiti, a On vas ne će nikada. On je car nad carevima, on je prvi i posljednji od vijek vijeka.«

Moguće zato i ne vjeruju u Njega oni, koji hoće biti prvi tako, da smo im mi svi skupa sluge; a zaboravljaju kako su maleni i kakove su neznalice.«

Tako je mislio Dugović, bivši robijaš — koji je, kako nam je poznato, nosio lance pet godina nevino osudjen — jedući sada gulaš i grijući se u toploj gostinjskoj sobi.

Tko se nije preždan napio vode, ogladnio najeo suhog kruha, a prezebao ogrijao, taj ne zna što je: žedj, glad i zima.

Mnogo je zla okusio Dugović.

Dobro mu je bilo kao san, koji brzo prodje, a zlo mu je neprestano bilo pred očima i u tijelu.

Kako da se tješi bezposlen radnik, ako ne s nadom za uposlenje.

Izgubi li nju, propao je tjelesno i duševno.

Ogrijavši umorne žile od prejake zime, plati račun i ostavi gostionu bojeći se, da više ne potroši.

Skitajući se gradom opazi u jednom dvorištu nekoliko redova naslaganih cjepanica.

Udje u dvorište.

Debela služavka srednjih godina, sa lijepom naravnom kovrčavom kosom, upita ga što želi.

»Da li ste našli piljara za drva. Ja sam bez posla već dugo vremena.«

»Počekajte malo, dok upitam milostivu,« reče služavka i požuri se.

Za čas se povrati.

»Ovdje je taj radnik,« reče služavka i ode u praonicu.

Pred vratima je stajala punahna i po modi obučena gospodja, veoma lijepa.

»Dobar dan,« pozdravi ju Dugović.

»Znam, da bi htjeli piliti drva,« presječe mu dalnje riječi. — »Dajte izprave!«

On joj ih pruži.

»Ne, ne ću vas uzeti,« reče milostiva vraćajući mu papire.

»Ali, gospodjo, dugo sam bez posla. Tražio sam u tvornici zarade, pa su me odbili, jer, vele, da imaju previše radnika. Vidite, da je zima, a ja sam skoro gol i bos.«

»Što ću vam ja? Ja imam petero djece za koju se moram brinuti.«

»Daj ga uzmi, mama,« reče mlada djevojka od osamnaest godina, koja je pratila razgovor matere sa robijašem.

»Ne ću!«

»Ali daj, mamice,« reče djevojka i zagrli mater.

»Dobro, neka ti bude!«

»Imam šest hvati drva. Ja ću vam platiti na dan koštu i dvadeset dinara.«

On pristane veseo, što je stupio s njom uobće u pogodbu.

Smjesta si dade pokazati, gdje će slagati drva, a iza toga si donese alat od jednog starog stolara.

Kod gospodje je i spavao. Za par dana je izpilio drva i prilično se je oporavio.

Milostivina djeca su se zanimala za koješta, a on im je rado odgovarao. Pomogla su mu dapače i drva složiti u podrumu.

»Vi ste mnogo prepatili,« prizna mu najstarija djevojka.

»Jesam,« reče on.

Kad je odlazio, oprostio se je sa djecom.

»Sretan put vam želim,« reče mu najstarija djevojka.

»Ostanite i vi sretni,« odvrati on. — »Uvijek ću se sjećati na ugodne časove, koje sam proveo u ovoj kući.«

Budući da je vidio, da se u gradu ne će pomoći za poštenu zaslužbu, kupio si je nove cipele i ostavio je pločnik, da potraži sreću na selu.

Prolazio je selima. Nikako se nije mogao namjeriti na gazdu, koji bi trebao slugu ili težake.

Obijajući seljačke pragove vidio je i naučio je mnogo.

Seljaci su bili i sami u vrlo težkom položaju. Posavci, osiromašeni čestim poplavama, tražili su zaštite kod za to zvanih organa državne uprave, ali uzalud. Vojska je stajala u kasarnama i lijenčarila trošeći hranu, odjeću i — dane, a njima se je obećavalo, da će već biti i — mirna Bosna.

On je uvidio, da seljaci nisu grofovi, nego da bi mogli biti svoji podpuni gospodari, koji ne bi oskudijevali bar na onom, čime njihova zemlja rodi.

Vidio je, da su ga siromašni seljaci ljepše dočekivali, nego li bogatiji. Ne radi neznanja, nego radi poštenja, radi čovječtva.

Bogatiji seljaci nisu shvaćali, kako netko može biti bez posla, ako hoće raditi i držali su, da se skiće radi toga, što je lijen. Zato su ga tjerali od sebe.

Prošao je više stotina sela i napokon je stigao i u P....

Budući da nije mogao dobiti prenoćište, on je uztrpljivo nastavio — već se je na to priučio — dalje po državnoj cesti.

Začuo je nečije korake.

I pitao je »tko je?« na što se je javio Ronilac.

IX.

Slušajući pripovijedanje Dugovićevo, Ronilac ga je stao žaliti, dapače odluči, da će mu pomoći.

»Slušaj, prijatelju, ti si dobro učinio, što nisi pošao stranputicom.«

»Težke me je muke stajao, da ne posegnem za nedozvoljenim sredstvima i ne namaknem si kruha.«

»Nadam se, da ćeš se smiriti u našem selu. Tu ima dosta posla za marljivog čovjeka.«

»Daj Bože, da to bude istina.«

Ušavši u kuću izvede ga u družinsku sobu i ponudi ga sa ostatkom odojka.

Dade mu i suhog mesa.

Gost ne primi jela bez posebnog nudkanja.

»Baš vam hvala!« reče Dugović, izpivši ponudjenu čašu vina. — »To sam se prvi put u životu najeo od srca.«

»Hvala Bogu, da nas drži na svijetu!« odvrati mu domaćin.

»Tu imaš krevet,« reče mu, kad ga je odveo u komoricu. — »Razkomoti se, a sjutra ćemo vidjeti, što mogu učiniti za tebe.«

Bivši robijaš se nije mogao dosta nahvaliti na takovoj susretljivosti.

Sjutradan se Ruža ne malo začudila, kad je primjetila tudje cipele u hodniku.

Dok se je povratila iz staje, ustali su Ronilac i Dugović.

Ulazeći u kuću, opazi na hodniku starog znanca, gdje se umiva.

»Snašo, kako si?« upita ju nakon uobičajenog pozdrava i lice mu se razvedri. Istinu govoreći, Dugović nije mogao zaboraviti lijepu ženu. Njezin lik mu je neprestano lebdio pred očima.

»Dobro. A kako vi?«

»Za sada dobro!« odvrati brzo.

Ronilac ih je jedan trenutak pažljivo promatrao, a zatim reče:

»Eto, tko bi si mislio, da ćete se opet sresti?«

Idući sa peharom u podrum sretne Pericu, koji je nosio kantu s vodom.

»Ti si uranio, sinko,« uzklikne Ronilac.

»Jesam. otče,« odvrati Perica. — »Već sam nahranio svinje i očistio sam staju.«

»Daj Bože, da ti budeš bolji seljak, nego što sam ja.«

Perica ga začudjeno pogleda, ali ne upita ništa.

Ronilac je kriomice otro suzu, koja mu se je pokala u oku.

Za to vrijeme je Dugović govorio:

»Snašo, ne mogu te zaboraviti.«

»Opet se šalite,« reče Ruža, pristavljajući mlijeko na peć.

»Ne šalim se. Ti si mi veoma lijepa. Nemoj misliti, da gojim kakovu zlu namjeru. Ne, ni najmanje,« izpričao se je.

Čim je Ronilac došao, zašutili su.

»Ti možeš ostati kod mene,« reče domaćin Dugoviću, »da obradjuješ moju zemlju. Ako budeš vrijedan i marljiv, zadržat ću te, dok budeš zadovoljan sa mnom.«

»Hvala vam, mnogo puta!« uzklikne Dugović. — »Sad mi je pao teret sa srca.

* * *

Doista se je Nikola snašao brzo u selu. Stare uspomene o poslu i svemu što se tiče zemlje i gospodarstva, javljale su se u njemu i on je nastavljao tako rekuć predrobijaški život. Tragovi robije su nestajali. Zemlja je povukla u se mnogo njegovog znoja. Bio je jak i neumoran radnik.

Nikomu nije tajio, gdje je bio. Nekoji su ga zvali »Lepoglavec«, što ga je neobično peklo, jer taj pridjevak nije zaslužio.

Naučio se je ipak praštati. — Nije polazio u crkvu, zato su ga nazivali opet »robijaški komunista«.

Znao je kadkada zaći medju ljude i pričati im o svojem izkustvu. Većinu njegovih riječi su odobravali, dok jedan dio nisu razumjeli niti odobravali.

Medjutim su ga neprimjetno stavljali na stranu. Priznavali su mu, doduše posao i vještinu u obradbi zemlje, ali nešto u njemu, valjda, nije bilo takovo, što su oni vidjeli u svojima i u sebi.

Ruža se je na njega priučila, a on se je njoj izkreno sve više divio.

Ona se je žalila pred njim na svoju mladost.

On je na sve moguće načine nastojao, da ublaži njezinu bol, ali je ona to primala za ruganje.

Rekao bi joj i drugo štošta, ali zahvalnost prema Ronilcu, ga je silila, da govori drugačije, nego što bi želio.

Podpuno je volio tu krasnu plavojku i žalio ju je.

Htio joj je pomoći.

Kadkada bi ga uhvatila silna želja za njom. Divskim naporom se je svladavao.

I ona je koji put pomislila na njega.

Jednog jutra je hranio krave, kad je Ruža unišla u staju sva zaplakana.

»Opet ga nije bilo kod kuće«, reče jecajući.

Počeo ju je tješiti.

Nemoguće mu je bilo da se svlada, te ju poljubi u lice, a tada mu je davno pritajena želja oduzela svijest rasudjivanja, pa stane pomamno ljubiti lijepu ženu.

Ruža nije znala što bi učinila, dok ju konačno nije toplina snažnog čovjeka gotovo prisilila, da podlegne nagonima krvi.

Od tog jutra ljubio je bivši robijaš prevarenu i ožalošćenu ženu.

Došla je zima, a Ronilac nije ni pomislio, da se vrati k Ruži.

Dugović, koji se je u početku stidio svojeg čina, jer je uništio čast svojeg dobročinitelja, počeo se je sve manje prekoravati videći, da Ronilac živi s drugom, koja mu je mila.

»To je prirodni zakon«, mrmljao je. — »Ja nju volim, a to nešto znači. Mislim, da i ona mene voli«.

No Ruža ga nije voljela, nego ga je podnosila. Ona je i nadalje ljubila svojeg muža.

A ipak ga je varala!

Sve se je to dogadjalo nepromišljeno i nenadano. U blizini Dugovića gubila je svijest rasudjivanja i uživala je u ljubavnoj omami.

Napokon se je nadala, da će Ronilac, potaknut ljubomorom, ostaviti onu drugu. To je bilo njezino posljednje i najočajnije sredstvo, da ga prisili na povratak.

Ali je Ronilac bio slijep za ono, što se dogadjalo izmedju njegove žene i Dugovića.

Zaprepastio se je, kad je čuo od starog Pozdera:

»Ronilče, ti si doveo u kuću bezsramnika, koji blati čast tvoje kuće«.

»Kakvoga bezsramnika?«

»Robijaša Nikolu.«

»Pa?«

»On živi s tvojom ženom. Čuvaj se, da ti ne pokvari i djecu!«

»Što? Kako?« pitao je Ronilac mucajući. — »Zar djecu? Moje kćeri?«

»Bog zna,« odvrati starac. — »Zlo rodi zlo. Budi oprezan!«

»Hvala, što ste mi to rekli«, odvrati Ronilac i ode zamišljeno.

Ipak je zaboravio na starčevu opomenu.

Jednog dana reče mu starija kći:

»Tata, naš sluga se je ljubio s mamom.«

»Šuti, što brbljaš,« reče on.

»Istina je,« reče djevojčica ne misleći ništa zla.

»Hm, čini mi se, da je stari imao pravo,« promrmlja. — »Moram da učinim red u kući.«

Dugovića nadje na drvocjepu, gdje je cijepao drva.

»Slušaj, Dugović, više te ne želim vidjeti u svojoj kući. Uzmi svoje stvari, a ovo ti je plaća, što si do sada radio!« nagovori ga pružajući mu novac.

»Zašto, gazda? Ta kamo ću sada na zimu?«

»Mogao si prije misliti na to, pa se čuvati. Sâm si kriv. Upamti si, da su mi djeca jedino dobro, što ga posjedujem. Jesi li me razumio?« reče Ronilac bijesno i Nikola je vidio u njegovim očima nešto, što mu je govorilo, da misli ozbiljno.

Bez ijedne riječi uzme pruženi novac, pobere svoje stvari i ode rekavši »S Bogom«.

Ruža je mislila, da će ju muž psovati i tući, ali on to ne učini, nego ju samo mrko pogleda i ode.

Ona bi radije primila i batine od njega, samo da je njezin.

»Jadne li mene,« jecala je, a krupne suze su joj tekle niz obraze.

»Zar je to život?« pitala se je bijednica i što je više mislila na svoj jadni položaj, sve je više čeznula za robijašem Nikolom, koji joj je bio makar kakva takva utjeha.

Njemu je mogla izjadati sve, što ju je tištalo i žalostilo. On joj je bio više prijatelj, nego li ljubavnik i kao takvog ga je i voljela.

Sada se je bez njega osjećala veoma osamljenom.

U tuzi je dočekala večer.

Magla je pokrila zemlju.

Idući u staju teturala je od slabljine.

Pozvala je Maricu, da podoji krave, jer sama nije mogla.

Nakon večere spremila se je mala obitelj u krevet.

Ruža nije mogla zaspati.

Vani začuje mužke korake. Upali svijetlo misleći, da je on.

»Pst,« prozbori spodoba zastrta dugim kaputom.

»To si ti, Nikola!« uzklikne začudjeno.

»Da, ja sam. Ne mogu biti bez tebe, Ružo, pa sam se vratio, makar me tvoj muž i uztrijeli.«

»Što to govoriš, za Boga!«

U dvorištu su se začuli koraci.

»Sakrij se ovamo,« reče Ruža i gurne ga u sobicu.

Po škripajućim stepenicama uzpinjao se je Ronilac.

Došavši gore nije ništa iztraživao, nego je odmah otišao spavati.

Ružin ljubimac je nedugo zatim otišao, a u kući zavlada ničim nepomućena tišina.

X.

Kasno u jesen nabujala je Sava sa svojim pritokama i njihovim pritočicama. Narasla je i Kupina pritočica R., koja je redovito poplavljala svoje područje ne propuštajući ni jedne godine, da ga podpuno prelije. Iz početka rastući prema obalama polahko, dizala se je voda dalje sve brže i brže, i jedne oblačne noći, kad je glava mjeseca bila visoko nad horizontom, izlila se je R. iz korita.

Popunivši kanale što su vodili u njezino korito, nastavila je svoj put nesmetano dalje ostavljajući na višim mjestima otočiće obrastle bujnom travom, grmljem i visokim hrastovima.

Šumeći, približavala se k ogradjenom selu.

Visoki uzki nasip junački je izdržao prvu njezinu navalu. Ona se je ljutito odbila od njega i vraćala se je sa uzdignutim valom natrag prema koritu, ali se je putem sukobila sa drugim jačim valom od njezinog, koji je dolazio iz rječice i oslabljen se je opet vraćao naprijed, a zatim natrag, dok se nije površina vode izravnala.

Voda je prekrila šumu, livade i polja. Oko sela ljeskala se je voda, u kojoj bi se od časa do časa ogledalo blijedoliko mrtvo obličje mjeseca.

Selo je dakle bilo obkoljeno nepreglednom množinom mutne vode, koja se je sve više i više dizala uz nasip.

Seljaci su odabrali noćne straže, koje su sa »lampašima« prolazile po nasipu, mjerile vodu i računale, kada će voda provaliti brane.

Svaka uličica je imala svoju stražu, koja je bila na nogama po danu i po noći.

Vladala je velika uzbudjenost medju stražama i u selu.

Napeto su seljaci očekivali opadanje vode.

Ali na njihovu žalost, voda je dosegla već vršak nasipa, dapače ga je već i prerasla, te ju je samo veoma uzki nalijep sprečavao, da se ne razlije preko njega.

Straže su neprestano dovozile zemlju u tačkama i dizale su nasip.

Nasip bi bio izdržao pritisak vode, da ga nisu podrovale krtice i odlučile su izhod borbe u korist vode.

Voda provirujući kroz krtorovine oslabila je jedan dio nasipa i nakon nekog vremena ga odnijela u baru, što je stajala s onu stranu nasipa.

Uzalud su najjači momci pokušavali zatrpati nastalu pukotinu, što bi oni zatvorili, to bi voda za čas odnijela, pa se je prodor širio umjesto, da bi se sužavao.

Voda je izpunila brzo duboke jame uz nasip, a zatim je navalila svom svojom snagom na gusti red vrba, koje su žilavo branile ulaz u bašću.

Pobješnjela voda izčupala ih je zajedno s korijenjem i ponijela ih je kroz vrt produžujući svoj put do ceste — zadjevajući se uzput o staje i kuće — te se je prelila preko ceste i spojila se sa Savom: dvije udaljene vode vlažno se zagrliše.

Stražari, pako, čim su vidjeli, da ne mogu zaustaviti, nadmoćnog neprijatelja, potrčali su u selo, da se spasi bar blago od neumoljive vode.

U spasavanju svojega izgubiše seljaci glavu, a time i smisao za slogu.

Spasavao je svaki svoje.

Mukanje krava i rzanje konja miješalo se je sa cviljenjem prasadi i roktanjem svinja.

Strahovitu galamu je htio nadjačati domaćin ili koji drugi prisebniji član porodice.

U dvorištu Ivana Tomca, koji je bio najbliže prodoru, otrgle su se krave od kopanja i navalile su bježati po staji pogazivši pet komada praščića. Tek kad im je voda bila do trbuha, došao je Ivan. One su izkočile kroz otvorena vrata napolje, a odatle po ulici na cestu. Za njima se je odvezao u malenom čamčiću smrtnjaku njegov najstariji sin Stjepan. Taj se je čamac, kod nespretnog vozača, lagano prevrnuo i pod sobom bi ga poklopio, te je bilo čudo, da se spasi. Stjepan je bio ribar, pa je u njemu bio podpuno siguran. Ostali su ukućani spremali pokućtvo i ostale stvari na tavan, jer su imali kuću prizemnicu.

U isto vrijeme vladala je užurbanost i kod Ronilca, koji se je za poplavu unaprijed spremao, te si je napravio visoke brvi do ceste tako, da ni u slučaju poplave ne treba gaziti po vodi.

Nekako su iztjerali blago iz staje i krmke iz svinjca.

Blago je tjerao Perica hodajući po brvima.

Vino i ostalu zairu, kao i posteljinu nosili su na vrat na nos, jer je voda svaki čas sve više i više rastla.

»Imao sam ja pravo,« mrmljao je Ronilac, hodajući po brvima i svijetleći si s lampašem, da vidi nije li moguće koje živinče ostalo u staji ili u kotcu.

Susjedi su se naime čudili, što gradi brvi.

»Šta će ti to za Boga? Ta ne će biti potop!«

»Ne daj Bože, da bi bio,« odvrati on. — »Ali poplava prijeti čitavom selu,« dodao bi zatim.

Kimajući s glavom odlazili su susjedi misleći, da je i opet učinio nešto čemu su se morali samo čuditi i drugo ništa.

Nekoji su mu prigovarali.

Medjutim je on uza sve primjedbe dogradio brvi.

* * *

Strka u selu s odgovarajućom vikom i životinjski glasovi probudili su Nikolu Dugovića na Ronilčevoj staji.

Od kako ga je protjerao njegov dobročinitelj, sakrivao se je i većinom je spavao po seoskim stajama.

Sa Ružom se je sastajao svaku noć.

Jučer mu je dala osam tisuća dinara, da si pomogne s tim novcem u slučaju, da bi morao pobjeći iz sela.

Ove noći — bilo je tamno tmurno nebo — legao se je ovdje, da prospava do zore.

Prijašnje poštovanje, koje je gojio prema svojem gazdi, pretvaralo se je po malo u mržnju.

Zar taj čovjek nije zapustio svoj dom?! Zašto ga onda proganja? Sada se mora sakrivati kao tat i razbojnik i kloniti se danjeg svijetla i ljudi.

Htio je već par puta otići i ne vratiti se više nikada, ali ga je svaki puta nešto ubolo u srce i stezalo mu grlo, kao da će sad na umrijeti. Znao je dobro što je to. Nije mogao naprosto biti bez Ruže. Lijepo zdravo ružičasto lice, pune nježne grudi i lijepi vitki stas i — sve njezino, stajalo mu je pred očima i vuklo ga je poput magneta natrag.

Nije li predprošle noći odlutao dvanaest kilometara, pa se je zatim povratio vučen njezinom ljepotom.

Osvojila ga je, bio je čitav njezin.

»Što se dogadja u selu?« pomisli onako sanen. — »Moguće, da je požar.«

Gledajući sa staje na sve strane, vidio je samo svijetlucanje lampaša.

»Nešto se užasnog dogodilo, kad se je diglo na noge čitavo selo!«

Naprezao je uzalud oči i uši, da dokuči zašto se diže strašna derajuća galama. Iz vike ljudi i odzivanja životinja razabrao je, da sve bježi na cestu.

Ne želeći, da jedino on bude izložen, tomu nečemu pred čim bježe seljaci, pohrli prema otvoru na staji, da se spusti po ugliću na zemlju.

Spuštao se je brzo. Dodirnuvši nogom hladnu vodu uztukne natrag.

»Dakle je voda poplavila selo! Kako se nisam na to prije sjetio?« Sad ću biti zarobljen, ne odem li odmah!« mrmljao je srdito.

Spuštajući se u vodu prolazili su ga srsi. Najradije bi se bio popeo natrag na staju, ali misao, da bi ga tamo mogao zateći Ronilac, nagna ga, da se je brzo spustio u vodu tako, da je za čas bio do koljena u vodi. Znao je dobro, da je voda idući prema ulici dublja, jer je tlo bilo niže.

Osjećajući zimu sve više se je sjećao na nepravdu, koju mu je učinio gazda. Da ga nije potjerao i danas bi uživao u njegovom domu, kao turski aga. U nemoćnom bijesu zaškripi zubima. Ne daj, Bože, da mu omraženi čovjek dodje na oko, bio bi kadar, da ga ubije!

Htio je, eto, da se smiri u domu toga čudakovića, a taj ga je izbacio iz kuće u naručaj novoj nevolji, a moguće i zločinstvu. Bol za izgubljenom ženom i toplim ognjištem izmamila mu je nemoćne suze.

Misleći tako zapazi slabi traćak svijetla, koji se je pomicao tamo amo.

Svijetlo je dolazilo ravno prema njemu.

Gazeći kroz vodu i stvarajući što manji šum htjede zaokrenuti uz štagalj na ulicu, da izbjegne pogledu pridošlice.

Možda je Ruža, a moglo bi biti, da je i sam Ronilac.

Da je pravio i veću buku, ne bi se moglo čuti, ali je pridošlica imao svijetiljku, te ga je mogao posvijetliti i — vidjeti. Zato se povuče do dvorištnih vratiju. Svejedno na njeg padne svijetlo i dobro poznati glas omraženog dobročinitelja upita:

»Da li si ti to Mirko?«

Prepoznavši Ronilčev glas zakorači Dugović na ulicu, kojom je prolazio gdjekoji seljak sa svojom družinom dižući zaglušnu galamu.

Ronilac se udalji sa svijetiljkom

Dugović podje zatim prema kući, u kojoj je bilo svijetlo i on je vidio sjene Ronilčeve obitelji, koja je prenosila stvari iz prizemlja na trijem.

Gazeći po hladnoj vodi sjeti se, da mu ne će mnogo koristiti, ako se na čas i pozdravi s Ružom, jer će se njegov nemilostivi gospodar povratiti natrag, te će morati ponovo odmagliti.

U njegovom snažnom tijelu dizala su se i spuštala zdrava pluća — pojačanom brzinom, jer mu je nenadano izkrsla već dugo sakrivana misao: »A zašto da se ne rješim Ronilca, pa da uživam poštovan od Ruže i njezine djece?«

Ta misao mu se je ponovo i ponovo zasijecala u mozak i tjerala ga je, da brže gazi po vodi.

Ogledavajući se, da vidi nije li se Ronilac povratio i kao koreći sam sebe, što se boji, gazio je hladnu jesenku vodu, koja mu je sada dopirala do preko bedara.

Moguće, da bi se bio konačno i odlučio na žalostan oproštaj s Ružom, da u njemu nije kopala crna misao, da će se u mrkloj noći u poplavljenom i do skrajnjih granica uznemirenom selu izgubiti svaki trag — njegovog zločinstva.

Pritajeći dah vraćao se je natrag iztim pravcem, u kojem je nestao Ronilac. Svijetla nije vidio! Valjda je njegov protivnik unišao u staju, da vidi, da li je ostalo u njoj, koje zalutalo tele ili prase.

Oprezno koracajući po vodi napredovao je nesretnik. U njegovom mozgu vrvjeli su planovi, kako da ubije svoju žrtvu, da se nikad ne sazna, na koji je način poginuo na daleko poznat sa svoje vještine Grga Mirković-Ronilac.

Radjajući planove i uništavajući ih zaustavi se kod jednog i u cjelosti ga prihvati. Taj je plan bio jednostavan: on će Ronilca baciti sa skele i zadržati ga pod vodom, dok se ne uguši, a zatim će srušiti na njega gredu i svi će biti uvjereni, da se je Ronilac nesretnim slučajem srušio sa brvi, koja ga je poklopila, te se je jadno utopio.

Zadovoljan sam sa sobom nastavi malo opreznije gaziti po veoma hladnoj vodi. Zaustavi se kod brvi i pokuša izčupati »klanfe« sa kojima su bile pričvšćene brvi. Sav mu je napor bio uzaludan, klanfe su bile predobro zabite!

Videći, da sa gredom ne će učiniti ništa, čekao je nerazpoložen na nesretnu žrtvu.

Opazio je svijetlo lampaša.

Korak po korak dolazio je ništa nesluteći čovjek. Još je bio udaljen samo nekoliko metara.

Dugović se je skutrio kao divlja krvoločna zvijer, koja se sprema, da zaskoči bezazlenu divljač.

Sad mu je suparnik upravo nad glavom.

Strijelovitom brzinom poskoči udarivši Ronilca takovom snagom u žile podkoljenice, da je izgubio ravnotežu i spustivši lampaš, pao je s razšireni mrukama u vodu kušajući u padu, da uhvati gredu.

Dugović je dobro znao, da ne smije dati vremena iznenadjenom protivniku, da se pribere i zato se požuri, da ga zadavi.

Ali — kad je htio na onom mjestu, gdje je držao, da se Ronilac nalazi, istoga lupiti po glavi i turiti pod vodu, netko ga udari tako snažno po glavi, da je zateturao i pao u vodu.

XI.

Ronilac je zgražajući se, što su mu se susjedi rugali, dok je gradio brvi, išao je po njima nad dvorištem, da vidi nije li mu koje živinče zaostalo ili se je utopilo.

Svijetleći lampašem pred sobom opazi tamnu spodobu, te pomisli, da je to njegov susjed Mirko Pozder.

Nije se ipak začudio, kad mu spodoba nije ništa odgovorila, jer ga čovjek u onoj galami nije valjda ni čuo, a moguće je bio prezamišljen neznajući ni sam što bi.

Poznato je da se seljaci s dobrim susjedima ne svadjaju, ako jedan drugom ide preko dvorišta.

Ronilac pak nije nikada nikom branio prelaz preko dvorišta, pa zato nije ni u snu sanjao, da bi to bio tko drugi osim Mirka, koji je sada jedini imao razloga, da ide preko njegovog dvorišta.

Ne misleći na nikakovu opasnost pošao je u staju, pretražio je štagalj i svinjac, ali nije našao ni jedne živine, te se je zadovoljan vraćao po brvi prema kući.

Hvala Bogu, da se nije dogodila nikakova nesreća,« promrmlja i u taj čas ga netko udari pod stegno u žile tako jako, da je pao u vodu.

Munjevitom brzinom mu je došlo u svijest, da ga napadač hoće umoriti i da se taj nalazi iza njega. Zaroni zato u polukrugu natrag, da dodje iza ledja nepoznatom napadaču.

Ne pitajući tko je i što je udari ga sa stisnutom šakom po zatiljku, te je pao u vodu.

Kad se je napadač podigao, da se brani, pogodi ga ponovo šakom u bradu, te je nanovo poljubio vodu i pritom se dobro napio.

Ronilac je sipao udarce takovom brzinom, da mu ih Dugović nije mogao uzvraćati. Kod svakog je udarca ponavljao:

»I to je tvoja i to je tvoja.«

Budući da je gotovo vikao, to ga je čula najstarija kći Marica.

»Što ti je, tatice?« pitala je iz daleka žureći se po brvima prema njemu odakle je čula njegov zadihani glas.

Videći Dugović, da će ga još i razkrinkati, skupi svu svoju snagu, da se izmakne iz ocjelnih mišica svojeg okretnog protivnika.

Izrabi dakle časak, kad se je Ronilac okrenuo prema dolazećoj kćerci i udari ga zatomivši bol glavom u trbuh, a zatim se pokuša izgubiti u tami.

Padajući i ustajući brzo je gazio prema kuharnici, da se malo zatim izgubi u tami.

Ronilac se brzo podigne i bio bi doskora dostigao bjegunca, da ga nije zaustavljala kći.

»Zašto gaziš po vodi, dragi tatice? Gdje ti je lampaš?«

»Ja ću uhvatiti tog zlotvora«, odvratio joj je otac, a ona ga nije razumjela.

»Koga ćeš uhvatiti, tatice, ovdje nema nikoga!«

»Kako nema? Zar ne vidiš tamo kod kuharnice tamnu spodobu? Ona me je htjela utopiti!«

Kći je naprezala oči i zaista opazi sjenu, koja je nestajala iza kuharnice.

»Vidim!« reče. »premda te je htio ubiti, pusti ga neka ide s milim Bogom!«

»Neka mu je prosto,« odvrati Ronilac još uvijek stojeći u vodi. — »U malo, da me nije zadavio. Dao sam mu medjutim dobru poduku, pa će se čuvati, da me tako brzo ne napadne.«

»Da mi je samo znati tko je?« doda zatim.

»Zar te je u istinu htio pogubiti?« upita ga kći.

»Jest!« odvrati Ronilac i izpriča joj čitav slučaj. — »Da se ne osjećam u vodi kao i na suhu, ne bi me već bilo medju živima,« završi on svoje pripovijedanje.

»Primi se za moju ruku, tatice, pa ćeš se lakše popeti na brv,« govorila je i ponudila mu je svoju ruku.

»Dobro, nek' ti bude, kćerčice,« reče raznježeni otac i penjući se na gredu prihvati jednom rukom za njezinu ruku, ali tek toliko, da ju razveseli. Popevši se na klup, zagrli ga kći i zaplače.

»Ne plači, dijete, vidiš, da sam, hvala Bogu, živ i zdrav.:

Idući jedno uz drugo prema kući, umiri se Marica podpuno.

* * *

Za to vrijeme je Dugović odgazio po vodi na cestu.

U metežu, koji je ovdje vladao bio je podpuno nezapažen. Ljudi različite dobe miješali su se sa blagom.

Ovdje je blagu bilo jedino mjesto. Tu je bilo suho. Ali, kako će dugo moći izdržati ljudi i životinje pod vedrim nebom? Dan, dva, moguće i tri. Nema druge, nego da blago smjeste kod seljaka na lijevoj obali Save, gdje nije bilo poplave.

»Idimo na brod!« uzkliknuo je netko i već su pojedinci počeli tjerati blago u susjedno selo na brod.

Stoka se je opirala, ali s jedne i druge strane je bila voda, a odostrag ljudi i ona je rzajući, blejeći i rokčući brzala prema brodu.

Seljaci su se nevoljko osjećali bačeni iz svojeg dosadašnjeg mirnog sjedilačkog života. Njima je bilo težko tjerati svoje blago od kuće. Tamo kuda idu ne će im biti na ruku, da ga timare, kao kod kuće, a tamošnji ljudi imaju i svojega blaga.

Poplava bi mogla trajati i nekoliko tjedana.

»Zašto, da ne tjeramo i mi svoju kravu i svoje svinje na brod?« pitao je Mijo Tonković svoju ženu.

»Radi kako znaš, ali ne možeš ostaviti blago u vodi,« odvrati mu žena.

Stari Milan je upravo dovezao dvije krmače s odojcima. Budući da je Tonkovićeva kuća bila daleko od ceste, Milan se je bojao, da se ne bi koje prase u gužvi izgubilo, pa je stavio i krmače i praščiće u čamac.

»Ti prevezi svinje u čamcu preko Save, a ja ću odtjerati kravu na brod. Sastat ćemo se kod Šimuna Mikića,« uputi ga Miško.

»Imaš pravo. Ja ću ih premjestiti u drugi čamac i prevezti preko,« pristane Milan.

Miško odtjera kravu, a Milan se je dugo mučio sa krmačama i odojcima, da ih smjesti u čamac i sigurno mu ne bi bilo uzpjelo, da mu ne reče jedan čovjek iz gužve:

»Čekajte malo, ja ću vam pomoći,« i doista je visoki koščat čovjek uhvatio krmaču za rep, te su ju zajedničkim silama unijeli u čamac, a za njom i ostale svinje.

»Hvala ti, brate, što si me izbavio iz neprilike,« reče starac.

»Nemate na čemu hvaliti, nego, ako vam je s voljom, prevezite me preko na drugu stranu,« odvrati neznanac.

»Zato je lagano,« odvrati brzo Milan? — »sjedni se, k meni na dasku.«

»Nije potrebno, ja mogu i stajati,« reče nepoznati i ostane stajati u čamcu.

»Ti ideš sigurno nekog obavijestiti, da će mu tvoji dotjerati blago.«

»Da, tako nešto,« primjeti dugonja.

»Nekako si mi poznat, a bit će da nisi iz ovog sela, premda tvrdiš, da ideš radi blaga.«

Neznanac odluči, da će biti najbolje da šuti, pa tako nije ništa odvratio na starčeve riječi.

»Hm, nesreća je zadesila ovo selo. Sad u noći treba tjerati blago iz sela; stogovi sijena su u vodi; po dvorištu se mora voziti ili ići po brvima kakove je napravio moj prijatelj Grga Mirković nazvan Ronilac.«

Kod spomena Ronilčevog imena, šutljivi neznanac nešto promrmlja.

»Što ste htjeli reći, dragi prijatelju?« upita ga znatiželjno starac.

Ništa!« odvrati upitani. »Odijelo mi je mokro, te mi je hladno.«

»Ne boj se, zima je još daleko, a doskora ćeš se tu preko posušiti.«

Šutljivac, koji je bio sam glavom Dugović, ne odvrati ni bijele ni crne.

Starac je bio izkusan čovjek, koji je dobro poznavao ljude. Nikada se njemu nije svidjao čovjek, koji bi šutio, kad je i te kako bilo o čemu govoriti. Taj mu se neznanac nije svidjao i sve mu se je više činilo, da ga je negdje vidio i da je govorio s njim, a ne sjeća se gdje.

Naprežući starački mozak veslao je sve bliže i bliže k drugoj obali odredjujući sigurno pravac čamcu, i ako je bila velika tama.

Nikako se nije mogao sjetiti, gdje je govorio s tim neznancem i kojim slučajem. »Ma bit će, da smo pili zajedno ili ne...«

Udar čamca o obalu trgne starca iz razmišljanja. Njemu čudni stranac skoči i priveže čamac za pribod na nalijepu ceste, jer je Sava stajala od jednog do drugog nalijepa širokog savskog nasipa.

Bez naročite molbe Dugović iznese odojčad na cestu, te je Milan bio za čas gotov sa iztovarivanjem svinja i potjera ih po cesti prema Šimunu Mikiću, kako se je s Miškom dogovorio.

»Hvala vam, starče, što ste me prevezli, a ovo vam za trud,« reče dugonja i preda Milanu papirnati komad nečega, što je po svoj prilici bio novac, te se udalji u protivnom pravcu.

Starac nije mogao, a da ne reče:

»Hvala ti, što si me darovao, ali kad se drugi puta sretnemo, govori malo jasnije.«

Naravno, da mu nije nitko odgovorio.

Mrzovoljan potjera svinje.

* * *

Djed Malec se je neobično uznemirio, kad su ga straže obavijestile, da će naskoro nahrupiti voda.

Osjećao se je prestar. Nesreća ga je pratila kroz čitav život, te je okusio tako malo dobra.

Izgubio je djecu i priljubio se je k Jalži Tomaševoj, ali je i u njezinoj kući vladala nesreća.

Donekle je oživljavala kuću i njemu tjerala smijeh na staračko lice Angjelka, koja se je razvijala u djevojku.

Pomagao je uza sve to Jadnićevki, da iztjera blago iz staje. Sluga Ivan je odtjerao konje, krave i svinje na brod, pa će ih skloniti kod Pavla Tusteca, koji je bio najbolji gospodar s onu stranu Save.

Sveobće uzbudjenje odrazivalo se je i na njihovim licima. Život je težak, dok gaziš po suhom i blatu, a kamo li ne će biti, kad moraš još gaziti po vodi, kao patka.

U kući su se osjećali kao zarobljeni.

»Dobro je, bakice, što je naša kuća na trijem, jer bi inače spavali i kuhali na tavanu.«

»Zato je tvoj djed i gradio kuću na sprat, da ga poplava ne iztjera podpuno iz doma,« odvrati Marica.

* * *

Deset je dugih dana stajala voda u selu u nepromjenjenoj visini. Muževi su sami dojili krave i dovozili su na čamcu mlijeko kućama.

Kako li su bili dugi ti dani! Seljani su neuztrpljivo izčekivali odlazak groznog neprijatelja.

U tom tegobnom izčekivanju bila su jedino djeca zadovoljna.

Izkoristivši vodu vozila su se na vratima skinutih sa praznog svinjca i slično, ali su si ipak sami zbili veliku splav, na kojoj su se plavarili sve do šume.

Uživali su u vodi. Tu im se je nadala sgoda, da izmisle novi način igre. Zadavala su trista jada svojim materama, dolazeći doma mokra i derući se od zime.

Veselje je bilo i za guske i patke, koje su imale prilike, da se na dvorištu nakupaju do mile volje.

Jedanaesti dan počne voda naglo opadati na veselje starijih, a na dječju žalost.

Splavi su stavljene na staro mjesto, a po dvorištu se moglo već prolaziti, dakako gazeći po velikom blatu.

Ljudi su dotjerali natrag stoku i odpočeli su dalje rad, nadajući se, da će im se kukuruz ipak posušiti.

Granulo je sunce, i mjesto na kojem je stajala voda, sušilo se je.

Bezbrojne molitve izgovorene Svemogućemu uslišane su i žuljevite ruke mogle su pobirati posušene kukuruzne kiipove

Berba kukuruza bila je prilična.

»Bit će kruha, ako Bog da, preko cijele zime,« šaptale su izpucane ustne.

* * *

Marica i Ronilac su se mogli ponovno sastajati.

Jedne noći reče ona tužno:

»Dragi, čuj me, neprestano se bojim, da ću te izgubiti. Pazi da te netko iz busije ne ubije.«

»Ne će, Maro, zlato moje!« uvjeravao ju je. — »Ja sam se do sada obranio, pa ću se i od sada. Ti si više predstavljaš, nego je u istinu. Umiri se. Sve će dobro biti i mi ćemo se i dalje ljubiti.«

»Daj Bože, da bi tako bilo!« reče Marica donekle umirena

XII.

Čim je Dugović ostavio Milana na drugoj obali Save, otišao je prema K.. On je htio, da se izgubi iz pogleda Ronilca i njegove okoline misleći, da će imati prilike, da mu se osveti.

Iza sebe nije više čuo niti ljudskih niti životinjskih glasova. Oko njega je vladala neprijatna tama.

S lijeve strane šumila je nabujala Sava, a nad njom se je lijeteći javljao ćuk. Sablastno je njegov glas prekidao noćnu tišinu.

Dugović je počeo osjećati hladnoću: zima mu je bila po ledjima i po nogama. U cipelama mu je pištala voda.

Sjetio se je ponovno na svojeg takmaca i u sebi se zakune, da će mu se za ovaj poraz ljuto osvetiti.

Ubrzao je korak, da se što brže kreće, pa da se ugrije. Kujući plan za planom, kako bi se najbolje osvetio Ronilcu, opazi s desne strane nasipa daleko u polju nekakovo svjetlucanje.

Budući da se u tom pravcu nije mogla nalaziti nijedna kuća, mislio je, da su tamo cigani koritari.

»U njihovom sam družtvu siguran i ogrijat ću se,« pomisli i podje prema udaljenom svijetlu.

Kod hoda nije pazio, što je put vodio preko kukuruze, djeteline i livada. Kadkada bi zapeo o kukuruzno batvo i nerijetko mu se je dogadjalo, da nije izustio bogumrzku kletvu.

Jer su mu se nogavice lijepile za noge i stegna, to je par puta i pao. Osjećajući po nekom nepoznatom nagonu, da će se kod onog svijetla ugrijati i zaštititi, nastavio je put prečacem.

Svijetlo je bivalo sve veće i veće i on se je konačno približio sasvim k njemu, ali nezapažen. Kraj velikog ognja sjedjelo je petero ljudi divljih obrastlih lica. Po njihovom izgledu mogao bi čovjek misliti, da su prosjaci, koji su se slučajno sreli na putu i dogovorili se, da će zajedno provesti noć kraj vesele poljske vatre. Dugović ih je neko vrijeme začudjeno promatrao, jer se nije nadao, da bi umjesto cigana našao prosjake i već se je okrenuo, da se udalji — kajući se što je uzalud izgubio dragocjeno vrijeme, — kad li mu se jedan od petorice učini veoma poznat. Pogleda ga pomnije i doista, to je bio njegov prijatelj Tomo, bivši drug iz robije i njegov dobročinitelj.

Povrati se dakle i stupi medju petoricu prosjaka.

»Dobar večer! Da li je slobodno prokislom i umornom putniku, da si osuši odijelo i da se ugrije?«

Pet pari zaplašenih očiju upilji se u njega.

»Zašto ne? Sjedni se, kraj nas i grij se!« reče mu mali bradati čovjek pokazujući na hrpu zanovijeta.

»Hvala, druže, ali ne mogu ovako mokar da sjedim, nego ću si svući odijelo i osušiti ga.«

»Dobro, učini, kako će biti bolje!« reče visoki krupni bradonja, bivši Dugovićev drug Tomo.

Dugović svuče sa sebe odijelo te ostane samo u gaćama i košulji.

»Zaogrni se, u moju kabanicu,« prihvati ponovo riječ mali debeljko i pruži mu svoju kabanicu, zakrpanu na više mjesta.

Dugović uzme ponudjenu kabanicu i zaogrne se u nju.

»Ovako se osjećam mnogo ugodnije, primjeti, okrećući se stražnjim dijelom k vatri, nakon što je svoje odijelo postavio na kolce, da se suši.

»Takovi mi se ljudi svidjaju,« reče Tomo, i baci nekoliko vrbovih kolaca na vatru. — »Ti se osjećaš ovdje kao da si kod svojih,« nastavi gledajući pri tom znatiželjno Dugovića u lice, koje je bilo osvijetljeno vatrom. Do sada ga nije ni vidio pravo u lice, a po glasu ga nije prepoznao. U sjaju vatre prepozna odmah Dugovića, ali budući da bi se mogao i prevariti, reče:

»Ti si mi, druže, k nekomu veoma sličan i čini mi se, da se mi već odavna poznajemo.«

»To bi moglo biti, jer se i ja tebe sjećam, ali je već dugo, kako se nismo vidjeli.«

»Mi smo dapače bili zajedno zatvoreni dugi niz godina. Ne sjećaš li se više Nikole Dugovića?« upita rezko bivšeg robijaša.

»Zar si ti to, Nikola?!« povikne veselo Tomo, kojemu se je — tako je izgledalo — odvalio težki kamen sa srca.

Porukuju se i potreptaju po ramenima.

»Ma što nisi odmah rekao, tko si?« govorio je uzbudjeno Tomo.

»E, moj druže, nisam ja htio, da te ubijem svojim imenom,« reče nekud jogunasto Dugović i nasmiješi se.

Dok su se bivši utamničenici bučno razgovarali, promatrala su ih ostala četvorica prosjaka.

Oni su sjedjeli na zanovijetu i pušili su iz zemljanih crnih lula, koje su si sami nasadili na orahov kamiš, te nisu imali kupovan pipac, nego su samo kamiš prema kraju zaoštrili.

Debeli pjegavi čovjek, koji je odzdravio Dugoviću prvi i ponudio ga sa kabanicom, bio je malena rasta. Desnu nogu je podvio pod lijevu, te se je naslonio na lakat, da može bolje promatrati Dugovića. Prosjeda kosa virila mu je izpod poderanog i izlizanog šešira, smedje, suncem upoljeno lice bilo je već navorano; tamne prosjede obrve produljavale su se ravno, a izpod njih su se širile duge trepavice, koje su se spuštale nad plavo rdjave oči. Kadkada bi suha usta skupljao, kao da želi prigrizti

nešto od onog, što bi htio reći. Kroj poderanu košulju provirivao je široki ožiljak na lijevoj strani rebara. Bio je to prijateljski udarac bosanskim nožem kod kartaškog stola. Preko košulje imao je nerazkopčan kaput, koji je bio na više mjesta zakrpan i smolav. Vidjelo se je po tom, da njegov vlastnik ne posjeduje džepnog rubca, nego da si briše tupi uleknuti nos sa rukama odbacujući vješto — sad jednom, sad drugom rukom — njegovu sadržinu na tle, a prste bi otro u kaput na lijevu ili na desnu stranu.

Izpod kaputa virio mu je mjehur obšiven s jakim domaćim platnom i koncem. Na njemu je bilo privezano dugačko bodilo s kojim je čistio lulu i kamiš. Široke, od debelog platna sašivene, hlače bile su na koljenima pokrpane. Boja im se nije razpoznavala uslijed starosti i zamazanoće.

Kraj njega je bila prtna torba od domaćeg platna, koja je takodjer izgubila prvobitnu boju. Bila je puna.

Desnom rukom je držao dugu savinutu jasenovu batinu sa tankim šiljkom na kraju; sam ju je napravio.

Blizu njega, na dohvatu desne ruke, sjedio je zgrbljen i zamršavljen njegov drug. Odijelo mu je bilo slično k debeljkovom i jedino mu se je košulja izticala sa crvenim prugama na prsima i zaklanjala ih je. Izpod oka je gledao na govornike, te ga je bilo gadno pogledati, jer je bio bez lijeve nosnice. To mu je bila uspomena iz nekadašnjih ratnih vremena, kad je granata prsnula nekoliko metara od njega. Imao je on još nekoliko uspomena iz doba velikog rata, ali on to nije htio nikome pokazivati. Jedino u ljetu, kad bi se skinuo do gola i sjedeći trijebio buhe sa košulje i gaća, te drugih dijelova odjeće na obali brzoteče Save, vidjele bi mu se i druge i prst široke pruge po tijelu. Njegov najbliži sudrug znatiželjan bi ga pitao pokazujući pri tom s prstom na spomenute znakove, tragove rana.

»A što ti je to, gubo jedna? Odkuda ti ovi slavni znaci?«

»Pusti ih u miru,« govorio bi kroz zube upitani.« — »Oni se ne drže tvoje kože! Što te briga za njih?«

»Eto, hoću znati, odkud su?« nastavio bi nasrtljivac.

»Dakle, dobro si upamti: to su uspomene iz velikog rata naslikane na mojoj koži.«

»Dobro su te udesili! Ali, čini mi se, da ti nisi na bojnom polju barut mirisao!«

»Nije ni važno, brbljavče, nekoliko uboda bodežom ne znači mnogo«.

I on je imao batinu, ali glogovu, savinutu u pravom kutu i bez šiljka. To je bilo strašno oružje iz bliza, pošto je batina bila debela i kvrgava, to ni najjača lubanja nije bila kadra, da joj odoli. — Na nogama je imao težke cipele napravljene

od volovske kože sa visokom petom i čavlima okovane podplate. Bile su u priličnom stanju gotovo nove, dok su u njegovog druga bile poderane.

Nasuprot njemu sjedio je košćati mršavi prosjak, kojeg je osvjetljavao jaki sjaj vatre. Od časa do časa okretao bi se na lijevo i na desno, jer mu je dim dolazio na oči, te se je zaklanjao od njega s rukama. Duge košćate ruke lijeno su počivale na koljenima, a vršci cipela dodirivali su hrpu debelog granja. Suho košćato lice bilo je obrastlo s dugim žutim dlakama i brkovima, koji su se pod kukastim nosom širili na jednu i na drugu stranu. Usta su mu bila popucala i otvorena, te su se vidjeli njegovi dugi, žuti zubi. Lijeva strana lica mu je bila izbočena, kao da ima u ustima cijelu šljivu bistricu: žvakao je prstovjet domaćeg arnautskog duhana. Na glavi je imao sivu kapu sa »šiltom«, koji je bio narežkan i mlako je virio nad njegovim blijedim licem. —

Iza njega je provirivao jedan dio dugačkog kožnatog kaputa na kojem je sjedio. — I on je imao savinutu batinu.

Njemu s lijeve strane sjedio je ciganin.

Debelo mastno lice, crnomanjasto, bilo je obrastlo crnom bradom i brkovima. Krupna glava počivala je sa bičjim vratom na širokim ramenima. Izpod debelog napetog kaputa bili su ocjelni mišići. Na nogama je imao crne ponošene čizme. Crne garave oči gledale su sa razumijevanjem na bivše robijaše.

Okolo naokolo bili su okruženi gustom tamom. Svijetlo vatre osvijetljavalo je najbliže vrbe visoko u njihove tanke i mnogobrojne grane.

Do sada zatečeni pojavom neznanca u ovom udaljenom vrbaku, bili su sada podpuno smireni, jer su čuli, tko je i što je.

»Ti si me veoma iznenadio, dragi Nikola«, prizna Tomo. — »Makar smo pojeli mnogo crnog i pljesnjivog kruha, ipak sam te jedva prepoznao. Dobro mi došao! Reci mi što te dobra nosi po ovoj siromašnoj okolici?!«

»Prije par mjeseci upoznao sam se s jednom seljakinjom«, počne Dugović pripovijedati o svojem sastanku u Ružom, o dolasku u Ronilčev dom i o poplavi, koja ga je prisilila, da napusti selo. Zatajio je dakako, da je htio Ronilca umoriti, nego je to izvrnuo, da su se sreli i potukli.

»Čudim se, da te je izmlatio«, primjeti Tomo, »ti si bar vješt u borbi na šake«.

»Jesam, ali mi se ovaj puta našao premac«, prizna nevoljko Dugović.

»Daj mi malo točnije opiši toga Ronilca, da ga se znadem čuvati«, zamoli Tomo.

Dugović ga opiše.

»Hm, hm, to je zaista naočit čovjek. Taj je žilav i ti ne ćeš s njim izaći na kraj.

»Vidjet ćemo,« reće zamišljeno Dugović. — »Težko mi je bilo ostaviti toplo gnjezdašce. — Učinio mi je dosta dobra.«

»Napravi, s njim kratak račun,« primjeti Tomo — i učini rukom kao da hoće nekom zakrenuti s vratom. — »Tako ćeš biti s njim najprije gotov.«

Dugović pogleda pozorno ostalu četvoricu. Na njihovim licima odražavala se je tupost, koja ga je nehotice natjerala u nesuzdržljiv smijeh. On se je sada nalazio u družtvu izbjeglica iz ljudskog družtva, koji su pod odjećom prosjaka sakrivali svoja crna djela. Sve je on to u tom času pročitao na njima i bilo mu je tijesno pri duši.

»Lagano je tebi govoriti učini to i to, ali zaboravljaš, tko je Ronilac,« odvrati Dugović navlačeći na sebe košulju.

»Naći ćemo već najbolje sredstvo, kako da ga se rješimo. Treba ga samo zateći bez oružja i u nezgodnom položaju«, protumači Tomo.

»Tko će na njega neprestano vrebati?«

»Onaj, koji će imati od toga koristi!« odvrati brzo Tomo.

Dugović je opipavao kaput, da tobože vidi nije li suh, a u stvari je pokušao, da prikrije smetnju. Njemu je bilo stalo, da Ronilca makne, ali ipak nije mogao zaboraviti njegovo dobročinstvo. S druge strane nije se dovoljno pouzdavao u ove ljude divljih lica bojeći se, da ga ne izdaju.

Kaput je bio suh i on ga obuče.

Za to vrijeme promatrala su ga petorica ljudi. Njima se je činilo, da je taj visoki suhi čovjek pun tajnog grijeha i to im je godilo. Pred njim su bili sigurni.

»Sada se možeš sjesti, jer ti se je odijelo osušilo,« reče ciganin pokazujući na mekani zanovijet.

On se sjedne.

»Ako si gladan, evo ti suhe slanine,« ponudi ga mali debeljko pružajući mu veliki komad tanke slanine i lijepu krišku kukuruznog kruha.

»Dobro si se sjetio, delijo!« pohvali ga Dugović i uzme pruženo jelo. — »Baš sam ljudski ogladnio.«

Odreže si krua i komadić slanine, pa počne pohlepno žvakati.

»Ovdje se ne trebaš prenavljati. To su sve kažnjenici,« tumačio je Tomo. — »Onaj dugonja tamo proboravio je pet godina u tamnici, zove se Osman. Ovaj mali debeljko s opuzlim brkom noćivao je sedam godina u Mitrovici, po imenu Marko. Taj kraj tebe, to je ciganin Gjuro. Počeo je s malim, a nastavio je s konjima i ubio je u »obrani« čovjeka. Prečamio je šest go-

dina u hladovini. A ovo je odbjegli robijaš Stanko. Bio je svega na mučenju dvije godine, a na to mu se nije dopala košta, pa je stražarima bacio piljevine u oči i pobjegao je zajedno sa okovima. Njegovo ga zvanje dobro sakriva.

Svi su zajedno sa mnom prosjaci, voljni, da nam netko u pruženu ruku baci dinar ili komadić kruha. Izagnani smo iz ljudskog družtva radi našeg nepoštivanja reda i običaja.

Jesti dobivamo. Odijelo si u nuždi »posudjujemo«, te živimo život propalih ljudi. Kraj sjaja rumenog ognja nadjemo se koji puta na okupu, da si izpričamo doživljaje i izkujemo planove. Ugodno provedemo zajedno u razgovoru do zore.

Zimi nam je najgore, jer naše odijelo nije odporno ljutim, hladnim mačevima vjetra, a rijedko imamo prilike, da si ogrijemo prozeble žile. Jedanput nas je primio jedan seljak na konak, počastio nas je dapače i sa vinom, a za ležaj nam je prostro slamu u svojoj kuhinji. Dopustio nam je da si ložimo peć kroz cijelu noć, ali da pazimo, da mu ne zapalimo kuću. Ljeti i u jesen nadjemo u polju dobar ležaj kraj žarke vatre, a kadkada nam daju prenočište i na staji, samo ne smijemo sa sobom nositi šibice.

Sirotinja, koja jedva ima kruha, jedino je podpuno milosrdna s nama.

Dogadjalo se je i to, da smo gotovo skapavali od gladi. Gorak je prosjački život,« završi Tomo pričanje.

Dugović je dotle utažio glad.

»Evo ti bukara, pa se napij,« pruži mu mali debeljko posudu s vodom. — »Ta je iz sela i vrlo je pitka.«

»Hvala ti, rode,« reče Dugović napivši se ljudski.

»Ti sada vrlo težko živiš,« obrati se, nakon duljeg razmišljanja, na Tomu.

»Da si ne priuštim, koji puta, malo kradjevine, već bih umro od gladi,« odvrati Tomo i nasmije se. — »Moja domovina mora biti puna, pa bilo što mu drago,« doda kroz smijeh.

I Dugoviću se dade na smijeh, te je prostranim vrbakom odjekivao zdravi smijeh.

Kad su se prestali smijati, pokuša Dugović, da ih predobije za svoj zločinački plan.

»Reci ti meni, Tomo,« reče odbjeglom robijašu, »kako bi se ti riješio čovjeka, koji stoji na putu k tvojoj sreći?«

»Čini mi se, da sam ti već rekao svoje mišljenje.«

»Ti me nisi podpuno razumio.«

»Ph, sasvim si se zanio. Naravno, da je težko ubiti Ronilca, ali onaj, kojemu je do toga stalo, taj će i to učiniti.«

»Lijepo ti meni pričaš, ali si zaboravio, kako su prošli drvokradice. Da ti rečem otvoreno: tko hoće odstraniti Ronilca, mora imati bar četiri odvažna čovjeka, kao što si ti.«

»Ja bih se usudio reći, da sam bar toliko odvažan, kao što je i Tomo. Ali tko će me platiti?« upita ciganin Gjuro, gledajući čas u Dugovića, a čas u Tomu.

»Ni ja ne bih izostao!« javi se debeli Marko. — »Samo treba novaca.«

»Ne brini se za novce!« uzklikne Dugović, u kojem su se probudili svi prikriveni zli nagoni obučavani godinama u kaznioni.

»Vidi ti tebe!« zavikne Tomo. — »Ostavio sam te kao siromaha, a sada se usudjuješ izlanuti, da je lahko za novce, kad trebaš platiti petoricu prosjaka za ubojstvo jednog Ronilca. Mi smo i previše u opasnosti za svoj život, a da bi se dali na vratolomiju bez odštete i unaprijed položenog predujma.«

»Pravo govoriš, Tomo,« reče Osman. — »Ja bez hiljadu dinara predujma ne idem, jer mi je draga na ramen uglava.«

»Ni ja!« — »Ni ja!« ozvalo se je u krugu prosjaka.

»Ni ne treba, da nosite glave u torbi bez ikakve ili malene nagrade,« reče Dugović. — »Ja ću vam izplatiti šest tisuća dinara u gotovom kao predujam, a ostatak ćete dobiti nakon izvršenog ubojstva.«

»Da li prihvaćate, braćo?« upita ih Tomo.

»Prihvaćamo!« uzkliknu jednoglasno zločinci.

Njihova lica, obasjana jakim plamenom, gorjela su od žudnje za novcem i pokazivala su želju za novim krvoprolićem, za novim zločinom.

»Budući da znam, da ste spremni na sve, to vam predlažem slijedeće:

Vi ćete zajedno sa mnom pogubiti Ronilca i nikada nikomu ne ćete javiti, da ste ubojstvo izveli sa mnom i po mojem nalogu, nego ćete uvijek nijekati. Uzpije li stvar, i mi maknemo mojeg protivnika, platiti ću vam ostatak nagrade; ne uzpije li vašom krivnjom, morat ćete mi vratiti sav izplaćeni novac.

»Dobro je, evo ti ruke!« uzklikne Tomo i pruži Dugoviću ruku.

»Ne ćemo tako,« poviče Stanko, koji je dosad lijeno pratio razgovor. — »Ja hoću da mi najprije izplatiš novac, a onda ti dajem i obadvije ruke, da ću se držati pogodbe.«

»Imaš pravo!« reče Marko i podignuvši se sa ležaja, bacao je granje na vatru.

»Nemojte misliti, da ću vas prevariti. Do sada sam bio prema drugovima pošten, pa nemam ni sada razloga, da vas varam,« govorio je Dugović uvrijedjeno.

»Ne ćemo se sada medjusobno potući,« prozbori Tomo.

»Evo, pare,« reče Dugović izvadivši iz džepa široku kožnatu novčarku. — »Jedna«... brojio je Dugović stotinjarke i hiljadarke Tomi na dlan, dok su se ostala četvorica promatrala sa pohlepnim očima.

Dugo je tomu, što su zadnji puta vidjeli toliko novaca na jednoj hrpi.

»Točno je, dobro si brojio,« reče Tomo nakon što je i sâm prebrojio novac. — »Evo ti ruke,« doda zatim pruživši Dugoviću ponovno svoju hrapavu i dlakavu desnicu.

Svi se porukuju s Dugovićem. Pogodba je bila prihvaćena. Prosjaci-razbojnici bili su predplaćeni na ubojstvo čovjeka, koji im nije ništa na žao učinio.

»Da li ste sada zadovoljni?« upita Dugović, kad je bio izplaćen i zadnji razbojnik.

»Jesmo!« odvrate veselo.

»Znaš, druže, mi ćemo ti tvoga gosu urediti kako treba!« uvjeravali su ga redom.

»Dakako, ja vas ne ću smetati, nego ću vas pomagati, koliko će god biti moguće,« govorio je najamnik.

Kroz granje pitome vrbe dolazilo je jutarnje svijetlo. Sjaj goruće vatre gubio je svoju svijetlost blijedeći po malo — tamne udubine u svibovom i vrbovom šipragu, kao i tamne dugačke uzke i visoke sjene, bježale su nekam u nepoznato. Duge ljudske sjene na vrbama i po obrastloj travi, nestajale su. Sve crno, tajnovito i zlokobno skrivalo se je u neku jamu i postajalo je — ništa. Udaljavale su se sjene, izmicalo je strašilo noći pred svijetlom budućeg dana.

Šestorica pospanih zlikovaca prestali su poticati tinjajuću žeravicu. Oni su se morali takodjer razstati prije zore. Svaki je morao ići na svoju stranu, premda su se malo prije pogodili, da će vrebati na jednog te istog čovjeka, da se svojim zlodjelom spuste za jedan stupanj niže.

»Drugovi, vrijeme je, da podjemo na svoj posao!« reče Tomo. — »Mi smo se zavjerili, da ćemo izvršiti naručeni posao i ja se nadam, makar idemo svaki svojim putem, da ćete se držati pogodbe. Ne izvadjajte nikakove posebne planove, nego radimo zajednički.

Čuvajte se izdajstva i ne izdajite se sami, jer će vam se izdaja gorko osvetiti. Mislite, na okove, batine i mučenja, koja će vas stići, ne budete li iskreni drugovi i pošteni saveznici. — Koji od vas sazna, gdje bi se najlakše i bez buke dalo pogubiti rečenu žrtvu, neka mi to smjesta javi!

Moguće ste nezadovoljni, što vam se namećem za vodju?«

»Ne, nismo!« uzklikne ciganin Gjuro i pogleda izazovno ostalu trojicu.

»Budi nam vodja!« uzkliknu i ostala trojica radostno.

»Drago mi je, da ste zadovoljni sa mnom!« reče smijući se Tomo. — A, sada ajd'mo!«

Prosjaci uzmu svoje torbe, kapute i štapove i zapalivši napunjene lule sa žeravicom, upute se na razne strane, ostavljajući na polak ugašeno ognjište i hrpu suhog vrbovog pruća.

XIII.

Dugović ostane u dvoumici na jednom mjestu u kukuruzu, ne znajući kuda bi krenuo. Napokon se odluči i krene čvrstim korakom prema M. po dvokolnom putu, koji je bio zarašten s travom.

Došavši do nekadašnje tvornice opeka sjedne se na hrpu razbitog crijepa, da se odmori.

Na koji će ga način razbojnička družba obavijestiti o Ronilcu? O tom nije ni mislio!

Odmorio se je i nastavio je put. Iza njegovih ledja rumenila se je ružoprsta zora.

Napuštajući kukuruzna polja, zašao je na gustotravne livade.

Daleko pred njim stršio je zašiljen zvonik završavajući se s jedva vidljivim križem.

Sunčane zrake su se odbijale od limom pokrivenog krova crkve. Tamo se je nalazilo selo, pa zato promijeni pravac, da ga zaobidje.

Put ga je vodio kroz neutrtu stazu, zatim preko izrovanog tla i napokon je zašao u nizko grmlje, koje ga je tu i tamo nadvisivalo. Izpred grmlja sterala se je rijedka hrastova šuma, obraštena glogovim i trnovitim grmljem.

Prolazeći kroz nju bio je zaštićen od nepoćudnih pogleda ranoranilaca. Dva put je sa staze skrenuo u grmlje, koje ga je oderalo po licu, da izmakne pogledu starog svinjara. Brisao si je uz put znoj sa čela skidajući šešir.

Idući neprekinutom brzinom preprriječi mu se na putu širok prokop, pun vode. Podje bez oklijevanja uzduž prokopa. Po podne stigne na obalu Save. Nigdje nije našao prevozno sredstvo. Preko na drugoj strani, s onu stranu ceste, bijelilo se je nepregledno more vode.

Znajući, gdje će naći čamac za prevoz, produži do obližnjeg seoca.

»Koliko sam ti dužan?« upita vozara, kad ga je prevezao na drugu stranu.

»Pola dinara.«

Dugović mu pruži u ruku desetaču i nastavi svoj put. Prošao je kroz dva sela, koja su bila pod vodom. Ljudi su se vozili u čamcima, splavima i — koritima.

Došavši na kraj visoke ceste najmio je čamac, u kojem se je vozio po preplavljenoj cesti u grad.

Kraj njega je sjedio momčić od petnaest godina. Dugović je veslao, zaduben u svoje crne misli. Ponovo se je sjetio na lijepe dane, koje je proveo u Ronilčevoj kući, zatim na izgon i na sramotni poraz...

Momčić je pokušao, da s njim započne razgovor, i ako je osjećao neki nerazumljivi strah pred tim čovjekom.

Ali se Dugović nije obazirao na njegovo brbljanje, skoro da ga nije ni čuo.

Blizina s vodom jarila je u njemu pritajenu mržnju i neka tajna misao zasvijetli mu u mozgu.

»Kako se nisam mogao prije dosjetiti?« A tako je jednostavno. Za vrijeme ribolova potonuti će Ronilac u neteću Riečicu.«

Zadovoljan sam sa sobom, Dugović je brže veslao. Već su bile prve kuće na dogledu. Znatiželjni gradjani stajali su sakupljeni na nepoplavljenom nastavku ceste. Imali su mnogo štošta za vidjeti.

Kako su kuće ovdje gradjene poput prizemnica, to su bile neuporabive.

Iz nekojih kuća odvažali su u čamcima posteljinu i djecu i smještali su čitave porodice u teretne željezničke vagone.

Tu su se odigravale nečuvene stvari i nevidjeni prizori.

Dugović izadje iz čamca, plativši dječaku. — Gledao je pažljivo po prisutnoj svjetini, nije li moguće negdje medju njima koji njegov prijatelj ili znanac. Ali ne opazi ni jednog poznatog lica.

Progura se kroz gomilu i uz groblje, obzidano visokim zidom, zakrene u blatnu uzku uličicu.

Dan se je približavao kraju. Tamni oblaci na zapadu prekrivali su krvavo sunce i time su pospješili dolazak mraka. Izgledalo je po nebeskim znacima, da ne će biti kiše.

Ne obazirući se mnogo na blato Dugović je hodao pustom uličicom. S desne strane bio je nizki potrgani plot, a s lijeve strane nizale su se kućice ogradjene visokim daščanim plotom.

Za kasnih ljetnih i jesenskih noći sastajali su se ovdje ljubavni parovi sumnjivog ponašanja. Naslonjena na plot, čekala bi ovdje i koja djevojka od zanata, te se je nudila zalutalom šetaocu.

Kadkada bi u dubini slabo ogradjenog vrta čekao tajni ubojica na svoju bogatu žrtvu. Nije čudo, da su se ovdje dogadjale najpodlije stvari, jer su u blizini imali lopovi svoje sastajalište u staroj zapuštenoj drvenjari.

Ni policija, koja je više puta provadjala premetačine i noćna čišćenja, nije bila u stanju, da ih raztjera. Njihov broj se je uvijek povećavao za kojeg novog člana.

U toj uličici nalazila se je gostionica »k Orlu«. Njezin vlastnik bio je Joso Brkić.

To je bio čovjek divskog rasta, debeo, crn i dlakav kao medvjed. Točio je razne vrste alkoholnog pića sumnjivog postanka. Dogadjalo se je više puta, da bi se ovamo sgrnulo različite klateži obojeg spola i ni sama gazdarica Reza nije bila u stanju, da ih svojom glagoljivošću udobrovolji.

Nekada, još prije nego što se je upoznao s Ružom, zašao je ovamo Dugović i upoznao se je s Josom, s razbojničkim vodjom »Jakim« i njegovom družbom.

Sada je zaokrenuo u tu zamazanu uličicu, da se pozdravi s gazdom Josom i da se kod njega u miru i pošteno najede.

Pred vratima nadje Rezu, koja ga veselo dočeka:

»Nikola, zdravo! Koja te sreća donosi k nama?«

»Zla!« odgovori on na pola ozbiljno. — »Zar nije gazda Joso kod kuće?«

»Kako nije, sokole moj! Eno ti ga za tezgom i puši kao Turčin.«

Otvarajući vrata od gostione povikne:

»Ej, Joso, jesi li mi štogod u životu?«

»Jesam, brate, ali u rdjavom!« odvrati brzo Joso i podje mu u susret.

»Čudna li mi čuda, da si mi se povratio, kao izgubljeni sin,« nastavi zatim Joso rukujući se s njim.

»Ne čudi se dugo, jer ću ti od glada i žedje poginuti pred očima,« odvrati nagovoreni smješeći.

»Odmah ćeš dobiti,« odvrati Joso i doista mu donese podpunu večeru i litru dobrog domaćeg vina. — »Ne boj se ti, Nikola, da ćeš nastradati kod mene trpeći glad ili žedj,« govorio je gostioničar nudeći ga s jelom i pilom.

»U tvoje zdravlje,« reče Dugović izkapivši čašu.

»Što te briga za moje zdravlje? Reci mi radije kako živiš?«

Dugović stane sve redom pričati, što je proživio odkako se nijesu vidjeli, izostavljajući tek ono, što je bila njegova lična tajna.

»Žao mi je, da si tako rdjavo prošao,« reče izkreno Joso. — »To je bio dobar zalogaj, pa mi je čudo, da si ga se ipak odrekao.«

»Znam, da su tebi na pameti kojekakove svinjarije,« reče ljutito Dugović.

»Ne, Nikolica, govorio je gostioničar, »ja sam mislio dobro za tebe.«...

»Pusti me, da u miru jedem,« prekine ga u daljnjem govoru, žvačući pohlepno dobro pečenje. Zaista je bio nerazpoložen izhodom borbe sa Ronilcem, a onda mu još i Joso govori o tom, kako se njemu činilo, vrlo porugljivo, te je sada radije šutio.

Joso je poznavao svojeg gosta, zato se ustane od stola i stane bubnjati po prozoru. Vani su svijetlile električne svijetiljke.

Tama se je počela kriliti po sobi i Reza zapali električno svijetlo.

Dugović se je naslonio na lijevi lakat i nekuda se je zamislio.

»Hoćemo li odigrati partiju »šnapsla«?« upita Joso i sjedne kraj njega.

»Hoćemo,« reče on, trgnuvši se. — »Ali za litru!«

»Rezo, daj nam karte i litru vina, dosadno nam je,« reče gostioničar, kao opravdavajući se.

Kartao se je on koji puta i do pola noći i često bi izgubio i veće svote novaca, jer nije pripadao onoj vrsti gostioničara, koji merušaju svoje goste.

»Predigni,« reče Dugoviću, čim mu je žena donijela karte na stol, — »da vidimo, tko će miješati.«

»Za sretan početak,« primjeti zatim i digne čašu, izpivši ju. Dugović takodjer izpije svoju čašu.

Podijelivši karte uzklikne Joso veselo:

»Popijmo još jednu, da bolje vidimo.«

Karte su padale na stol čas jačim, čas slabijim treskotom: prema razpoloženju igrača.

Joso je izgubio.

»Ništa zato,« tješio je sâm sebe. »Nadam se, da ću te pobijediti, jer igramo od sedam dolje!«

»Imaš pravo, da se nadaš,« odvrati gost, predavajući se podpuno igri.

Brzo, bez oklijevanja, pokrivala je karta kartu. Kod Dugovića se je nakupila hrpa karata i gostioničar ponovo izgubi.

»Stara, daj nam još jednu litricu,« pozove ženu. — »Čini mi se, da sam previše trijezan, pa ne prepoznajem boje.«

»Čini mi se, da ćeš prije pasti pijan pod stol ,nego li ćeš prepoznati karte i pobijediti,« govorio je Dugović.

Igra se nastavi.

Ljutite psovke i uzklici su odjekivali prostranom sobom i rezali su gusti zrak u gostinjskoj sobi.

Joso je gubio, Dugović je dobivao, a Reza je grizkala donju ustnicu.

U sobu su ušla dva nova gosta.

Jedan je sjeo nasuprot igrača i promatrao je pažljivo igru. Nije stavljao nikakove primjedbe.

Drugi je zauzeo mjesto u kutu kraj prozorčića kroz koji se je davala hrana.

Pio je deci rakije i šutio je.

Obojica su bili divljih izgleda. Nijesu trebali pokazivati svoje svjedočbe: to su bili lopovi od zanata.

Bili su obučeni u radnička odijela sa »šilt«-kapama.

Ruke su im bile bez žuljeva, ali izpucane od poljskog vjetra.

Oni su bili mršavi i košćati, a nadvisivali su rast srednjeg čovjeka.

Igra ih je naročito zanimala. Tako je bar izgledalo. U stvari su pažljivo promatrali Dugovića. Htjeli su ga očima pretražiti i vidjeti koliko ima novaca. Ipak su »pročitali« na njemu, da je »pernat«.

Njihov plan je bio jednostavan: približiti će se k stolu i ponuditi se za igrače u »šnapslu«.

Na jedan mig ustanu obojica izpivši naručeno piće.

»Gazda Joso, ne bi li i mi s vama kartali? Bit će vam ljepše u četvero,« reče onaj, koji je pio rakiju.

»Ne će biti baš tako zabavno, kako je sada,« odvrati Joso, »ali reda radi igrat ćemo s vama.«

»Da, što i pitate,« primjeti Dugović promatrajući pozorno obojicu. — »Sjednite se!«

Rakijaš naruči litru vina i kartanje se nastavi u četvero.

»Da vidimo, kako ćemo sada s tobom, jer, prijatelji dragi, morate znati, da je to igrač bez premca,« govorio je Joso.

»Ta nemoj ih odmah uplašiti,« uzklikne Dugović kroz smijeh.

»Nismo mi od one vrste, koja se plaši. Mi ne žailmo izgubiti, ako se pošteno igra,« odvrati Rakijašev drug.

Razgovor prestane i svi su se zadubili u igru, koja je bila napeta.

Vino se je razlijevalo i točilo.

Gostiona se je punila laganim dimom, koji se je dizao k stropu miješajući se s vodenom parom, koja je izlazila iz vina i ljudi.

Igračima su se zažarila lica. Bijes su izkaljivali na kartama i na stolu.

Osam para očiju upiralo se je u kup karata, kao da ih hoće probosti.

Uzalud su napinjali vid: gazda Joso je imao nezabilježene karte.

Dugović je dobivao, ostali su gubili.

Dvojica lopova su se kriomice pogledavali i pokušavali su na nevidljiv način, da se domognu Dugovićevog novca.

Bezuzpješna im je bila muka. Svaki puta bi se sukobili sa košćatom rukom žrtve, koja im je nehotice priječila ulazak u džep.

Počeo ih je oblijevati znoj — od uzaludnog napora.

Dosadilo im je kartanje, jer su neprestano gubili.

Dugović baci karte.

»Vidim, da vam se ne igra,« reče. — »Zato će biti najbolje, da prestanemo.«

»Tako je, bravo Nikolica!« potvrdi Joso, koji je skoro zaspao.

»Ali, molim vas, nastavite s kartanjem,« bunio se je tobože Rakijaš. — »Ja sam tek sada došao na vaše trikove.«

»Ajde, kartajmo,« pristane Dugović. — »Ali zapamtite, tko prvi zaspi ići će u kut i platit će deset litara vina!«

»Pristajemo!« odvrate obadva lopova i nastave se kartati.

Reza je imala pune ruke posla, jer se je gostiona punila gostima, koje kartaši nisu ni opazili.

To su bila izpijena lica od gladi i golotinje, bluda i neurednog života; to su bile izlučine u predgradju. Njihova tijela, pokrivena sa dijelovima različite odjeće zamazane boje, nisu davala nade na zdrav podmladak.

Ulazeći u gostionu zatvarali su nenaspavane oči, bolo ih je svijetlo. Sjedajući pojedinačno i u hrpama bacali su preplašene poglede naokolo. Govorili su tiho i sa suztezanjem. Smijeh im je dolazio iz mršavog trbuha.

Vikali su ili su se jako trbušno smijali, da svrate na sebe pažnju ili da se ohrabre.

Bili su to očajni junaci, koji su se u bezizglednom položaju borili žilavo i uztrajno. Skupo su davali svoje živote policiji i iznenadnim napadačima.

Posjedovali su goli život i taj su prodavali vrlo bijedno: za koru hljeba. Kad su ga morali izgubiti za uvijek, branili su ga svakom kapljom krvi. Njihova mrtva tijela ukrašavale su glave pobitih žrtava.

Korak po korak stupali su u blato, da se već nikada ne izvuku.

Zaista nisu znali, što rade...

Riješivši pitanje i svrhu života na taj način, da su pipali prstom koliko im stane još jela — gubili su oslonac i propadali su sve niže u — glib.

Slabi, da se odhrvaju neprestanim napadajima nedaća i zla, prepuštali su se u naručaj tame i pokušavali su, da s onu stranu osvoje za sebe pedalj čvrstog tla, na kojem bi u miru pojeli, popili i razveselili se.

Težak je to bio boj, ali su ga oni iznovice prihvaćali, jer im — nije preostajalo drugo.

Na njima je bio početak, a za njima svršetak.

Služili su jedino za primjer od šta se treba čuvati.

Gubili su se u tami iz koje su i došli, da im sudi Blagi, koji ih pozna od početka do svršetka.

Nekoje ženske — bilo je medju njima i djevojčica od trinaest godina — sjele su na koljena mužkim licima, koja su naručila vina i piva.

Žamor, vika, težki smijeh i pjesma dopirala je k igračima i silila ih, da se okrenu.

Vidjeli su doduše takove »svatove«, ali su bili znatiželjni, koji su od njih večeras došli.

Dugović se je takodjer zagledao u njih, a obadva tata pokušaju, da izrabe rijedku priliku, pa da ga olakšaju za koju stotinu.

Vješto, gledajući u bučno družtvo, ture vještaci ruke u njegove džepove; jedan s jedne, a drugi s druge strane — i Rakijašev drug dotakne prstima novčarku. Pažljivo i neprotumačljivo povuče ju napolje brže od bljeska i turi u svoj džep.

»Što to radiš, Crni? Zar ne znaš, da je to naš?« zavikne visoki i razrašteni pridošlica — sa dugim ožiljkom na lijevom obrazu, koji mu je sezao od lijevog oka, pa do brade — i poskoči, da kradljivcu oduzme novčarku.

»Za tebe su uvijek naši, jer si već podjetinjio i ne znaš, što radiš!« uzprotivio se je Crni svojem vodji »Jakomu«.

Dugo su oni već zavadjeni, jer je Jaki zabranjivao, da Crni krade drugove, a ovom se to nije svidjalo, pa ga je mrzio.

Pokušavao je na razne načine, da pobuni i ostale članove, ali mu je to tek djelomično uzpjevalo, jer je većina klateži zaštićivala svojeg vodju. Jakomu su odobravali, a Crnog nisu trpjeli, jer bi ih već stoput lišio njihove težko stečene ukradjevine, da ih on nije zaštitio.

Sada se je velika većina ustremila na Crnoga, ali se on nije bojao ili radi pripitog stanja ili radi dosadanjeg neuzpjeha. Jednom riječju, on si nije dao odteti novčarku.

Čim je vodja k njemu pristupio, izvadio je Crni dugi dvosjekli nož i zamahnuo je, da ga zakolje. Velika većina muževa

i žena pojuri, kao nekim magnetom privučena, u pomoć svojemu zaštitniku i vodji.

Jaki razoruža Crnog i oduzme mu novčarku, a Dugović razoruža Rakijaša, koji se je spremao, da zabode nož u ledja svojemu vodji.

Crni se mrmljajući povuče u kut sobe i sjedne se tamo za dugi stol, a doskora se okupi oko njega prilično klateži.

Nešto je s njima šaputao.

»Hvala ti, što si mi pomogao, da natrag dobijem svoj novac,« reče Dugović i pruži ruku Jakomu.

»Nije mi to prvi puta, da sam tako učinio. Na taj način prikupljam nove ortake,« odvrati Jaki primivši pruženu desnicu. — »Zar bi ti učinio drugčije, da si bio na mojem mjestu?« upita zatim, te razvali usta na smijeh.

Ti si zaista takav, jer se razumiješ u svoj posao,« reče Dugović. — »Dakako, da bih učinio što i ti. Kako tvoje zdravlje?«

»Hvala budi mojoj Magi, dobro je. Stara je doduše, ali se razumije u podvorbu potrebnih ljudi mojega zanata,« reče Jaki sjedajući se k Dugoviću za stol.

Za to vrijeme posjedali su i ostali, a dvojica najodanijih drugova sjeli su kraj Jakoga.

Joso je otišao za tezgu i donio je dvije litre vina, koje je naručio Jaki.

»U tvoje zdravlje, Jaki!« reče Joso i podigne čašu.

Svi se kucnuše i izpiju u zdravlje vodji klateži.

»Dobro je vino, Joso,« prizna Jaki. — »Znaš se ti držati reda, kad je moje družtvo kod tebe.«

Kad ti tako govoriš, što će tek da kažu ostali?« bunio se je Joso. — »Ovo je bolje vino, jer je za polovicu skuplje.«

»Donesi dvadeset litara vina za ostalu družbu,« reče Dugović pružajući Josi hiljadarku.

»Ti si opernatio!« uzklikne vodja veselo. — »Kako si došao do novaca?«

»Nisam ih ukrao ni orobio,« odvrati Dugović i stane pričati...

»Čini mi se, da si se prenaglio, što si se pograbio s Ronilcem,« reče Jaki, kad je Dugović svršio pripovijedanje. — »Mogao si uztrpljivo čekati, dok bi se stvar razčistila. Ja bih na tvom mjestu učinio drugačije,« završi vodja i pri tom zažmirne očima.

»Hm, tko bi izdržao toliku nevolju, a da ju ne pokuša odbiti od sebe?«

»Ja,« odvrati Jaki. — »Vidiš i sam, da si više stvari škodio, nego li si joj koristio.«

»Ali to je bio jedini sgodan način, da ga maknem s puta,« branio se je Dugović.

»Th, ti govoriš bezsmislice,« protuslovio je Jaki. — »Ronilca se možeš riješiti na sto raznih načina, ali, ako mene poslušaš, ne ćeš ga dirati. Svaki napadaj na njega je ujedno tvoja propast. Ti moraš znati, da te njegova žena ne voli.«

»Kako to, da misliš, da me ne voli?«

Jednostavno. Da te voli, ona bi bila ostavila Ronilca.«

»Hm, na to nisam ni mislio,« reče Dugović grizući brk.

»Vodjo, idi sa mnom u onaj kut,« šapne Jakomu u uho jedan njegov ortak: nizak, ali krupan i širok u ramenima.

»Nije potrebno, reci samo što želiš javiti. Tu su samo naši.«

»Jaki,« počne ortak govoriti tihim glasom, »Crni sprema pobunu. Čuvaj se!«

»Što će ona gnjida. Zar se nije već bezbroj puta pobunio? Idi, pa se zabavljaj!«

»Čuvaj se, Jaki,« prekine ga ponovno ortak. — »Ja sam slučajno onuda prolazio i čuo sam riječi: »Na ovaj znak ćemo Jakoga«... To su govorili kod svojeg stola i kad sam napeo uši i otvorio oči, da čujem i vidim kakav je to znak, prestali su govoriti i pokazivati, te su me prizvali, da pijem. Nisam im htio odbiti, samo da ne posumnjaju u mene, da sam ih čuo, pa da nisam njihov. Ipak nisu ništa rekli, što bi bilo važno, a pogotovo nisu više spominjali znaka. Jedino je Crni rekao: »Bit će nam vruće« i nasmijao se je. Još jedanput ti velim,«...

»Ništa mi nemaš reći, nego pij,« prekine ga Jaki. — »Kukavica se ne bojim!«

»Ali, vodjo,« nastavi ortak, — »znam, da ih se ne bojiš svih zajedno u otvorenoj borbi. Ako li te napadnu iza ledja?«...

»Dobro, dobro, budi bez brige, ja ću se čuvati,« reče napokon Jaki, samo da umiri ortaka.

Na to i ortak veselo iztrusi ponudjenu čašu i ode za svoj stol odlučivši, da će budno paziti na urotnike.

»Doista se čuvaj,« reče Dugović, »taj te je pravo obavijestio. Pogledaj, onako slučajno, za onaj stol. Svi urotnici stišću glave u hrpu.«

Jaki pogleda u označenom pravcu. Grupa nezadovoljnika sjedjela je u kutu i nešto šaputala. Prostitutke su im zaklanjale razgaljena prsa sjedeći im na koljenima.

Jedna plavojka cmokala je neprestano po licu Crnoga, koji ju je odturivao od sebe, jer mu nije bilo do njezinog maženja, upravo sada.

K njemu je prilazio golobradi momak, gotovo još dječak sa dugim rukama i nogama, i nešto mu je govorio.

»Zaista se spremaju,« reče Jaki, nakon što je promotrio skupinu buntovnika. — »Doći će do bitke, što nije prvi puta, ali sada su se bolje spremili. Moramo biti na oprezu. Sigurno im mirišu tvoje hiljadarke.«

»Šteta, da nemam kod sebe nikakvog oružja.«

»Idimo u kuhinju, tamo ću ti dati svoj revolver.«

Obojica se upute u kuhinju. Unutra nadju Rezu.

»Evo ti,« reče Jaki, pružajući mu samokres sa dvanaest metaka. — »Budi brz u pucanju inače si pokojni.«

»Za to se ne boj,« uvjeravao ga je Dugović.

»Vama se sprema popara,« primjeti Reza gledajući ih pažljivo.

»Obična stvar,« odvrati Jaki. — »Crnomu mirišu Nikoline hiljadice.«

»Da li Joso zna, što se sprema?« upita zabrinuta Reza.

»Sigurno zna. On je vještak u prepoznavanju dogodjaja. U ostalom, evo ga za nama,« završi Jaki.

»Što si se opet zakvačio s njima?« upita Joso smijući se. — »Takove sam volje, da bih vas najradije prijavio policiji, da spriječim krvoproliće i obranim svoj dobar glas,« doda Joso dvolično.

»Tvoj dobar glas ne vrijedi i tako mnogo, a stvari ne bi pomogao. Oni će izvesti svoj plan i u onom slučaju, da dodje policija,« primjeti Dugović.

»Ajd'mo natrag za naš stol,« reče Jaki. — »Bit će im sumnjivo, što nas tako dugo nema.«

Obojica su ga slijedila.

Jedan jedini pogled im je dostajao, da saznaju, kako je daleko napredovala urota. Dogovor je bio pri kraju i za nekoliko časaka se je trebalo očekivati navalu.

»Visoki Šime je izašao i nije se još povratio,« šapne u uho mali ortak. — »Sigurno nekog očekuje iz vana.«

»Dobro je, idi na svoje mjesto!«

Ortak se udalji.

Dugović natoči čaše i kucne se sa svojim družtvom.

»Okrepa ne škodi,« reče držeći na oku buntovnički stol.

»Donesi nam »duplak«, da pijemo,« naloži Jaki Josi.

»To je kapljica!« poviče Joso, natačući čaše. — »Takovo niste do sada pili.«

»Lijepo je od tebe, da donosiš sve bolje i bolje vino,« pohvali ga Dugović.

»Mi bismo dobro učinili, da nastavimo naš prekinuti razgovor,« predloži vodja.

»Dakle«..., htjede Dugović govoriti, ali mu riječ zagluši buka i vika.

U gostionu je unišlo pet snažnih cigana različite veličine i dvije ciganice.

Nosili su tambure, gusle i kontrabas. Smjestili su se odmah za stol u desnom kutu od ulaza i počeli su svirati.

Joso se odmah požuri k njima i reče im, da se nose napolje.

»Ali, Joso,« »gazda Joso,« zvale su ga djevojčure i tražile su, da im ostavi cigane.

»Zašto da mene policija ganja?« branio se je Joso. — »Ja ne ću da plaćam globe, branio se je on.

»Kakvu globu? Ne bojimo se mi policije!« poviče nekoliko glasova sa više strana.

»Ajde, pa neka vam ostanu. ali ih sami hranite i plaćajte,« reče srdito gostioničar i ode za tezgu.

Cigani su, medjutim, sami naručili vino i večeru. Brzo su založili i počeli su svirati.

Svi plesači povuku k sebi plesačice i zaplešu po prostranoj sobi.

Svirci su svirali, kao da su imali namjeru, da umore plesače.

Uznojili su se cigani, uznojilo se je i vrteće klubko.

Vino, glasba i ples opajao je ove ljude i oni su zaboravili na opasnost i na sve.

Cigani su prestali svirati. Plesači su se povratili k stolovima i nudjali su plesačice s vinom ili pivom.

Ponovno zasviraju cigani. Komad za komadom svirali su. Najprije lagano, a zatim sve brže i brže udarali su po žicama. U skladu s taktom okretalo se je i poskakivalo uznojeno množtvo.

Dugović i Jaki osjetili su se lagodnije, čim se je oglasio zvuk tambura. Cilikanje gusala prolazilo im je cijelim tijelom i oni se zažele vrtnje i ženâ.

Nekoliko djevojaka je nagrnulo k njihovom stolu.

Svaki si odabere plesačicu i zaplešu.

Dugović je plesao s jednom crnkom.

Jaki zapleše s plavojkom i izgubi se medju plesačima.

»Pazi, na tebe vrebaju,« šapne mu kod plesa igračica. — Ja sam vidjela nekoliko Crnijevih ljudi, koji su izašli napolje.«

»Budi bez brige, djevojčice, tvoj se Jaki ne da ustrašiti,« reče vodja i privuče ju tjesnije uza se.

»Vidiš i Crni se sprema, da zapleše?« šapne crnka prezirno Dugoviću.

»Primaknimo se k Jakomu, da ga upozorimo na njega.«

Dokučivši se do Jakoga reče mu:

»Medju plesačima je i Crni. Gledaj, da budemo jedan kraj drugoga.«

»Dobro,« reče Jaki i kimne glavom.

Zatim zavrti svoju plesačicu, te je sve plesače prisilio, da mu se maknu.

Cigani su navlaš svirali dalje.

Jaki nije poznavao umora, a ni njegova plesačica...

Tik kraj njega plesala su dva nepoznata mužkarca i branili su mu na neki način pristup k njegovim ljudima.

Prozreo je njihovu namjeru, ali nije uzmaknuo, a nije ih u plesu ni pokušao odgurnuti.

Dugović je namjeravao, da mu se na nenapadan način približi, ali mu nije uzpijevalo.

Crni se je približavao sa svojom plesačicom sredini sobe. Dugović mu je stajao na put. No Crni nije odustao od svoje namjere.

U to hladni zrak prostruji po vrućim plesačima.

Tri Crnova ortaka udju unutra i podju za svoj stol, gdje pograbe tri djevojčure i s njima zaplešu divlji ples bez takta, gazeći po nogama plesača.

Medju plesačicama nastane vika i graja.

Cigani su neumorno i bijesno svirali.

Nespretni plesači uzburkali su pritajene strasti.

Jedni su drugima gazili po nogama.

Oba plesača kraj Jakog počnu mu gaziti po nogama i smetati ga u plesu.

Snažni udarac u slabine prisili jednog plesača, da odustane od plesa, dok se je drugi počeo čuvati.

Svirka prestane.

Svi se povrate na svoja mjesta.

Dugović je isto onesposobio jednog plesača, udarivši ga u rebra.

Jaki i Dugović popiju na stojećke par čaša vina.

Mali nizki ortak dodje k njima.

»Vodjo,« reče on. — »Crni je poslao šest ljudi napolje. Povratila su se samo trojica. Medju njima je i Visoki Šimun.«

»Idi k našima i reci im, da pripreme oružje, — Onaj buntovnik je spreman, da nam baci policiju za vrat.«

Ortak ode.

Neumorni cigani ponovno zasviraju, pošto su malo založili i popili.

Velika se je soba tijesno napunila plesačima. Ples je bio u toku. Kroz dim, paru i prašinu jedva se je vidjelo. Grla su se sušila, ženske su kašljucale. Ciganski stol, kao i ostali, uklonjen je, da bude više mjesta.

Zrak se je micao od zvukova. Težko je dahtao kontrabas. Tužno je cvilila violina. Divlja svirka razigrala je još jače pijano klubko. Krv im udari u glavu i stali su se pomamno vrtjeti, kao da se ne će nikada zaustaviti.

»Čuvaj se!« povikne glasno Dugović i izpusti plesačicu, da spriječi Visokog Šimuna, da ne zakolje Jakoga.

Jaki je bio obkoljen sa još tri Crnijeva ortaka.

Na Dugovićev povik Jaki se htjede okrenuti, ali ga u taj čas nešto zapeče i on izpusti plesačicu padajući licem na pod.

Plesačica krikne.

Hitac odjeknu u sobi, a Visoki Šimun se sruši nauznak s prostrijeljenom lubanjom.

Jaki se digne izvukavši si nož iz ledja. Mlaz krvi poleti niz njegovo tijelo i polije ga.

Crni i tri njegova ortaka navale na njega. Prvi napadač padne od udarca njegove jake šake, a ostali ga prihvate.

Drugi i treći hitac se oglasi i Crni padne na pod izpustivši Jakoga.

Tama zavlada u sobi.

Kroz gostinjska vrata dopre val svježeg hladnog zraka. U gostionu navali policija.

»Predajte se, u ime zakona!« poviče oštar glas.

Hitac odjekne i govornik padne potrbuške na pod.

Ortaci pokušaju, da se bijegom spase.

Netko pojuri do otvorenih vrata gostione, ali ga zahvati udarac po glavi i on zatetura. Nastane ponovno tapkanje i klatež navali na tajna vrata. Bila su zatvorena.

»Crni nas je izdao!« sine glavom ortaka.

Sada su bili spremni, da se bore do posljednjeg čovjeka.

Kao po dogovoru nahrupe na vrata, na kojima je stražarilo osam stražara.

Od nenadane navale stražari su morali propustiti nekoliko lopova, koji se izgube u tamnoj noći. Ostali su morali na čas uzmaknuti.

Dugović nadje Jakoga i poveže mu rane. On je ustrijelio Visokog Šimuna i Crnoga, a treći hitac je opalio u žarulju tako, da je nastala tama.

Medju ortacima nije bilo žena ni Crnijevih ljudi. Žene su zajedno sa Crnijevim pristašama umakle kroz tajna vrata.

Jaki pošalje svoje ljude na sve izlaze, da ih brane. Radije da poginu, nego da ih policija pohvata.

Stolce i stolice poslažu kao barikade.

Vodja se je jedva držao na nogama, ali je zatomljivao bol, da ohrabri družbu.

Dugović potraži Josu, ali ga ne nadje.

»Nekuda je utekao,« promrmlja kroz zube.

»Nisi ga našao?« upita ga Jaki.

»Nisam!«

»Th, h, u ostalom i bolje je, da se je sakrio!«

»Nema druge, moramo prodrijeti kroz vrata, dok policiji ne stigne pojačanje,« reče zatim vodja.

»Napred, za mnom!« šapne Jaki i prvi pojuri kroz otvorena vrata napolje, pucajući iz revolvera.

Nekoliko hitaca odazove se s obje strane i on osjeti, da mu klecaju noge. Topla, vlažna krv cijedila mu se je iz više rana. Za njim su jurili Dugović i ostali.

Ortaci se razbjegnu na sve strane i policija podje za njima u potjeru.

Jakoga povedu dva ortaka, jer bi inače bio pao.

Našli su ga na zemlji svega u krvi, kako puca po stražarima.

Dugović zaostane, da zadrži policajce, a ortaci su žurno odnosili svojeg vodju.

Potjera je stizala.

Dugović se okrene, da vidi koliko su bjegunci odmakli. Začudio se je veoma, kad je naišao na Jakoga.

Poglavica klateži ležao je i izpuštao je svoju junačku dušu.

»Nikola, s B«.... izusti i stisnuvši sa desnicom samokres, zauvijek zamukne. Snažan trzaj i tijelo se ukoči. Jaki je ležao nepomično medju grmovima kupusa.

»Da, s Bogom!« promrmlja Dugović i obazre se.

Stavi zatim revolver u stražnji džep od kaputa pokojnog Jakoga.

Idući željezničkim nasipom začuje s onu stranu nasipa:

»Ruke u vis!«

Oklijevajući, bi li utekao ili bi se predao, osjeti lisice na rukama i jedan glas poviče:

»Marš naprijed!«

Vodili su ga par koraka po nasipu, a zatim ga povedu po stazi i po ulici.

Pred policijskom zgradom se zaustave, a iza toga povedu ga kroz dugi osvijetljeni hodnik. Kod sobe broj dva se ponovno zaustave.

Kad je ključar otvorio, gurnu ga u tamnu ćeliju:

»Tu će ti biti ljepše nego vani!« primjeti ironično jedan stražar i zalupi za njim vrata.

Ne dugo za tim bacili su k njemu još trojicu.

Oni su bili uhvaćeni u gostioni »k Crnom Mačku«.

Uznici su razmišljali, kako će se izvući iz te kaše, u koju su upali.

Ništa spasonosnijeg nije im palo na pamet.

Visoke rešetke branile su izlaz napolje.

Nemajući drugo izpruže se na priče gledajući u strop, kojeg je počela obasjavati jutarnja zora.

Sunčane zrake odbijale su se od bijelog zida, kao da se žele vratiti natrag i ovim nesretnicima uzkratiti svoju svijetlost.

Neizspavan i umoran od pića, plesa, bluda, dima i bijega zadrijemao je Dugović i sa otvorenim ustima zahrkao.

Pao je konačno u težki umorni san kod kojeg se tone, trza i opet propada i gubi svijest o životu i ljudima, zapravo — umire.

XIV.

Da bi oslabile česte poplave rječice R. prokopali su žitelji u okolnim selima, počam od njezinog korita sad veće i šire sad manje i uže prokope.

I seljaci iz P. izkopali su si takove prokope uzduž i poprijeko svojih posjeda.

Osim umjetnih prokopa imali su jedan naravan prokop, koji je bio staro korito rječice R.. Zato jer je kroz njega tekla nekada R. i zato, jer je u njemu stajala voda stajaćica, nazvali su ga P.-ci Mrtva R..

Kroz cijelu godinu se je nalazilo u njoj vode. Jedino za jako sušnih godina presušila bi do kapi i Mrtva R..

Kako je Živa R. tekla kroz gustu i hladovitu šumu, to su njezine obale bile obrastle grmljem i drvećem i prema tome nepristupačne.

Samo jedan dio šume su P.-ci izkrčili i to pola kilometara u četverokut.

Na toj čistini nalazilo se je tek nekoliko stoljetnih hrastova, u čijoj su hladovini za dnevne žege počivale krave, konji i svinje, a odmarali su se pastiri.

U Mrtvoj R. uživale su samo svinje, koje su se voljele kaljužati.

Na njezinoj obali nalazili su se na jednom malom dijelu bunari, pastirske kuće i svinjci.

Kad bi Mrtva R. nabujala, a to se dogadjalo obično dvaput godišnje u proljeće i u jesen, došli bi na njezinu obalu i ribari; jer bi s vodom došla velika količina riba, koje bi ribari na vrlo jednostavan način hvatali i na kolima ih vozili u T., pa dapače i u Zagreb.

Ribe je smio hvatati samo zakupnik. Medjutim su ribari dopuštali na malo hvatati i ostalima, jer je, većinom, riba bilo dosta.

Ove godine je zakupio ribolov Ronilac sa Miškom i Milanom.

Mlin je prepustio na brigu svojem sinovcu Mirku, koji se je već dobro razumio u mlinariju.

Dan prije svojeg odlazka u šumu oprostio se je s Maricom.

Dugo je čekao na nju sjedeći kod stoga, koji je već nekoliko puta bio preslagivan. Slagali su ga nespretni slagari, te ga je Ronilac, na molbu babe Golubove, složio kako je samo on znao. Svaka je slamka bila na svojem mjestu.

Čekajući primjeti tamnu visoku spodobu.

Pričinilo mu se je, da je Marica i pristupio je k njoj.

»Nemoj misliti, da je Mara,« reče mu šapćući glas. — »To sam ja.«

»Hvala Bogu, majčice!« reče on prigušenim glasom, prepoznavši staru Golubovu — »da sam vas prepoznao«.

»No, no, Grgo,« reče stara nazvavši ga mimo običaja krstnim imenom.

»Zar bi mi se nešto dogodilo, da neznaš, da sam ja to. — Čuvaj se, Grgo. Ja ti ne želim zla, ali moje slutnje me ne varaju. Na tebe netko vreba,« završi ona spustivši glavu.

»Valjda ne plače,« pomisli Ronilac, a zatim reče glasno:

»Majčice, nemojte se toliko žalostiti. Neće se meni ništa zla dogoditi.«

»Što ti znaš, koji ništa neznaš,« reče stara otresito. — »Ja sam vidjela, da ti se sprema zlo.«

»Gdje ste to vidjeli majčice?« upita začudjeno.

»U loncu,« odgovori tajnovito — »u loncu.«

»Ha, ha, hi, ha,« nasmije se ne mogući suzdržati smijeh, jer ga je počeo gušiti, a zatim reče ozbiljno:

»Vi zaista mnogo znate«.

»Što ti znaš, koji ništa neznaš,« ponovi starica uvrijedjeno i izgubi se.

On nije primijetio, u kojem je pravcu nestala i neki ga neprotumačivi nemir obuzme. Moguće, da stara ipak nešto zna.

»Čuvaj se sinko«, začuje glas pokraj sebe i okrenuvši se opazi istu sjenu.

»Obećajem, da ću se čuvati«, odgovori sabrano.

»Vjeruj mi, da te ne bih bez razloga uznemirivala,« primjeti starica.

K njima se je približavala nova spodoba.

»Čuvaj se!« začuje iza sebe i staricu proguta tama.

»Dušo, jedva sam te dočekao,« prizna, kad je zagrlio Maricu.

»Nisam mogla prije doći«, odvrati mu ona.

Cjelivali su se, kao da se do sada nisu sastajali.

Njihova ljubav je rastla iz dana u dan i zapremala je svaki atom njihovog tijela. Nisu se nikako mogli zasititi jedan drugog, jer su podpuno uživali jedan u drugom i tijelom i dušom.

Godine su prošle, kako su se prvi puta sastali nakon godinâ lutanja i čeznuća. Izgubljeno vrijeme ne može se nikada nadoknaditi — zato su se moguće povišenim žarom ljubili; zato je valjda njihova ljubav rastla sve više i više, umjesto, da se je gubila.

Ali nije bilo ni jedno ni drugo! Oni su bili stvoreni jedno za drugo. Tijelesno i duševno razviti do divljenja osjećali su i proživljavali su ljubav, kojoj su se tako rekuć klanjali.

»Dušo, sjutra odlazim na ribarenje na Mrtvu R.,« progovori on. — »Idu sa mnom: Miško i Milan.«

»Nemoj me ostavljati samu,« govorila je bojažljivo. — »Bojim se, da te ne ću više nikad vidjeti«.

»Zar nisam bio već u više opasnosti? Skoro svake godine nadje se po koja hulja, da puca na mene i ostao sam živ. Napokon mogu me ubiti i kod kuće, ako se ne budem branio,« reče on uvjerljivo.

»Znam, znam,« primjeti ona brzo —, »ali hoću, da budeš kraj mene.«

»Ne ću se dugo zadržati, Maro,« mirio ju je — »ne boj se ja ću paziti na sebe.«... Govorio joj je zatim dugo i šapćući.

Ona je slušala, odobravala mu je i umirila se je.

»Sreću ti želim na putu i u ribarenju, mili moj,« reče mu na razstanku.

»Dušo, Maro, zlato moje«, govorio je i težkom se je mukom razstao od nje.

Nešto ga je vuklo ponovno k njoj.

Ona primjeti njegovu pojačanu nježnost i počne ga strastveno cjelivati.

Nakon grčevitog ljubljenja otrgne se od nje i reče:

»Do skorog vidjenja, zlato moje!«

»Do sretnog sastanka, mili moj!«

Na istoku je rudila zora.

Nije pošao odmah doma.

Navratio se je u mlin i uredio ga je.

Kod kuće nadje ženu budnu.

Ruži je uobće bilo sve teže trpjeti samoću i mužev nemar.

»Da je bar Dugović ovdje!« mislila je nesretna žena. »Nemam nikoga.«

No doskora promrmlja:

»Zar nemam djecu?«

Perica je bio momčić i počeo se je hvatati pluga i kose.

Njezina briga za njega nije bila uzalud. On se je dao na gospodarstvo, te je izgledalo, da će se ugledati u nju, jer se je bio uvrgao u djeda.

Obje kćeri bile su se lijepo razvile, pa su ju mogle zamijeniti u kućanstvu i u polju.

»Hvala Bogu, da su pošle pravim putem!« šaputala je jadnica.

Čeznula je ipak za milovanjem. Bila je željna ljubavi. Njezino lijepo i zdravo tijelo, te njezina nepokvarena duša tražila je, da se nekom predaje odano i vječno.

Ronilac se s njom pozdravi, a po tom je priredio stvari za odlazak.
»Kuda se spremaš?« pitala ga je blago.
»Na ribolov«, odgovori brzo.
»Čovječe dragi, nemoj me uvijek ostavljati. Zar neznaš da sam željna tvoje blizine. Hoću da budem s tobom, kad sam ti žena...« a dalje nije mogla, nego se stane plakati.
Ronilac ju počne tješiti i poljubi ju u lice i u suzne oči.
»Ženo, budi pametna i ne plači se!« ponavljao je znajući, da ju ne može utješiti.
Razumio je njezinu bol i zato ju nije više tješio. Nju je mogla samo njegova izkrena ljubav utješiti, a ne prazne i bezsmislene rieči.
Plakala je dalje.
Njezin plač mu se je zasjecao duboko u srce i ubadao ga je kao tanke, tanke igle.
Uvijek, kad je ona plakala, osjećao je, da nije podpuno sretan, jer svojim postankom ožalošćuje nedužnu ženu.
»Bože, smiluj nam se!« šaptale su njegove blijede ustne.
Izljubio je djecu.
»Tatice, brzo se vrati!« molila ga je Milica.
»Hoću, dijete,« govorio je cjelivajući ju u čelo.
»Perice, slušaj majku,« reče poljubivši ga.
»Nemojte se svadjati«, opomene ih na odlazku.
Iz ulice se povrati, jer je zaboravio kubure. Nabije ih i stavi u džep.
Još jedanput izljubi djecu.
Dugo su gledala za njim.
Kroz mali prozorčić pratila ga je s očima punih suza njegova žena. — Brisala je suze, da bolje vidi... i gledala ga je, dok joj se nije izgubio izpred očiju.
»Daj Bože, da nam se sretno vrati!«
Negdje u dubini njezine duše izlazila je vješto skrivena tajna. Ona ju htjede podtisnuti, ali je tajna izlazila sve više i više na vidjelo strašeći ju.
»Nema to nikakove veze s Grgom«, šane i zadube se u zle slutnje.
Dijeca su ju našla duboko zamišljenu.

* * *

Ronilac je uzeo sa sobom naprtnjaču punu: kukuruznog brašna, soli, masti, graha, luka crvenog i bijelog, nekoliko komada krumpira, suhog mesa, kuhinjske krpe, žlicu, dugi lovački nož nasadjen na jelenovu nogu. Uz torbu uzeo je široku sjekiru i lovačku pušku bez koje nije htio u zadnje vrijeme ići na dalji put, a osobito ne kroz šumu.

Preko ramena je prebacio dva gunja.
Dovoljno natovaren išao je zamišljen uličicom na nasip, a odatle širokom ulicom u šumu.
Budući, da je bio rano u jutro, to je oprezno napredovao kroz šumu, jer mu se je s lijeve i s desne strane nalazio gusti trnov i glogov gustiš, u čijoj se je nutrini mogao nalaziti koji nepoćudni napadač.
Nikako njemu nije išlo u glavu, da bi zakulisni ubojica odustao od prijašnje namjere, da ga ubije.
Istina, prošlo je odonda više mjeseci, kako je njega napao drzki ubojica, da ga utopi u vodi, ali on nije nijedan časak prestao sumnjati, da će taj neznanac navaliti ponovno na njega i pokušati ga pogubiti.
On je bio zaista čovjek bez straha. Nije se bojao ni umrijeti, ali da ga jedna propalica liši života, to ne će nikako dopustiti.
Tu su i njegova djeca. Što bi bez njega? Slabo, jako slabo. A žena? Ona bi ostala sirota. Ta on je za nju prisegao, pa se mora brinuti, da joj bude što lakše.
Hm, ja volim Maricu i s njom se tajno sastajem. Zašto sam ja tako nesretan? Da, ja ne sumnjam, da postoji Bog. Ali što je mene bacilo u naručaj mojoj ženi, dok me je, željna mojeg milovanja, čekala Marica. Žena, koju ja volim, žena, kojoj se je vratio muž, koji je sramotno ubijen. Sada živim s tom ženom u tajnom divljem braku. Zašto je to tako? To ne ću nikada znati.
»Nemaš ti glavu za to«, znade mi reći Milan. »Najbolje je, kad ne mislim na to.«
U zametku je odbijao svaku novu misao o tom predmetu.
Tako idući pogledavao je lijevo i desno, spreman svaki čas na obranu.
Došavši do Mrtve R., iz daleka je opazio dim, koji se je dizao, i nošen vjetrom širio je miris pečenog mesa i dizao se je iz mjesta, gdje je imao ugovoreni sastanak s Miškom i Milanom.
Oprezno kroz grmlje dodje k vatri, oko koje su sjedjeli njegovi prijatelji.
Miško je pekao na ražnju suho meso. Milan je sjedeći slagao vrbovo pruće.
Nisu ga ni opazili.
»Dobro jutro, braćo! Vi ste, kako vidim, prije mene uranili.«
»Bog nam dao dobro jutro!« uzkliknu obojica. — »Već smo se bojali, da ti se nije što dogodilo«, reče Miško.
»Što će se njemu dogoditi? Ta vidiš, da je opremljen, kao da će u lov na medvjede,« primjeti Milan.

Ronilac se izrukuje s njima, a zatim stavi svoju prtljagu uz njihovu.

»Vidim, da ste uposleni. Što bih ja radio?«

»Sada ništa, jer je meso pečeno, pa ćemo ručati,« reče Miško.

»Što uobće pitaš, što ćeš raditi! Ti reci nama, pa ćemo izvršiti,« primjeti ozbiljno Milan.

»Ja se ne otimam za vodstvo, ali kad želite obojica, da ga primim, ja ću vam drage volje želju izpuniti. Sada se podpuno slažem s tvojim predlogom, pa ćemo ručati. Iza doručka ćemo nasjeći dovoljno vrbovih kolaca i vrbovog pruća, da izpletemo ogradu na ušću Žive u Mrtvu R.. Zatim ćemo podići sebi kuću, jer bi nas moglo zateći nevrijeme.«

»Baš sam lijepo ogladnio,« reče starac.

Miško je u to već narezao pečeno meso u čistu krpu.

»Evo vam i kruha,« reče, staviviši hljeb kukuruznog kruha na krpu.

»Danas ćemo bez žganaca, ali sutra će ih Ronilac izkuhati«, reče Milan.

»Zaista su dobri žganci, koje ti izkuhaš«, potvrdi Miško.

»Veoma mi je žao, što nisam došao prije, jer vidim, da bi radije jeli žgance, nego meso.«

»Ne bi mi radije žgance, nego bi mi jeli pečeno meso sa žgancima,« reče Miško smijući se. — »Mi hoćemo »udrobljeno« kao i ciganin.«

Oni se posjedaju oko krpe i svaki uzme komad mesa na kruh. Režući si meso, jeli su ga slastno.

»To sam baš prošle jeseni zaklao utovljeno svinjče i priredio sam ga po propisu. Držim, da mu ne možete prigovoriti,« reče Miško.

»Kaki prigovoriti? primjeti Milan, progutavši prilično veliki komadić pečenja.

»Meso je bez prigovora,« potvrdi Ronilac.

»Ja sam postavio vrške. Možda će se uhvatiti koji krapčić, pletenica, ili nešto slično. Riblja juha sa žgancima je za mene veoma dobro jelo«, govorio je Milan.

»Meni je takodjer takovo jelo tečno,« reče Miško.

»Pečena somovina je ipak bolja,« uzprotivi se Ronilac.

»Ja, naprotiv, jedem najradje piškore!«

Sva trojica se okrenu prema govorniku. Bio je to Martin Grgec, koji je lovio ribe većinom u izkopima, kad bi skoro presušili, u kojima se je nalazilo množtvo sitnih riba. Bio je siromah sa više sitne dječice.

»Gle ti Martina! Što te dobra nosi u naše družtvo?« upita ga Ronilac.

»Došao sam vas zamoliti, da me primite u svoje kolo. Ja ću vam platiti odgovarajući dio zakupnine. Poznato vam je, da sam pošten, premda sam siromah. Ja vas ne ću ni u čem prevariti.«

»Ja sam za to,« reče Miško. — »Samo ne znam, što misle Ronilac i Milan.«

»Ni ja nisam protiv«, požuri se Milan.

»Kad je vama pravo, meni je drago, jer će nas biti više. Poštenih ljudi kao što je Martin, ima malo, a siromaha je mnogo«, reče Ronilac. — »Sjedni se k nama i jedi«, doda zatim.

»Hvala, ja već jesam,« zahvali se Martin. — »Glavno je, da ste me primili u svoje družtvo. Ja sam donio sa sobom čitavu spremu. Ja bih ribario u Živoj R., u slučaju, da me vi niste uzeli u svoje družtvo.«

»Ne ćeš li jesti, a ti se raztereti i sjedni, dok se mi najedemo,« odredi mu Ronilac.

Martin je poslušao i skinuo je sa sebe teret.

»Danas će biti kiše,« reče, raztеretivši se.

»Moglo bi je biti«, primjeti Ronilac.

»Dragi moji, ja sam se najeo«, zausti Milan. — »Ajde, Martine, idemo po kolce!«

»Idite, samo,« potvrdi Ronilac. — »Ja i Miško ćemo odmah za vama.«

Milan se udalji s Martinom, a na to odu u obližnje grmlje i ostala dvojica.

Ronilac i Miško nasjeku upravo toliko pruća, koliko su trebali za gradju. Nosili su ga na ramenu. Snop do snopa bacali su na čistinu, koja je bila sa tri strane okružena sa trnjem i glogovinom.

»Milana i Martina još nema,« reče Ronilac bacivši već, ni sam nije znao, koji snop pruća.

»Doći će i oni sada,« prihvati Miško riječ, odbacivši breme.

»Moramo se požuriti, da svršimo bar teži dio posla,« primjeti Ronilac. »Čini mi se, da će biti kiše još prije podneva.«

»Požurit ćemo se,« pristane Miško.

Kad su već donijeli priličnu gomilu, reče Ronilac:

»Milanu i Mišku se je nešto dogodilo, jer ih još nema«.

»Pusti ti njih,« reče Miško. — »Starac se je zabrbljao. Kad nadje novog slušača, on priča i priča, dok mu ne ponestane riječi. . . .«

»Da li čuješ udarce sjekire?«

»Ne čujem,« odvrati Milan i — opazi obojicu sa bremenom kolja.

»Tu su!«

»Ipak ste jedanput prispjeli!« uzklikne Ronilac.

»Došli bi mi već odavna, ali je Milan silio, da siječemo kolje, veli: »Ne znamo, da li će ga biti dovoljno.«

»Nego što ti misliš,« reče Milan. — »Kolja ima dosta, pa zašto da stradamo?«

»Gle, gle, vi ste već donesli polovicu pruća?«

»Ne ćemo se hvaliti, ali je pleter za čas ovdje.«

»Ajd'mo brzo, Martine,« reče Milan. — »Ne spavaj!«

Žurili su se i jedni i drugi, nastavljajući svoj zanimljivi posao.

Izgrebli su si ruke i naprašili šumskom mahovinom i smećem iz divljih hrastova, koje im se je lijepilo sa znojem za kožu, te ih je pekla i svrbjela.

Donijevši kolje i pruće, počeli su zabijati visoke kolce u vlažnu zemlju. Zabijali su ih u gustim razmacima. Gradja je morala biti tako dugačka, da dopre od jedne na drugu stranu Mrtve R..

Ronilac je neobično vješto pleo. Pleter, što ga je on pleo, bio je kao naslikan: Gust i čvrst tako, da se ni manja riba nije mogla provući kroz njega.

Dok su Miško i Ronilac pleli, dotle su Milan i Martin još uvijek nosili kolje. Sve veća i veća hrpa dizala se je u vis i starac sjedne na gunj da odahne. On je i zaboravio, da je trideset godina stariji od najstarijeg ribara.

Razgalivši široka prsa, pokrivena prosijedim dlakama, promatrao je obojicu pletača.

»Bolje, da zabijaš kolce za kuću«, reče Ronilac Martinu, kad im se je pridružio. — »Na svakom uglu zabij najdeblje što imaš. Budeš li prije gotov, nego mi, počni plesti, ali čvrsto i čisto. Pazi, da ne ostane šiblja, jer stijena iz nutra mora biti ravna. Iz vana ćemo ju oličiti s blatom tako, da nam vjetar ne puše u unutra. Moraš znati, da ćemo ovdje ostati nekoliko tjedana.«

Martin ga posluša bez ijedne riječi.

Milan se je odmorio, a zatim je otišao po šaš. S onu stranu Mrtve R. nalazilo se je mnogo šaša. Tamo su P...ci ostavljali svoje konje, počam od proljeća, pa do kasno u jesen, i preko noći.

Tu je Milan nasjekao šaša i nosio ga je uvezanog u breme. Nije mu bilo baš lagano prolaziti sa velikim bremenom kroz šaš i grmlje, ali je on ipak uztrpljivo nosio. Da ne nosi breme po breme preko prijekopa, naslagao je šaš na obalu, a zatim ga je prevezao na drugu stranu.

Milan je htio biti koristan družtvu, u kojem se je nalazio.

Kad je donio deseti snop, reče mu Ronilac, da pogleda vrške.

Starac se odveze u čamcu do njih. U jednoj vršci praćkala su se dva lijepa šarana. U posljednjoj je našao dva žuta, bodljikava soma.

Zadovoljan sa lovinom vraćao se je natrag, stavivši vrške ponovno u vodu, a u maloj barčici, šupljoj i dugačkoj osamdeset centimetara, plivale su ulovljene ribe.

Da li si imao sreću?« upita ga Miško.

»Hvala Bogu, jesam!« odvrati veselo upitani.

»Tko će se s tobom,« polaska mu Ronilac. — »Ti nas uvijek zadivljuješ svojom lovinom.«

»Sad ćeš se bar najesti somovine,« reče Milan i pokaže im ulovljene ribe.

»Brzo s njima na vatru,« zamoli Miško, — »jer mi već sline idu na usta.«

Nasolivši ih dobro, natakao ih je na jasenov ražanj.

Bio je mnogo zabavljen sa pečenjem somova. U utrobu im je narezao suhog mesa i slanine, dodavši k tome bijelog i crvenog luka, te papra. Sve je on to radio s neobičnom spretnošću.

Kad je miris ukusnog pečenja došao do nosnica naših pletača, a odatle u mozak, potekle su im ponovno sline na usta i oni su se okrenuli prema vatri.

Doskora ih je starac pozvao k sebi, »jer je,« veli, »jelo pečeno.«

Nisu se ni nadali, da će starac peći soma na ražnju, ali su bili uvjereni, da će ga prirediti, da bi ga jeli i najveći sladokusci.

»Ovakovo pečenje prija nakon našeg posla,« reče Martin. — »Već sam i zaboravio, kakovog je teka somovina. Ali, da vam istinu rečem, meni su bolji piškori.«

»Što ti znaš, koji niti si gdje bio, niti si što vidio,« reče Miško. — »Som je riba, a piškor se jede, kad nema drugog mesa«.

»Ti to ne razumiješ«, uzprotivi se Martin. — »Meni je piškor najbolja riba.«

»Komu pop, a komu popadija!« primjeti Ronilac. — »Ja na primjer poznam nekog Ivana Crljana, kojemu su žabe bolje, nego bilo kakve ribe. Kad sam dolazio k njemu u goste, neprekidno mi je govorio:

»Što si mi,« veli, »donio ribe, to ti nije meni dobro. Donesi mi radije žaba. Kod tebe ih bar ima dosta!«

»Stid me je loviti žabe. Kod mene ih nitko ne lovi.«

»Neka, što bi te bilo sram,« govorio je. — »Samo ih ti nahvataj i donesi!«

I nije mi dao mira, dok mu ih nisam donio punu vreću. — Uzeo sam, naime, susjeda Pozdera i mi smo ih kod svijetla luči grabili s vilama, sjekli i bacali u vreću. —

»Sad imaš punu carsku vreću toga »štagod«, pa, jedi brate, do mile volje.«

»Samo, ako su prave?« uplaši se on.

»Kako ne bi bile prave, evo, pogledaj ih!« uzkliknem i iztresem nekoliko krakova na pod. On primi jednog u ruku i ogleda ga sa svih strana, a tada mi reče uzhićeno:

»Sladki, mili brate, Ronilče, to su prave pravcate žabe za jelo ili hržavice.«

Nije znao, kako bi se zahvalio, a ja sam mu rekao:

»Šta ćeš mi zahvaljivati, nego prvom ću ih prilikom donijeti i više.«

Eto, takav je i naš Martin! Njemu je najbolji piškor, pa neka mu bude. Jedino žalim, što ih nismo već nalovili!«

Martin promrmlja nešto nerazumljivo kroz zube, ali da je bilo nešto o piškorima, to je sigurno.

Stari Milan, koji je dobro čuo, što je Ronilac pripovijedao, okretao je na ražnju šarane marno i nekako ponosno.

Ronilac i Miško odlučili su, da što prije dograde plot. Prije nego voda počne opadati, mora gradja biti na svojem mjestu.

Miško je izmjerio vodu i oni su postavili gradju u nju pletući ju iz čamaca.

Težki maljevi zabili su ju čvrsto po sredini i sa strane.

»Smjesta ćemo ga dograditi do kraja!« reče Ronilac, kad su ostali htjeli k vatri, da jedu.

Poslušali su ga bez prigovora.

Znojni od pretrpljenog napora prihvaćali su za pleter i plot je na očigled rastao.

Gdjegdje je trebalo savinuti pleter jače pritisnuti, da se tješnje priljubi jedno uz drugo.

Kad su dovršili, stršio je iznad vode visoki vrbov plot.

Ušće je bilo zagradjeno. Voda je mogla natrag, ali ribe ne.

Bilo je pola tri sata po podne.

Umivši se, pošli su za bogati šumski stol, koji se je sastojao iz jutarnje već mastne krpe, na kojoj su se sjajili na masti pečeni somovi podpuno cijeli.

»Braćo, služite se!« ponudi ih razdragani Milan, sjednuvši na hrpu suhog korova.

I njima je priredio sličan stolac ili, bolje reći, gnijezdo.

Sva četvorica se odkriju i prekriže.

Miško nareže kruha, žutog kao zlato.

Svaki si odreže komad pečene somovine i stanu jesti sa zavidnim tekom.

Pečenka je služila na čast starom Dalmatincu.

Dapače je i Martin par puta zanosno promrmljao, jer je bio podpuno zadovoljan.

»Da mi je sada vina, onda bi mi bila podpuna užina,« reče Milan na pola u šali.

»Kakovo te vino napada. Nije tu blizu »Kranjac«, reče Miško.

»Ali ne bi škodilo, da ga imamo za jedan gutljaj,« primjeti Ronilac, »a ovako će biti i voda dobra!«

»Ne idi odmah, nego pričekaj, dok ti se jelo slegne,« reče Martin Ronilcu, kad je htio otići po vodu, a zatim posegne u svoju naprtnjaču i iz nje izvadi čuturicu od četiri litre.

»Ako ti nije izpod časti,« reče Milan, »evo ti, pa se napij!«

Starac je bio žedan i zato nagne čuturu i potegne.

»E, pa to nije voda!« uzklikne Milan potegnuvši nekoliko gutljaja. — »To je pravo pravcato vino,« doda zatim i pošteno se napije, a zatim pruži čuturu Ronilcu.

»A gdje si došao do vina, dragi Martine?« upita ga Ronilac, nakon što je pošteno potegnuo.

»Kod starog Luke Petrinca. Luka me je vidio, kad sam prolazio kraj njega.

»Kuda,« veli, »ideš?«

»Idem, da nešto naribarim. Znate, da sam siromah, a imam veliku obitelj.«

»Znam ja to dobro, sinko. Idi ti. Dobro će doći tvojoj dječici koja ribica, a bit će i koja krajcara za kruh.«

»Bit će, ako Bog da, striče!«

»Čekaj malo, Martine, ne stoji ti krava na nozi. Pričekaj časak, napunit ću za tebe čuturu vina, jer riba voli plivati. Okrijepi se, sinko. Ti si trijezan čovjek, okružen dječicom, pa je pravo, da se i ti malo razveseliš.«

Ja sam ga počekao kraj plota, a on donese punu ovu čuturicu vina i jedan politreni pehar.

»Ovo ćeš ponijeti sa sobom,« reče, pružajući mi čuturu — »a ovo iz pehara popit ćemo za sretan uzpjeh.«

»Niste se trebali toliko truditi«, rekoh, »dosta mi je i ovo.«

»Znam ja, što tebi treba, kao i mnogima. Mi, koji imamo svega, a nemamo djece, dužni smo vas, očeve obitelji, podpomagati. Samo na taj način može naš narod napredovati i zdrave potomke odgajati.«

»Kad bi tako mislili svi, koji imaju, o nama koji nemamo, bilo bi malo sladje na svijetu i poštenom siromahu. A nije, da znate, svatko pošten. Neki gospodin mi je rekao, da su samo bedaki pošteni, jer da oni neznaju drugo, nego biti pošteni.

»Ja sam,« rekoh ja njemu, »čuo, da je bedak ubio čovjeka, pa zar je i on pošten?«

»To je nešto drugo,« odgovori mi gospodin pametnjaković.

»Sinko, moj svijet se je mnogo izkvario, jer ne vjeruje u Boga, nego u sebe i u svoj džep, dok je pun novaca.« — Zatim reče:

»Daj se napij!«

Ja sam nagnuo i pio, a Luka me je neprestano nudkao, dok nismo izpili sve vino iz vrča.

»Sad ćeš lakše ići,« reče, kad smo ga iztrusili.

»Hvala vam, striče, što ste mene siromaha počastili.«

»Ne hvali, sinko, meni, nego Bogu, koji nas je stvorio.«

Konačno smo se oprostili, a vino, eto, pijemo.

»Zlatan je to čovjek,« reče Milan, taj zna, što je život.«

»Kad bi takovih bilo više, lakše bi bilo mnogoj sirotinji,« potvrdi mu Miško.

»Da, da, nestalo bi jednog dijela zla, koje nas danas pritište,« produži Ronilac. — Odlanulo bi mnogoj siroti.«

»Ne će nama svima biti dobro, dok se bude poštenog siromaha držalo za propalicu, a bogatog lopova za uzor čovjeka, kojemu se moraš dapače i klanjati. Krist nas je učio, da ljubimo i neprijatelje svoje, dakle ja držim, da se te riječi ne odnose samo na nas, koji nemamo,, nego i na one, koji imaju. Nadalje nas je učio Krist, da smo svi djeca jednog Otca na nebesima, dakle smo svi jednaki, te nitko nema prava, da nam odnosi hranu izpred nosa,« tumačio je Milan.

»I ne će nam biti dobro, dok se ne ćemo ljubiti medjusobno tako, da medju nama ne bude neprijatelja. Sve dotle,« velim, »dok se ne ćemo držati riječi najvećeg medju Učiteljima Sina Božjega Isusa Krista,« završi zanosno Ronilac.

»Da, Boga se trebamo bojati,« reče Martin.

»Braćo, ajd'mo na posao!« pozove ih nakon nekog vremena Ronilac.

Milan je otišao po šaš, a ostala su trojica plela kuću.

Trudili su se svaki na svojoj strani, da pletu čim brže. Znoj im je curio iz vrućeg lica i tijela.

Kadkada bi si otrli nepresušni znoj rukavom od košulje.

Gore nad njima plovili su oblaci i zastrli su sunce. Daleko na jugozapadu bilo je nebo crno.

Kravari su pucali bičevima tjerajući zaostalo blago prema domu. Negdje preko R. u šašu čulo se je rzanje konjâ.

Čuli su i zov svinjara:

»Mali, na!«, »Pikoš!«, koji je odjekivao prostranom šumom.

Rojevi komaraca i mušica letjeli su im nad glavom. Koji put bi se spustili strjelomice na njihove gole dijelove tijela.

Vampirski su im sisali krv, dok ne bi — pocrvenili. Dolazili su jedan za drugim.

Trojica ribara su se branili rukama i odgonili su ih.

Da nisu bili zaposleni, bili bi zapušili.

Milan je naprotiv zapalio lulu i mogao si je čestitati, jer ga je samo nekoliko komaraca ubolo na vratu za ušima.

Kakova je to nasrtljiva i dosadna družinica znadu samo oni, koji su bili u šumi, koju, bar svake godine jedanput, poplavi voda.

Komarci su pokora za blago i za ljude.

Nad blagom se vide čitavi oblačići komaraca jedan nad drugim.

Zadjete li u guštaru, dočeka vas vojska komaraca sa svojim zvrndanjem i za čas vam se pripiju i piju vas pomalo, ali čestito. Nema druge za vas, nego da pobjegnete na čistinu, kuda vas prati zujanje, povišeno na najviši stupanj.

Oni su svuda.

Pastiri se brane od njih po danu pušenjem, a po noći velikom vatrom.

Zato nije čudo, da su rijedki pastiri stari i osam godina, koji ne bi pušili.

Kao što nema pravog vojnika bez oružja, tako nema ni pastira u poplavljenom kraju, koji ne bi imao kod sebe sredstvo za upaljivanje ili duhana.

Čim se sunce počne sklanjati prema zapadu, navaljuju jata letećih tigrića bijesno na ljude i na blago, da se prije njihovog odlazka napiju rumene krvi.

Blago se zatrčava u grmlje, da ih se oslobodi, ali se oni ponovno pripijaju još čvršće za svoju žrtvu i blago nagne u bjesomučan bijeg.

Milan je bio podpuno zadovoljan. Već je donio sav šaš i kolce za lemeze, a komarci, premda su oko njega zujali, nisu se ipak usudili k njemu. Rijedko se je koji k njemu približio, ali se je pod udarcem dima vraćao natrag.

Trojica pletača završili su svoj posao.

Ronilac je prepletao mašući granjem jače, nego što je potrebno, samo da se riješi nasrtljive gomile komaraca.

Martin je na začelne rašljaste stupove postavio dugačku gredicu i privezao ju je sa vrbovim šibama t. zv. gužvama. Zatim je vezao rogove na jednu i na drugu stranu i po njima dugačke kolce.

Doskora je mala kuća bila pokrivena gusto naslaganim šašom, na kojeg su pometali uzko privezane kolce, da ga vjetar ili bura ne bi raznijela.

Na one strane, gdje je bila već dogotovljena gradja, nabacivali su ilovaču pomiješanu s plijevom.

Miško je donio blato, a Martin je zabacivao.

Napokon im se pridruži i Ronilac, koji je dopleo i četvrtu stijenu kuće.

Lijepo je bilo pogledati rad ovi hljudi.

»Naš Milan je divan čovjek,« reče Ronilac, kad su dovršili sa mazanjem. — »Rekao sam mu, da donese šaš i lemeze, a on sada donosi i drva. — Rijedki su već danas tako žilavi starci.«

»Da, rijedki su,« reče Miško. — »Eto, naš Matek je bio tako jak, da se nije bojao ni deset ljudi. Bio je crven u licu i na odru! Bilo mu je devedeset godina, kad je umro. A njegov sin vam je prema njemu dijete. — Nestaju jaki ljudi,« uzdahne Miško.

»Onda se sjetimo na pokojnog Mijuka, koji je sa nadžakom ubio dva vuka, reče Martin.

»Jest, Martine, Gjuro je bio i inače jak. On je od šale dignuo svoju kobilicu i opet ju je spustio na zemlju. Pavao Rakarić je to isto pokušao, ali su mu crijeva izašla, kad ju je spustio na zemlju,« reče Ronilac.

Mogao ju je baciti, kad je vidio, da je pretežka,« primjeti Miško.

»Ali on ju je štedio,« protumači Martin, da ne bi pobacila.

»Veća je šteta njega, nego li živinčeta,« reče Ronilac. — »Osobito, kad je bio dobar, kao dobar dan.«

»Imaš pravo,« potvrdi mu Milan, pridruživši im se.

Starac se je umorio i uznojio, pa si je brisao znoj s lica i s vrata.

»Mi smo takodjer gotovi,« reče mu Ronilac, bacajući zadnju šaku blata u zid.

Dovršivši mazanje pošli su ribari, da se operu u Živoj R..

Sunce je zašlo i mrak se je skupljao u šumi i nad njom. Na nebu su se dizali i spuštali oblaci. Crvenilo je na zapadu nestajalo, a na sjeverozapadu se je još jače crnilo. Lahki povjetarac nosio je rojeve komaraca. Oni su se zaustavljali nad glavama ribara, koji su imali odkrivene glave, zalijetali su se običajnom brzinom, da si ukradu njihove krvi. Upivši se čvrsto u kožu, sa dugačkim rilcem crpli su krv. Pocrvenjeli odlijetali su. Sve više i više pokrivao ih je mrak i tek je njihovo zujanje najavljivalo njihovu blizinu.

Ribari su se brzo oprali i vraćali su se k vatri, koju je naložio starac. Gusti dim se je razilazio šumom. Narančasti plamen osvijetlivao je najbliže grmlje i pravac dimu.

»Ti si se osigurao od komaraca,« reče Ronilac Milanu, koji je bio obavit dimom.

»Morao sam se osigurati, jer bi mi izpili krv,« odvrati starac. — »Od neprestanog mahanja odpale bi mi ruke!«

»Sada smo ih se i mi oslobodili«, primjeti Miško.

»Vražki se boje dima,« reče Martin.

»Tako i treba!« uzklikne Ronilac. — »Možemo se bar uzpješno obraniti.«

Sva trojica posjedaju oko vatre.

Milan ih podvori sa preostatkom pečenja, koje pojedu i zaliju sa kapljicom vina.

Veoma razpoloženi polegli su se na mekano lišće u kući, koje je donio Milan.

Izuli su cipele i gledajući u vatru razgovarali su.

»Lani ste nahvatali dosta riba,« progovori Ronilac. — »Bog zna, kako će biti ove godine?«

»Izgleda, da će biti bolje nego lani,« reče Milan proročki i baci na oganj nekoliko suhih grana. Plamen je visoko liznuo i pojačanom je snagom nastavio ljubiti vlažni zrak.

»Po čemu to sudiš, Milane?« usudi se, da upita Martin, češući golu nogu, gdje ga je prije ubo komarac.

»Po tomu, što sam već danas uhvatio soma. Somovi se dižu na površinu samo onda kad je u blizini i drugih većih riba. U Mrtvoj R. ribe imaju dovoljno paše, a i zatišje je, pa su jatomice nagrnule ovamo. Somovi su gonili šarane i za njima su unišli u mrežu.

»Ti bi mogao imati pravo, reče Ronilac. — »Gdje je malenih riba u velikoj vodi, tu je i velikih.

»Možda je to slučaj?« primjeti sumnjičavo Miško.

»Kakav slučaj, dragi Miško!« uzprotivi se Milan. — »Ja sam uvjeren, da je tako i ti ćeš doskora vidjeti pune čamce riba. I na kolima ćemo ih voziti na stanicu, ako Bog da.«

»Daj Bože, da bi ti imao pravo,« reče ponovno Miško, »znaš, da nam treba i kruha i drugo.«

»Da, trebalo bi nam!« potvrdi i Martin.

Ronilac nije ništa rekao. On je bio kao neki čudak medju njima. On nije ribario, jer bi mu bilo nuždno radi mesa ili novaca. On je osjećao neku želju, neku strast za ribolovom i za družtvom ovih ljudi. Tamna noć, ribe na ražnju, miris vlažnog tla i prostranstvo šume obuzimalo mu je dušu i tijelo.«

»Vi ste potrebni novaca i zaradit ćete ih«, reče i premjesti se iz desne na lijevu ruku.

»Ja se nadam.« ...

Vjetar je dunuo malo jače i natjerao mu je dim u usta i u oči. Srdito se okrene na drugu stranu.

»Ja se nadam,« ponovi zatim, »da će lovina biti obilna.«

»Što mi ga tjeraš u oči, u nos, pa i u usta,« pravdao se je Martin s vjetrom. — »Bit će, braćo, kiše.«

»Ne bi bilo čudo, da se sada spusti,« primjeti Miško.

Starac je zadrijemao, a ostali su već zijevali.

Martin nabaca suvaraka na vatru, a zatim, prostrvši si jedan gunj pod sebe, zaželi drugarima »lahku noć!«

Ronilac i Miško pokušaju obnoviti razgovor, ali su bili pospani.

Prvi zaspi Miško.

Ronilac stavi dvije klade na vatru i protegne se.

Nije odmah zaspao.

Brzo su mu letile misli.

Žena, djeca, dragana i mnogo toga je punilo njegovu svijest i nestajalo je iz nje. Polagano su mu se sklapale vjedje, misli mu obuhvate Maricu, san je zaokupio njegove misli i pobrkao ih bez reda i smisla.

Borio se je težkim snovima; prevrtao se je u snu i branio se je rukama. Lijevicom je pogodio Miška u nos, koji se je kraj njega nalazio. Miško se je od boli probudio i obrisao si je suze.

Videći, da vatra dogorijeva, ustane se i nabaca na nju suvaraka i debelih grana. Legnuvši se brzo zaspi.

Martin i Milan probudili su se više puta i svaki je od njih dvojice podržavao vatru, da ne utrne.

Ronilac se je, mučen morama, vrtio tamo amo, dok se konačno nije probudio. Bio je užasno žedan. Uzeo je, onako pospan, čuturicu i otišao je na izvor, koji se je nalazio blizu ušća. Iz zemlje je izvirala hladna pitka voda i tekla je po vrbovoj kori u izkopanu jamu, koju su ribari opleli još lanjske godine, da se ne bi u njoj koja svinja kaljužala.

Podmetne čuturu, koja se začas napuni s vodom.

Dobro se napije.

Vraćajući se natrag, pogleda na nebo. Gusti tamni oblaci vukli su se po nebeskom svodu. Gdje i gdje se je vidjela koja zvijezda. — Vjetar je treperio lišćem.

Okolo naokolo vladala je neprozirna tama. Daleko preko R. lajala je lisica. Čulo se je i roktanje divljih svinja. Kojiput je odjeknulo huhukanje sove.

Gledajući preko R. nailazio je s očima na tamnu udubinu punu grmlja, drveća i tajnovite noći. Bog zna što se je sakrivalo u neprohodnoj guštari. Moguće tajni ubojica i već malo bliže javi se sovino huhukanje, a Ronilca i nehotice prodju ledeni srsi. Ubrza korak. Na čistini se je razabiralo bliže drveće i grmlje. Više tapkajući, nego hodeći, prispije u kuću.

Čuturu stavi u najdalji kut. Na vatru natovari dovoljno suvaraka.

Crveni jezici kao mačevi dizali su se i spuštali gore i dolje. Sjaj vatre osvjetljivao je bliže grmlje i jedan dio vode. Oko svijetlog kruga ognja motale su se sjene. Češće je crvenilo žutog plamena osvijetlio jedan dio guštare preko vode. Vidjelo

se je točno mlada jasenova i hrastova stabalca obraštena šašem i korovom, koji je sezao preko prsiju. Ronilac se je naslonio na lijevi lakat i zamišljeno je gledao u vatru.

Nekoji puta bi svrnuo okom preko R. i njemu bi bilo tijesno, nešto bi ga gušilo, a ni sam nije znao što.

Polagno je lakat popuštao i on je zapao u čvrst i dubok san.

Na nebu se pokaže prva munja, a za njom odjekne prvi grom i kiša stane padati.

Uztrajno polijevajući vatru ugasila ju je.

Blijesak novih munja osvijetljavao je kuću, u kojoj su bezbrižno počivali umorni ribari.

Trud im je bio naplaćen, jer nijesu pokisli od sitne, ali obilne kiše.

U gustoj guštari preko vode cvilili su divlji praščići, stiskajući se oko svojih matera. Visoki grbavi veprovi sa dugim oštrim kljovama, koje su im stršale iz gubice, nemilosrdno su ih odbacivali rilom, kad su im se približili na dohvat. Oni su tražili pod zemljom gliste i druge crve. Neuznemirivani ni od koga i ostali pripadnici krda rovali su crno mekano šumsko tlo. Idući za glistama popostali bi na čistini i pasli sočnu mladu trolistnu djetelinu. Nije ih ni malo smetala kiša. Danju skrivajući se po grmju usudili su se jedino noću na čistine, da se napasu i narovaju. Tko bi u mrkloj noći tražio krdo divljih svinja? I nesmetano su nastavljale, da pune gladne želudce...

* * *

Milan se je prvi probudio. Protezao se je ljudski i razgledavao se je oko sebe, kao da ne zna gdje se nalazi. Drugovi su još spavali.

Martin je s otvorenim ustima rkao, a Miško mu je odgovarao.

Ronilac je ležao na ledjima i pravilno je disao.

Ne budeći ih, ode Milan da se umije.

Svježa voda ga osvježi i on se je osjećao odmah bolje.

Iz drveća se je cijedila kišnica.

Čule su se ptice pjevice.

Starac se je razveselio.

Njemu se je svidjalo u ovoj šumi. Mnogo puta se je sjetio na krš i na more, ali se je tješio time, što mu je i ovdje dobro. Tu su ljudi koji ga razumiju i koje on razumije. To su mu prava braća. Oni ga cijene i podpomažu izkreno tražeći jedino, da i on bude takav. Život je težak tamo na kršu, a težak je i ovdje, ali je lakši. Goli kamen se ne glodje!

»Slomio bi si zube!« pomisli starac. — Čuo je on pričati od starih, da je i tamo bila zemlja i visoka hrastova šuma, ali su ju pokrali Mlečići. Nešto su opet posjekli domaći, a nezaštićenu zemlju raznesli su voda i vjetar.

»Danas je goli kamen«, uzdahne starac. Bilo mu je žao njegovog rodnog kraja.

Putem se sretne s Martinom.

»Kako si spavao, Milane?« upita ga.

»Dobro, a kako ti?«

»Kao klada.«

»A ja nisam,« javi se Miško. — »Mene je nekoji od vas udario šakom u nos, da su mi odmah suze potekle.«

»O, i ti si uranio!« uzklikne Milan. — »No dobro. Ja ću sada k vrškama da vidim, da li se je nešto ulovilo.«

»Bog ti dao sreću!« poviču za njim obojica, kad je doista otišao.

Namjerivši se na prvu vršku nadje ju potrganu. Sigurno je u nju unišla vidra i raztrgala ju.

U ostalim vrškama nadje, medjutim, dosta raznovrstnih riba.

Mala barčica je bila puna.

Radostan porazmjesti vrške, a zatim se povrati veslajući odmjereno.

Došavši pred kuću nadje već sva tri ribara uposlena.

Miško i Ronilac dizali su pred kućom sušionu za ribe, a Martin je pleo kratku splovnu mrežu s kojom se hvataju ribe, kad je mutna voda. Ta se mreža nategne na dva kolčića u obliku puta (×), koji se zatim pričvrste na dugački prut.

»Ti si rano uranio!« reče mu Ronilac. — »Bit će da si nešto ulovio,« doda zatim.

»Jesam!«, reče Milan veselo i izvadi lovinu iz torbe, u koju ju je smjestio.

»Ti imaš zavidnu sreću,« prizna Martin.

»Nije tu samo sreća nego i znanje,« primjeti Miško. — »On zna gdje će postaviti vrške.«

»U ovom poslu je težko govoriti o znanju,« reče Milan. — »Najobičnije stvari treba dakako znati, ali mnogo i mnogo puta i najvještiji ribar dodje kući bez riblje ljuske.«

»To si dobro spomenuo,« potvrdi mu Ronilac.

Milan se je dao odmah na paranje ribâ, a Ronilac i Miško su nastavili s pletenjem krova za sušionu.

Ona je imala dva visoka rašljasta kolca, na koja su pričvršćivali rogove i izpleteni krov, na koji su nabacali ilovaču, tako da ne propušta dima i opet zato, da kiša ne pada na vatru.

Dovršavajući lijepljenje sa blatom, primjeti Ronilac, da bi trebalo i prednju stranu pred kućom ograditi tako, da u slučaju, kad ih ne bi bilo kod ognjišta, ne može kakvo blašće ili svinjče do vatre.

»To ćemo učiniti poslije doručka, a sada ćeš izkuhati žgance«, reče mu Milan.

Ronilac se odazove bez ijedne riječi i na zadovoljstvo sviju izkuha s neobičnom vještinom veoma dobre žgance s krumpirom.

Starac je dotle dogotovio juhu od dva šarana.

Najevši se slastnih žganaca, prigrizli su još pečene štuke, koja im se je neobično svidjela.

Šumski zrak je djelovao na njihov tek i oni su jeli lagano, ali obilno.

Poslije bogatog doručka, koji je trajao prilično dugo, jer im se nije žurilo na posao, dali su se na pletenje priteznih mreža.

»Recite vi meni,« reče Ronilac pletući, »da li vas podilaze srsi, kad prolazite noću kroz šumu?«

»Mene ne prolaze«, javi se prvi Martin. — »Meni je ugodno u šumi u noćno doba. Više puta sam znao ići kasno po konje mojeg susjeda fućkajući ili pjevajući. Nikada nisam ni pomislio, da bi me bilo strah.«

»Ni ja nisam pomislio, da bi me bilo strah,« uzprotivi se Ronilac, »ali kadkad mi se čini, da netko vreba na mene.«

»To ti je još od predlanjske poplave,« primjeti Milan.

»Da, zbilja, da li si saznao, tko je to bio?« upita Miško. — »Ja bih rekao, da je onaj robijaš Dugović«.

»Ja takodjer sumnjam na njega, ali se pravo ne može znati, jer je bila gusta tama,« proizusti Ronilac.

»Od onog vremena,« uplete se Milan, »tebi idu zle slutnje po glavi. Moraš biti oprezan. Nezna čovjek, što ga na putu čeka. Zlo brže dodje nego li dobro.«

»Pazim ja od onog časa podvostručenim oprezom,« odvrati Ronilac. — »Ja sam spreman svaki čas da se obranim«.

»Čuvaj se, čuvaj,« reče Martin. — »Eto, kako je Mato Češković nastradao. Veli njemu žena: »Čuvaj se, Mato, drvokradica, da te ne uztrijele«. »Što brbljaš, glupačo,« otresne se on na nju. — »Zar nemam pušku?« A bio je lovac da mu nema premca! Kuda je uperio pušku, tamo je pogodio! Ipak, kad je zašao u mladi gaj opali puška i on se — sruši na zemlju s prostrijeljenom glavom. Ubili su ga zvjerokradice, da bi ih ne bilo!« završi Martin.

»Nemoj ti usporedjivati njega s Matom,« primjeti Miško. — »Ronilca je težko zatući, kao i mačka s dopuštenjem govoreći«.

»Ha imam ga!« uzklikne najedanput Milan.

Svi ga pogledaju pomislivši, da mu se nije počelo miješati.

»Što imaš?« upitaju ga sažalno.

»Sjetio sam se tko je bio onaj čovjek, kojeg sam prevezao preko Save za vrijeme poplave« — reče Milan. — »Ono je bio varalica, jer mi je dao krivotvoreni novac. On je bio u družtvu sa »Škiljavcem«, koji je krivotvorio papirnati novac. Škiljavcu su pokvarili vid, te su ga seljaci nazvali Škiljavac, jer je vidio jako malo. Mislili su, da će prestati sa kovanjem i štampanjem, ali su se prevarili. — Dobro se sjećam, da sam ih obojicu vidio u Pleternici naime onog neznanca i krivotvoritelja novaca. Ja sam stanovao kod starog postolara Stjepana Vilovića. Jednog dana dodju Škiljavac i neznanac i naruče cipele. Poštenjačina Vilović načini im jake cipele, a žurio se je veoma, jer mu je trebalo novaca. Oba naručitelja došli su i izplatili su mu cipele. Starčić je bio veseo. Veselje mu nije trajalo dugo, jer su mu dali patvoreni novac. Starac je bio pod iztragom. Škiljavca su uhvatili, ali, pošto nije ništa imao, to je Vilović ostao bez svojih novaca. Neznanca nisu mogli nigdje pronaći,« završi Milan.

»Hm, šteta, da mi to nisi prije rekao,« reče Ronilac zamišljeno.

»Prije nisam znao,« odvrati starac. — »Šta ćeš, na mojim je ledjima mnogo godina, a još više zla. Hvala Bogu, da sam živ«.

»Imaš pravo, Milane«, umiri ga Ronilac.«

»Mi smo se lijepo zapričali i skoro smo zaboravili, da je vrijeme doručku,« opomene Martin. — »Morali bismo i mreže baciti, da pokušamo loviti«.

»Istina je«, potvrdi Miško sada moramo svaki dan loviti ribe, dok voda ne opadne, da bar nasušimo nekoliko kila riba i pošaljemo svojima kući.«

»Što bi im slali suhe ribe?« uzprotivi se Milan. — »Neka jedan od nas ode i odnese im svježih riba«.

»Da, tako će biti bolje,« primjeti Ronilac.

»Ja ću vam pripremiti doručak, dok se povratite«, reče Milan, kad su odlazili sa mrežama.

U grmlju svaki odsiječe dugi kolac i sa gužvom privežu mreže na njega. Preko ramena su imali prebačene velike torbe od domaćeg platna.

Lov je bio obilan i oni su za pola sata napunili svoje torbe, te su se povratili natrag.

Smjesta su ribe očistili i nasolili i metnuli sušiti.

»Ove noći ćemo hvatati na smrtnjaku,« reče oduševljeno Ronilac.

»Tako je!« poviče Miško. — »Samo je potrebno natesati suhih jasenovih luči i osušiti ih. S njima ćemo si svijetliti.«

»Osti imamo,« reče Martin, »ali je težko gadjati iz smrtnjaka«.

»Kad ti je težko,« reče Ronilac, »ti ostani s Milanom kod vatre, a ja ću s Miškom ribariti«.

Nakon što su se najeli pečenog krumpira, koji je plivao u masti, i pečenih riba, reče Ronilac:

»Ja ću s Miškom na spavanje, a vi ogradite kuću.«

Malo zatim čulo se rkanje iz šašom pokrite kuće.

Milan i Martin navukli su pletera i kolaca.

Zatim su počeli zabijati kolce gotovo bezšumno.

Pletući gradju upita Milan Martina:

»Da li ti je žao, što imaš tako mnogo djece?«

»Nije! Ja uvijek hvalim Bogu, što su mi sva zdrava i nenakazna. Bog nas oslobodio bolesti i nakaze.«

»Ali se moraš mučiti!« govorio je Milan.

»Dakako da je težko za njih smagati, ali mi je lijepo, kad se skupe oko mene i svako me sluša i razveseljuje me.«

»Milo mi je, da tako govoriš o svojoj djeci. A da li ti žena voli djecu? Srdi li se moguće, kada rodi?«

»Hvala Bogu, ne. Ona se veseli njima kao i ja. Moguće, da bi joj bilo težko radjati, kad bi vidjela, da sam lijen i pijanica. A ovako makar smo često, tako rekuć, bez kruha, ipak se ne srdi ni na mene ni na djecu, nego se moli Bogu, da nas uzdrži u zdravlju. Kod nas uobće žene mrze nerodkinje, koje uništavaju porod u utrobi«, nastavi Martin. — »Kata Barićeva je opazila, da joj kći, koja je bila u drugom stanju, hoće pobiti i sebe i dijete, pa brzo dade dozvati babicu. Za pola dana ugledali su svijet dvojci, krasni dječarci. Ostali su na životu oni i njihova mati.

»Kad ih je Bog već dao, neka žive,« reče Kata.

Bog je dao, te je otac prigrlio svoju djecu i pozakonio se je sa Katinom kćerkom.

»Sada su zadovoljne i mati i kći,« završi Martin pripovijedanje.

»Rijedke su danas takove matere,« reče Milan —, »ali je prije bilo njih više. Ne bi mi bili tako jaki, da nismo imali poštene i skrbne matere. Meni je doduše rekao jedan gospodin, da je to pripoviјetka, da su naši stari bili pošteni. On je o tom čitao u nekakvoj knjizi.

»Sinko moj,« rekoh ja njemu, — »to si ti čitao samo laži. Bilo je istina i prije nepoštenog svijeta, ali ne u tolikoj mjeri. Jaki čovjek čvrste volje može se odbraniti od raznih napasti i rijedje pada u nećudorednost, nego li slabić. Naši predji su

bili snažni i odhranili su mnogo snažnih pokoljenja. To je bilo nekad, a danas su jaki ljudi rijedki.«

Martin htjede nešto primjetiti, ali se u posljednji čas predomisli i samo čvršće zabije kolac u zemlju.

Starac je već pleo svoju stranu plota.

Budući da je sunce već odavna prošlo zenit, to su se približavali komarci i mušice. Najprije pojedinačno, a onda u rojevima. Stari je zapalio lulu, a Martin svrče cigaretu, koju si zapali na Milanovoj luli.

Iz nutrine kuće čulo se je rkanje.

»Ti spavaju kao za okladu,« reče Milan. — »Ni topom ih ne bi probudili!«

»Neka si počivaju. Imati će pune ruke posla kroz cijelu noć. Ja sam išao jedanput sa otcem na ribarenje s ostima. Meni je jedino bila dužnost, da svijetlim. Kod toga sam morao paziti, da mi ugljen i pepeo od luči ne padaju u vodu, nego u kljun čamca. Ali mi nesretnim slučajem izpane luč iz ruke i padne u vodu. Otac bijesan zaboravi, da smo u smrtnjaku, pa poskoči da me odrapi za uho, a pri tom se čamac izvrnuo, te je i otac pao u vodu.

Samo Bogu imam zahvaliti, da sam se nekako domogao obale. Od tog vremena — jako mi se je zasjeklo u pamet noćno ribarenje. — Ja se ne volim voziti u smrtnjaku.«

»A što bi rekli otočani iz Velikog ili Tihog oceana, koji se voze u čamcima, koji su slični smrtnjaku, kad se prevale i padnu u more medju morske pse, umjesto medju poplašene ribe?!« primjeti starac.

»Sigurno se u njima ne voze djeca,« prigovori Martin.

»Da, ne voze se,« reče Milan.

»Ali, Milane, ima i kod nas junačkih ljudi. Eto na primjer Ronilca. Za njega nema mjesta kuda se ne bi usudio. Počam od penjanja na krušku, pa do spuštanja u bunar. Jedamput se je tako popeo na krušku i pod njim se slomi krhka grana, a on se uhvati u padu za treću granu i nije se ni ozlijedio. Zato mu kažu, da je žilav kao mačak. Spustio se je jedanput u bunar Ivana Mustača — dobro ga poznate —. Bunar je bio dubok trideset metara. Počeo ga je čistiti. Najedamput začuje Ivan:

»Vuci me gore, bunar se zasipava!«

Ljudi su stali vući, što su bolje i brže mogli i, kad je Ronilac pomolio zamazanu i blatnu glavu, zaruši se bunar.«

»Vješt je Ronilac i hrabar je,« primjeti Milan. — »Ja ga mogu uzporediti samo s jednim čovjekom, kojeg sam upoznao u Južnoj Americi, bio je rodom Španjolac i zvao se je Pedro Dorenz. Kad smo bili, u kojoj luci, a nismo izlazili, on nas je

zabavljao sa svojim vještinama, a mi smo mu se s punim pravom divili.«

»Da li vam se je svidjelo u tudjem svijetu?«

»Dragi, Martine, stoput mi je ljepše ovdje, nego mi je bilo tamo. Uspomene iz mojeg mornarskog života su mi drage i ja si i sada zaželim koji puta pogledati onaj kraj i ljude. Ali, raditi tamo i gledati je istina častno, ali se ne da uživati. Težki napor i briga za domom umanjuju znatiželju za onim čarima. Vidio sam raznovrstnih ljudi po boji, nošnji, jeziku i rastu; velike gradove, mostove, željeznice i drugo.

Da sam o tim stvarima prije čuo, danas bih znao o njima više, mnogo više. Puno sam na putu naučio, mnogo izkusio, malo zaradio, a najviše prepatio i u brizi ostario.«

Završivši svoje pripovjedanje starac ušuti. Njegove godine su ga i ovaj puta pritisnule svojom težinom. Starcu zasja suza u oku: sjetio se je na svoju pokojnu porodicu.

Martin ga nije htio prekidati u mislima, nego je mučke nastavljao prepletati pleter. Plot mu je sezao do prsiju i zato predje na starčevu stranu, da mu pomogne.

Na zapadu se je žutilo sunce, kao cekin u vatri. Zlaćane sunčane zrake nestajale su povlačeći se natrag u sunce, koje je tonulo. Osvijetljeni umirućim zrakama žarke tonuće kugle, prepletali su dovršeni plot sa trnjem.

Izpleli su i vrata metar i pol visoka i sedamdeset centimetara široka.

Pomoću dva podebela vrbova kolca mogli su sada zatvoriti dvorište pred kućom i nijedna životinja nije mogla unutra.

* * *

Dok je Milan okretao ribe na ražnju, dotle je Martin preokretao ribe, koje su se sušile nad vatrom.

Izpekavši nekoliko komada riba, ode Milan, da pregleda vrške. Uhvatilo se je više komada raznih riba: šarana, pletenica, bijelica, smudjeva i žutih somića. Nastavio je pažljivo vrške, a zatim se je odvezao pred kuću. Očistivši ribe ponese ih k vatri.

»Ti si, Milane, pravi čarobnjak,« reče Martin nabadajući ribe na ražanj. »K tebi idu ribe kao začarane«.

»Nisu one začarane,« branio se je starac, »nego su u velikoj množini. Ronilac i Miško će ih takodjer mnogo naklati sa ostima«.

»To ćemo vidjeti,« javi se Ronilac, koji je čuo Milanove riječi. — »Ako bude tamna noć, onda ćemo ih naklati, inače ne«.

»Dodji, ovamo, pospanče,« poviče radostno Milan —, »da te nahranimo. Uzput probudi i Miška.«

»Miško, ustani, vrijeme je da idemo na posao!«

»H, h, h, da idemo?« ponavljao je Miško i jedva se je probudio.

»Ti spavaš kao zaklan,« govorio je Ronilac, dok se je obuvao. — »Starac je već pripremio večeru i sada na noge.«

»Idem,« reče Miško i doista se sjedne i obuje se.

Za par časaka spremili su luči, gunjeve, osti i veslo u smrtnjak i za njeg su privezali barčicu za ribe.

»Lahku noć«, zažele im Milan i Martin.

»Dobru sreću vam želim!« poviče starac i zagleda se za njima.

Iz vode se je dizala vodena para. Nebo je bilo oblačno. Mogli su se nadati, da će biti dosta lovine.

Smrtnjak je bio u grmlju i oni oprezno udju u njega i odgurnu ga od obale.

Uzki šiljati kljun rezao je mirnu vodu. Lagani doticaj vesla s vodom bio je dovoljan, da čamčić pogna naprijed. Polagano su se vozili blizu grmlja s onu stranu Mrtve R..

Miško je zapalio jednu luč, koja je bila najsuhlja — izvadio ju je izpod gunja, u kojem su bile umotane luči, da se ne ovlaže — i dignuo ju je lakat i pô u vis, da posvijetli.

Svijetlo je mamilo ribe na površinu.

Ronilac se dobro namjesti na prostrtom gunju. Osti su mu bile na dohvatu ruke.

Obojica su pažljivo promatrali površinu mutne vode. U odsjevu luči vidjeli su veće i manje ribe.

Veliki šaran predvodio je nekoliko članova iste vrste. Mogao je imati osam kila.

Pognavši čamac po mirnoj površini, da ne zadje u grmlje, spusti Ronilac veslo i dohvati osti. Dizao se je lagano u smrtnjaku, da ga ne zaljulja i mjerio je vještim okom udaljenost trozubog šiljka sa kukom od lijepog šarana u vodi.

Strijelovito spusti osti uzmaknuvši odmah natrag, da povuče ribu i da uzpostavi ravnotežu. Na ostima se je doista bacakao priklani šaran. Privuče osti i oslobodi na pola zaklanu ribu. Odgrize joj vršak repa za bolju sreću i baci ju u barku.

»Pogodio si ga kao »iz puške«,« uzklikne Miško prigušeno.

»Jesam, hvala Bogu,« odvrati zadovoljno Ronilac i umukne.

Ribe, koje su se razbježale, počele su se ponovno prikupljati, a k njima su pridolazile i druge iz dubine ploveći od krme prema provi i uzdizale su se kod posljednje hrbtom na površinu. Veslajući otvarale su i zatvarale gubičice, kao da nešto hoće reći, a ne mogu.

Ronilac je polahko spuštao i dizao vesla, da ih ne uplaši. Očima je odabirao najkrupniju ribu. Nikako mu se nije svidjalo, da kolje lagane ribe.

Najedanput opazi, da su ribe počele bježati i on se je nadao somu ili štuki.

Površina se je vode uznemirila od odbjeglih riba.

Čisto uz provu pojavila se je široka, dugačka, tanka i siva glava, kao kljun u patke, a za njom se pomoli dugačko, uzko, oblo i sivo pjegavo tijelo štuke.

Ona je otvarala dugačka razrezana usta nareškana sa šiljatim zubićima. Bila je duga skoro metar.

Naglo je doplivala i naglo je htjela odplivati u potjeru za odbjeglim ribama.

Ali brzo, upravo nezapaženo, pogodi ju gladni trozubac u ledja i ona nije imala vremena ni da se pomakne, jer je istovremeno u trenutku bačena u smrtnjak i čvrsto pritisnuta na dno.

Najveći primjerak grabežljive štuke, ležao je nepomično, a čovjek, koji ju je pogodio veselo je prihvatio za veslo, ne prozborivši ni riječi.

»Meni se čini, da ćeš nas obojicu potopiti sa uhvaćenim ribama!« reče Miško.

»Nemoj me hvaliti, da ne poplašiš sreću,« branio se je Ronilac.

Nečujno su napredovali prema unutrašnjosti šume voženi laganim veslajima.

S lijeva i s desna gospodovala je tama u prostranim gajevima obrastlim grmljem. Neugodna tišina osjećala se je na zemlji i u zraku.

Zabliješteni svijetlom luči, koju je Martin neprestano kresao, opažali su još veći mrak, nego je u istinu bio.

Prema njima su se približavale sjene, koje nisu pokušavali riješiti, a zatim su se udaljivale.

Njihovu su pažnju privlačile samo ribe. Oni su gorili od želje za lovom.

Kad je koja hržavica skočila u vodu, blijesnuo bi obojici ribara munjeviti pogled za njom, jer im je plašila ribe.

Jao si ga vidri, koja bi u strahu pred njima plivala na drugu stranu, i pri tom im nagnala u bijeg njihov budući plijen.

Ipak se je čamac punio sad većim, sad manjim ribama.

Smudj, som, platenica, bijelica, mrena, štuka, šaran i klin bili su zastupani medju zaklanim ribama.

Ronilčevo je budno oko izbiralo plijen, a sigurna ruka je bez drhtaja pogadjala na upravljeno mjesto.

Trozubac je letio i zabijao se je u uplašenu žrtvu, zakvačivao ju je, a zatim se je odmarao kraj ribara.

Miško se je divio i kresao je vješto izgorjeli dio luči. Drug, prijatelj, čovjek Ronilac zadivljavao ga je svojom vještinom. — Bio je i on vješt, ali ovako — nikada!

Veliki sivi som kružio je u osvijetljenoj vodi. Dugi, kao gliste tanki brkovi visili su mu lijeno u vodi i za njim su plivali, kad bi zaveslao sa snažnim repom.

Ronilcu se je pričinilo, da ogromna riba mami ribe svojim dugim i kratkim brkovima. — Postalo mu je to smiješno i on se nasmije.

Opasna riba se zabije pod vodu i nestane u viru, a jato manjih riba pojavi se ponovo na vodi.

Bilo mu je žao, što mu se je dalo na smijeh, ali do danas nije vidio tako velikog soma, koji mu se je u vodi činio još veći.

Sada mu je bilo jasno, da je izgubio najteži plijen.

Nadajući se, da će se som povratiti, prestane veslati. Ne će taj som izbjeći njihovim mrežama, ali ga je htio imati sada. Miško je takodjer gorio od želje, da uhvate takav plijen.

Sada je pozornije promatrao površinu stajaće vode.

Doista se naskoro pojavi željno očekivani grabežljivac.

Sivo bijela glava s bijelim brkovima pomicala se je izpod kljuna čamčića, a pokazao se je i ostali dio tijela.

Ronilac, koji se nije ovaj puta dao ničim zavaravati, zabije gvozdene osti u široki sivi hrbat utamanitelja ribâ.

Snažni rep ranjene ribe udari u kljun smrtnjaka takovom snagom, da je Miško jedva zadržao ravnotežu.

Udarci su se ponavljali, jer se je Ronilac bojao dići iz vode nedotučenog soma.

»Primi se za grmlje, ali pazi da ne zaljuljaš čamac i privuci se k obali,« govorio je Ronilac, držeći sa ostima priklanog soma.

Miško posluša i sav mokar od pljuskanja somovog, privuče čamčić k obali, pritegne ga daleko na obalu i sveže.

U to je i Ronilac metnuo soma u smrtnjak. Som je imao oko pedeset kila.

Budući da se je još uvijek bacao, metne ga u barku, koja je bila privezana za smrtnjak.

»Za noćas je dosta,« reče zatim. — »Vratimo se natrag i uhvatimo li štogod, ne će nam škoditi.

»Ja se s tim podpuno slažem,« reče Miško, jer više ne stane ribâ ni u čamčić ni u barčicu.

Odvežu smrtnjak i zaveslaju natrag prema kući.

Vozeći sporo priklao je Ronilac priličan broj raznovrstnih riba.

Lovina je bila obilna. U barci su imali oko tri stotine kilograma ribâ, a isto je toliko bilo i u čamčiću.

Iz daljine u opazili odsjev kućne vatre.

Milan i Martin podržavali su neprestano vatru.

Dovezli su se k obali pred kućom, iznijeli su ribe i odnijeli su ih k vatri.

Kod sjaja vatre očiste sve ribe osim soma i štuke, koje su ostavili u barci, jer su ih htjeli svježe prodati. Nasoliše sve očišćene ribe i metnu ih uz ostale u sušionu. Tek nekoliko komada ostave za sebe i izpeku ih. Bile su vrlo tečne.

Kad su legli na svoje ležaje, bila su pol tri sata u jutro.

Ronilac nije mogao zaspati, nego se je prevrtao s jedne strane na drugu. Da li mu je želudac težko kuhao mastne ribe? Tko bi znao. Nije osjećao nikakovu bol. Daleko su bludile njegove misli. Mislio je na Maricu. Najradije bi ustao i ostavio družtvo, da ju može zagrliti, bar na časak. Mislio je na ženu i na dječicu. Njegova uzbudjena mašta donosila mu je pred oči nevjerovatne slike. Znojio se je i upravo je stenjao. Težko mu je breme ležalo na prsima i tištalo ga. U prsima ga je stezalo i gušilo. Ne mogući više izdržati, ustao je sa ležaja podpuno znojan. Otišao je k vatri i potaknuvši ju nabaca na žeravicu suhog granja. Oštri plamen zabadao se je u vlažni uzduh. — Malo mu je odlanulo.

Uzeo je ostatak pečenih riba i počne jesti. Išlo mu je u slast. Namirivši želudac tražio je nešto, da se pozabavi nehtijući, da smeta spavajuće drugove.

Dosjetio se je brzo, da bi mogao potražiti Milanove vrške i izvaditi iz njih uhvaćene ribe. Starcu ne će biti krivo!

Uzeo je veći čunj, jer mu smrtnjak nije bio spretan za vožnju.

Izlazeći iz kuće bacio je pogled na ležeće ribare, da vidi, nije li se možda koji od njih probudio.

Martin se je jedini okrenuo na drugu stranu, dok je Milan na ledjima pravilno disao, a Miško je s otvorenim ustima rkao i izpuštao je zrak kroz nos, pa je koji put kao zafućkao.

Zadovoljan, da ih nije probudio, ponese potrebne stvari i zatvori za sobom vrata od dvorišta. Ponio je gunj, veslo, lovački nož i lulu sa duhanom.

Putem si je natrpao drvenu lulu i sjedajući na dasku u čamcu, kojeg je odvezao i odgurnuo od obale, zapalio ju je sa kresivom.

Ugodni miris duhana, kojeg je kupio od nekog krijumčara iz Hercegovine, oduzeo mu je sve nerazpoloženje i on je podpuno razpoložen prihvatio za veslo.

Na iztoku se je pojavljivala zora naviješćajući izlaz sunašca i porod novog dana.

Ptičice su se budile od sna i cvrkutale su. Po deblu debelog hrasta, koji se je nalazio tik vode, popela se je u unutrašnjost krošnje vješta dugorepa vjeverica. — Valjda je pobirala hranu i kod toga ju je smeo Ronilac sa čamcem, te se je uplašila i pobjegla.

»Da sam uzeo pušku, ustrijelio bih ju, jer ima lijepo krzno.«

»Ali što će mi? Bolje je ovako! Neka živi.«

Golema krmača sa dugom nakostriješenom ščetinjom na šiji, izgubila se je u divljem bijegu u jasenovom gaju.

Iz nutra se je javljalo glasno roktanje vepra i sitno cvilenje krmčadi. U blizini se je nalazilo čitavo krdo i jao si ga onomu, koji bi dospio u njegovu sredinu.

Sjetio se je Ronilac, kako je on nemalo platio glavom, kad je kao dječarac od trinaest godina po bijelom danu uhvatio dva komada prugastih praščića i metnuo ih je u veliku kožnatu torbu svojeg pokojnog djeda. Nalazio se je tada sa pokojnim ocem u gustoj hrastovoj šumi, gdje je otac sjekao drva. On ga pošalje na zdenac po vodu, a on je — nije čudo — zalutao i videći na jednoj čistini više komada malih prugastih praščića, uzpjelo mu je nakon duljeg trčanja, da uhvati dva i metnuo ih je — kako smo već spomenuli — u torbu. Na njihovo cvilenje odazvalo se je roktanje, te se je on dao u bijeg.

Okrenuvši se natrag, opazio je iza sebe golemu sivo smedju krmaču sa velikim koljačima, koja je jurila za njim kao valjak.

Brzo, poput vjeverice, popne se na najbliži hrast. Kad se je popeo na najnižu granu dotrčala je golema krmača sa bijelom pjenom na ustima. Popeo se je odmah, sav ustrašen, još nekoliko grana više i onda se je sjeo — smireno, osjećajući se u sigurnosti.

Par metara izpod njega roktalo je krdo divljih svinja, medju kojima je cviljelo nekoliko komada prasadi.

Krmače su bijesno grizle i podkapale hrast, na kojemu se je Ronilac nalazio.

Gotovo krvava pjena curila je iz gubice razbješnjelog starog vepra.

Svinje su u svom bjesnilu poklale i pogazile sitnu odojčad. Gazile su po njima i bijesnile i jao si ga onome, koji bi zapao medju njih.

Promatrajući sa strahom i nekim pritajenim udivljenjem krvavo klubko pod sobom, sjetio se je, da se je krdo odaziva cvilenju praščića u torbi. Skine, dakle, torbu i baci praščiće usred slinavog i krvavog krda, koje ih još u zraku razkida na bezbroj komadića.

Dugo iza toga bijesnile su divlje svinje i grizle sebe i hrast, a onda se stanu razilaziti. Najprije se izgubi jedna krmača, a onda druga, pa ostale, dok je vepar otišao posljednji, prigrizavši prije vršak debelog jasenića i s tim vrškom, mašući tamo ovamo, doskora nestane.

Držeći, da je jato otišlo bez povratka, spustio se je Ronilac s hrasta, spreman da se u slučaju nove opasnosti popne ponovo na njega. Tlo oko hrasta bilo je izrovano i pogaženo. Manji grmovi su bili podpuno utapkani, a put po kojem su otišli bio je vidljiv. U krvavom granju pomiješano i ublaćeno sa zemljom bilo je više komada potrganih praščića.

Budući da se je jato, po njegovom računu, udaljilo protivnim smjerom, nego je on imao ići, to je pošao oprezno kroz guštaru.

Kad je otcu donio vodu i kad mu je rekao, da su ga divlje svinje obkolile, gledao ga je otac sa začudjenjem i nije mu vjerovao. Ali u veče, kad su, idući doma, došli do vidljivog traga, reče otac:

»Pomolimo se Bogu i Svim Svetima, što si ostao živ!«

Prevrtajući tako po prošlosti, dovezao se je Ronilac do prve vrške, koja je bila nastavljena tik uz obalu na najdubljem mjestu, prene se i zaustavi čamac. Izvadivši vršku nadje u njoj nekoliko komada riba.

»Starac je postavio vršku na pravo mjesto,« promrmlja Ronilac zadovoljno stavljajući vršku ponovo u vodu.

»Druga je sigurno u blizini,« pomisli, veslajući prema slijedećem grmlju. Ali ne nadje vrške, pa se preveze dalje.

Pred njim se je, daleko nad vodu i preko nje, nagnula debela hrastova grana, zaraštena gustim lišćem. Pod granom blizu vode i u njoj nalazilo se je grmlje u čijoj sredini opazi vršku. Lagano se priveze k njoj. Dovezavši se tik grmlja sagne se, da ju izvadi.

»Bog zna, da li ću ovdje naći nešto?« upita se sagibajući, a zatim ju htjede izvući iz vode.

Na zarastloj nizkoj grani visokog stabla zašušti lišće. Nešto težko pogodi Ronilca po glavi, on se htjede okrenuti, da se odbrani od napadača, ali izgubivši ravnotežu, izpusti lulu iz usta i padne u vodu tako, da je licem poljubio hladnu i neprijaznu »Mrtvu R.«.

XV.

Oko deset sati zaškripao je ključ u bravi i ćelija, u kojoj su bili pritvoreni Dugović i njegovi sudrugovi, zaori od oštrog glasa tamničareva:

»Na noge, pospane bitange!«

Videći, da se ne miču, prodrma ih.

Tako je uvijek s onima, koji se noću skiću, umjesto da spavaju kao kršteni ljudi!« gundjao je glasno.

Dugović se probudi i ogleda se mamurno oko sebe. Rešetke, priče, podrapanci i tamničar s ključevima podsjete ga kuda je dospio.

»Prokleta bagra!« promrmlja, kad ga je tamničar gurnuo laktom u rebra.

»Ustajte, lijenčine!« derao se je ponovno ključar. — »Odmah ćete na preslušanje, lopovi jedni!«

Derajući se iz svega glasa, gurao ih je na vrata.

»Ma pusti me bar, da odem na stranu,« izustio je jedan od trojice podrapanaca.

»Ne ću!« odsječe ključar. — »Što me zadržavaš?«

»Valjda se ne ću onečistiti ovdje u hodniku?!«

»Ajde, izpičutoro!« reče mu ključar ljutito. — »Ali obavi brzo, jer gospoda čekaju.«

Jadnik se doskora povrati i sva četvorica podju naprijed. Na zaokretu u hodniku dočekaju ih tri stražara. Bez riječi ih uzmu u sredinu i povedu ih u sobu broj tri.

Ulazeći u nutra opazi Dugović jakog pisara, za jednim stolom. On je imao nekakove spise pred sobom. Nasuprot pisara sjedjela su još dvojica njegovih drugova, zadubena u pisanje. Lijevo od njih bio je stol za podpisivanje zlikovaca. Tu su prekršitelji zakona ostavljali odtisak prstiju.

»Kako se zoveš?« upita snažni pisar Dugovića, koji je došao prvi na red.

»Nikola Dugović.«

»Kada si rodjen?«

»Tisuću osamstotina osamdeset i sedme.«

»Odkuda si?«

»Rodom sam iz S., općine K.«, odvrati brzo. — »Zanimanje mi je rad.«

»Da li si oženjen?«

»Nisam!«

»Jesi li bio do sada kažnjavan?«

»Jesam, sa sedam godina robije.«

»Zašto?«

»Ubio sam čovjeka u samobrani.«

»Dalje! Drugi?«...

Stražar povede Dugovića k stolu za podpisivanje.

»Daj prste ovamo!« zapovijedi mu otresito čovjek sa gušavim vratom.

Dugović mu pruži ruku, koju on surovo pritisne u crnilo, a zatim na papir.

»S tobom smo gotovi!« reče gušavi i pozabavi se s drugim uhapšenikom.

Dugović htjede u hodnik, ali ga stražar gurne kroz vrata u drugu malenu sobu. Za stolom je sjedio upravnik policije: mlad, zdrav i pun života.

»Što je s tobom?« upita uznika.

»Zlo, gospodine Petroviću,« odvrati upitani veoma glasno. — »Uhvatili su me bez izprava i zatvorili, pa sada stradam ni kriv ni dužan,« završi žalostivo.

»Neće biti tako zlo,« počeo ga je umirivati Petrović. — »Lijepo priznaj i bit će ti olakšana kazna.«

»Što da priznam?« branio se je uhapšenik. — »Ja sam nevin!«

»Znam, znam, ali zašto se noću skićeš u blizini razbojničkog legla? Što te je tamo nagnalo?«

»Slučajno sam onuda prolazio,« lagao je Dugović.

»A što si radio u gostioni „k Orlu”?« upita ga naglo Petrović ustajući se.

»Ništa! Tamo nisam ni bio,« reče bivši robijaš i ne trene okom.

Upravnik policije pritisne na zvonce i dva stražara udju i pozdrave.

»Vodite ga na priznanje i sastavite zapisnik«.

Stražari pograbe Dugovića kao da ga vode na klanje i odvedu ga kroz drugu sobu u hodnik, a zatim u podrum.

Unutra je bio jedan stol i nekoliko stolaca. Na jedan od njih gurnu Dugovića.

Jedan stražar sjedne za stol, a drugi donese iz tamnog ugla nešto slično rukavici i gurnuvši to Dugoviću pod nos reče:

»Čuješ li, bre, hoćeš li priznati, što si radio kod „Orla”?«

»Nemam šta priznati,« odvrati Dugović ne bojeći se stražarove prijetnje.

»Ako li ne priznaš, stisnut ću te, da će ti izcuriti i mlijeko koje si sisao.«

Uznik ne odgovori.

»Pruži ruke, da te malo naučim lagati, skote lažljivi!« galamio je srdito stražar videći, da ga se žrtva ne plaši.

»Evo!« reče uznik pružajući ruke. — »Samo pazi, da te ne zapeče savijest!«

Stražar zaškripi bijesno zubima i — šiljate palčanice stisnu prste, a čavli se zabodu u živo meso.

Nikola Dugović bivši robijaš stisne zube. Nije imao volje da ovoj »bagri« prizna što je učinio. Neka ga samo muče i ubiju, jer će i to biti bolje, nego da izda drugove i da konačno i sam čami na vječnoj robiji.

»Da li si bio u gostionici „k Orlu"?« upita stražar kroz zube.

»Nisam!«

»Onda ćemo nastaviti,« reče već malo smirenije stražar nadajući se da će se žrtva predati.

Palčanice jače pritisnu ruke nemoćnog robijaša i krv poteče, mučenik zajaukne, ali se ne oda.

Mučenje se je nastavljalo. Mučenika je probijao znoj i već je za malo padao u nesvijest, ali je ostao stalan. Kroz mozak mu je sjekla strašna misao: »Vječna robija« i uporno je nijekao.

Stražar je bijesno stiskao sve jače i jače, ali je žrtva trpjela.

Napokon se stražaru, kojemu su sjekle glavom rječi žrtvine, da će ga »peči savjest«, sgadi takav postupak i on prestane pritiskivati — prestane mučiti. »Prije bih ga ubio, nego li bi priznao!« pomisli u sebi i oslobodi uznika i povede ga polupijanog do umivaonika. Tamo mu izpere krv i zaveže mu rane s nekakvim krpama.

Stavivši u zapisnik:

»Uhapšenik ne priznaje«, povedu ga obojica u njegovu ćeliju i zatvore ga.

Tek drugi dan je dobio prežganu juhu i komad tvrdog kruha. Budući da je bio gladan pohlepno je pojeo sve do mrvice. Ne znajući, što ga čeka, legao se je na tvrde nizice i počeo je razmišljati. Rane na rukama su ga još uvijek pekle. — Bijeg je bio bezuzpješan.

»Nema drugog izlaza, nego da čekam,« reče nakon uzaludnog razmišljanja.

Hm, da Ruža zna, možda bi joj uzpjelo, da me izbavi.«

Nova nada mu zasine i nestane.

Polagano je prolazilo vrijeme. Spustio se je ponovno mrak, a niti su došli poderanci, niti stražari. Nešto ga je stezalo u grlu. Neki tajni strah oduzimao mu je misli. On se počne prekoravati, što se nije već prije rješio Ronilca. Sada bi bio gospodin čovjek, a ne utamničenik.

»E da se dočepam slobode! Ja bih s njim brzo obračunao, mrmljao je. Ne bi me više protjeravao,« nastavljao je ne misleći, da je i kod same pomisli o umorstvu, izvržen raznim kaznama. Uz to je još držao po svoju, da je on u pravu, a njegov protivnik u krivom, pa da bi morao biti kraj njegove žene, a svoje dragane. Želja za nasladom ga obuzme svega i on se bijesno digne, te se stane šetati da odbije razbludne slike.

Unutra je ulazilo svijetlo punog mjeseca i svjež zrak. Na hodniku je čvrčao čmrčak i odzvanjali su koraci podkovanih cipela.

On se zagleda u okrugli mjesec i sjeti se koliko je puta u sjaju njegovog svijetla pošao na sastanak sa Ružom.

»Lijepi su to bili dani, da mi ih je obnoviti!?«

Šetao se je dugo u noć...

* * *

U jutro ga probudi tamničar i dade mu hranu.

»Jedi brzo,« reče mu ključar. — »Ići ćeš na preslušavanje.«

Očistivši zdjelicu s juhom i pojevši kruh do posljednje mrvice ode sa stražarima, koji su ga čekali u hodniku.

»Jesi li se predomislio?« upita ga upravnik, čim je unišao u sobu.

»Nemam se što predomisliti, gospodine Petroviću,« odvrati čvrstim glasom. »Što sam znao, rekao sam!«

»Ti hoćeš, da zaista vječno robuješ,« reče strogo Petrović.

»Nemam zašto,« odvrati mirno izmučeni čovjek.

»Mi ćemo ti smanjiti kaznu, ako sve izkreno priznaš,« nagovarao ga je blago upravnik policije.

»Rekao sam, da sam nevin!«

»Ti si obtužen, da si pomagao razbojnicima kod napadaja na policiju. Vodja razbojničke družine Ivan Dakić, nazvan Jaki, je mrtav i mnogo njegovih drugova, pa se ne trebaš bojati njihove osvete. U ostalom, mi ćemo lopove pohvatati i spremiti s onkraj brave, pa ti ne će smetati. No, hoćeš li, da ti smanjimo kaznu, reci nam, gdje se nalaze zlikovci.«

»Ne mogu reći, gospodine Petroviću, jer ne znam!«

»Ako li rečeš drage volje, dajem ti svoju poštenu riječ, da ću te pustiti na slobodu i to smjesta, čim se ustanovi, da si rekao istinu.«

»Ja se nisam družio s lopovima, pa me nije briga gdje stanuju i kuda se klatare. Ja sam radnik, a nisam detektiv,« govorio je lagano naglasivši svaku riječ.

»Vodite ga natrag!« reče Petrović izgubivši strpljenje.

»Više te ne ćemo moliti. Iztraga će pokazati kuda spadaš!«

Dugović je htio prigovoriti.

Stražari ga naglo pograbe i odvedu u zatvor, da razmišlja o svojem nepromišljenom činu.

On je ostao miran i sabran. Jutrom, o podne i u večer dolazio je ključar i donosio mu hranu s kojom je zadovoljavao prirodnu potrebu za jelom. Iz ćelije nije izlazio. Lakši uznici odnašali su rano u jutro njegove izlučine. Slaba hrana, nezdrav zrak i jedne te iste slike djelovale su na njega i podgrizale su u njemu snagu tijela i duše. Duša je njegova tapala u tami grijeha i opačina. Izmršavljen i izbezumljen zaklinjao se je u sebi, da će se riješiti omraženog čovjeka, koji ga je onako surovo

izbacio iz kuće. Slike iz proživljenog doba u opasnosti ,ali u prirodi i na svježem zraku, prolazile su mu maštom i tjerale su mu u glavu krv od bijesa, nerijedko se je dogodilo, da je noću od jeda i nemoćne srdžbe, udarao šakama po vratima uza, pa su se budili bliži pritvorenici i odgovarali su mu lupom, misleći, da je zatvor u plamenu. Stražar, koji bi bio u noćnoj službi, dozvao bi pojačanje i zatim bi svi pošli do njegovog zatvora.

»Što lupaš, protuho?« vikao je bijesno koji od njih. — »Prestani, ili ću ti razbiti gubicu.«

»Lupam, jer me držite nevinog u zatvoru,« odgovarao je hrapavim glasom.

»Ti si, kučkin sin!« derao se je stražar, — a jedan od njih prezirno pljune.

»Vi hoćete, da me zatvorom utučete tako, da priznam ono, što nisam ni sanjao,« govorio je on.

»Drži jezik za zubima!« zaprijetio se je stražar, — »i da nijesi više bunio uhapšenike,« — dodao je zatim.

»Ne ću prestati, da lupam, dok me ne pustite na slobodu,« reče ljutito zarobljenik.

»Vidjet ću ja, more, hoćeš li da bubnjaš!« primjeti stražar i zalupi s vratima.

On je zaista ponovo zalupao, čim su se udaljili.

Pustili su ga, da bubnja jedno vrijeme, a zatim su se ipak povratili.

Još prije nego bi prispjeli do njega, prestao bi lupati i bacio bi se uzrujan na priče. Dosadilo bi mu gruvanje, pa bi ga i bijes prošao. Po danu bi se zagledao u strop ležeći na ledjima. — Lisice su ga stiskale i hladile.

Dani su prolazili, nedjelje su se izgubile u nepovrat, a mjeseci su puzili za njima. Polagano, podgrizavajući ga, izmjenjivali su se dani i noći. Videći komadić neba i osjećajući dijelak sunca i mjeseca, nestao je za njega smisao za lijepo i za dobro, te su ga napadale najsmjelije misli, da poruši zakone i uništi ljude, koji su ih stvorili na njegovu propast. Kadkada se je sjetio na razbojničkog vodju Tomu, s kojim se je pogodio, da će pogubiti Ronilca. Zašto se ne javlja? Pare je primio, pa šta ga briga! Da je bar pogubio njegovog neprijatelja, bilo bi mu lakše, a ovako ne zna kako će. Sjetio se je i na Ružu. Ni nje nema ni blizu.

»U ostalom,« branio ju je u mislima, — »ona nije mogla saznati gdje se nalazi. To joj ne bi znao reći ni gazda Joso. Ali ortaci ubijenog vodje, zašto ju oni na neki način ne obavijeste?« upita se nakon duljeg razmišljanja. »Sigurno su i sami u životnoj opasnosti.«

Brojeći čase, minute, sate i dane nabrojio je četiri mjeseca, a da ga nisu zvali na ponovo preslušavanje.

»Moja stvar je propala!« uzklikne jednog dana. — »Ja sam zauvijek izgubljen!« i počeo se je ozbiljno baviti s mislima o bjegstvu.

Od ključara je na jednostavan način saznao, da se iztraga nije ni korak pomakla naprijed. Od dvojice ortaka dvojica nisu znala ništa, kao i on, a treći, koji tvrdio, da je Dugović bio u njihovom družtvu, umro je dva tjedna iza svoje izjave u bolnici. Još su se nadali, da će doznati nešto od dvojice razbojnika, ali su im jedno jutro javile straže, da su njihove samice prazne.

»Pustit će te za koji dan,« šapne mu ključar, kad je dovršio svoje pripovijedanje.

Iz hodnika se je čulo oštro stupanje stražara i ključar se udalji.

Doskora se otvore ponovo vrata, a netko upita:

»Zar je ovdje?«

Dugović prepozna ženski glas, koji ga je potresao kao električna struja.

Unutra udje visoki odebeli stražar, kojeg su svi utamničenici voljeli, jer je bio dobroćudan i pravedan sa svakim, pa i s njima bijednicima, rušiteljima reda i zakona. Zvali su ga naprosto Ante, a bio je rodom Ličan. Iz bogčije je došao do kore kruha; iz opanaka u cipele, ali nije izgubio svoju narodnu dušu. Sjećao se je uvijek na svoj siromašni dom i kraj, pa je znao, što znači sirotinja. Pošten u svakoj kapljici svoje ličke krvi bio je čovjek.

»Jest, ovdje je,« odvrati Ante, a zatim se obrati k uzniku: »Došla te je posjetiti tvoja rodjakinja iz Posavine.«

Sada tekar udje u narodnu posavsku nošnju obučena seljakinja, mlada i lijepa, blijeda i žalostna.

Opazivši ju, razvedri se Dugovićevo mršavo i neobrijano lice, a tijelo mu se potrese od uzbudjenja.

»Ružo!« zavikne i privine ju na na omršavljena prsa.

»Nikola!« zajeca žena i zaplače.

Strastveno je grlio lijepu ženu. Stražar se je udaljio, da ih ne smeta.

»Nikola!«

Ponovni jecaj i stisak. Ona je plakala. Težko je izčekivala ovaj čas i sada od veselja nije znala drugo, nego da plače.

Dugović je takodjer zajecao, ali se brzo sabere.

»Kako su te pustili k meni, Ružo?«

»Pred dva mjeseca došao je k meni malen debeo prosjak i rekao mi je, da su te pritvorili,« počne Ruža pričati, otrvši

16

suze. — »To je bilo sedam nedjelja nakon što smo se zadnji puta vidjeli. Bila sam već u strahu, da se nisi utopio. — Marica mi je pripovijedala, da je otca netko napao i ja sam odmah pomislila na tebe. — Toga se čuvaj, jer ćeš platiti glavom,« — opomene ga. — »Odmah sam otišla na redarstvo i tražila sam upravnika policije Petrovića. On mi je rekao, da si ti veoma opasan zlikovac i da ne ćeš izbjeći Lijepoj Glavi i to doživotno. Ja sam udarila u plač.

»Gospodine Petroviću, to je pošten čovjek. On ne bi ni crva taknuo!«

»Što vi to govorite?« — reče. — »Vi njega dobro ne poznajete. On je bivši robijaš.«

»Znam, gospodine upravniče —, ali on je bio onda, kao što je i sada nedužan.«

»On nedužan?« uzklikne. — »Ta on je sa četom lopova pucao na stražare!«

»To nije istina, gospodine«, odvratim ja. — »On to nije nikada učinio.«

Molila sam ga zatim, da se pusti k tebi, ali nije htio ni čuti o tom.

Poslije sam došla još par puta, dok me, eto, danas nije pustio k tebi.

»Što ste opet došli?« upitao je.

»Da!« — odvratim brzo. — »Došla sam radi Nikole Dugovića.«

»Što vam je on?«

»Rodjak,« odgovorim ja.

»Kakav?«

»Moja baba i njegova baba bile su rodjene sestre!«

»To ste vi u velikom rodu!« začudi se on. — »Zašto se brinete za tog nitkova?«

»Nije on nitkov, gospodine!« odgovorim mu uvrijedjeno, a zatim dodam —, »a da i jest — »Kud će suza, neg' na oko«.

»Hm, dobro. — Možete ga vidjeti.«

»Hvala vam i sto puta vam hvala,« rekoh i htjedoh mu poljubiti ruke.

»Što, zar onom nitkovu?« žestio se je Dugović.

»Ali me on prekine,« nastavi Ruža, ne obazirući se na njegove riječi.

»Pustite to,« reče. — »Idite u hodnik i tamo čekajte.«

Kad sam izašla, čula sam zvonce i ovaj visoki stražar udje k njemu, a zatim me dovede k tebi,« završi Ruža grleći mršavog utamničenika.

»Reci mi, što ćeš učiniti, ako me ne puste iz zatvora?« upita ju nakon dulje stanke.

»Ne vodi brigu za to. Ti ćeš izaći na slobodu, ako Bog da.«

»Ne znaš ti, kako je meni ovdje, Ružo«, reče on. — »Ja ću iztruhnuti. Prvi zatvor sam nekako progurao, dok nisam tebe poznavao, ali sada ću sagnjiliti. Jako sam se raznježio kraj tebe i nisam više odporan, kako sam bio prije toga.«

»O, jadniče moj, proći će to brzo. Za dan dva bit ćeš na slobodi, ali se onda čuvaj, da ne padneš opet u kakvo loše družtvo, gdje su ženske,« reče ona i zagrozi mu se sa tankim kažiprstom.

»Neka me samo puste na slobodu, tada ću znati da se vladam pristojnije,« obeća joj, zamišljeno, gledajući u stranu.

»Vrijeme je, snašo, ajd'mo!« poviče Ante.

Oboje »rodjaka« po babi opraštalo se je. Ruža je prosuzila. Dugović je tužno gledao u nju i ljubio ju je u lice i u usta.

Kad su se vrata za njom zatvorila, uznik se baci na nizice i zatomljujući bol zagledao se je u vrata. Činilo mu se je kao da sanja. Ali ne! Još osjeća vruće poljubce na licu i toplinu one žene, Ronilčeve žene. Bol, velika bol pritiskivala je svom snagom toga zločinca, toga odmetnika i gonila ga je u očaj. Nada, koju mu je ulila njegova ljubavnica, razplinula se je, a ostala mu je praznina.

»Jedva su ju pustili k meni.«

Kolebajući izmedju nade i neizvjestnosti užastno je trpio. Mučile su ga misli, morili su ga snovi i ubijali su ga zvukovi ključeva. Preplavila ga je noć. Svijetlo je raztjeralo mučnu tamu i za njega je došao neizvjestan dan.

* * *

Dva tjedna nakon razstanka sa Ružom udju k njemu dva stražara i uvedu unutra istu snašu.

»Mili moj, ti si slobodan, podpuno slobodan!« klicala je veselo grleći i ljubeći ga sa vlažnim ustima.

»Zar u ist...« htjede upitati, ali ga ona prekine s cjelovom.

»Ne pitaj, nego idi, sa mnom u pisarnu, da tamo skinu okove sa tvojih ruku!« čavrljala je ona veselo.

Dugoviću je bilo, kao da bi ga netko polio s hladnom vodom i on podje nesigurnim korakom za ljubovcom.

Jaki visoki Dugović postao je kostur. Poderano i zamazano odijelo visjelo je na njemu kao na klinu. Sigurni glas je sada podrhtavao, a riječ je zapinjala u grlu. Ošišana glava pokazivala je dugu brazgotinu. To je bila uspomena iz prvog zatvora.

Ulazeći u pisarnu zabliješti ga sunce. Zatvorio je na čas oči.

»Evo tebe opet,« reče Petrović. »Da li si se sjetio, što o pokojnom Jakomu i o njegovoj četi?«

»Nisam!« odvrati Dugović drhtavim glasom. — »Ako ste me zvali, da me gnjavite onda me radje vodite natrag,« reče uvrijedjeno uznik i okrene se.

»Kuda ćeš? Skinite mu okove!«

Stražari izvrše nalog i Dugović protegne obnemogle ruke.

»Slobodan si!« reče zatim upravnik policije. — »Podpiši mi ovu namiru, da si primio tisuću sedam sto i osamdeset dinara, koje smo ti prilikom pretresa oduzeli, a sada ti ih vraćam«.

Dugović podpiše namiru, a Petrović mu izbroji novac.

»Nadalje imaš pravo podnijeti pismenu tužbu za odštetu radi pretrpljene štete«.

»To nije potrebno, gospodine upravniče, a bilo bi i uzalud!«

»Nebi!«

»Bi, gospodine Petroviću, jer nema tih novaca, koji bi meni povratili moju snagu i jedan dan mog života, kojeg sam za to vrijeme izgubio,« govorio je zagrijano utamničenik.

»Ako se slučajno predomislite možete doći ovamo i podnijeti tužbu,« opomenuo ga je još jedanput Petrović.

»S Bogom!« reče Ruža i pobrza za Dugovićem, koji je izašao već na hodnik.

»Ajd'mo, u gostionu „k Crnom Kosu",« predloži joj Dugović tamo ćemo se osjećati podpuno sigurni.

»Zar ne bi prije kupili odijelo za tebe, pa ćeš se preobući?« upita ga ona.

»Idemo«, reče on i podje pored nje u najbližu trgovinu.

Videći veliki nedogledni komad neba i priličnu udaljenost zidova, nestane čame, a krv mu prostruji veselo po izžmikanim žilama. Patnja, bol i poniženje ostajalo je iza njega svakim korakom, a pred njim se je ukazivao život pun polja i šuma sa čistim, svježim zrakom.

Podpuno veseo udje s njom u trgovinu i izabere si tamno plavo odijelo: kaput, šešir i cipele, te dva para unutarnjeg rublja.

U pokrajnoj sobi se preobuče. Izgledao je sasma drugačije.

Izižavši iz trgovine navrati se u brijačnicu i dade se urediti, a kad je ostavio starog ćelavog brijača činilo mu se je, da je ostavio kod njega sa svojim dlakama i vlasima sve tamničko zlo.

Pred kućom na sprat se zaustave, a zatim unidju.

Mlada crvena konobarica dodje im u susret.

»Što želite?«

»Donesite nam dvije čašice šljivovice!«

Dok se je povratila konobarica, smjeste se za stol.

U gostionu su dopirali rumeni traci zalazećeg sunca i Dugović se osjeti još lagodnije.

Šljivovica mu otvori podpuno tek i on se je bacio na naručeno pečenje kao gladan vuk na krvav plijen.

»Ti si pošteno ogladnio,« reče ona progutnuvši zalogaj.

Nije ništa odvratio, nego je i dalje lakomo žvakao. Za tili čas je očistio tanjur.

Ona mu htjede pružiti svoje pečenje, ali ju odbije.

»Ne, hvala,« reče — »za sada je dosta, a poslije ću još. — Moglo bi mi škoditi.«

Izpivši nekoliko čaša vina mislio je na koji bi način proslavio svoj izlazak iz zatvora i svoj sastanak sa divnom ženom.

»Pijmo, Ružo,« ponudi ju kucnuvši se s njom.

Ona izpije čašu vina do kapi i osjeti toplinu po tijelu.

»Prejako je«, reče stisnuvši oči.

»Jest, jako je,« potvrdi on i nešto ga stane sve jače i jače paliti po tijelu. Krv mu poteče žilama.

»Kako da proslavimo ovaj dan?« upita ju.

»Prepuštam ti na volju«, reče ona i zacrveni se.

»Srećo moja, mnogo si mi dala i sada mi daješ, da učinim što hoću!« reče on tronuto.

»Donesite nam litru vina i obilnu večeru«, reče konobarici. — »I pripremite za nas jednu sobu«.

Čim je konobarica donesla vino na stol, natoči Dugović ponovno čaše i oni se kucnu gledajući se pri tom zaljubljenim pogledima. Dok je došla večera, bila su Ruži zažarena lica, jer nije ostavljala tek načetu kupicu.

Jelo im je išlo u slast. Pileći umak, a zatim dobro izpečeno purje meso, zahtijevalo je piće, te on naruči i treću litru vina.

Oboje su se podpuno razpoložili. Željni milovanja i naslade, zapute se u svoju sobu.

Stepenice su zaškripale pod njihovom težinom. U sobu udju nekako bojažljivo. No bojazan je vladala s njima tek za trenutak. Sjevši na mekani krevet strastveno su se zagrlili...

Sve ono što ih je kroz to vrijeme mučilo i bacalo iz nade u nadu, kao što bura baca ladju po uzbibalom moru, izbilo je do izražaja u svakom cijelovu i u svakom stisku. Iz njihovih glava nestalo je svih drugih misli osim jedne jedine: da se nikada više ne razstavljaju.

* * *

Sunce je visoko odskočilo na nebeskom svodu, kad je Dugović otvorio oči. Oko njega je vladala prozirna tama, jer su zastori na prozorima bili spušteni. Neznajući, gdje se nalazi gledao jer oko sebe veoma začudjeno. Oči mu se nauče na polutamu i on opazi netaknut krevet, a kraj sebe mladu polunagu ženu. Lijepa njezina plava dugačka kosa bila je razpletena i

pokrivala je njezine jedre i nježne grudi. Spavala je sa otvorenim ustima.

Ustao je polahko da ju ne probudi. Odjenuvši se sjedne za stol i počne si točiti piće, koje se je nalazilo na stolu. Iztrusio je nekoliko čašica. Pogled mu padne na spavajuću ženu. Brzo poput blijeska dodje mu u glavu misao, da će morati ostaviti ovu ženu za uvijek, ako li ne ubije njezinog muža. »Dok je on živ, neću moći da živim u miru s ovom krasoticom«, pomisli. — »Kako bi bilo da ju napustim i potražim opastnog takmaca? Za ovu ženu dat ću i život svoj!« — »Čudno je da ludujem za njom? — Bez nje mi nema života.« Neki tajni nemir ga obuzme i on podigne glavu. Ne! i sto puta ne! Ona mora biti samo moja!« Ne čekajući ni časka više izadje na prstima iz sobe bacivši čeznutljivi pogled na svoju ljubavnicu.

U gostinjskoj sobi nadje konoboricu, te joj plati račun i zamolivši ju za komadić papira i olovku. Napiše na njem nevještom rukom:

»Slatka Ružo!«

Nemoj se žalostiti, što sam te naglo ostavio.

Ja ću se doskora vratiti.

Mnogo te ljubi — Tvoj Nikola.«

»Ovu ceduljicu, predajte, mojoj ženi«, reče Dugović pružajući joj savinutu ceduljicu i vrati joj olovku.

Ostavivši začudjenu konobaricu odjuri iz gostione i zaustavi se tek kod prozorčića na željezničkoj stanici. Nakon što je kupio kartu za treći razred brzog vlaka, zaputi se u čekaonu, gdje je morao počekati deset minuta na odlazak svojeg vlaka.

U odjelu trećeg razreda vozio se je s raznovrstnim putnicima, kojima se je žurilo kao i njemu.

Jedan stari čičica sa žutim zasukanim brkovima u odijelu sašitom po starom hrvatskom kroju, neprestano ga je navadjao na razgovor.

»Kuda putujete?«

»U Zagreb«, odgovori nevoljko.

»Što ćete u Zagrebu?«

»Imam posla«.

»Kakav posao imate u Zagrebu?«

Dugović ne odgovori.

»Odkuda putujete?«

»Iz M.«.

»Koliko imate djece?«

Dugović nasloni glavu na dlanove uprvši laktove na koljena.

Kad je nasrtljivi starčić vidio, da se Dugović bori sâm sa sobom, okrene se k drugom i stane ga gnjaviti.

Za Dugovića je bio jedini izlaz da čeka, dok mu Tomo javi što je učinio sa svojom družbom. Ali gdje će ga naći? »Nije valjda dijete, da bi preuzeo na sebe tako veliku zadaću, a da je ne bi mogao i izvesti«. I on je bio uvjeren, da će se bilo gdje namjeriti na bivšeg robijaša ili kojeg od njegovih ortaka.

U Zagrebu izadje. Htijući se svratiti u najbližu gostionicu, da se najede pristupi k njemu visok zamazan radnik, u kojem prepozna prosjaka Tomu.

»Baš si mi dobro došao«, reče Dugović nakon običajnog pozdrava.

»Ja sam te slučajno opazio«, reče Tomo.

»Idimo, u gostionu, da založimo«, pozove ga Dugović.

»To si se dobro sjetio,« primjeti Tomo i podje za njim.

»Zašto mi se nisi javljao?«

»Dugo je trebalo, dok saznam, gdje se uobće nalaziš, a kad sam saznao poslao sam Marka k tvojoj ženi, a njoj nisam mogao poručiti, što je s Ronilcem. Ja sam pokušavao na sve moguće načine, da te obavijestimo u tamnici, ali uzalud. Uostalom znaš, da Ronilac živi. Obećajem ti, da će ga doskora nestati,« doreče Tomo, ogledavajući se na sve strane.

»O tom ćemo još pobliže govoriti, ali na drugom mjestu«, odvrati Dugović ulazeći u gostionu.

Popili su svaki jednu rakiju, a zatim naruče kruha i salame.

Dvorila ih je debela konobarica, kojoj je Tomo neprestance namigivao.

Nije mogao ni izaći, da joj ne namigne i njemu se je činilo, da ga je opazila, te se veselije spusti niz stepenice na pločnik.

* * *

Na ulici je bio promet u punom jeku. Muževi, žene, mladež i djeca obojeg spola krstarili su po popločenim ulicama u velikoj žurbi. Svi su bili zabavljeni svojim mislima i svojim poslom. To su bili ljudi, koji su živjeli bržim životom, nego li oni na selu. Brzo su živjeli, a još brže su se iživljavali i pomicali su svoje živote po tvrdom neumoljivom pločniku.

Masivne kuće zaklanjale su im vidik na sve strane, te su bili prisiljeni da napuštaju svoje mračne kuće i da potraže svijetla sunca, vode i zraka vani u otvorenim poljima i šumama.

Veliki dio je morao radi kore crnog kruha, da ostaje u tom uglednom, ali za njih, pogubnom mjestu; i znojeći se pod teretom svakodnevnog rada proživljavati prikupljenu i donesenu snagu sa sela držeći uz to jedan dio onih, koji su u njihovoj blizini i njima pred nosom jeli, pili i nosili ono, što su si oni jedva težkom mukom mogli u snu priuštiti, jer im je i on bio gorak i nemiran.

Ljuti, na svoj balast i sami na sebe, prolazili su zamišljeni potaracanim ulicama, izgladnjeli i na pola poderani — ostatci ostataka uposlenih radnika. Držeći se nesvijestno: »siromaštvo nije sramota«, žacali su se svijestno ukrasti za jelo ili orobiti za odijelo i — nosili su nekad strpljivo, a nekad buntovno križ bezposlice. Bez oslonca u prošlosti — osim blijedih slika — i nade za budućnost hodali su nekamo i nestajali po malo, ali zato bez prestanka. Na uglovima neuglednih gradskih uličica pružali su ruke sakati i slijepi. Dogodilo bi se, da bi se dječarac ili koji mužkarac približio lijepo obučenom gospodinu i potiho mu šapnuo, da je — gladan.

Svi ti i gospoda viša i niža, radnici uposleni i bez posla, prosjaci i ostali sve su to bili prebjezi sa sela, koja su napustili nadajući se boljem životu.

Mnogi su doista uzpjeli, da se uzdignu, ali ih je mnogo više gubilo tlo pod nogama i spustilo se u radu i uživanju iznad »najnižeg« seljaka — jednom rječju — izgubili su sve. —

Nekoji mudriji medju njima, govorili su:

»Što ćemo izgubiti?« »Ništa, jer ništa i nemamo!«

»Zar nam može biti gore?« pitali su drugi slični njima i sami su si odgovarali:

»Ne može!«

S vremenom su uvidjeli da su se kruto prevarili i jedni i drugi, jer ih je život poučio, da nikad nije tako zlo, da ne bi moglo biti gore; da čovjek, koji ima jako, jako malo, može izgubiti i to malo sa veoma velikim bolom, a onda tek nema ništa.

Razne su se misli motale i plele po glavama prolaznika i oni su ih odnašali nehotice sa sobom.

Borba za prvenstvo bacala ih je nemilosrdno jedne na druge, te su medjusobno vodili krvavi boj bez vidljive krvi; bojno je polje bilo na svakom mjestu, a zadavane rane i njezine poslijedice osjećale su se u sebi — u nutrini.

Nova pokoljenja su postala malobrojna i slaba, da izvrše težki zadatak, kojeg su im namrli predji — »ljudstvo bržeg života« zadavalo je smrt nepreglednim redovima zdravijih izdanaka izvana, koja su prilazila omamljena vanjskim sjajem i magnetizirana pretilinom.

Nezadovoljavajući se sredinom, u kojoj je uzgojena, nosila je nezdrava skupina klicu propasti sebi i selu približavajući se k njemu t. j. izvoru zdravih pokoljenja. I kao što okorjeli grješnik brani svoje grijehe sa grijesima ostalih, tako je i umirajuće množtvo branilo sebe time, što je i izvor počeo umirati.

*

Gurajući se medju pomičućim se množtvom prolazila su dvojica drugova začarani svakim novim predmetom i svakom novom stvarcom. Željeli su i sami takvo nešto sjajno.

»Tu je sve ulašteno«, pomisli u sebi Dugović. — »I lica i odijela i sve je sjaj i sjaj«.

»Hm, jedanput sam kupio ulaštene cipele i mastno sam ih platio, ali su se brzo poderale!« mislio je Dugović.

»Zakrenimo ovuda, pa ćemo prema Trešnjevki«, reče Tomo prekinuvši druga razmišljanja. — »Ja sada tamo stanujem.«

»A gdje su ti ortaci?« upita ga Dugović, kad su zašli u jednu uzku uličicu.

»Raštrkani su na sve strane i budno paze na svaki korak Ronilca,» reče upitani. — »Već smo se par puta sastali u N. Ja sam došao u Zagreb, da prikupim neke podatke o Ronilcu.«

»Čini mi se, da vi samo trošite novac, a ništa ne radite!« primjeti Dugović zlovoljno.

»Uvijek si isti!« uzklikne Tomo. — »Mi nismo do sada mogli ništa učiniti, jer njega moramo napasti iznenada i odstraniti ga bez traga.«

»Pustimo razgovor o tomu!« reče neuzstrpljivo Dugović ne htijući, da se izvrgne opasnosti. — »Daj me već jedanput odvedi u svoj stan!«

»Tu smo, idi sa mnom!« uzklikne veselo nagovoreni i otvori nizka letvana vrata, koja su zatvarala ulaz u malo dvorište.

Idući popločanim hodnikom uzpeli su se po širokim drvenim stepenicama u prvi sprat zapravo podkrovnicu.

Tomin stan se je sastojao od jedne sobice sa krevetom, stolićem i dva stolca.

Ponudivši Dugoviću stolac sâm se sjedne na rub kreveta.

»Ti bi sigurno nešto zagrizao i popio?« reče Tomo Dugoviću, koji se je sjeo za stolić.

»Što pitaš? Evo ti stotinjarka, pa donesi!«

Tomo pozove svoju gazdaricu i zamoli ju, da im donese salame, kruha i jedan »demižon« vina.

Ona se doskora povrati i stavi im na stol jelo, a vino na pod.

»Popijte i vi čašicu vina«, ponudi ju Dugović kad je natočio vino u litru i iz nje u čaše. — »I vama se hoće piti!«

Gazdarica, koja je bila mršava žena srednjih godina i prilično lijepa, izpije ponudjeno joj vino.

»Mogli bi nam malo i naložiti«, primjeti Tomo.

Ona im to drage volje učini i ne dugo zatim osjetili su blagu toplinu kućne vatre.

Kad su se najeli i okrijepili reče Tomo:

»Ovdje se možemo razgovarati o čem god želiš. — »Tu smo sigurni.«

»Reci mi, kad ćete, po prilici, odstraniti Ronilca?« upita Dugović.

»Do jeseni, sigurno!«

»Da, da, mogao sam si misliti, da niste bez mene u stanju izvesti nijedan plan«, ujedljivo će Dugović.

»Bilo kako mu drago mi ćemo posao izvršiti i to naskoro. Danas će doći k meni ciganin Gjuro. Za koji čas bit će ovdje.«

»Neka stigne, kada hoće!« reče Dugović. — »Ja imam gotov plan, kako ću obračunati sa svojim suparnikom i bez vaše pomoći. No ipak ostajem kod naše pogodbe.« —

Vrata se naglo otvore, a u nutra udje Stanko i zalupi ih za sobom.

»Odkuda si se ti ovamo dovukao?« upita ga strogo Tomo. — »Zar neznaš, gdje ti je mjesto?«

»Znam, Tomo«, odvrati prosjak. — »Prilike su se nenadano izmijenile. Ronilac je danas na večer krenuo na V., gdje će se dulje zadržavati. Ja sam te došao o tom obavijestiti, jer sam ti najbliže.«

»Da li je sâm?« upita Tomo.

»Nije!« odgovori Stanko. — »S njim je neki Dalmatinac Milan, ali to je starac.«

»Vidiš, kako si glup!« reče ljutito Dugović. — »Taj je Dalmatinac moguće jači i od tebe, premda je starac.«

»Neka, ne smeta ništa«, primjeti Tomo. — »Glavno, kad je na putu!«

»Uzalud vam naprezanje, jer ga ne ćete pogubiti, dok je u takovom družtvu«, odvrati Dugović.

»Pokušat ćemo. Mi smo u stanju, da zakrenemo s vratom i jednom Ronilcu«, uvjeravao ga je Tomo.

»Radije ponudi Stanka sa čašom vina«, uputi ga Dugović.

Tomo posluša i Stanko se najede i napije.

Sve planove su bacili na stran i dali su se na podpuno uživanje.

Donijeli su još jedan demižon. Opivši se zadrijemali su i pozaspali.

Oko šest sati u večer probudi se Stanko, od bola, koji je osjetio, kad je pao sa stolca. On pogleda pijanim očima po sobi. Okolo njega se je hvatao mrak, zimski kratki dan je bježao pred hladnom i dugom noću.

Videći da drugovi spavaju probudi ih.

»V, h, th, h — — pa to je već mrak«, reče Tomo zijevajući.

Pozvao je zatim gazdaricu, da im zapali svijetlo.

Kod svijetla petrolejke pojedu ostatke jela i popiju vino.

»Mi, t. j. ja i Stanko putujemo, a ti možeš ovdje stanovati, dok se povratimo reče Tomo i sotonski se nasmije.

»No, no, ja vas neću odvraćati od vašeg nauma. Putujte na dno pakla i sretan vam put!«

XVI.

Bezbrižno je spavala Ruža sanjajući, da se nalazi kraj svojeg muža. Lijepi san joj se je odražavao na nasmijanom ružičastom licu.

Najednom se trgne. Ronilac je otišao, a ona je sirota ostala sama. Na oči joj navru suze i — probudi se.

Zaplakane oči — zaista je bila zaplakana — bacala je tamo amo po tamnoj sobi.

Ta ona nije kod kuće!

Gdje se to nalazi?

Onako na pol gola skoči iz kreveta i htjede jurnuti k prozoru, ali zapne za stolić i čašice padnu sa zveketom na pod.

Rukom predje po toplom čelu.

Ovdje je bio Nikola s njom.

Korakne oprezno k prozoru i podigne zastor.

Jako sunčano svijetlo udari ju u oči.

Ona ih zatvori i otvori malo po tom.

Dolje na pločniku i na cesti kretao se je gradski život.

Bio je već veliki dan.

Nikola sigurno spava. Pogleda milo prema drugom krevetu.

Širom raztvori oči. Krevet je bio prazan.

Pogleda i na svoj krevet — nema nikog.

Brzo se obuče drhtavim rukama.

Uzme svoj rogožar i ostavljajuć vrata širom otvorena pohrli stepenicama.

U hodniku stane.

»Zašto sam se toliko uplašila? Nikola je sigurno ustao i ne htijući me buditi pošao je u gostionu, da se okrijepi.«

»Siromak. Nije li se kroz tako dugo vrijeme nagladovao?«

Podpuno smirena udje u gostinjsku sobu.

Nikoli ni traga.

»Jadne li mene«, promrmlja spustivši se na stolicu. — »Glavno mu je bilo, da sam ga oslobodila. Sad mu je svejedno...«

»Dobro jutro!« reče joj konobarica unišavši unutra.

»Dobro jutro!« odvrati Ruža spremna, da zaplače.

»Imam za vas poruku od vašeg muža«, reče konobarica — »njemu se je jako žurilo, te mi je ostavio ovaj komadić papira, da ga vama predam,« i konobarica joj pruži cedulju.

Ruža uzme brzo papir i stane, sričući poluglasno, čitati nečitljivi rukopis. Pročitavši malo se umiri.

Naruči bijelu kavu i jednu žemlju.

Plaćajući račun reče konobarici:

»Ako se slučajno moj muž ovamo svrati, recite mu, da to nije trebao učiniti.«

Idući kroz ulice osjećala je neki stid. Zašto se je upustila u odnošaj s tim čovjekom? Nema li svojeg muža, kojeg voli više, nego li svoj život?

»Ah što ću? Sama sam. Nitko me ne voli doli moja djeca.«

»Sama — sama — i opet sama,« šaputale su njezine blijede ustne.

Prolazila je po cesti prema domu kao u snu.

Odgovarala je na pitanja i na pozdrave sbunjeno i nesabrano.

Nemajući nikakvog uporišta, izgubila je svaku nadu za bolji i sretniji život. Osjećala je, da će ju doista samo ledena smrt lišiti nevolje i poniženja.

Sto puta si je putem obećala, da će prigrliti dječicu oko sebe i sve svoje sile će uložiti u njih, da budu čestiti članovi ljudskog družtva. Ne će se više dati obmanuti slatkom opojnošću, da dade svoje najsvetije nekomu, koji nije ni izdaleka vrijedan njezinog osjećaja. Ona sva pripada svojem mužu za kojeg bi dala i isti život.

Jedini je on vrijedan njezine ljubavi.

Čim se je više primicala domu, osjećala se je sve jačom u svojoj odluci, uvjerena, da će joj Stvoritelj oprostiti njezin pad i pomoći joj da do zadnje — smrtne ure vrši svoju dužnost spram djece i muža. —

Svoju preostalu snagu, svoju ljepotu sve će žrtvovati samo, da ne padne u zagrljaj novom grijehu i novoj sramoti.

Unišavši u kuhinju nadje Maricu zabavljenu s kuhanjem užine.

Milica joj je pomagala.

Perica je otišao u šumu po drva.

Izljubi djecu sva sretna.

»Gdje si bila majčice?« pitala je Marica. — »Tatica je pitao za tebe. Mi smo rekli, da si nekud otišla. Dalje nije izpitivao.«

»Bila sam u gradu«, reče Ruža gledajući u stranu.

Sramila se je kćeri.

»Majčice, je li da nas nećeš više ostaviti same?« pitala je i ujedno molila Milica.

»Neću, kćerčice moja!« obeća joj.

Po podne je došao Perica sa vozom drva. Iztovario ih je na prostranom dvorištu, a zatim udje u kuhinju i ne videći mater upita sestre:

»Da li se je vratila, majčica?«

»Jesam, sine moj«, javi se Ruža i zagrli zabrinutog sina.

»Kad tebe nema, majčice«, reče Perica — »sve ide naopako. Ni Marica ni Milica ne znaju, što bi primile prvo u ruku; dok se sjete, već bi ti to davno dogotovila.«

»Nemoj tako, Perice«, korila ga je blago — »naučit će i one doskora, ako Bog da.«

Perica se je udobrovoljio, veseo, što se je ona povratila.

On je ljubio tu svoju, lijepu majku. Što bi bez nje učinio o tom nije bio u stanju — bojao se je — da razmišlja. Perica bi bio sigurno jako, jako nesretan, kad bi nestalo za uvijek njegove majke.

Zato ju je slušao i pomagao joj.

Kad je ona plakala, plakao je i on, jer su ga materine suze boljele i pekle kao vruće izkre.

Volio je otca, ali mu je bilo težko — nekako je došao na to — da mati plače radi njega. U svojoj djetinjoj mašti izmišljao je razne načine na koje bi pomirio slatku majku i milog otca tako, da bi ih imao vječno uza se.

Dani su medjutim prolazili, a izmedju otca i matere bio je isti razmak, moguće i veći, kojeg nisu bili ni on, ni njegove sestrice u stanju, da smanje, pa da bi oba draga roditelja bila oko njih u nepomućenoj sreći.

Kao da je Ruža vidjela, što se odigrava u nevinoj duši njezinog Perice, mazila ga je i ljubila, kako to može jedino dobra majka.

Svoje obećanje, da će se posvetiti konačno domu, u cijelosti je i izvršavala sdušno i predano prenašajući na djecu i golemu ljubav spram muža.

Djeca su rastla zaštićivana neizmjernom brigom svoje majke, kao što raste biljka kojoj pogoduje tlo i blaga sunčana toplina.

Razumno se brinući za njih, držala je da im ne čini nikakvu olakšicu, ako umjesto njih radi ono, što su prema svojoj snazi bila sposobna učiniti, stvarala je od njih zdravi radljivi podmladak, koji će biti dostojan njezine ljubavi i mara.

Ne prepuštajući ih brizi uličica i izhrani tudjih vrtova i voćnjaka, te nedajući prilike nikomu, da bi ih mogao više voljeti od nje, pouzdano se je nadala, da izvršava svetu materinju dužnost baštinjenu kroz više pokoljenja.

U toj njezinoj skrbi bolilo ju je odlaženje njezinog muža, dok ju je kasno dolaženje donekle umirivalo. Toliko je bila

skromna u svojoj ljubavi, da se je zadovoljavala, da ga vidi živog i zdravog, koji taj put, kraj sebe. Uobće je njezina ljubav sve više tonula, a čim je više tonula tim je bila dublja i veća —: neizmjerna.

XVI.

Dugović se je zadržavao u Zagrebu trošeći ostatak novca.

Od Tome i njegovih ortaka nije bilo ni traga ni glasa.

Potrošivši novce borio se je sa oskudicom. Bojao se je pisati Ruži, da mu pošalje novaca, da ju ne bi uvukao u sumnju radi ubojstva, pa da nevina ne nastrada.

Već se je u duši i sam korio, što je bio tako neoprezan, te je naručio petoricu prosjaka, da ubiju Ronilca. Dapače on se je korio, što je uobće i pomislio da ga ubije.

Zabacivši podpuno naum o ubojstvu dade se kao i pred par godina pješke na put u sela, da traži zaradu.

Kao nekom neodoljivom silom vučen približavao se je sve bliže i bliže svojoj dragani, koja mu je neprestano bila pred očima i danju i noću.

Došavši u L. okrijepi se i odmori kod svojeg starog znanca seljaka, te proboravi kod njega nekoliko dana.

Opraštao se je s njim neobično težko.

»Meni se čini, Luka, da te više ne ću vidjeti«, govorio je Dugović.

»Nisi, valjda, malo dijete, Nikola«, reče mu Luka. — »Tebi je odmah smrt na pameti, čim vidiš, da ti ne ide sve od ruke«.

»Ne to mi još nikad nije došlo na pamet«.

»Zaboravit ćeš brzo na to«.

»Daj, Bože, da bi ti imao pravo!« odvrati Dugović.

Izrukuju se.

»Do sretnog vidjenja!« reče veselo Luka.

»Sretan ostanak!« promrmlja Dugović i ode.

Uputio se je kroz šumu.

Novo odijelo je bilo na njemu već izlizano.

U ruci je držao debelu glogovu palicu, na ramenu mu je bila naprtnjača, a u njoj: sve njegovo imanje.

Išao je čitav dan bez prestanka.

Pred večer sjedne na korijen krošnjatog hrasta i stane blagovati.

Najeo se je sira, luka i kruha.

U rovu nadje vode, te se napije.

Odmorivši se nastavi put htijući, da stigne prije dana u selo.

Put ga je vodio kroz gustu jasenovu i brijestovu šumu. Na čistini je šuštao gusti šaš.

Smračilo se je podpuno, pa je pipajući napredovao.

Tu i tamo zašao bi u koju lokvu i poškropio bi se po hlačama i kaputu.

Čuo je roktanje divljih krmaka i štektanje lisice.

Nije se bojao, da će ga svinje napasti.

Išao je čitavu noć i zalutao je.

Umjesto, da je u zoru došao na most, koji vodi preko Žive R., došao je do prilično široke vode, za koju nije bilo prelaza.

Izprobao je palicom dubinu.

Voda bi mu bila preko glave. Idući uz obalu prema sjeveru, naidje na hrast, čija se je grana nadvisila nad vodom do druge strane obale.

Pokušat ću, da predjem po njoj prijeko. Izuje dakle cipele i zaveže ih na naprtnjaču, te se popne na hrast.

Pogleda na sve strane. Na sjevernoj strani, kuda je kanio ići, vidio je na vodi ljuljajući čamac, a u njemu nije bio nitko drugi nego Ronilac. Čamac je plovio polahko.

Nehotice stisne kvrgavu batinu u ruci.

Brzo mu prodje glavom sve, što je on doživio zla poradi toga čovjeka. Dugodnevna čama, glad, bijeda, neutažena ljubav i — Nikola Dugović, bivši robijaš i ubojica, podigne težku glogovu batinu, da s njom napadne svojeg suparnika, koji se je saginjao nad vrškom u grmlju. — Ali najedanput spusti batinu i razrogači oči. Dolje u gustišu, s onu stranu Mrtve R., pomicale su se sjene i on je opazio u grmlju kod vrške bradatu pojavu robijaša Tome, koji je visoko uzdigao kvrgavu batinu i udario s njome po glavi sagnutog Ronilca, koji izgubi ravnotežu i padne naglavce u vodu.

Protare oči, ne vjerujući im, ali je tamo još uvijek stajao Tomo sakriven u grmlju i čekao je ne će li iz vode izroniti pogodjena žrtva. — Okolo njega micalo se je grmlje.

Odmah mu je postalo sve jasno. Prosjaci su održali riječ i budno su pazili na Ronilca, dok ga nisu našli samog.

Nikoli Dugoviću se zgadi ovaj postupak i ne čekajući što će dalje biti on se je strijelovito spustio sa golemog hrasta i stigne do Tome, koji je još uvijek čekao pripravan, da svaki čas uništi svoju žrtvu.

»Pst,« opomene ga Tomo, kad ga je opazio, da ide kroz šaš prema njemu.

Ali on nije mario, nego je koračio bliže k Tomi rekavši mu: »Pusti ga, već je gotov«...

Dalje nije stigao, jer ga zahvati udarac noža po vratu, te se otkotrlja na tle, a Tomo opazi visoku postavu svoje potonule žrtva.

XVIII.

Hladna voda je osvijestila Ronilca, kad je dosegnuo dno Mrtve R.. Velikom brzinom mu sine u glavu misao, da je napadnut. Zaroni pod vodom i na sreću izroni u grmlju blizu vrške. Obazre se na sve strane. Čamac je bio na vodi, a nedaleko od njega bio je čovjek sakriven u grmlju i čekao je sigurno na njega, da ga ponovo udari po glavi.

Bijes i srdžba na toga zlikovca, koji ga je već jedanput napao u vodi, natjera mu krv u glavu i velika žila na čelu mu nabrekne, te se počne približavati sakritom čovjeku.

Iz krošnje visokog hrasta spusti se čovjek, u kojemu prepozna Nikolu Dugovića. Došavši do njega udari ga lovačkim nožem po vratu, spreman, da dočeka i drugog lopova, koji se je nalazio pred njim.

Pogodjeni zlikovac padne, a Ronilac navali na Tomu i iztrgnuvši mu batinu iz ruku zamahne s njom, da ga udari po glavi, ali samo nemoćno zatetura i padne na tle, a malo zatim mu se pričini, da ga netko nosi i hladna voda ga primi u svoj zagrljaj.

Nešto težkog poput kamena pritiskivalo mu je glavu i tama, silna tama zahvati ga, a nutrina mu se počne puniti ledom.

Pokuša zadnjim naporom svoje silne snage, da se oslobodi tereta, mraka i leda: dokopa se nogama dna i počne se uzpravljati; već se je vršak njegove glave pokazao nad vodom, kad ga obuzme nemoć i on, pobjedjen, padne u hladan i nemilosrdan stisak košćate smrti.

* * *

Videći ciganin Gjuro, koji je bio sakriven nedaleko u grmlju, da će Ronilac zatući Tomu, ako mu brzo ne priteče u pomoć, privuče se kroz grmlje i šaš bliže k njemu. Njegove se snažne mišice napnu i težka toljaga oduzme svijest Ronilcu.

Ne čekajući dugo uhvati ga u naručaj i ponese do vode, u koju ga lagano spusti. Čekao je jedan časak, dok se je voda smirila, a zatim se nasmije tako, da je izkesio svoje bijele zube.

»Sada je osvećen ciganski poglavica!« promrmljao je, a zatim se izgubi u grmlju.

Za njim su se prestravljeni udaljavali i ostali članovi lopovske družine. Jedino je na tlu, u oštrom visokom šašu, ostao ležati hladan i bezćutan Nikola Dugović.

XIX.

Na iztoku je granulo sunce i osvijetlilo je ribarsku kućicu. Ribari su se ustali i opazili su, da nema njihovog druga.

»Njemu se je moralo nešto dogoditi,« reče Martin.

»Nije!« On je otišao kući,« primjeti Milan.

»Ja idem pogledati nije li moguće gdje u blizini,« javi se Miško.

»Idemo i mi!« poviču Martin i Milan.

Podju k obali. Smjesta su primjetili, da nema velikog čamca. Idući kraj obale naidju na čamac, koji je bio blizu obale.

Unišavši u njega opaze u vodi vršku, a kraj nje drvenu lulicu.

Milan htjede izvaditi vršku iz vode, ali mu to ne podje za rukom.

Obojica drugova mu pomognu. Povuku. Nešto težkog izmakne se kao iz vrške, te padnu natražke.

»To je som!« reče Miško.

»Bog zna!« primjeti Milan. — »Ja se bojim, da nije Ronilac.«

»Bog budi s tobom, Milane!« uzklikne Miško. — »Zar se on može utopiti?«

»Nesreća!« odvrati Milan.

Medjutim je Martin, ne časeći časa, zaronio pod vodu i izronivši reče:

»U vodi je utopljenik, — dajte mi, uže!«

Miško odkvači lanac od čamca i pruži mu ga.

Martin uzpije, da zaveže utopljenika za ruku. Stanu vući.

Pomalo su se pokazivale: ruka, glava i konačno cijeli Grga Mirković-Ronilac.

Pokušaju sve moguće, da ga privedu k svijesti — da ga ožive.

Njihov je prijateljski i čovječni napor bio uzaludan.

Blijedi utopljenik je ležao na tratini mrtav i nepomičan za uvijek. Crni kovrčavi brk neuredno je i mrtvo visio niz blijede ustnice. Nekad živo, krasno mužko lice, za kojim su čeznule tolike djevojke i žene — bilo je zgrčeno u težkom samrtnom grču.

Izgledalo je, da je sve pokušao, da se otme ledenom zagrljaju neminovne smrti.

Gledajući mu na nosnice i čitavu glavu davao je utisak, kao da se i sada bori, sa nečuvenom snagom, sa strašnom nemani, koju nitko nije do sada vidio i ostao živ — i kao da mu je posljednja misao bila, da se ne predaje...

Na mrtvom tijelu cijedila se je voda iz njegovog odijela.

Bez kaputa, u košulji, prsluku i u hlačama, koje su završavale sa crnim sarama sada zablaćenih čizama, zasukan do lakata, pružao je sliku čovjeka, koji je izašao iz vode i ne će da se pomakne.

Svojim nepomičnim tijelom izazvao je tugu i suze na očima svojih prijatelja.

Nije im išlo u glavu, da je Ronilac, koji je ove noći ribario kod »luči«, kao malo tko, sada ovdje mrtav i — nepokretan.

Od prvog udarca — videći da mu nema spasa — jedva su se sabrali i počeli razmišljati, kako da ga najljepše odpreme doma.

»Idi, Martine, po kola i konje k djedu Luki,« govorio je Milan. »Žuri se, da čim prije odpremimo mrtvaca.

»Ja ću ići k njegovoj ženi,« nastavljao je Milan, a nešto ga je gušilo u grlu, i pripraviti ću ju na nesreću. — »Ti, Miško, ostani ovdje, dok dodju kola.«

Ne časeći časa ponesu Ronilca u kuću i polože ga na ležaj.

Tek sada se dosjete, da je netko mogao napasti njihovog nesretnog druga i utopiti ga.

Grozničavo su ga pretraživali. Nigdje ništa.

»Tu su dvije crne pruge,« reče Martin, koji mu je skinuo fes iz glave.

Ostala dvojica se pogledaju.

»Hm, netko ga je udario, ali tko?« reče kimajući Milan. — »To nije tako udareno, da se ne bi mogao braniti i spasiti.«

»Idemo pretražiti šaš kod hrasta,« primjeti Martin.

»Idite samo«, reče Milan. — »Ja ću čuvati mrtvaca«.

Miško i Martin se spuste sa čamcem do mjesta nesreće. Pomno pretraže grmlje i šaš. Našli su više ljudskih tragova i napokon i tijelo Dugovićevo.

»Ostavimo sve tako, kako jest,« reče Miško, — »dok ne dodju žandari.«

Povrate se natrag i obavijeste Milana, što su pronašli.

»Ako i pronadjemo ubojice,« reče Milan, — »naš dragi pokojnik ne će oživjeti. Požurimo se i pokopajmo ga, kako se dolikuje njegovom nesretnom tijelu.«

Ni Martin ni Milan nisu mogli otići, da se nisu u nijemoj tuzi pomolili za dušu milog pokojnika.

Miško je ostao sâm, braneći mrtvaca od muha. Tiho je šaptao jedan Otče Naš za drugim. Prošaptao bi koji puta nešto, što ga je davilo u grlu. Otro bi i koju suzu, koja mu je nehotice kapnula na suncem opaljeno lice, ogledavajući se, da ga tko ne vidi.

* * *

Kola su stigla u dva sata po podne. Dovezao se je i stari Luka.

Bez riječi je kleknuo i pomolio se je.

Natovarili su mrtvaca na kola.

Putem kroz šumu sretali su znatiželjni svijet, koji nije vjerovao svojim ušima i očima.

Nagadjali su tko je ubio Ronilca.

U mišljenjima su se razilazili.

Dok su se prepirali, tko je ubojica i nisu vjerovali, da bi se utopio — treslo se je mrtvo tijelo utopljenika na neravnom šumskom putu.

Mnogo više svijeta se je sakupilo u prostrano dvorište Ronilčevo, koji se je htio uvjeriti svojim očima, da je Ronilac mrtav.

Dvije žene su ga okupale i postavile na odar.

Dolazili su ljudi veliki i mali, mladi i stari, gledali su i čudili su se.

Došla je i Marica Klisurićeva.

Kleknula je pred odar ljubeći mrtvaca. Pričinilo joj se je, da se njoj smiješi.

Molila se je, plakala i naricala, zaboravivši na prisutne.

Vidjela je samo njega.

Ruža ju je promatrala kroz suze.

»Mi smo obje nesretne,« šaputala je bez traga ikakove mržnje ili zlobe.

Ljudi su žalili nesretnika. Izgubili su čovjeka.

Iz daleka su stizali njegovi znanci i prijatelji, da se oproste s njim.

Perica i obje djevojčice neutješno su ridale, ne dajući se umiriti.

Četiri žene su neprestano jaukale izričući sve vrline dragog pokojnika.

Maričino jaukanje i njezine riječi mamile su i mužkima suze na oči. Iz nje je prodirala duboka osjećajnost i velika ljubav za utopljenim ljubavnikom.

Mnoge je razoružala svojim plačem, koji su dotle govorili proti njoj i zamjerali joj. Pobijedila ih je njezina velika ljubav, čista i nehinjena, koja je izbijala iz njezine tuge i plača i iz svake njezine kretnje.

Drugi dan je zamuknula Marica.

Nije govorila ni sa kćerkom.

Po podne istog dana pošla je žalobna povorka za lijesom, kojeg su nosila četiri momka, da izprati drago tijelo pokojnika do njegovog budućeg počivališta.

Nad otvorenim grobom nije nitko govorio.

Nije ni trebalo.

Poniknute glave i mnogobrojne suze i jauci učinili su svoje.

Grude crne zemlje sakrile su lijes i zaklonile su ga od pogleda žalostnih očiju.

Ljudi su se razilazili.

Na grobu su ostale dvije žene zavite u bjelinu.

Nisu naricale, ali su im tople suze vlažile raztužena lica. Klečući su molile za dušu nesretnog milog mrtvaca, koji ih je morao tako brzo ostaviti.

Vruće suze kapale su im iz crvenih očiju niz blijeda zaplakana lica i natapale su zemlju, kao da ju hoće prokapati i poljubiti svojom vlažnoćom pokopanog muža.

Nisu ipak mogle dulje izdržati: zajecale su i njihovi jecaji se stopiše u jedan jedini neutješni plač, koji je parao srdce na dvoje.

Bijele sjene se ne pomaknuše iz svoje nepomičnosti: ne pogledaše se.

Njihova koljena su se gotovo prirastla za suhu žutu zemlju.

Dva bijela, živa bića, dvije za uvijek nesretne žene, bile su:

Ruža i Marica.

U Frateršćici, od 19. srpnja do 18. rujna 1939.

Svima onima, koji su mi, svojom materijalnom i moralnom podporom, pomogli, da tiskam ovu knjigu, još jedanput se najsrdačnije zahvaljujem.

Pisac.